

The background of the entire page is a surreal, artistic illustration. It depicts a narrow, winding dirt road that runs along the very edge of a dark, sheer cliff. The cliff is covered with lush green grass and a dense forest of tall, dark evergreen trees. The road curves through the landscape, and in the distance, a few small figures of people can be seen walking on it. The sky is a soft, hazy blue, and the overall atmosphere is dreamlike and contemplative.

Taakse katsotut tiet

**Miten minusta tuli
koulutoimentarkastaja?**

Heikki K. Lyytinen (toim.)

Kasvatuksen historian ENSYklopedia -julkaisusarja 1

Taakse katsotut tiet

**Miten minusta tuli
koulutoimentarkastaja?**

Heikki K. Lyytinen (toim.)

SUOMEN
KASVATUKSEN ja KOULUTUKSEN
HISTORIAN SEURA

Kasvatuksen historian ENSYklopedia -julkaisusarja

Julkaisija: Suomen kasvatuksen ja koulutuksen historian seura,
Kasvatuksen historian Ensyklopedia

Toimituskunta: Mika Perälä
Matti Taneli
Juhani Tähtinen (pj.)

Teos on julkaistu sekä sähköisesti että painettuna.

E-kirja: Kasvatuksen historian ENSYklopedia -julkaisusarja | kasvhistseura.fi

Painetun kirjan myynti: Tiedekirja
Snellmaninkatu 13, 00170 Helsinki
Puh. 09 635177
e-mail: (<https://tiedekirja.fi/fi/>)

Kielenhuolto: Taina Ruottinen, Sanataika
Taitto: Kirjapaino Painosalama Oy
Kansi: Roosa Tähtinen
Paino: Kirjapaino Painosalama Oy, Turku, Suomi 2025

© Heikki K. Lyytinen ja Suomen kasvatuksen ja koulutuksen historian seura

ISBN 978-952-65862-2-9 (pehmeäkantinen)

ISBN 978-952-65862-3-6 (PDF)

Sisältö

Alkusanat – Muistot, merkitykset ja matka tarkastajaksi	7
<i>Erkki Aho</i>	

Johdanto – Menneen marginaaliin kirjoitettu minä	9
<i>Heikki K. Lyytinen</i>	

Sivuun siirretty valvonta – tarkastustoiminta hallinnon valtapelissä	15
<i>Heikki K. Lyytinen ja Pauli Rautama</i>	

Erilaiset polut – yhteinen päämäärä

Kiertokouluajan kotitaustasta tarkastajalegendaksi – Aarre Kailanpään tarkastajan tie	51
<i>Hannu Syväoja</i>	

Miten minusta tuli koulutoimentarkastaja – latvasta puuhun	69
<i>Pauli Rautama</i>	

Polkuni kouluhallintoon ja muistumia työuran varrelta	95
<i>Kirsti Eneberg</i>	

Sattuma, sinnikkyys ja sivistys – yhden koulumiehen elämäнкаari	119
<i>Urpo Koponen</i>	

Elämän kiertoportaat – uudistajan tarina koulutuksen muutoksissa	127
<i>Heikki K. Lyytinen</i>	

Kansakoulupohjalta koulutoimentarkastajaksi ja koulujärjestelmätutkijaksi	159
<i>Tuomo Laitila</i>	

Monien mutkien kautta koulutoimentarkastajaksi	181
<i>Martin Gripenberg</i>	

Genom många vändningar för att bli skolinspektör	197
<i>Martin Gripenberg</i>	

Uusi suunta yllättävästä soitosta	213
<i>Matti Kangasoja</i>	

Kaksi kutsumusta – koulu ja laki.....	237
--	------------

Esko Lukkarinen

Tarkastajien elämät kertovat: suomalainen koulu tarvitsisi taas ulkopuolisen katseen

Monivaiheisia reittejä koulutoimentarkastajaksi	263
--	------------

Heikki K. Lyytinen

Katse tulevaan: Tarvitaanko ulkoinen katse koulumme tueksi?	275
--	------------

Heikki K. Lyytinen

Kirjoittajat	287
---------------------------	------------

Erkki Aho

Alkusanat – Muistot, merkitykset ja matka tarkastajaksi

Erkki Aho

Valtion alueellisen sivistyshallinnon virkamiehet VSV ry:n senioriklubi jatkaa järjestön ansiokasta työtä valtion sivistystoimen aluehallinnon historian tallentamisessa. Nyt vuorossa on yhdeksän pitkään kenttätöitä tehneen koulutoimentarkastajan omaelämäkerrallinen kuvaus siitä, miten kirjoittajasta tuli koulutoimentarkastaja.

Kirjoittajille työ on varmasti ollut antoisa kokemus. Vastauksen löytäminen kysymyksiin miten ja miksi vaatii paitsi hyvää muistia, ennen kaikkea rohkeutta paneutua omien ratkaisujensa perusteisiin, viime kädessä päätöksiä ohjaaviin arvoihin. Mitä olen työssäni pystynyt antamaan, mitä se on antanut minulle? Toteutuivatko unelmat, vai pakottivatko arjen realiteetit tekemään toiseksi parhaan ratkaisun? Miten työelämässä syntyneet henkilösuhteet ja verkostot olivat tukena, kun jatkoin uraani tai kun eläkepäivät koittivat? Uskon, että muistelujen myötä kirjoittajalle on hahmottunut myös entistä parempi kokonaiskuva omasta ammatillisesta kehityksestään.

Muistelmat antavat tärkeää tietoa tutkijoille, koska kirjoittajien kuvaamat tapahtumat ja ratkaisut sijoittuvat aina laajempaan koulutuspoliittiseen yhteyteen. Jokin tutkijoiden hakema tiedonsiru saattaa löytyä muistelon pienestä yksityiskohdasta. Ne ovat virkistävää luettavaa myös kollegoille, joiden mielessä heräävät muistot omista kokemuksista. Pöytälaatikkoihin saattaa syntyä tarinoita niin omaksi kuin jälkeläisten iloksi. Koulutoimen ulkopuolisille lukijoille muistelmat tarjoavat näkymiä niin opetushallintoon koulun kasvatustyön arkeen vuosikymmenien saatossa.

Nämä yhdeksän polkua koulutoimen aluehallinnon viheriöivillä niityillä kertovat myös, miten kouluhallinto onnistui rekrytoimaan tarkas-

tajakuntaan osaajia erilaisista elämän- ja työtaustoista. Se on ollut rikkaus työyhteisössä ja tuonut elämän makua arkityöhön kuntien ja koulujen kanssa. Syntyyhän tarkastajankin työn tulos aina tekijän oman persoonallisuuden suodattamana.

Kiitos Valtion alueellisen sivistyshallinnon virkamiehet VSV ry:lle ja kirjoittajille! Oli aikanaan etuoikeus tehdä työtä kansakunnan hyväksi yhdistyksenne ja kollegojenne kanssa.

Heikki K. Lyytinen

Johdanto – Menneen marginaaliin kirjoitettu minä

Muistojen totuus ei ole tarkka – mutta se on merkityksellinen

“Kieleni rajat ovat maailmani rajat”, totesi itävaltalais-englantilainen filosofi Ludwig Wittgenstein 1920-luvulla teoksessaan *Tractatus Logico-Philosophicus*. Ajatus pitää pintansa yhä, vaikka symbolien ja todellisuuden yhteys vaikuttaa nykyisessä disinformaation viidakossa monin tavoin hämärtyvän. Wittgensteinin toteamus muistuttaa siitä, että kieli ja käsitteet määrittävät ymmärrystämme maailmasta – myös silloin, kun kirjoitamme muistoistamme.

On toki niin, että kykenemme jäsentämään maailmaa koskevia käsitteksiämme niiden käsitteiden rajoissa, jotka kieli meille mahdollistaa yleisesti ja henkilökohtaisesti. Kieli ei koskaan täysin vastaa todellisuutta, vaan toimii sen epätarkkana kuvauksena. Joskus se saattaa olla myös merkityksetöntä hälyä tai tunteiden epämääräistä puuroa. Joskus se taas lupaa viisautta ja järjestystä asioihin täsmällisin käsittein. Tällöin todellisuus avautuu selkeästi ja yksiselitteisesti.

Joskus taas kieli on ”käsikopelo” pimeydessä, jolloin todellisuus ei hahmotu ymmärrettävästi. Tämä kielen ominaisuus voi tulla usein esille juuri muistelmissa muistin unohtaessa, muotoillessa tai jopa vääristäessä totuutta ja todellisuutta, ellei turvauduta muistia tukeviin tai palauttaviin lähteisiin. Osalla tämän julkaisun kirjoittajista omat arkistot ovat olleet käytettävissä. Näin yksityiskohtainenkin tieto on tukenut kirjoittamista tosiasiapohjaisesti.

Muistelmissa maailmamme rajoina ovat siis myös pitkäkestoisen muistimme rajat. Muisti ja muistot ovat läheisesti yhteydessä toisiinsa, mutta niiden välillä on myös eroja. Muistaminen on kognitiivinen prosessi, joka

mahdollistaa tiedon säilyttämisen, tallentamisen ja palauttamisen. Se on jatkuva ja aktiivinen toiminto, joka mahdollistaa menneiden kokemusten ja oppimisen hyödyntämisen nykyhetkessä. Muistot sen sijaan ovat yksittäisiä kokemuksia tai tietoja, jotka ovat tallentuneet muistiin ja joita voimme muistella, palauttaa mieleen ja sanoittaa jopa vuosikymmenien takaa.

Muistot eivät ole aina tarkkoja tai muuttumattomia. Ne voivat muuttua ajan myötä ja altistua vaikutteille kuten muiden kertomuksille tai jopa tunteille, jotka värittävät muistojen tarkkuutta. Tämä voi johtaa siihen, että muistamme asioita väärin tai jopa luomme vääriä muistoja. Tässä julkaisussa muistojen lähteet ovat vuosikymmenien takaa ja siksi erityisen alttiita muuntumiselle ja vääristymiselle sekä unohtamiselle.

Muisti ei ole vain passiivinen tallennuspaikka, vaan se voi vaikuttaa siihen, miten muistot muodostuvat. Esimerkiksi mielialamme, aistihavainnot ja konteksti voivat vaikuttaa siihen, miten muistamme tietyt asiat. Lisäksi muistojen palauttaminen voi auttaa vahvistamaan muistin prosessia ja helpottamaan tiedon säilymistä.

Muistelmien kirjoittamisessa on usein kyse siitä, että kirjoittaja tuo esiin menneisyyden kokemuksia, mutta näiden muistojen tarkkuus ja luotettavuus voivat olla rajallisia. Ajan kulumisen voi vääristää muistia. Vanhat muistot voivat hämärtyä, ja niihin voivat vaikuttaa myöhemmät kokemukset tai jopa kulttuuriset ja yhteiskunnalliset tekijät. Muistelmien kirjoittaja voi myös kokea, että jotkin tapahtumat saavat uutta merkitystä ajan myötä. Muistelmien kirjoittaja sanoittaa muistojaan lisäksi nykyhetkessä. Nykyhetken tilanteet saattavat heijastua menneisyyden kuvauksissa. Menneisyys suhteutuu nykyhetkeen.

Muistelmissa tapahtumat eivät aina esiinny siis täysin sellaisina kuin ne olivat. Ihmisten muistot voivat olla valikoivia ja suuntautua tiettyihin kokemuksiin tai tunteisiin, jotka ovat olleet erityisen merkittäviä kirjoittajalle. Tämä tarkoittaa, että muistelmissa voi olla puutteita tai painotuksia, jotka eivät välttämättä ole objektiivisia tai täydellisiä.

Muistot eivät siis ole staattisia; ne voivat muuttua ja uudelleen rakentua ajan myötä. Uusia muistoja voi muodostua aiempien kokemusten pohjalta, ja muistelmia kirjoittaessaan tekijä voi tietoisesti tai tiedostamattaan muokata muistojen sisältöä. Tällöin muistin rajallisuus voi näkyä siinä, että muistoja täydennetään tai muokataan kirjoittajan tarpeiden tai toiveiden mukaisesti.

Muistelmien kirjoittaminen ei ole pelkästään menneisyyden kuvaa-
mista vaan myös henkilökohtaisen identiteetin rakentamista. Kirjoittaja
saattaa kokea tarpeen valita ja järjestää muistojaan jollakin tietyllä tavalla,
jotta ne tukisivat hänen nykyistä identiteettiään tai maailmankuvaansa.
Lisäksi oma kuva halutaan nähdä myönteisessä valossa. Muisti muovaa
maailman näin mieleisekseen. Tämä voi johtaa siihen, että muistelmissa
korostetaan tiettyjä henkilöitä, tapahtumia ja omaa osuutta niissä ja jäte-
tään pois toiset, jotka eivät sovi tähän kertomukseen.

Muistelmissa ei ole vain kyse siitä, mitä muistetaan, vaan myös siitä,
mitä unohdetaan. Muisti on rajallinen resurssi, eikä kirjoittaja yleensä voi
muistaa kaikkia yksityiskohtia. Tämän vuoksi muistelmissa saattaa olla
aukkoja tai osa tarinasta saattaa jäädä kertomatta. Unohtaminen voi olla
sekä tietoista että tiedostamatonta.

Muistelmissa on kysymys tapahtumamuistista tai elämäkertamuistista.
Se on pitkäkestoisen säilömuistin osa, johon tallentuvat henkilökohtaiset,
aikaan ja paikkaan sidonnaiset kokemukset. Alan kirjallisuudessa puhu-
taan myös episodimuistista. Se muodostaa merkitys- eli tietomuistin kans-
sa deklaratiivisen muistin, johon tallentuvat tiedot ja tapahtumat.

Tietomuisti ja tapahtumamuisti voivat toimia rinnakkain. Tällöin
omia kokemuksia yhdistetään ja verrataan aiheeseen liittyvään yleiseen tie-
toon. Tässäkin julkaisussa usean kirjoittajan omat kokemukset suhteutu-
vat tarkastustoiminnan elinkaaren tiettyyn kehitysvaiheeseen.

Koulujärjestelmän katoavaa kulttuuriperintöä ja henkilökohtaisia jälkiä

Käsillä olevat muistelmat koskevat ammattia, jota ei enää ole olemassa
Suomen koulujärjestelmässä. Koulujen tarkastustoiminta elää enää vain
menneisyyden tarinoina ikäpolvissa, jotka ovat sen aikoinaan kokeneet
tavalla tai toisella. Siksi on perusteltua kysyä, mitä merkitystä tällaisilla
muistelmilla on yksilön tai yhteiskunnan kannalta.

Kirjoittajan kannalta muistelmat yleensä edistävät itsetuntemusta ja
antavat mahdollisuuden luoda merkityksellisiä yhteyksiä eri elämäntapah-
tumien välillä. Lukijan kannalta taas muistelmat antavat mahdollisuuden

nähdä maailma kirjoittajan silmin ja tässä tapauksessa vielä sellainen todellisuus, jota ei enää käytännössä ole.

Omien muistelmien kirjoittaminen liittyy usein vahvasti itsearvostukseen tai oman minän korostamiseen, mutta se voi olla molempia tasapainottava tai paljastava prosessi. Muistelmien kirjoittaminen voi olla keino vahvistaa omaa identiteettiä ja arvoa. Kun ihminen muistelee elämäänsä, hän valikoi tapahtumia, jotka tuntuvat merkityksellisiltä – usein sellaisia, joissa hän on selviytynyt, onnistunut tai oppinut jotain tärkeää. Tämä vahvistaa tunnetta siitä, että oma elämä on ollut arvokas ja merkityksellinen. Toisaalta muistelmat voivat sisältää taipumuksen esittää itseään hieman paremmassa valossa – korostaa saavutuksia, selittää epäonnistumisia ulkoisilla tekijöillä tai luoda "tarinallinen" minä, joka on johdonmukaisempi ja mielenkiintoisempi kuin todellinen elämä on ollut. Tämä on ihan inhimillistä ja osa muistamisen psykologiaa.

Kaikki muistelijat eivät kuitenkaan vain korosta itseään. Jotkut kirjoittavat muistelmiaan myös itsekriittisesti tai jopa pienentäen itseään. Tämä riippuu paljon persoonallisuudesta ja kirjoittamisen motiiveista: halutaanko jättää tarkka dokumentti, oppitunti, tunnustus vai kertoa tarina? Eli muistelmien suhde itsearvostukseen ja oman minän korostamiseen on monivivahteinen – muistelmien kautta rakennetaan ja kerrotaan itselle ja muille tarinaa siitä, kuka ollaan ja miksi.

Tässä tapauksessa muistelmissa on keskeisesti kyseessä kulttuurinen ja historiallinen dokumentointi. Muistelmien kirjoittaminen tallentaa kirjoittajan kokemuksen osaksi laajempaa kulttuurista ja historiallista kontekstia. Näin muistelmia voidaan käyttää tärkeinä lähteinä historian ymmärtämisessä. Erityisesti tämä koskee muistelmia, joiden kirjoittajat ovat olleet tärkeitä toimijoita esimerkiksi yhteiskunnallisessa muutoksessa joko itse muutoksen tekijöinä tai muutoksen kohteina.

Muistelmat voivat toimia myös kulttuuriperinnön säilyttäjänä ja nostaa historiasta esille unohdettuja tai vähemmän tunnettuja näkökulmia. Vaikka henkilökohtaiset muistelmat ovat subjektiivisia, ne voivat toimia osana laajempaa kulttuurista ja historiallista muistia. Ne voivat valaista tiettyjä aikakausia, yhteiskunnallisia ilmiöitä ja yksilöiden elämänolosuhteita, jotka saattavat jäädä muissa dokumenteissa huomaamatta.

Muistelmat ilmentävät myös muutoksiin liittyviä tunteja. Koulujen tarkastustoiminta ja sen päätoimijat, koulutoimentarkastajat, ovat koh-

danneet tilanteen, jossa oman ammattialan tehtävät muuttuivat tai kokonaan poistuivat. Tässä suhteessa muistelmien kirjoittaminen voi olla yksilöllisesti myös terapeutin prosessi.

Tähän julkaisuun sisältyvän tarkastustoimen historiakatsauksen ja sitä tukevien muistelmien erityinen merkitys on siinä, ettei tarkastustoiminnan päättymisvaihetta ole kasvatuksen historiassa käsitelty juuri muutoin kuin viittauksenomaisesti.

Koulutoimentarkastajan työ on ollut monipuoliseen korkeatasoiseen asiantuntemukseen perustuvaa. Sillä on ollut selkeästi profession luonne koulutusvaatimusten, erikoisosaamisen, ammatinharjoittajan autonomian, vastuunrajausten ja eettisten sitoumusten sekä yhteiskunnallisen aseman suhteen. Tässä suhteessa muistelmat antavat arvokasta tietoa myös koulutoimentarkastajan osaamisprofiilista. Samalla ne valottavat koulutoimentarkastajan edellytyksiä aikoinaan toimia oppilaitosten ulkoisen tuen monipuolisessa roolissa koulutuksen kehittämiseksi sekä ajantasaisen havainto- ja arviointitiedon tuottamisessa ja raporttoimisessa koulutuksen ohjausjärjestelmälle.

Muistelmajulkaisun rakenteesta ja sisällöstä

Aluksi Heikki K. Lyytinen ja Pauli Rautama tarkastelevat yleiskatsauksellisesti koulujen tarkastustoiminnan yli 100-vuotista elinkaarta ja sen päättymisvaihetta sekä sen jälkeistä alueellisen opetushallinnon muutokset kehitystä nykypäiviin saakka. Tarkastelun lopuksi kysytään, voisiko tarkastustoiminnasta edelleen olla jotakin hyötyä ja millainen ajan vaatimusten mukainen osaamisprofiili tulisi koulutoimentarkastajalla olla.

Yleiskatsaus on lyhennelmä samojen kirjoittajien historiakatsauksesta *Koulujen tarkastustoiminta ja sen lakkaaminen*, joka on julkaistu Suomen kasvatuksen ja koulutuksen historian seuran vuosikirjassa 2023 *Koulu ja menneisyys* ja jota on mukailtu myös uusien lähteiden pohjalta.

Sen jälkeen seuraavat tiivistelmien koulutoimentarkastajina toimineiden muistelmakirjoitukset. Ne ovat samalla vastauksia kirjan peruskysymykseen: miten minusta tuli koulutoimentarkastaja? Kirjoitukset avartuvat osittain myös näiden kysymysten ulkopuolelle, lähes elämäker-

rallisiksi kuvauksiksi. Osa kirjoituksista on alkuaan kirjoitettu muussa tarkoituksessa ja siksi niihin liittyy myös sivupolkuja.

Kirjan loppukappaleessa luonnehditaan vielä muistelmien sisältöä suhteessa asetettuihin peruskysymyksiin ja tarkastustoiminnan historia-katsaukseen sekä kirjoittajien osaamisprofiilia koulutoimentarkastajina.

Jalmari Finnen Säätiö on tukenut julkaisun kirjoitus- ja toimitustyötä ja Valtion alueellisen sivistyshallinnon virkamiehet ry. julkaisun oikoluku- ja painatuskustannuksia. Siitä parhaat kiitokset!

Suomen kasvatuksen ja koulutuksen historian seura on hyväksynyt julkaisun uuteen Kasvatuksen historian ENSYklopedia-julkaisusarjaan, joka mahdollistaa julkaisulle painettua kirjaa laajemman levikin. Siitä kiitos historian seuralle!

Tämä muistelmateos on paitsi kunnianosoitus koulujen tarkastustoimelle myös osa koulutusjärjestelmämme kokemushistoriaa. Kiitos jokaiselle työhistoriaansa muistelleille arvokkaasta muistin virkistämisestä! Parhaat kiitokset ansaitsevat myös ne asiantuntijat, jotka ovat kommentoineet historiakatsausta. Kiitos kuuluu myös julkaisuhanketta avustaneelle toimituskunnalle, johon allekirjoittaneen ohella ovat kuuluneet Matti Kangasoja, Tuomo Laitila ja Pauli Rautama.

Palokassa 31.lokakuuta 2025

Heikki K. Lyytinen

Heikki K. Lyytinen ja Pauli Rautama

Sivuun siirretty valvonta – tarkastustoiminta hallinnon valtapelissä

Kirkon tarkastustoiminnasta maalliseen

Tarkastustoiminnan varhaisvaiheet ulottuvat Suomessa vuosiin 1571–1870, jolloin sitä harjoitettiin kirkon järjestämänä noin 300 vuoden ajan. Aluksi tarkastukset kohdistuivat kirkon järjestämään koulutukseen ja myöhemmin myös kouluopetukseen. Kirkko valvoi opetusta laajasti muuallakin Euroopassa aina 1900-luvun alkuun saakka. Suomessa esimerkiksi kiertokoulujärjestelmä, joka toimi kiertokoulupiireittäin, oli kirkon hallinnoima. Kirkko ylläpiti merkittävää osaa alkuopetusta tarjoavista kouluista vielä oppivelvollisuuslain säätämisen aikaan.

Tarkastustoiminnan siirtyminen kirkolta maalliselle vallalle oli pitkäkallinen prosessi, johon sisältyi vastustusta, keskustelua ja siirtymäkausi. Lopullisesti tämä tapahtui vuonna 1885. Kansakouluasetuksessa vuonna 1866 oli jo säädetty kansakoulujärjestelmän perusrakenteista ja toiminnan tarkastamisesta, mutta kirkollinen valvonta säilyi vielä vuoteen 1869 kirkkolain nojalla, jonka mukaan piispan ja tuomiokapitulin tuli valvoa koululaitosta.

Yksi eriytymisen taustalla vaikuttanut tekijä oli vuoden 1852 köyhäinhoitoasetus, joka toi kirkolliselle pitäjähallinnolle uusia tehtäviä ja taloudellisia vastuita. Tämä lisäkuormitus sai myös pappissäädyn tukemaan hallinnon jakoa maalliseen ja kirkolliseen, vaikka se oli aiemmin halunnut säilyttää kansanopetuksen omassa hallinnassaan.

Käytännössä maallinen valvonta kansakouluissa alkoi vasta vuonna 1870, kun kouluylihallitus aloitti toimintansa. Samalla myös oppikoulu-

jen valvonta siirtyi kirkolta valtiolle, vaikkakin piispoille jäi edelleen oikeus valvoa koulujen uskonnonopetusta.

Uno Cygnaeuksella oli suuri merkitys tässä murroksessa. Hän oli kansainvälisesti kokenut mutta samalla suomenmielinen uudistaja. Hän ajoi voimakkaasti vakinaisten maalaiskansakouluntarkastajien virkoja, joista ensimmäiset kahdeksan perustettiin vuonna 1885. Vaikka Cygnaeus oli itse teologi, hän katsoi, ettei kirkolla ollut riittävää asiantuntemusta pedagogisten asioiden arvioimiseen. Tarkastustoiminnan siirtyminen kirkolta valtiolle kytkeytyi ajallisesti laajempaan prosessiin, jossa rakennettiin oikeusvaltion hallinnon perusteita 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alussa.

Johtosääntö maalaiskansakoulujen tarkastajille

Koulutoimen yllähallitus antoi 1.6.1885 johtosäännön maalaiskansakoulujen tarkastajille. Sen ensimmäisessä kappaleessa määrättiin: ”Kansakouluntarkastajan tehtävä on valtion puolesta katsoa, että kansakoulut, niitä varten voimassa olevain esivallallisten säädäntöjen mukaan, opetuksella ja harjoituksella ovat avullisina kasvavan nuorison kasvattamiseen kelpoisiksi kansalaisiksi.”

Vuotuisilla tarkastuskäynneillä tarkastajan tuli kiinnittää huomiota koulurakennuksen ja kalusteiden, kirjaston ja kokoelmien kuntoon, opetusvälineiden tarkoituksenmukaisuuteen sekä arkiston, koulun päiväkirjojen ja muiden asiakirjojen asianmukaiseen ylläpitoon. Lisäksi tarkastuksessa tuli arvioida koulun ja sen ympäristön järjestystä ja puhtautta.

Opetusta eri oppiaineissa sekä sen tuloksellisuutta tuli tarkastella erityisesti sen vaikutusten näkökulmasta: miten se edistää oppilaiden henkistä ja fyysistä kehitystä, kykyjen kehittymistä sekä luonteen muodostumista? Myös oppilaiden käyttäytymistä koulussa ja sen ulkopuolella tuli seurata.

Tarkastajien tehtävänä oli valvoa opettajien käyttäytymistä niin virossa kuin sen ulkopuolellakin. Samalla heidän tuli varmistaa, että opettajien palkkaus ja luontaisedut hoidettiin säännöllisesti ja asianmukaisesti. Tarkastajien velvollisuuksiin kuului myös seurata, kuinka koulun

valtionavun myöntämiseen liittyvän sopimuksen ehdot toteutuivat käytännössä.

Tarkastajilla oli oikeus toimia valtiovallan ja koulun johtokunnan välittäjinä mahdollisissa kiistatilanteissa sekä antaa tarvittaessa huomautuksia johtokunnalle. Tätä oikeutta kuitenkin käytettiin vain harvoin, sillä tarkastajat suhtautuivat pidättyvästi tiukkaan kontrolliin ja arvostivat johtokuntien kansanvaltaista luonnetta.

Koulun opetuksen ja aineellisten olosuhteiden arvioimista varten tarkastajan tuli kuunnella opetusta, kuulustella oppilaita eri oppiaineissa sekä seurata harjoitusaineiden tunteja. Tarkastukseen kuului myös opettajien kanssa käytäviä yksityisiä keskusteluja, joiden aikana annettiin ohjeita ja neuvoja. Tarkastuksen sopivassa vaiheessa oli kutsuttava myös johtokunnan jäseniä paikalle, ja heille tuli esittää mahdolliset muistutukset asioista, joihin tarkastajan mielestä oli aihetta puuttua.

Vuotuisten tarkastuskäyntien ohella oli tehtävä ylimääräisiä tarkastuksia kouluihin, jotka olivat juuri aloittaneet toimintansa tai joihin oli vastikään valittu uudet opettajat. Myös muusta erityisestä syystä voitiin koulu tarkastaa tavanomaista useammin. Kansakouluasetuksen pykälässä 124 tarkoitettujen pienten lasten koulut tuli tarkastaa pääasiallisesti syksyisin.

Tarkastuksista lähetettiin ylihallitukselle kirjallinen ”yleissilmäilevä” kertomus. Siinä oli mainittava huomattavimmat seikat, jotka tarkastaja oli havainnut koulujen yleisessä tilassa käyntiensä aikana. Tarkastuskertomusta ei saatettu koulujen tietoon.

Ensimmäisillä piiritarkastajilla oli saksalais-sveitsiläiseen pedagogiikkaan perustuva käsitys hyvästä opetuksesta, ja sitä he pitivät ohjenuoranaan arvioidessaan opetuksen laatua. Vuosisadan lopulla opetuksen uudistuksen peruskäsitteitä olivat havainto ja elämänläheisyys. Olai Wallin oli kirjoittanut vuonna 1883 pääasiassa Pestalozzin ja Diesterwegin ajatuksiin nojaavan teoksen *Kansakoulun yleinen kasvatusta ja opetusoppi*, jota käytettiin Jyväskylän seminaarin oppikirjana aina vuoteen 1894 asti. Kirjan mukaan lapset oppivat parhaiten saadessaan käsitellä konkreettisia esineitä leikkikalujen tapaan. Wallinin teos antoi opettajalle perusteet opetusmenetelmille ja tarkastajalle kriteerit opetuksen laadun arviointiin.

Tarkastajat kiinnittivät tarkastuskäynneillään huomionsa muun muassa seuraaviin seikkoihin:

- opettajan harrastus työhönsä,
- opettajan opetustapa eli metodi,
- opettajan käytös luokan edessä,
- oppilaiden hallinta,
- oppilaiden käytös ja
- opetustyön tulokset.

Yleispedagogiset ja didaktiset näkökohdat olivat siis keskeisesti huomion kohteena. Seurannan ja arvioinnin kohteena olivat niin opettajat kuin oppilaatkin, mutta myös oppimisen tuloksellisuus. Tämän vuoksi tarkastajalta itseltään vaadittiin vankka kokemus opettajan työstä. Arviointi ja sen perusteella annettava palaute edellyttivät tarkastajalta monipuolista ja syvällistä osaamista. Siksi tarkastajan kelpoisuusvaatimukset olivat vaativat ja monipuoliset.

Opillinen pätevyys, kokemus ja kielipolitiikka tarkastajaviran taustalla

Piiritarkastajan virkojen muuttamisesta sääntöpalkkaisiksi viroiksi 14.5.1909 annetun asetuksen mukaan tarkastajan nimitti senaatin talousosasto kouluylihallituksen ehdotuksesta. Kelpoisuusehtoina vaadittiin joko seminaarin lehtorin kelpoisuus tai kansakoulunopettajan tutkinto sekä neljässä yliopistollisessa aineessa suoritettut arvosanat, jotka vastasivat filosofian kandidaatin tutkintoa. Tämän lisäksi vaadittiin kummassakin tapauksessa kasvatusopissa paras tai toiseksi paras arvosana.

Opillisten suoritusten lisäksi hakijalta vaadittiin kokemusta opettajana toimimisesta korkeammassa, etenkin kansanopetuksen

alaan kuuluvassa oppilaitoksessa. Lisäksi hakijan tuli osoittaa kansakouluolojen tarkkaa ja monipuolista tuntemusta, josta todisteena olivat esimerkiksi hänen kirjalliset julkaisunsa. Jos hakija oli kansakoulunopettaja, hänen tuli olla toiminut etevää opettajakykyä osoittaen vähintään neljä vuotta etupäässä maalaiskansakoulussa tai seminaarin harjoituskoulussa.

Suomen suuriruhtinaskunnan noin sata vuotta jatkunut autonominen asema emämaan Venäjän kupeessa oli sallinut aiemmin, Ruotsin valan aikana syntyneiden hallinnollisten instituutioiden kehittämisen. Se mahdollisti vaikutteiden saamisen suhteellisen vapaasti myös emämaan ulkopuolelta. Kansakoulun opetuskieleksi sallittiin suomi ja ruotsi, eikä venäjän kieltä tarvinnut ottaa edes kansakoulun oppiaineeksikaan äidinkielten rinnalle. Pietarin hallinto jopa suosi suomen kielen aseman vahvistumista ruotsin kielen kustannuksella.

Vuosisadan vaihteeseen mennessä maahan oli syntynyt suomenkielinen koulutettu väestöryhmä, ja vuonna 1910 suomi oli jo kehittynyt tunnustetuksi kulttuurikieleksi. Irtautumiselle Venäjästä ja itsenäistymiselle vuonna 1917 oli kotimaisten kielten ja koulusivistyksen saaneen hallintohenkilöstön saatavuuden suhteen riittävän vahva pohja.

Tarkastustoimintaa ohjaavat säädökset maan itsenäistymisestä vuosien 1939–1945 sotiin

Kansanopetuksen kehittäminen ja valvonta säilyivät valtion opetusviranomaisten hallinnassa myös maan itsenäistymisen jälkeen. Suomen hallitusmuodon 1919 mukaan kansakoulutoimen järjestysmuodon perusteista tuli säätää lailla, samoin kuin oppivelvollisuudesta sekä valtion ja kuntien velvollisuudesta kansakoulujen kannattamiseen. Opetus kansakouluissa säädettiin kaikille maksuttomaksi.

Vuoden 1923 kansakoulutoimen järjestysmuotolain mukaan kansakoulutoimen yleinen johto ja valvonta kuuluivat valtiolle. Kansakoulut olivat kuitenkin myös kunnan hallinnon alaisia. Kunnalla oli oikeus itse järjestää lain ja asetusten säätämissä rajoissa kansakoulutoimensa ohje-

säännöllä, jonka valmisteluun tarkastajat osallistuivat ja jonka Kouluhallitus vahvisti.

Järjestysmuotolain mukaan kansakoulujen toiminnan valvontaa var-
ten on Kouluhallituksen apuna oltava riittävä määrä tarkastajia. Vuonna
1921 riittäväksi määräksi katsottiin 33 piiritarkastajan virkaa, mikä mer-
kitsi tarkastajaa kohden keskimäärin 114:ää koulua ja 184:ää opettajaa.
Vuonna 1950 kansakouluntarkastajan virkoja sekä tarkastuspiirejä oli
maalaiskunnissa 40 ja piirissä oli keskimäärin 145 koulua.

Kansakoulun järjestysmuotoasetuksessa säädettiin myös kansa-
kouluntarkastajien piireistä, heidän nimittämisestään, erostaan ja vir-
kavapauden myöntämisestä, kelpoisuusehdoista ja kurinpidosta. Asetus
noudatti melko tarkoin vuoden 1885 johtosäännön sekä edellä mainitun
vuoden 1909 asetuksen henkeä ja kirjainta. Muutoinkin on syytä panna
merkille, että Cygnaeuksen aikanaan suunnittelema opettajien valmistus
seminaareissa sekä kansakoululaitos hallintojärjestelmineen on kestänyt
aikaa erittäin hyvin noin sadan vuoden jakson.

Maalaiskansakoulujen tarkastajat olivat valtion virkamiehiä. Kau-
punkien tarkastajat olivat virkatehtävissään vastaavassa asemassa, mutta
heidät valitsi valtuusto ja vaalin vahvisti Kouluhallitus. Alle neljäntuhan-
nen asukkaan kaupungit tuli yhdistää lähimmän maalaiskunnan tarkas-
tuspiiriin.

Tarkastajalla oli oikeus jatkuvasti valvoa koulun opetustointia ja seu-
rata sen taloudenhoitoa, ottaa osaa koulun johtokunnan kokouksiin ja
käyttää niissä puhe-, mutta ei äänivaltaa. Jos tarkastaja huomasi kun-
nan koulutoimen hoidossa laiminlyöntejä tai voimassa olevien säännös-
ten vastaisia epäkohtia, hänellä oli oikeus pyytää maaherralta virkatoi-
mia kunnan velvoittamiseksi korjaamaan laiminlyönnit tai epäkohdat.
Korkeimman hallinto-oikeuden päätösten mukaan näitä velvoitteita
oli sakon uhalla asetettu tarpeellisten opetusvälineiden hankkimiseksi,
koulurakennusten korjaamiseksi, koulutalon rakentamiseksi annettuun
määräaikaan mennessä sekä opettajan palkkaetuihin kuuluvan viljelys-
maan kuntoon saattamiseksi.

Tarkastajat toimivat yksittäisvirkamiehinä tarkastusalueillaan, ja hei-
tä koskivat valtion viranomaisille säädetyt asiakirjojen laatimis- ja säilyt-
tämisvelvollisuudet. Tämän vuoksi heidän tuli pitää viranomaisarkistoa,
johon tallennettiin tarkastuskertomukset, päätökset, kirjeenvaihto sekä

muut valvontatoiminnassa syntyneet asiakirjat, jotka myöhemmin siirrettiin Kouluhallituksen tai valtionarkiston haltuun.

Kansakouluntarkastajan arkistokaappi

Kuva: Tuomo Laitila

Tarkastajan arki ja taiteen voima samassa kaapissa

Akseli Gallen-Kallelan kädenjälki tarkastajan arjessa

Jo 1900-luvun alussa viranomaistoiminnassa arkistojen järjestämiseen alettiin kiinnittää entistä enemmän huomiota. Asiaan liittyen Ylihallituksesta lähetettiin tarkastajille 29. toukokuuta vuonna 1903 virallinen kiertokirje:

”Teille tiedoksi ilmoitetaan täten, että Ylihallituksen toimesta hankittu arkistokaappi tulee piakkoin lähetettäväksi kullekin; ja käsketään Teidän siis tämän kesän kuluessa järjestämään arkistoonne kuuluvat asiakirjat aika- ja aakkosjärjestykseen, niin kuin tähän liitetty luettelo sekä kaappien eri hyllyihin liitetyt osoiteliput lähemmin osoittavat. Ylihallitus, joka vastedes tulee ottamaan harkittavakseen kysymyksen kansakoulun tarkastajien diarionpidosta, on samalla nyt jo tahtonut huomauttaa, että Tarkastajien joka tapauksessa tulee kaikkiin heille saapuviin asiakirjoihin merkitä päivä, milloin ovat saaneet ne käsiinsä.”

Tähän vaatimattomaan virkamiesarkeen liittyy kuitenkin hieman myöhemmin yllättävä taiteellinen ulottuvuus. Keisarillinen Senaatti myönsi vuonna 1906 varat kuuden arkistokaapin, arkistovälineiden ja kirjahyllyjen hankintaan, yhteensä 2500 markkaa. Näitä kaappeja ei suunnitellut kuka tahansa. Niiden takana oli Akseli Gallen-Kallela, taidemaalari, jonka luomisvoima ulottui myös huonekaluihin ja tekstiileihin.

Gallen-Kallelan suunnittelemat arkistokaapit valmistettiin tilaustyönä Tammisaaren vankilassa. Niin syntyivät nämä kaapit: yhdistelmä suuren taiteilijan kädenjälkeä ja vankilan verstaan hiljaista käsityötaitoa. Jokainen kaappi on aikansa kuva – paljon kertova osa suomalaisen virkamieshistorian ja muotoilun yhteistä tarinaa. Kuvassa näkyvä arkistokaappi on yksi näistä harvinaisista alkuperäiskappaleista.

Ajan taloudellinen ilmapiiri näkyi hankinnoissa: samaan aikaan, kun varoja myönnettiin taiteilijan suunnittelemiin kaappeihin, eräälle piiritarkastajalle ei kuitenkaan myönnetty valtionkorvausta jo hankitusta kirjoituskoneesta. Se kertoo sekä varojen niukkuudesta että siitä, kuinka tarkasti kustannuksia valvottiin.

Näin arkistokaappi ei ole vain säilytyskaluste, vaan pala historiaa todisteena siitä, miten taide, käsityö ja viranomaistoiminta kietoutuivat yhteen yli vuosisata sitten.

Heikki K. Lyytinen

Piiritarkastajien kokoukset koulutuspolitiikan suuntaajan sodanjälkeisessä Suomessa

Sotien jälkeen kansakoululaitosta jouduttiin kehittämään nopeasti muuttuneissa oloissa. Siirtoväen kouluikäisille oli järjestettävä opetus heti väli- rauhan jälkeisestä syyslukukaudesta alkaen. Oppilasmäärien kasvu aiheutti kuitenkin vakavan opettajapulaa, ja tarkastajille tuli uusia tehtäviä. Heidän tuli rekrytoida epäpäteviä nuoria opettajiksi sekä ohjata ja valvoa näiden työtä.

Lapissa tilanne oli erityisen vaikea, sillä lähes kaikki koulut oli rakennettava uudelleen sodan tuhojen jälkeen. Tarkastajien hallinnollinen ja pedagoginen ohjaus oli tällöin välttämätöntä, koska monissa kunnissa ei vielä ollut ollut omia viranhaltijoita hoitamaan koulutoimen tehtäviä.

Vaikka tarkastajat toimivat yksittäisviranomaisina, Cygnaeuksen vuonna 1885 käynnistämät piiritarkastajien kokoukset muodostuivat merkittäväksi koulutuspolitiikan kehittämisfoorumiksi. Autonomian aikana kokouksia pidettiin kahdeksan, itsenäistymisen jälkeen vuoteen 1944 mennessä yksitoista, ja sodan jälkeen niitä järjestettiin keskimäärin joka toinen vuosi.

Kokoukset tarjosivat kouluhallitukselle ja opetusministeriölle arvokasta tietoa koulutuksen käytännön ongelmista sekä ehdotuksia koulutyön ja lainsäädännön kehittämiseksi. Niiden merkitystä korosti se, että pöytäkirjat painettiin lähes poikkeuksetta. Osastopäällikkö Alfred Salmela totesi vuoden 1948 kokouksessa, että tarkastajien neuvonpidot olivat Suomen kansakoululaitoksen tärkein keskustelufoorumi ja keskeinen väline koulupolitiikan suuntaamisessa.

Tarkastustoiminnasta neuvontaan – kouluhallinnon uusi rooli 1950-luvulla

Heti sotien jälkeen havahduttiin myös rinnakkaiskoulujärjestelmän aiheuttamiin sosiaalisiin epäkohtiin. Niitä pyrittiin korjaamaan koko koulujärjestelmän perusteisiin ulottuvan uudistuksen avulla Kouluhallituksen uuden pääjohtajan, Martti Ruudun, johdolla. Kansan aineelliset ja henkiset voimavarat sekä poliittinen tahto eivät kuitenkaan vielä riittäneet näin

Kansakoulutarkastajien kokouksen osallistujia vuodelta 1931.
Valokuvaamo Pietisen kokoelma, Museovirasto.

laajaan reformiin. Niinpä päädyttiin ratkaisuun, jossa tyydyttiin toistaiseksi paikkaamaan vanhan järjestelmän pahimpia epäkohtia.

Eduskunta-aloitteen pohjalta säädettiin kansakouluun kuuluvasta koikeilukeskikoulusta ja ehdotettiin iltajatkokoulun korvaamista 1–2-vuotisella kansalaiskoululla. Kansakoulun opetussuunnitelma uudistettiin vuonna 1952 pyrkien yhdenmukaistamaan silloista, kansainvälisessä katsannossa poikkeuksellisen suurta vapautta opetuksen järjestämisessä sekä varsinkin sen päämäärissä. Nämä vapaudet periytyivät autonomian ajalta, jolloin opetusta pyrittiin suojaamaan venäläisen keskusvallan yhtenäistä-

mispyrkimyksiltä. Kyse ei siis ollut yleisestä henkisen ja taloudellisen liberalismin rantaautumisesta suuriruhtinaskuntaan, vaan lähinnä itsesuojelunhalusta.

Vuoden 1958 kansakoululaki ja -asetus saivat Suomeen vihdoinkin kansalaiskoulun, joka oli kymmenen vuotta aiemmin Alfred Salmelan johtaman kansakoulukomitean ehdotuksen mukainen. Se oli monissa edistyneimissä kunnissa ehtinyt jo venyä kolmivuotiseksi. 1960-luvulle tultaessa myös kunnallinen keskikoulu oli yleistynyt, jolloin kuntien kouluviranomaisten ohjauksen tarve kasvoi jonkin verran.

Tarkastajien tehtävät itsessään eivät muuttuneet, vaikkakin niiden painotuksia säädettiin. Tarkastuksen muoto pysyi perinteisenä, mutta tarkastuskäynnit harvenivat. Tarkastajien työtehtävissä painopiste siirtyi tarkastustoiminnasta kohti muita tehtäviä kuten ohjausta ja neuvontaa. Opettajien lisäksi kansakoulun johtokuntien ja lautakuntien puheenjohtajat kutsuttiin yhteisiin tai erityisiin neuvotteluihin.

Tarkastajien työtaakkaa kevensi osaltaan kansakoululautakuntien siivutoimisten sihteerien käyttö maalaiskunnissa. Kansakouluasetuksen mukaan tarkastajat velvoitettiin mahdollisuuksien mukaan osallistumaan kansakoululautakuntien järjestämiin kokouksiin, joissa harjoitettiin aika-kauden informaatio-ohjausta. Tutkimusten mukaan vuonna 1950 tarkastuksiin käytetyn työmatkapäivien osuus oli koko maassa yli 57 prosenttia kaikista vuotuisista työmatkoista.

Tarkastustoiminnalla oli painoarvoa vielä 1960–70-luvuilla

Kouluhallitus piti tarkastustoimintaa edelleen tärkeänä tehtäväalueena vielä 1960-luvulla. Tuohon aikaan järjestetyssä kansakouluntarkastajien kokouksessa kuitenkin esitettiin, että tarkastajille oli tulossa uusia tehtäviä – ilmeisesti peruskoulu-uudistusta odoteltaessa. Tämän vuoksi tarkastustoimintaa ehdotettiin vähennettäväksi.

Asiasta käytiin vilkasta keskustelua. Kokeneet kansakouluntarkastajat vastustivat ehdotusta ja korostivat, ettei tarkastustoiminnan supistaminen olisi tarkoituksenmukaista, sillä se oli olennainen osa kentältä saatavaa tietoa ja palautetta kouluhallinnon käyttöön. Tämä kanta sai kannatusta,

ja tarkastustoimintaa ei lopulta supistettu. Kouluhallitus piti sitä edelleen tärkeänä osana piirihallinnon toimenkuvaa, eikä siitä haluttu tinkiä.

Muistelmissaan Erkki Aho kertoo, että jo vuonna 1967 järjestetyssä kansakouluntarkastajien kokouksessa ennakoitiin Kouluhallituksen piirihallinnon saavan tärkeän roolin peruskoulun valmistelussa ja toteuttamisessa. Myöhemmin, 17. joulukuuta 1973 pitämässään kokouksen avauspuheessa pääjohtaja Aho totesi, että Kouluhallituksen ja lääninhallitusten kouluosastojen asemaa hallinnon hierarkiassa tulisi vahvistaa. Näin myös käytännössä tapahtui.

1960-luvulla kansakouluntarkastajan tehtäväkenttä oli hyvin laaja. Valtion vastuulla ollut kansakoulutoimen yleinen johto ja valvonta kuuluivat pääasiassa Kouluhallitukselle, jota kentällä edustivat piirikohtaiset kansakouluntarkastajat. Kansakouluntarkastajan tehtäviin kuului jatkuva opetuksen ohjaus ja valvonta sekä koulun talouden seuraaminen. Hän sai osallistua koulun johtokunnan ja kansakoululautakunnan kokouksiin ja puhua niissä.

Jos tarkastaja havaitsi, että kunta oli toiminut kansakoulutoimen hoidossa lain, asetusten tai ohjesääntöjen vastaisesti, hänen oli pyydettävä lääninhallitusta ryhtymään toimenpiteisiin, jotta kunta korjaisi menettelynsä.

Tarkastajien antama palaute oli yleensä hyvin yksityiskohtaista ja konkreettista. Se kohdistui muun muassa opetuksen toteutukseen ja sisälsi usein kehittämisehdotuksia.

Kansakoulujen tarkastus oli tarkemmin määritelty kansakouluasetuksessa. Siinä todetaan muun muassa, että kansakouluntarkastajan tulee

- tarkastaa piirinsä koulut niin usein kuin se on tarpeellista ja ainakin kolmannes niistä kunakin lukuvuotena,
- tarpeen mukaan kutsua johtokunta tai kansakoululautakunta neuvotteluun,
- tiedottaa kouluissa tekemistään havainnoista asianomaisille,
- tehdä ehdotuksia puutteellisuuksien korjaamiseksi ja koulutoimen tehostamiseksi sekä
- toimittaa ennen seuraavan lukuvuoden alkua kertomukset edellisenä lukuvuotena suorittamistaan tarkastuksista Kouluhallitukselle.

Edellä mainittujen tehtävien lisäksi kansakouluntarkastajalla oli runsaasti muita tehtäviä. Näistä eniten työaikaa vaativia olivat kansakoulun opetussuunnitelman ja sen vuositarkisteen vahvistaminen sekä kouluhenkilöstön hallintoon liittyvät tehtävät, kuten viranhaltijan vaalin vahvistaminen, virkavapauden myöntäminen, viransijaisen määrääminen, ikälisän myöntäminen opettajalle ja opettajan kurinpitoon osallistuminen.

Kansakoulun perustamisesta ja lakkauttamisesta kunta päätti kansakoulun ohjesäännössä. Asetuksessa myös säädettiin, että kansakouluntarkastajan tulee ottaa osaa kunnan kansakoulun ohjesäännön yksityiskohtaiseen valmistamiseen, tarkastaa ehdotetun koulun paikat, rakennustyöt ja vuokrahuoneistot sekä antaa lupa vuokrahuoneistojen käyttämiseen kouluna tai opettajalle luontaisena annettavana asuntona.

Tarkastajan tuli ylläpitää ammattitaitoaan seuraamalla kansakouluolojen ja opetustoimen kehitystä sekä kotimaassa että ulkomailla ja välittää saamansa kokemukset ja tekemänsä havainnot alaisilleen. Tätä tarkoitusta varten opetusministeriö myönsi tarkastajille apurahoja ulkomaiden opetustoimeen tutustumista varten lähinnä Pohjoismaissa, Baltian maissa, muualla Euroopassa sekä Neuvostoliitossa.

Tarkastajien tehtävät eivät rajoittuneet vain koulujen valvontaan ja hallintoon, vaan tätä ammattikuntaa tarvittiin keskushallinnon apuna kansanopetuksen kehittämiseen ja ilmapiirin luomiseen sille myönteiseksi varsinkin tietyissä koulujärjestelmän kehittämisen avainkohdissa. Tällaisia olivat peruskoulun suunnittelu, kokeilu ja toimeenpano (1963–1981) sekä vuonna 1985 kodifioidun koululainsäädännön toimeenpano.

Tarkastajat osallistuivat myös yhteiskunta- ja sosiaalipolitiikkaan. Rantalan mukaan Kouluhallitus oli velvoittanut kansakouluntarkastajia edistämään kansalaissodan jälkimainingeissa sovinnollista mielialaa väestöryhmien välillä sekä edesauttamaan punaisten puolelle asettuneiden opettajien ja tarkastajien työsuhteen palauttamista siinä tapauksessa, että heidät oli virastaan erotettu.

Vähittäinen muutos alkoi kuitenkin käynnistyä 1970-luvun alkupuolelta lähtien, jolloin koulutuspolitiikasta tuli poliittisesti merkittävä kampaalualue, johon myös poliittiset puolueet pyrkivät ulottamaan valtaansa. Kansallinen Kokoomus erottui peruskoulua vastustavana konservatiivisena ääripuolueena. Rafael Paasion ensimmäisestä kansanrintamahallituk-

sesta (1966–1968) lähtien hallituksessa alkoi syntyä sisäistä ristivetoa alueellista koulutuksen järjestäjän autonomiaa vaativan Keskustapuolueen ja hallinnon keskittämistä ajavan SDP:n välillä.

Muutosta ryyditti myös koulutuspoliittinen jännite vanhan ja uuden järjestelmän välillä. Peruskoulu ja vanha rinnakkaiskoulujärjestelmä ottivat yhteen, ja tähän mittelyyn osallistui myös elinkeinoelämän rahoittama Vapaan koulutuksen tukisäätiö (VKTS). Säätiön piirissä nähtiin koulutus vasemmiston ohjaukseen siirtyvänä yhteiskunnallisena muutostekijänä, joka etenisi eduskunnan voimasuhteista riippumatta.

Myös Maalaiskuntien Liitto puuttui asiaan, ja sen seuraaja, Suomen Kunnallisliitto, toimi vuodesta 1969 alkaen aktiivisesti kuntien tehtävien ja vastuiden lisäämiseksi suhteessa valtion opetushallintoon. Kouluhallitus korosti omaa asemaansa, samoin opetusministeriö. Kuntien kouluhallinto alkoi vahvistua, kun koulutoimenjohtajien virat tulivat päätoimisiksi. Lisäksi mukaan tulivat uudet viranhaltijat, kuten kuntien opetuspäälliköt, talouspäälliköt ja suunnittelijat. Peruskoululaissa mainittu kunnan koulu-laitos -käsite sai konkreettista muotoa koululainsäädännön kodifoinnissa vuonna 1985, jolloin valtion tehtävien delegointi kunnille sai kunnolla vauhtia.

Peruskoulujärjestelmän uudistus muutti tarkastustoimintaa

Koulujen tarkastuksen pitkässä perinteessä varsinaisessa perustehtävässä tapahtuneet muutokset olivat olleet varsin vähäisiä. Vuosien saatossa tarkastajien määrä tosin kasvoi koulujen ja opettajien määrän kasvaessa. Varsin perustava muutos ajoittuu peruskoulu-uudistukseen, jolloin Kouluhallituksen ohjauksessa yksittäisviranomaisina toimivien kansakoulutarkastajien tehtävät siirrettiin vuonna 1970 lääninhallituksiin. Uudistuksen myötä kuntien opetushallinto vahvistui tuntuvasti, sillä lähes jokainen kunta sai päätoimisen koulutoimen johtajan tai sihteerin.

Lääninhallitusten kouluosastoihin muutoksilla oli tietysti suuria vaikutuksia. Koulutoimentarkastajien kokonaismäärä muuttui verrattuna kansakouluntarkastajien kokonaismääriin. Lääninhallitukseen perustettiin yhteensä 83 lääninkouluneuvoksen ja koulutoimentarkastajan virkaa ja

vastaavasti lakkautettiin 78 kansakouluntarkastajan ja kirjastotarkastajan virkaa.

Kouluosastojen käynnistyessä 1.4.1970 siirtyi yhteensä 48 kansakouluntarkastajaa valtiolta tai kaupungeista uusiin virkoihin, heistä yhdeksän osastopäälliköksi ja 39 koulutoimentarkastajaksi. Monet kaupunkien kansakouluntarkastajat eivät tulleet uudistuksen myötä lääninhallitusten palvelukseen, vaan jäivät omien kaupunkiensä koulutoimenjohtajiksi. Kyseiset kaupungit tulivat kuitenkin lääninhallitusten toimivallan piiriin tarkastusten osalta ilman ”omaa tarkastajaa”.

Peruskoulujärjestelmän toimeenpanoon liittyvät tehtävät lisääntyivät kaikilla hallinnon tasoilla. Uudistuksen alueellinen toimeenpanosuunnittelu ja sen ohjaus ja valvonta olivat lääninhallitusten keskeisenä tehtävänä. Koulutoimentarkastajien tehtäväkuva monipuolistui. Koulujen tarkastukset eivät enää olleet siinä määrin painopisteenä kuin kansakouluntarkastajilla. Tosin lääninhallituksen tehtäväksi tulivat myös oppikoulujen ja lukioiden tarkastukset vuodesta 1969 lähtien.

Keskiasteen koulu-uudistus muotoili osaltaan myös lääninhallituksen tehtäväkuva. Ammattikasvatustarkastajat vastasivat siitä, kuten myös 1990-luvulta lähtien yhteishausta. He olivat mukana oman tehtäväalueensa osalta koulutoimen katselmuksissa.

Myös Kouluhallituksen tehtävien sisällölliset painotukset muuttuivat. Hallinto- ja valvontavirastosta tuli keskeisesti kehittämis- ja ohjausvirasto mutta toisaalta myös koulutus- ja yhteiskuntapoliittinen toimija. Uudessa virastokulttuurissa peruskoulu-uudistusta palvelevat tehtäväalat, kuten koulutussuunnittelu sekä kokeilu- ja tutkimustoiminta, edustivat uutta suuntaa ja edistysellisyttä. Erityisesti oppiainejakoinen tarkastus aineylitarkastajineen ei kuulunut ajan henkeen. Oppiaineiden välinen integraatio – oppiainerajojen ylittäminen – taas oli ajan hengen mukainen muotitermi. Tarkastus-sana alkoi edustaa ”taantumuksellisuutta”, vaikka se olisi voitu hyvin tulkita osaksi kuntien ja koulujen ulkoisen tuen järjestelmää.

Peruskoulujärjestelmä toi mukanaan myös lääninkouluttajat, joiden tehtävänä oli muun muassa opettajien ainekohtainen täydennyskoulutus. Lääninkouluttajat saattoivat osallistua oppiaineensa asiantuntijoina myös koulujen tarkastuksiin. Lääninkouluttajat olivat näin toimiessaan lääninhallituksen palveluksessa. Tältä osin koulutoimentarkastajien ohjaustarve ohentui.

Kouluhallinto paisuu

Tutkijat Marja Jalava, Hannu Simola ja Janne Varjo ovat käsitelleet artikkelissaan *Hallinnosta hallintaan – Koulutuksen hallinnon muutos 1960-luvulta 2000-luvulle* Pauli Kettusen ja Hannu Simolan vuonna 2012 toimittamassa teoksessa *Tiedon ja osaamisen Suomi* muun ohella koulutushallinnon laajentumista määrällisesti.

Kirjoittajat selittävät kouluhallinnon muuttumista kahdella samansuuntaisella kehityslinjalla. Ensinnäkin julkisen hallinnon tehtäviä pyrittiin 1960–1970-luvuilla yleensä laajentamaan. Toiseksi kouluhallinnon oma toimintapolitiikka vaati lisää tekijöitä. Peruskoulu-uudistus oli erittäin vaativa hallinnollinen operaatio, jonka toimeenpanoon tuli sen vuoksi rekrytoida runsaasti henkilöstöä. Kouluhallituksen osastopäällikkö Urho Somerkivi on arvioinut opetushallinnon henkilöstömäärän kasvaneen 1960-luvun puolivälistä 1980-luvulle opetusministeriössä 25-kertaiseksi, Kouluhallituksessa kaksi ja puolikertaiseksi, läänin tasolla 10-kertaiseksi ja kunnissa lähes 100-kertaiseksi. Kun 1940-luvulla kouluhallinnossa toimi 150 henkeä, oli heitä vuonna 1984 noin 1000.

Aika alkoi ajaa tarkastusten ohi Kouluhallituksessa

Kouluhallituksessa oppiainekohtainen asiantuntemus oli keskittynyt vuonna 1969 voimaan tulleen lain (laki Kouluhallituksesta ja sen alaisesta piirihallinnosta, 534/1968) sekä Kouluhallitusasetuksen (293/1969) nojalla opetusosaston tarkastustoimistoon, vaikka sen tehtävät rajoittuivat koulujen opetustoiminnan ja hallinnon tarkastukseen ja ohjaukseen. Kukin toimiston kolmestatoista ylitarkastajasta oli vastuussa vain oman oppiaineensa tai alueensa kehittämisestä.

Pääjohtaja Ahon käsityksen mukaan toimiston painopistettä oli tarpeen muuttaa tarkastamisesta kehittämiseen. Hänen mukaansa tarkastustoimisto perinteisessä muodossaan voitaisiin lakkauttaa ja sen sijaan perustaa opetussuunnitelmien kehittämiseen keskittyvä toimisto. Sen tuli olla tiiviissä yhteistyössä kokeilu- ja tutkimustoimiston kanssa. Perinteisen tarkastustoiminnan tuottama materiaali eli tarkastuskertomukset eivät ne-

kään enää riittäneet pohjaksi opetussuunnitelmien ja opetustoimen menetelmien kehittämiseen. Ahon muistion (7.8.2014) mukaan ”kertomukset pölyttyivät arkistokellarissa”.

Kouluhallitus vastasi peruskoulu-uudistuksen hallinnollisen toimeenpannon ohella myös niin peruskoulun kuin uudistuvan lukionkin opetussuunnitelmien kehittämisestä. Tätä varten se oli alkanut rakentaa kuntiin ohjaavien opettajien verkostoa tukemaan opettajien opetus- ja kasvatustyötä. Uudistuksen käynnistyttyä luotiin silloisen pääjohtajan Erkki Ahon mukaan lähinnä ainejakoon perustuva asiantuntijaverkosto. Siihen kuuluivat valtakunnan tason kouluttajat, lääninkouluttajat ja kuntien ohjaavat opettajat. Tämän verkoston koulutukseen panostettiin erityisesti Heinolan kurssikeskuksessa. Näihin koulutustilaisuuksiin osallistuivat myös lääninhallitusten kouluosastojen koulutoimentarkastajat, suunnittelijat sekä tutkimussihteerit. Opetussuunnitelmatyössä verkoston ytimen muodostivat kuntien ohjaavat opettajat ja kokeilua suorittavat koulut. Ahon ehdottama tarkastustoimiston lakkauttaminen tehtiin myöhemmin, vasta opetusministeri Christoffer Taxellin kaudella kouluhallitusasetuksen muutoksella 1.5.1988 lukien.

Peruskouluun siirryttäessä ohjausta tarvittiin sekä oppiaineen sisällön hallintaan että heterogeenisten opetusryhmien opetukseen. Ala-asteen opettajia huolestutti eniten selviytyminen koko ikäluokan laadukkaasta opettamisesta. Entisten aineenopettajien taholta kuultiin epäileviä arvioita kaikkien oppilaiden kyvyistä saavuttaa opetussuunnitelman vähimmäistavoitteet. Erityisoppilaiden opetus vaati eriytettyä oppimateriaalia ja opetusmetodia.

Perinteinen tarkastustoiminta hiipuu ja hakee uutta muotoa

Jo 1970- ja aiempaa avoimemmin 1980-luvuilla oli merkkejä tarkastusten merkityksen hiipumisesta. Keskustelu Kouluhallituksen tarkastustoimiston asemasta enteili tulevaa muutosta, jossa oli merkkejä tarkastusten painoarvon heikkenemisestä. Hallintokeskeinen tarkastus muistutti ja edusti menneisyyden keskitettyä valta- ja ohjausjärjestelmää. Siinä koulutuksen ylläpitäjä ja sen alaiset koulut ja oppilaitokset olivat ulkoiselle ohjausjärjestelmälle vahvasti alisteisia.

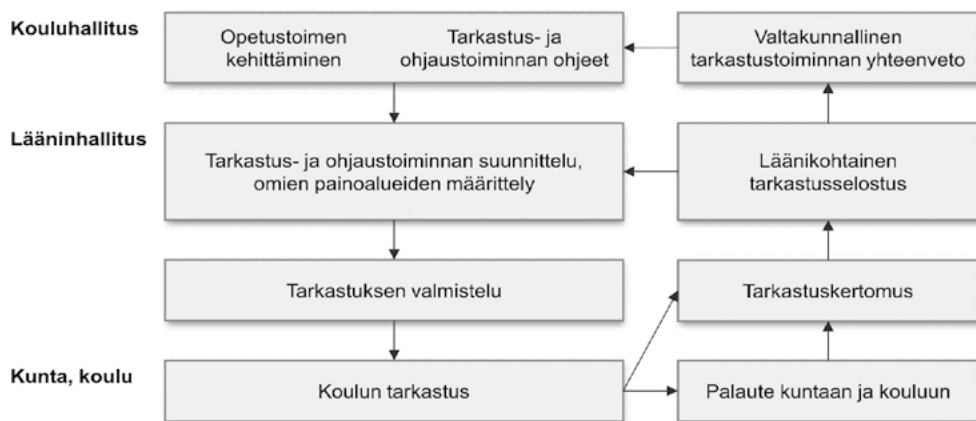
Tarkastus ei edustanut tulollaan olevan hallintokulttuurin ajatuksia, arvoja, asenteita ja ilmapiiriä eli niin sanottua ajan henkeä (*Zeitgeist*). Se saattoi osaltaan ohjata poliittisia suuntauksia ja päätöksentekoa sekä toimia muutospyrkimysten taustateemana ja kollektiivisen kokemuksen muovaajana. Ajan henki näkyi esimerkiksi siinä, että vaikka valtio delegoi tehtäviään kunnille, valtionhallinnon alaiset tehtävät vähenivät ajan myötä merkittävästi. Tarkastustoiminta edusti väliportaan hallintoa, jonka ajan hengen mukaisesti tuli olla kevyt ja ohut – kuten niin sanottu hallinnon ”neitimalli” edellytti. Tässä valossa tarkastustoiminnan lakkauttaminen oli luontevaa.

Tarkastus edusti jo sanana byrokratiaa, ei sellaista palveluhenkisyttä, jota hallinnolta alettiin toivoa. Vaikka tarkastuksella on hallinnossa oma perusteltu roolinsa, aikakaudella korostettiin debyrokratisointia – byrokratian purkamista. Ajatus siitä, että rahoittaja myös valvoo, alkoi hämärtyä. Valvonta korvattiin seurannalla ja ohjauksella, joiden sisällön määritteli keskusvirasto teemojen kautta.

Tarkastustoiminnan pitkä perinne ja imago alkoivat näyttäytyä jopa rasitteena, ja tämä mielikuva saattoi osin juontua myös sen toimintakulttuurista. Tarkastusidea muuntui uudeksi: uuden mallin ytimessä oli keskushallinnon koulutuspoliittisen ohjauksen tukeminen ja tarkastusten rooli koulujen sisäisessä kehittämisessä.

Uuden mallin mukaisesti Kouluhallitus ohjeisti tarkastukset ja määritteli pedagogiset painoalueet. Lääninhallitukset määrittivät omat painotuksensa, tekivät tarkastuksen ja antoivat vuosittain palautteen havainnoistaan Kouluhallitukselle. Saatua evaluointitietoa hyödynnettiin koulutuksen valtakunnallisessa kehittämisessä. Tarkastus- ja ohjaustoimintaa toteutettiin seuraavan mallin mukaisesti:

Painopistettä siirrettiin vahvasti tosiasiatiedon ja kokemusten kokoaamisen sekä arvioinnin suuntaan. Aikaisemman valvontajärjestelmän tilalle synnytettiin arviointikorosteinen palautejärjestelmä. Tarkastus- ja ohjaustoiminnan yleistavoitteet määräytyivät kouluhallituksen yleiskirjeiden mukaan.

Tarkastustoiminnan uusi malli 1975–1984 (Lyytinen 1987).

Tarkastus- ja ohjaustoiminnan tehtävänä oli

1. ohjata kuntien koulu-, opisto- ja kirjastoviranomaisten ja henkilökunnan työtä,
2. valvoa, että kunnissa, oppilaitoksissa ja kirjastoissa toimitaan voimassa olevien säännösten mukaisesti ja taloudellisesti sekä
3. koota, arvioida ja välittää tietoa uusista käyttökelpoisista ratkaisuista ja menettelyistä sekä toiminnassa ilmenevistä ongelmista.

Vaikka tarkastustoiminta toimi palautejärjestelmänä jo myönteisin tuloksin, se ei kehittämispyrkimyksistä huolimatta kohonnut sellaiselle kantaosallolle, että sen lisäarvo olisi tunnustettu ja tunnustettu ja että se olisi saavuttanut eri tahojen riittävän luottamuksen ja pystynyt vaikuttamaan myös poliittiseen tahtoon.

Hallinnon tasojen valtasuhteiden muutoksessa tarkastustoiminta jäi hallinnon keinovalikoimassa alakynteen, kun tarkastusta dynaamisempi arviointi nousi keskeiseksi tulokellisuuden määrittäjäksi. Se tarkoitti muun muassa toiminnan tehostamista ja tuottavuuden lisäämistä vastineeksi verorahoille ja julkisen toiminnan uskottavuuden palauttamista toiminnan oletetun tehostumisen kautta. Sitä tarkastusten ei katsottu edistävän.

Läänihallitusten virkakuntaa kuvattuna perinteisellä paikalla Säätytalon portailla tarkastustoimen 100-vuotistahtuman yhteydessä vuonna 1985. Eturivissä vasemmalta lukien Pentti Merenkylä, Olli Murtorinne, Esko Kangas, Väinö Saari, Mauri Paananen, Kalevi Nikki (toinen rivi keskellä), Esa Rättyä, Pekka Nieminen, koulutoimentarkastaja Aarre Kailanpää ja hänen takanaan Elli Pirinen. Kuva: Raino Aaltonen

Vuonna 1985, jolloin tarkastustoiminta juhli satavuotistaivaltaan, kodiioitu koululainsäädäntö jätti toki vielä valtion kouluhallinnolle merkittäviä hallintotehtäviä, mutta säännös tarkastajan velvollisuudesta tarkastaa

koulut tarpeen mukaan jäi enää asetukseen lääninhallitusten kouluosastoista (A 46/1982, muutettu asetuksella 725/1984). Sen tultua kumotuksi pääministeri Harri Holkerin hallituksen alkuajoina 15.3.1988 lukien poistuivat koulujen tarkastamista koskevat säännökset kokonaan koululainsäädännöstä.

Kuntien koulutoimen viranhaltijoiden keskuudessa – erityisesti kaupunkikunnissa – tarkastustoiminta alkoi vähitellen menettää merkitystään: se ei enää onnistunut samalla tavoin tukemaan koulujen sisäistä kehittämistä. Paikoin tarkastus nähtiin jopa koulutuksen järjestäjän autonomiaan puuttumisena, vaikka sen painopiste oli loppuvaiheessa siirtynyt yhä enemmän neuvontaan, informaatio-ohjaukseen ja siten ulkoisen tuen tarjoamiseen.

Uusi selviytymisstrategia ei enää toiminut

Vuonna 1983 aloitettiin lääninhallitusten kouluosastojen ohjaus- ja tarkastushenkilöstön niin sanottu *intensiivikoulutus*, joka jatkui 1980-luvun jälkipuoliskolle. Sen avulla tarkastustoimintaa haluttiin suunnata palvelemaan aiempaa enemmän koulutuksen ohjausta ja arviointia ja siten tukea kouluissa tapahtuvaa kehittämistyötä. Tarkastajat kokoontuivat vuosittain Heinolan kurssikeskukseen, jossa käsiteltiin muun muassa vuosittaisia tarkastustoiminnan painoalueita ja niistä saatua palautetta.

Kouluhallituksen lääninhallitusten tarkastushenkilöstölle järjestämä intensiivikoulutus ja uusi tarkastusmalli eivät kuitenkaan enää pystyneet muuttamaan ajan hengen kehityssuuntaa. Tämä selviytymisstrateginen pyrkimys ei johtanut toivottuun menestykseen. Ilmeisesti tarkastustoiminnan ei enää katsottu vallitsevassa tilanteessa tuovan merkittävää lisäarvoa.

Tarkastukselle ei ollut sosiaalista tilausta sen enempää valtakunnallisesti, alueellisesti kuin paikallisestikaan. Tarkastustoiminta päättyi Suomessa ilman sen suurempaa koulutuspoliittista tai muuta keskustelua pitkäaikaisesti hiipuen.

Lopputulema oli pitkällisen kehityksen tulos. Toimintaympäristön muutokset kiersivät vaivihkaa tarkastusjärjestelmän ohi, jolloin myös sen koulutuspoliittisten vaikuttajien ja vastaavassa asemassa olevien kouluhal-

lintoviranomaisten tuki katosi, eikä itse tarkastusviranomaisella löytynyt taistelutahtoa tarkastustoiminnan puolesta. Toisaalta se olisi saatettu kokea tarkastusviranomaisen itsepuolustukseksi. Se olisi ollut kehitysvuimien valtavirran vastaista. Luopuminen tapahtui ilman näkyvää muutosvastarintaa. Tuskin lääninhallitusten korkein johtokaan tiedosti tilannetta, eikä kouluosastojen johdolla ollut selkeää ja yhtenäistä kantaa puolesta tai vastaan. Kouluosastojen itseuudistuvuuttakaan ei välttämättä systemaattisesti johdettu kehitystrendien suuntaan.

Säädöspohja murenee ja tarkastustoiminta päättyy

Säädöserustan murennuttua keväällä 1988 tarkastustoiminta seuranta- ja ohjaustoimintana lopulta hiipui 1990-luvun vaihteessa – toimittuaan runsaan sadan vuoden ajan. Koulutuksen tilivelvollisuudesta vastasivat sen jälkeen kehittämisvirastona toimiva Opetushallitus ja koulutuksen järjestäjät. Lääninhallituksille jäi pienimuotoisia tulossopimus pohjaisia seurantatehtäviä, joista myöhemmin muotoutui lakisääteinen peruspalvelujen arviointi. Tosin muu informaatio-ohjaus jatkui entisellään.

Tarkastustoiminnan päätymisestä ei käyty juuri julkista keskustelua. Osalle pitkään palveleita tarkastajia ratkaisu oli turhauttava pettymys. Muutostarvetta ei kaikilta osin siis ollut tiedostettu. Historiallisesti pitkään toiminut näkyvä osa koulutuksen ohjausjärjestelmää poistettiin näkymättömästi.

Entinen tarkastusviranomainen peruspalvelujen arvioijaksi

Koulutuksen seurannan ja arvioinnin lainsäädännöllisen perustan näkökulmasta kymmenen vuoden siirtymävaihe tarkastustoimen lakkaamisesta vuoden 1998 uusien koululakien voimaan astumiseen oli varsin väljän sääntelyn aikaa. Se merkitsi vapautta niin koulutuksen järjestäjille kuin opettajille sekä vapaata koulun valintaa vanhemmille.

Arviointitoiminta perustui lähinnä Opetushallitukselle laissa säädettyihin seuranta-, kehittämis- ja tuloksellisuuden arviointitehtäviin sekä

läninhallituslain 1 §:ään, jonka perusteella läänit opetusministeriön ohjauksessa suorittivat arviointia. Tälle ajanjaksolle näyttäisikin olevan tunnusomaista, että koulutuksen järjestäjien toimintaa arvioitiin valtion eri hallintoviranomaisten sisäisten tulossopimusten ja päätösten nojalla. Tosin jo läänien tarkastustoimintaa oli ohjattu lähinnä hallinnon sisäisin ohjein.

Vuoden 2001 läninhallituslakiuudistuksella peruspalvelujen arviointi säädettiin läninhallitusten lakisääteiseksi tehtäväksi. Lain perustelujen (HE 155/1999) mukaan kansalaiset vaativat julkiselta hallinnolta entistä laadukkaampia ja paremmin saatavissa olevia palveluja sekä myös vaikuttamismahdollisuuksien lisäämistä. Se taas edellyttää hallinnolta asiakaslähtöistä palvelujen järjestämistapaa, toimenpiteitä palvelujen saatavuuden tason parantamiseksi, entistä taloudellisempia palvelujen tuottamistapoja sekä julkisia palveluja koskevan arviointitoiminnan lisäämistä.

Läninhallitusten vahvuudeksi tässä arvioinnissa nähtiin monialaisuus, joka hallituksen esityksen mukaan antoi mahdollisuuden yhdistää arviointitoiminnassa eri hallinnonalojen asiantuntemus. Arvioinnin tuloksena voitiin näin saada kuva palvelujen kokonaisuudesta. Lisäksi poikkihallinnollisella arvioinnilla avataan perustelujen mukaan myös uusia näkökulmia valtakunnallisiin ratkaisuihin. Arvioinnilla tuotetaan alueellista tietoa peruspalveluista säädösvalmistelua ja valtakunnallista suunnittelua varten.

Viimeisin hallinnonuudistus tuli voimaan vuoden 2010 alusta. Läninhallinto lopetettiin, ja entisten läninhallitusten sivistysosastojen henkilöstö siirrettiin valtiovarainministeriön ohjaamiin aluehallintovirastoihin (avi), työ- ja elinkeinoministeriön ohjaamiin elinkeino-, liikenne- ja ympäristökeskuksiin sekä maakuntien liittoihin.

Aluehallintovirasto hoitaa Suomen lainsäädännön toimeenpano-, ohjaus- ja valvontatehtäviä. Jokaisella aluehallintovirastolla on tietty toimialue, joka käsittää yhden tai useamman maakunnan. Sen vastuualueita ovat peruspalvelut, oikeusturva ja luvat, työsuojelu, ympäristöluvut, pelastustoimi ja varautuminen sekä opetus- ja kulttuuritoimi. Aluehallintovirastoja on seitsemän, joista yhdeksi rinnastetaan myös Ahvenanmaan valtionvirasto.

Aluehallintovirasto opetus- ja kulttuuritoimen laadun varmistajaksi ja kehittäjäksi

Aluehallintovirastot ohjaavat ja tukevat koulutuksen järjestäjien toimintaa ja siten koulutuksen laatua järjestämällä opetushenkilöstön täydennyskoulutusta ja työkokouksia sekä osallistumalla asiantuntijoina muiden järjestämiin koulutustilaisuuksiin.

Aluehallintovirastot ovat järjestäneet vuosittain yli 300 täydennyskoulutustilaisuutta, joissa on ollut yli 35 000 osallistujaa. Tilaisuuksia on järjestetty suomen, ruotsin ja saamen kielillä, ja niihin on tullut osallistujia lähes kaikista kunnista. Tätä kirjoitettaessa on tapahtumassa kuitenkin muutos: opetus- ja kulttuuriministeriön tuottavuusohjelman mukaisesti opetustoimen henkilöstökoulutuksen rahoituksesta on luovuttu vuodesta 2025 alkaen. Tästä seuraa, että myöskään aluehallintovirastot eivät enää järjestä edellä mainittua täydennyskoulutusta.

Perinteestä poiketen aluehallintovirastojen aloittaessa toimintansa opetustoimessa oli myös resurssiohjausta koulutuksen laadun kehittämiseksi. Se toteutettiin monivuotisena hankkeena opetus- ja kulttuuriministeriön ohjauksessa. Ministeriö linjasi resurssit, tavoitteet ja suuntaviivat alueellisille toimijoille.

Tämän vuosina 2010–2016 toteutetun Osaava-ohjelman keskeisenä tavoitteena oli opetustoimen henkilöstön osaamisen kehittäminen, täydennyskoulutuksen saavutettavuuden lisääminen ja koulutuskäytäntöjen uudistaminen.

Aluehallintovirastot vastasivat ohjelman konkreettisesta toteutuksesta alueillaan. Virastot myönsivät rahoitusta toteutuskelpoisiksi arvioimilleen paikallisille verkostoille sekä tukivat ja ohjasivat suunniteltujen toimenpiteiden edistymistä. Tämän lisäksi aluehallintovirastot tarjosivat kehittämistukea, jonka avulla vahvistettiin alueellisia verkostoja ja luotiin edellytyksiä yhteisölliselle kehittämiselle ja toimivien yhteistyömallien rakentamiselle.

Ohjelmassa painotettiin erityisesti työhyvinvointia, digiosaamista ja koulutuksen laadun parantamista. Toimintamalleihin kuuluivat muun muassa vertaismentorointi, digikoulutukset ja työyhteisöjen toimintakulttuurin kehittäminen. Näiden toimenpiteiden avulla aluehallintovirastot

loivat alueellisia ratkaisuja, edistivät verkostoyhteistyötä ja tukivat oppimisen yhteisöllisyyttä.

Aluehallintovirastot arvioivat myös peruspalvelujen saatavuutta joka toinen vuosi. Peruspalvelujen arvioinnissa seurataan ja arvioidaan palvelujen yhdenvertaisuutta koko maassa. Huomiota kiinnitetään myös alueellisiin eroihin palvelujen saatavuudessa. Peruspalvelujen arvioinnin kohteet vaihtelevat eri arviointivuosina. Esimerkiksi vuonna 2023 opetustoimen arviointikohteina olivat joustava perusopetus ja yhteisöllinen opiskelu-huolto. Tietoa kerätään arviointeja varten esimerkiksi kuntiin lähetettävillä kyselyillä. Arviointien pohjalta tehdään ehdotuksia palvelujen parantamiseksi.

Yksittäisten hallintokantelujen selvittämisessä voidaan myös tehdä ohjaus- tai katselmuskäyntejä kouluille ja kuntiin. Oma-aloitteinen tarkastustoiminta ei kuitenkaan enää ole kuulunut aluehallinnon toimivaltaan opetustoimessa, vaan ainoastaan ylimmät laillisuusvalvojat eli valtioneuvosto, oikeuskansleri ja eduskunnan oikeusasiamies voivat oma-aloitteisesti tehdä tarkastuskäyntejä kouluihin ja kuntiin.

Oikeusasiamiehen kertomuksen mukaan opetustoimessa tehtiin vuonna 2023 kuusi tarkastuskäyntiä. Niissä keskityttiin erityisesti vammaisten ja erityistä tukea tarvitsevien oppilaiden yhdenvertaiseen oikeuteen saada opetusta ja tukea. Lisäksi tarkasteltiin koulutuksen järjestäjän velvollisuuksia lasten ja nuorten oikeuksien turvaamisessa. Havaintoja vastaavia ongelmia on noussut esiin myös hallintokantelujen ja oikaisuvaatimusten yhteydessä.

Kun perinteinen tarkastustoiminta on lopetettu eivätkä aluehallintovirastot ole enää vuoden 2025 alusta alkaen järjestäneet opetushenkilöstön täydennyskoulutusta, laillisuusvalvonnan rooli alueellisessa kouluhallinnossa on kasvanut. Tämä korostuu myös uudessa perusopetuslain 41 a §:ssä, jonka mukaan aluehallintovirasto voi 1.8.2025 alkaen oma-aloitteisesti tutkia opetuksen lainmukaisuutta. Vuoden 2026 alusta valvontavastuu siirtyy valtakunnalliselle lupa- ja valvontavirastolle, jonka alueellisesta toiminnasta voidaan määrätä jatkossa työjärjestyksessä.

Hallintokantelujen määrän kasvu kuvastaa laillisuusvalvonnan merkityksen lisääntymistä. Lääninhallitusten opetusministeriölle vuonna 2006 antaman tulosraportin mukaan koko maassa tuli vuonna 2005 vireille 154 opetustoimen hallintokantelua, joista ratkaistiin 144. Aluehallinto-

viraston tietopalvelulta saadun tilaston mukaan vuonna 2023 vireille tuli 490 kantelua, joista ratkaistiin 423. Vireille tulleiden kantelujen määrä on siten yli kolminkertaistunut vajaan kahdenkymmenen vuoden aikana. Oma-aloitteinen valvonta on kuitenkin edelleen rajallista resurssien niukuuden vuoksi. Hallituksen esityksessä (HE 212/2024) korostetaan riittävien resurssien ja oikeudellisen osaamisen vahvistamisen tärkeyttä, jotta valvonnassa voidaan painottaa ennakoivaa otetta.

Historiallisesti tarkasteltuna opetustoimen laillisuusvalvonta on ollut keskeinen tarkastustoiminnan tehtävä jo vuodesta 1885. Vaikka tarkastajien tehtävät ovat muuttuneet, laillisuusvalvonta on säilynyt ja vahvistunut. Jo vuoden 1957 kansakoululaki edellytti puuttumista, jos kunta toimi lainvastaisesti. Laillisuusvalvonnan perustana olevien säännösten sanamuotokaan ei aikojen kuluessa ole merkittävästi muuttunut. Vuoden 1957 kansakoululain 88 §:ssä sanottiin: ”Jos kansakouluntarkastaja on todennut, että kunta on kansakoulutointa hoitaessaan menettänyt lain, asetuksen tai ohjesäännön vastaisesti, hänen on pyydettävä lääninhallituksen virkatoimenpidettä kunnan velvoittamiseksi korjaamaan menettelynsä.” Nykyinen hallintokantelu- ja valvontakäytäntö nojaa edelleen samaan peruseriaatteeseen: opetuksen on oltava lainsäädännön mukaista.

Kansallinen koulutuksen arviointikeskus arvioinnin jatkajaksi ja palautteen antajaksi

Myöhemmin vuodesta 2014 lähtien suomalaisesta koulutuksen ja varhaiskasvatuksen kansallisesta arvioinnista on vastannut perustehtävältään laaja-alainen Kansallinen koulutuksen arviointikeskus (Karvi). Keskuksen toiminta kattaa koko koulutusjärjestelmän varhaiskasvatuksesta korkea-koulutukseen.

Kansallisen koulutuksen arviointikeskuksen lakisäateisenä tehtävänä on

- toteuttaa varhaiskasvatukseen ja koulutukseen sekä varhaiskasvatuksen, opetuksen ja koulutuksen järjestäjien ja korkea-koulujen toimintaan liittyviä arviointeja,

- tehdä perusopetuslain ja lukiolain, ammatillisesta koulutuksesta annetun lain sekä taiteen perusopetuksesta annetun lain mukaisesti oppimistulosten arviointia.
- tukea varhaiskasvatuksen, opetuksen ja koulutuksen järjestäjiä laadunhallintaa koskeissa asioissa.
- kehittää koulutuksen ja varhaiskasvatuksen arviointia ja
- huolehtia muista tehtävistä, jotka säädetään tai määrätään sen tehtäväksi.

Kansallinen koulutuksen arviointikeskuskin on pieneltä osin tarkastustoiminnan jatkaja esimerkiksi koulutuksen järjestäjien ulkoisen tukemisen ja laadunhallinnan kannalta, mutta ei sillä tavoin kunta- ja koulukohtaisesti kuin tarkastustoiminta aikoinaan. Tämä on samalla kansallisen arvioinnin puute, sillä Karvin antama palaute on kohdentumaton yleisyys, joka ei muutoksen ja tilanteen hallinnan kannalta konkretisoidu sen enempää kunnan kuin koulujenkaan tasolla.

Loppukiteytys – valvonnasta arviointiin

Koulujen tarkastustoiminta, joka aikanaan muodosti suomalaisen kouluhallinnon keskeisen **peruspilarin**, kulki pitkän tien ennen hiipumistaan 1990-luvun taitteessa. Sen juuret ulottuivat aikaan, jolloin koulutoimen valvonta oli tiukasti säädeltyä: tarkastajat arvioivat koulurakennuksia, opettajien työtä ja jopa näiden käytöstä koulun ulkopuolella. Tarkastusten perusteella tehtiin päätöksiä opetuksen kehittämisestä ja koulujen ylläpidosta.

Peruskoulu-uudistus muutti kaiken

1970-luvun peruskoulu-uudistus mullisti tarkastustoiminnan. Kansakoulutarkastajien tehtävät siirtyivät lääninhallituksille, ja kuntien opetushallinto vahvistui. Tarkastusten rinnalle nousi laajempi koulutuksen ohjaus- ja kehittämisvastuu, ja painopiste siirtyi yksittäisten koulujen valvonnasta koko järjestelmän suunnitteluun ja seurantaan.

Valvonnasta kehittämisen tueksi – ja lopulta sivuun

1980-luvulla tarkastusten merkitys alkoi hiipua. Keskushallinnon ja kuntien väliset valtasuhteet muuttuivat, ja arviointi nousi hallinnon uudeksi tuloksellisuuden mittariksi. Tarkastuksia pidettiin yhä useammin koulutuksen järjestäjien autonomiaan puuttumisena, vaikka niiden tarkoitus oli tukea kehittämistä.

Loppu ja perintö

Vuonna 1988 tarkastustoiminnan säädösperusta mureni, ja 1990-luvun alussa toiminta lakkasi. Tilalle nousivat Opetushallitus, kuntien oma seuranta ja myöhemmin Kansallinen koulutuksen arviointikeskus (Karvi). Näin suomalainen kouluhallinto siirtyi valvonnasta kohti arviointiin ja kehittämiseen perustuvaa kulttuuria.

Kirjallisuus, artikkelit ja muu aineisto:

Aarnio, Aulis 1989. *Laintulkinnan teoria*. Juva: WSOY.

Aho, Erkki 1973. *Avauspuheenvuoro Koulutuksen tavoitteita ja ideologiaa käsittelevässä seminaarissa lääninhallitusten kouluosastoille 17.- 18.12.1973*. Monistettu pöytäkirja Pauli Rautaman yksityisarkistossa.

Aho, Erkki 1996. *Myrskyn silmässä. Kouluhallituksen pääjohtaja muistelee*. Helsinki: Edita.

Aho, Jouko 2010. *Vapaan Koulutuksen Tukisäätiö – koulujärjestelmän pelastus vai rapautuminen*. Esitelmä Suomen Kouluhistoriallisen seuran yleisöseminaarissa 10.12.2010.

Anttila, Pirkko 2015. *Käsillä eletty elämä. Käsityökulttuurin jäljillä taidosta tieteeksi*. Tampere: Mediapinta.

Anttila, Pirkko & Korpijärvi, Esko 1974. *Tarkastus- ja ohjaustoiminnan uudelleenorganisoinnin suuntaviivoja*. Helsinki: Kouluhallituksen tarkastustoimisto.

Bart, Maes, Ver Eecke, Els & Zaman, Martine 1999. *A Descriptive Study. Inspectorates of Education in Europe* 1999. *Education at a Glance* 2004. OECD INDICATORS.

Eurydice 2004. *Evaluation of schools Providing Compulsory Education in Europe*. D/2004/4008/2. Bryssel.

Gripenberg, Martin 2019. *Finlands svenska skolhistoriska förening rf*. Verkossa: www.skolhistoria.fi.

Halila, Aimo 1958. *Kansanopetus ennen kansakoululaitosta*. Oma maa 2., Porvoo: WSOY.

Hallituksen esitys eduskunnalle koulutusta koskevaksi lainsäädännöksi HE 86/1997.

Hallituksen esitys eduskunnalle laiksi lääninhallituslain muuttamiseksi HE 155/1999.

Hanho, Juho Teofilus 1947. *Suomen oppikoululaitoksen historia I*. Ruotsin vallan aika. Porvoo: WSOY.

Harisalo, Risto 1991. Julkinen rakennemuutos. *Hallinnon tutkimus* 2/1991, 81–82.

Harju, A. 1988. *Maalaiskansakoulujen tarkastustoimi vuosina 1861–1921*. *Studia historica Jyväskyläänsä* 38.

Heikkinen, Anja ja Leino-Kaukiainen Pirkko (toim.) 2011. *Valistus ja koulunpenkki: kasvatus ja koulutus Suomessa 1860-luvulta 1960-luvulle*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Heporauta, Frans, Akseli 1945. *Suomen koululaitoksen historia*. Helsinki: Otava.

Hirvi, Vilho 1996. *Koulutuksen rytminvaihdos. 1990-luvun koulutuspolitiikka Suomessa*. Keuruu: Otava.

Honkala, Niilo 1975. *Peruskoulun tavoitteet, toteutus ja tulokset, 22.8.1975*. YOLa. HA 9. Vapaan koulutuksen tukisäätiö. KA.

Huusko, Mira, Lepola, Laura, Sarkkinen, Tuomo, Tuurnas, Anni & Vlasov, Janiina (toim.) 2021. *Laadunhallinta suomalaisessa kasvatus- ja koulutusjärjestelmässä*. Tiivistelmät 7:2021. Helsinki: Kansallinen koulutuksen arviointikeskus.

Hämäläinen, Kauko, Lindström, Aslak & Pohjola, Jorma (toim.) 2005. *Yhtenäisen peruskoulun menestystarina*. Helsinki: Yliopistopaino.

Juva, Simo, Kangasvieri, Anneli & Välijärvi, Jouni 2009. *Kuntaperustaisen koulutusjärjestelmän kehittäminen*. Helsinki: Suomen Kuntaliitto.

Kangasoja, Matti, Lehtonen, Päivi, Rautama, Pauli & Toivonen, Tapio 1995. *Lääninhallituksen rooli koulu- ja kirjastotoimen tuloksellisuuden arvioinnissa ja seurannassa*. Työryhmäraportti 31.7.1995. Pauli Rautaman yksityisarkisto.

Karttunen, Mauno Olavi 1983. *Kansakouluntarkastajat ja heidän seuraajansa. Suomen koulutoimen piirihallinnon tarkastajamatrikkeli 1861–1980*. Jyväskylä: Valtion kouluhallinnon virkamiehet ry.

Kerkkonen, Kaarlo (toim.) 1916. *Kansakoulu-käsikirja*. Järjestelmällinen kokoelma asetuksia, määräyksiä, kiertokirjeitä y.m. Suomen kansanopetuksen alalta ynnä aakkosellinen aineisto. Helsinki: Edlund.

Kettunen, Pauli & Simola, Hannu (toim.) 2012. *Tiedon ja osaamisen Suomi. Kasvatuksen ja koulutuksen historia 1960-luvulta 2000-luvulle*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Korkeakoski, Esko 2021. *Huutoja sivistyksen puolesta*. Tampere: Mediapinta.

Koulu työyhteisönä. Selostus lääninhallitusten lukuvuosien 1980/81 ja 1981/82 tarkastustoiminnasta. Kouluhallituksen ryhmäkirje R 520/19.10.1982.

Laakso, Seppo 1990. *Oikeudellisesta sääntelystä ja päätöksenteosta*. Helsinki: Valtion painatuskeskus.

Laukkanen, Reijo 1998. *Opetustoimen keskushallinnon evaluaatioajattelun kehitys Suomessa 1970-luvulta 1990-luvulle*. Koulutuksen tutkimuslaitos. Jyväskylä: Koulutuksen tutkimuslaitos.

Lehtisalo, Liekki 2009. *Uuteen sivistysajatteluun. Vaikuttajia ja vaikuttavuutta*. Helsinki: Liberum.

Lindström, Aslak 1998. *Ylioppilastutkinnon muotoutuminen autonomian aikana*. Koulutuksen tutkimuslaitoksen tutkimuksia 6. Jyväskylä: Koulutuksen tutkimuslaitos.

Lyytinen, Heikki K. 1987. *Ohjaus osana tarkastustoimintaa*. Kouluhallituksen julkaisu 1/1987. Helsinki: Kouluhallitus.

Lyytinen, Heikki K. 1990. *Reforms in the inspection and guidance of schools in Finland. Information Bulletin of the Finnish National Board of General Education*. Helsinki: The National Board of General Education.

- Lyytinen, Heikki K. 2013. *Koulutuksen arviointineuvosto muutospyrkimysten rise tiaallokossa ensimmäisellä kymmenvuotiskaudellaan*. Koulutuksen arviointineuvoston julkaisuja 63.
- Lyytinen, Heikki K. 2018. Koulutuksen ulkopuolisen arvioinnin muotoutuminen Suomessa. Julkaisussa Jauhiainen, Arto, Kivirauma, Joel & Kinnari, Heikki (toim.) *Koulutus hallinnassa*. Turun yliopiston kasvatustieteiden laitoksen julkaisusarja A:216. Turku: Turun yliopisto.
- Lyytinen, Heikki K. & Rautama, Pauli 2002. Tarkastustoiminnasta valtion alueelliseen sivistyshallintoon. Julkaisussa Holopainen, T., Laukkanen, E. & Rautama, P. (toim.) *Paluu kansalliseen koulutuspolitiikkaan. Kirjoituksia suomalaisesta koulutuspolitiikasta*. Helsinki: Valtion sivistyshallinnon virkamiehet VSV ry.
- Lyytinen, Heikki K. & Anttila, Pirkko 2005. Tarkastustoiminta peruskoulun arvioinnin muotona. Teoksessa Hämäläinen, Kauko, Lindström, Aslak & Puhakka, Jorma (toim.) *Yhtenäisen koulun menestystarina*. Helsinki: Palmenia.
- Lyytinen, Heikki K. & Lukkarinen, E. 2010. Arvioinnin laki niin kuin sitä luetaan historiasta nykypäivään. Julkaisussa Korkeakoski, E. & Tynjälä, P. (toim.) *Hyötyä ja vaikuttavuutta arvioinnista*. Koulutuksen arviointineuvoston julkaisuja 50. Jyväskylä: Koulutuksen arviointineuvosto.
- Maes, Bart, Ver Eecke, Els & Zaman, Martine 1999. *Inspectorates of Education in Europe. A Deskriptive Study*. Secretariat of SICI. Central Office of the Netherlands Inspectorate of Education.
- Mäntylä, Niina, Karjalainen, Ville, Refors Laegge, Maria & Pernaa, Hanna-Kaisa 2021. *Pukki kaalimaan vartijana – kuka valvoo peruskouluja?* KAKS – Kunnallissalan Kehittämissäätiön tutkimusjulkaisusarjan julkaisu nro 111. Helsinki: Kunnallislain kehittämissäätiö (KAKS).
- Nikander, Esko 1998. *Kansalaisuus velvoittaa*. Acta Universitatis Tamperensis 594. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Numminen, Jaakko 2020. *Sivistys-Suomen synty 1*. Opetusministeriön kansliapäällikkö muistelee: Koulutuspolitiikka. Helsinki: Edita.
- Okkonen, Ville 2012. *Politisoisimella ei-sosialistiseen yhteistyöhön – Vapaan koulutuksen tukisäätiö ja peruskoulukritiikin jyrkkä linja, Ennen ja nyt – historian tietosanomat* 12(1). Helsinki: Historiallinen yhdistys, Turun historiallinen yhdistys, Suomen historiallinen seura ja Agricola – Suomen historiaverkko.

Opetusministeriö 2002. OPM:n kirje 2.9.2002. Dnrot 49/500/2002 ja 50/500/2002. Kansallisarkisto, Helsinki.

Poropudas, Olli & Laukkanen, Reijo 2001. Koulutuksen säätely ja ohjaus. Keskitetystä suunnittelukulttuurista markkinavaltaan. Teoksessa Mäkinen, Raimo & Poropudas, Olli (toim.) *Irtiotto 90-luvun koulutuspolitiikasta. Koulutuspoliittinen artikkelikokoelma*. Turun yliopiston kasvatustieteellinen laitos. Turku: Turun yliopisto.

Rantala, Jukka 2018. Kouluhallitus kansallisena eheyttäjänä 1918 jälkeen. *Kasvatus ja Aika* 12(3), 49–64.

Rautama, Pauli (toim.) 2002. *Kansakoulujen tarkastus kevätlukukaudella 1950*. Länsi-Suomen lääninhallitus.

Robin, Alexander 2003. *Raportti kansainvälisestä vertailevasta tutkimuksesta koskien kuusivuotiaiden opetusta Englannissa, Tanskassa ja Suomessa*. robinalexander.org.uk/wp-content/uploads/2019/12/ofstedreportfinnish.pdf.

Simola, Hannu 2002. Erinomaisuuden eetoksesta kohti riittävän hyvän koulun politiikkaa. Teoksessa Holopainen, T., Laukkanen, E. & Rautama, P. (toim.) *Paluu kansalliseen koulutuspolitiikkaan. Kirjoituksia suomalaisesta koulutuspolitiikasta*. Helsinki: Valtion sivistyshallinnon virkamiehet VSV ry.

Simola, Hannu 2015. *Koulutusihmeen paradoksit. Esseitä suomalaisesta koulutuspolitiikasta*. Tampere: Vastapaino.

Suutarinen, Sakari 2008. Vapaan koulutuksen tukisäätiö – koulukasvatuksen, opettajankoulutuksen ja tutkimuksen näkymätön vaikuttaja 1973–1991. *Kasvatus & Aika* 2(2), 29–52.

Syväoja, Hannu 2009. *Kansalaiskoulu 1958–1981. Työ- ja kansalaiskasvatusta koulunuudistuksen rinnalla*. Tampere: Kansalaiskoulun perinnekerho.

Turun Sanomat 8.4.1990. Jarmo Virmavirran kolumni.

Valkama, Hannu & Broo, Bengt 1998. *Tiedonpuun varjossa. KKHV:n 30-vuotishistoriikki, KKHV:s 30-årshistorik*. Helsinki: Opsia.

Varjo Janne 2011. Koulupiirien valtiollinen regulaatio/deregulaatio koulutuksen ohjausmekanismina. *Kasvatus & Aika* 5(1), 87–97.

Varjo, Janne, Simola, Hannu & Rinne, Risto 2016. *Arvioida ja hallita. Perään katsomista informaatio-ohjaukseen suomalaisessa koulupolitiikassa*. Suomen kasvatustieteellinen seura ry. Kasvatusalan tutkimuksia. Helsinki: Suomen kasvatustieteellinen seura.

Wichmann, V. K. E. 1903. *Suomen kasvatuksen ja opetuksen historia pääpiirteissään*. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Helios.

Yliaska, Ville 2010. Hajautuuko valtion valta? New Public Management ja hallinnon murros. *Yhteiskuntapolitiikka* 75(4), 361–376.

Asiantuntijakonsultaatiot

Aho, Erkki 9.11. 2021.

Avento, Maire 24.10.2021.

Gripenberg, Martin 11.11.2021.

Hämäläinen, Kauko 7.4.2025.

Juva, Simo 20.9. 2021.

Jäppinen, Arvo 8.8 2022

Kivistö, Kalevi 7.11.2021.

Lahelma, Elina 12. 11. 2021

Lappalainen, Unto 28.11.2022.

Laukkanen, Reijo 8.11. 2021.

Lehtola, Kari 14.10.2021 ja 5.11.2024

Linna, Markku 8.8.2022.

Mäkelä, Aarre 2021 23.10.2021.

Numminen, Jaakko 3.11. 2021

Peltoniemi, Harri 5.3. 2024

Silventoinen, Pekka 17.10.2021.

Simola, Hannu 16.11.2021.

Erilaiset polut – yhteinen päämäärä

Koulutoimentarkastajien urapolut ovat olleet monimuotoisia ja usein yllättäviä. Näissä kertomuksissa avautuu kokonainen kirjo suomalaisen kouluhallinnon kehitystä: kiertokoulujen ajoista tutkijayhteisöihin ja sattumusten kautta syntyneistä suunnista elämänmittaiseen kutsumukseen. Yhdessä tarinat muodostavat kuvan sitoutuneista ammattilaisista, joita yhdistää yksi tavoite – koulutuksen ja sivistyksen edistäminen.

Hannu Syväoja

Kiertokouluajan kotitaustasta tarkastajalegendaksi – Aarre Kailanpään tarkastajan tie

Aarre Kailanpää (1917–1999) syntyi Luopioisissa ainoana lapsena. Perheen vahva kristillisyyys ja äidin työ lastenkodin johtajana toivat hänelle varhain kokemusta yhteisöllisyydestä. Musikaalinen nuorukainen harkitsi kanttorin uraa, mutta päätyi opettajaksi, koska opinnot Kajaanin seminaarissa sai aloittaa helpommin lainarahoituksella vuonna 1936. Opiskelut keskeytyivät sodan vuoksi, ja opettajaksi hän valmistui vuonna 1944.

Ensimmäinen työpaikka löytyi Pälkäneeltä, missä Kailanpää innostui jatko-opetuksen kehittämisestä. Hänen osaamisensa huomattiin kouluhallituksessa, ja kansanopetuksen osastopäällikön ja pääjohtajan sijaisen Alfred Salmelan kannustamana hän suoritti kansalaiskoulun ja tarkastajan pätevyyteen vaadittavat opinnot. Pian hän koulutti kansalaiskoulun opettajia Hämeenlinnan seminaarissa ja hoiti kansakoulun tarkastajan sijaisuuksia.

Vuonna 1963 Kailanpää siirtyi kansakoulun-tarkastajaksi Kuopioon ja kuuden vuoden jälkeen koulutoimentarkastajaksi Hämeenlinnaan, mistä jäi eläkkeelle vuonna 1984. Laaja hallinnon tuntemus teki hänestä laajasti arvostetun asiantuntijan, ja lääninhallituksessa hänen työhuoneensa tunnettiin nimellä ”Aarrekkammio”. Hän auttoi myös epäpäteviä opettajia kehittämään taitojaan.

Kailanpää kirjoitti useita teoksia, joista tunnetuin on Kansalaiskoulu, sekä pakinasarjoja ja

Aarre Kailanpää

kouluhistorioita. Musiikkiharrastus oli myös tärkeä osa hänen elämäänsä. Tampereen yliopisto nimitti hänet kasvatustieteen kunniatohtoriksi vuonna 1985.

Lahjakuutta, kuria ja kutsumusta

Aarre Kailanpää, alkuperäiseltä sukunimeltään Mäkelä, syntyi Luopioisissa 22. lokakuuta 1917, juuri ennen Suomen itsenäistymistä. Hän jäi Evert ja Hulda Mäkelän ainoaksi lapseksi. Vanhemmat olivat aktiivisia evankelisen herätysliikkeen toimijoita, ja Aarre kasvoi lastenkodin yhteydessä hengellisessä ja sosiaalisessa ympäristössä.

Äiti Hulda oli kiertokoulunopettaja ja isä Evert torpanpoika sekä evankelisen herätysliikkeen maallikkosaarnaaja. Aarren kasvuympäristö lastenkodissa, jossa vanhemmat työskentelivät, oli virikkeellinen ja sosiaalinen. Pojalla riitti leikkitovereita, ja lastenkodin hengelliset tilaisuudet vaikuttivat hänen maailmankuvaansa.

Äiti Hulda oli tullut Turusta kiertokoulunopettajaksi Pälkäneelle. Neljätoista vuotta pitää jättä kierrelytään hän avioitui luopioislaisen torpanpojan Evert Mäkelän kanssa. Hulda oli lahjakas nainen ja hyvin musikaalinen. Hänen oppilaansa muisteli myöhemmin, että Hulda Mäkelä oli ”komme ihminen, hyvä opettaja ja piti kovan kurin”. Isän suku oli ryhtynyt asuttamaan Luopioisten pohjoisosassa Hirvijärvellä sijaitsevaa Kailanpään torppaa 1800-luvun puolivälissä. Sieltä Evertin isä siirtyi Mäkelän torppaan kotivävyksi ja ajan tavan mukaan sai sukunimensä torpan mukaan. Aarre otti Kailanpään sukunimekseen myöhemmin Pälkäneellä asuessaan.

Aarre osoittautui jo varhain lahjakkaaksi ja oppi nopeasti lukemaan. Hän päätti kansakoulun 12-vuotiaana ja jatkoi opintoja kirjeopistossa. Vaikka kotona arvostettiin lukemista, perheen varattomuus rajoitti mahdollisuuksia. Jo nuorena Aarre osallistui maatilan töihin ja ansaitsi rahaa esimerkiksi myymällä taimia, kutsuen itseään ”puutarhuri Aarre Mäkeläksi”.

Jatko-opintojen mahdollisuus avautui, kun hän sai apurahan Karkun evankeliseen kansanopistoon. Pyhäkoulunopettajakurssi ja sen onnistunut

näytetunti herättivät kiinnostuksen opettajan työhön. Kajaanin seminaariin pääsy onnistui erinomaisesti, ja Aarre hyväksyttiin oppilaaksi parhaana hakijana vuonna 1936.

Rehtori Martti Helan johtama Kajaanin seminaari oli 1930-luvulla arvostettu erityisesti musiikin ansiosta. Aarre Mäkelä menestyi opinnoissaan erinomaisesti ja osallistui aktiivisesti opintojensa ohella myös musiikkitoimintaan ja hengelliseen elämään. Päiväkirjojensa mukaan hän viihtyi hyvin. Asepalvelusta lykättiin opintojen vuoksi, mutta sota-aika muutti myöhemmin suunnitelmat.

Sodassa ja sivistyksen palveluksessa

Syksyllä 1939 seminaariopinnot keskeytyivät sodan vuoksi. Aarre osallistui vartioharjoituksiin, toimi ensiapuryhmässä ja liittyi valtiollisen poliisin palvelukseen. Talvisodan syttyessä koulut keskeytettiin, ja Aarre määrättiin vartiopalvelukseen Kajaaniin. Vuoden 1940 alussa alkoi varusmiespalvelus Janakkalassa ja aliupseerikoulu Mustialassa. Sotilasvalan jälkeen hänet lähetettiin Kannakselle, mutta taisteluihin hän ei ehtinyt ennen rauhaa. Perääntymisen jälkeen palvelus jatkui vartiojoukoissa Parikkalassa ja Säämingissä, missä hän toimi kirjurina ja vääpelinä. Syksyllä 1940 opinnot jatkuivat, mutta vain hetkeksi.

Kesällä 1941 syttyi jatkosota, ja Aarre suoritti upseerikurssin Niinialossa. Hän sävelsi ”Viidentienristeyksen marssin”, josta tuli koulun tunnuslaulu. Jatkosodassa Aarre toimi joukkueenjohtajana Uhtualla ja myöhemmin valistusupseerina Vuokkiniemessä. Siellä hän järjesti kulttuuritoimintaa, piti korsukoulua ja huolehti sotilaiden hyvinvoinnista. Tehtävät veivät usein myös rintamalinjoille. Hänen työnsä sai kiitosta pataljoonan johdolta.

Seminaari oli suljettuna jatkosodan alkuvuosina, mutta opetusministeriö mahdollisti asepalveluksessa oleville opiskelun jatkamisen. Aarre suoritti opintoja korsussa ja Kajaanissa, ja valmistui joulukuussa 1943 huippuarvosanoin. Virkaa hän ei kuitenkaan päässyt heti hakemaan, sillä vänrikki Aarre Mäkelän kotiutus tapahtui vasta marraskuussa 1944, Lapin sodan vielä jatkuessa.

Sotien varjosta sivistyksen valoon

Rintamapalvelun jälkeen Aarre Mäkelä valittiin Pälkäneen Onkkaalan kansakoulun opettajaksi. Hän suoritti kansakouluhallinnon ja nuorisokasvatuksen tutkinnot sekä kävi nuorisotyökurssin. 1940-luvulla opetustavat olivat opettajajohtoisia, mutta Aarre toi opetukseen omia uudistuksia. Laulutunneilla jokainen oppilas vuorollaan johti luokkakuvioa, ja välitunneilla järjestystä valvoi kahden oppilaan partio – tapa, joka muistuttaa myöhempiä tukioppilastoimintaa.

Aarre suunnitteli tarjoavansa lisäopetusta lahjakkaille kirjoittajille, mutta omista oppilaista ei sellaisia löytynyt. Saatuaan tietää naapurustossa asuvasta Hilka Salo -nimisestä runotytöstä, hän pyysi tältä nähtäväksi runoja. Hilka ujosteli paljastaa tekstejään, mutta seitsemäntoistavuotiaana rohkaistui ja vei sinikantisen runovihon opettajalle. Aarre innostui runoista ja sävelsi heti ensimmäisen. Tutustuminen johti avioliittoon.

Aarren ja Hilkan perheeseen syntyi kolme tytärtä vuosina 1950, 1956 ja 1963. Lisäksi perheeseen kuuluivat Aarren vanhemmat, heidän lastenkodista ottamansa kasvattitytär ja täysihoidossa asunut koulupoika. Kasvattitytär huolehti Parkinsonin tautia sairastaneesta äidistä. Sodan jälkeen ruokaa alkoi taas olla paremmin saatavilla, ja virka-asunnon puutarha tuotti perheelle runsaasti satoa.

Kansalaiskoulu osaksi valtakunnallista koulutuspolkua

Sotien jälkeen Pälkäneellä oli intoa kehittää kansakoulun jatko-opetusta, ja Aarre Mäkelä oli oikea mies tehtävään. Vuonna 1946 hänestä tuli kansakoululautakunnan sihteeri, mikä oli keskeinen asema paikallisen koulun kehittämisessä.

Vuonna 1954 Pälkäneelle perustettiin harvinainen ammatillinen päiväjätkokoulu. Vuoden 1957 kansakoululaki ja seuraavan vuoden asetus velvoittivat kunnat järjestämään kansalaiskoulu-nimisen kaksivuotisen jatkokoulun viimeistään vuonna 1970. Siihen asti kansalaiskoulut saattoivat toimia kurssimuotoisina päiväkouluina.

Pälkäne oli mukana kehityksessä, ja Aarre Mäkelä nimitettiin kansalaiskoulun yleisaineiden opettajaksi ja johtajaksi. Hän myös laati koulun opetussuunnitelman hyödyntäen kokemuksiaan aiemmista koulukokeiluista. Mäkelän näkemyksen mukaan oppilaista haluttiin kasvattaa käytännön aineiden kautta aktiivisia kansalaisia. Pälkäneen maatalousvaltaisessa kunnassa korostui maatilatalouden opetus, ja koululla oli omia viljelyksiä, joilla oppilaat tekivät kesätöitä korvauksena syksyn vapaapäivistä.

Työtaakka kasvoi kuitenkin raskaaksi. Mäkelän vastuulla oli kahden koulun johtaminen, taloudenhoito, opetusta yhteiskoulussa sekä useita kunnallisia ja seurakunnallisia luottamustehtäviä. Lisäksi hän kirjoitti lehtiin ja osallistui monenlaisiin harrastuksiin. Myös kirjailijantyö ja puhuminen eri tilaisuuksissa veivät aikaa. Palkkioita näistä tehtävistä ei juuri maksettu, ja seurauksena oli terveyden heikkeneminen, muun muassa mahahaava, joka vaivasi häntä vuosikymmeniä.

Voimavarojen rajat ja uusi suunta – tie tarkastajaksi

Terveyden heikkeneminen muistutti keski-ikäistä Aarre Kailanpäästä siitä, etteivät hänen voimavaransa riittäneet kaikkialle. Koululaitoksen kiivas uudistus aika tempaisi innokkaan miehen mukaansa ja sai hänet pohtimaan etenemistä urallaan. Vähitellen Aarre luopui luottamustehtävistään ja keskittyi opiskeluun – tähän häntä oli kannustanut Alfred Salmela, joka halusi Suomeen yhden kansalaiskouluun perehtyneen kansakouluntarkastajan.

Vaikka tarkastajan virkaan vaadittiin yleensä ylempi korkeakoulututkinto, myös tavallinen kansakoulunopettaja saattoi päteväytyä suorittamalla neljässä aineessa filosofian kandidaatin tutkintoon vaadittavat opinnot. Ilman kieliopintoja ei kuitenkaan selvitty: monet kurssikirjat olivat vieraskielisiä, ja virkaan vaadittiin myös toisen kotimaisen kielen ymmärtämiskoe. Tarkastajalta edellytettiin lisäksi laajoja opintoja kunnallis- ja kouluhallinnossa sekä kasvatusopissa, ja myös määrätyn pituinen harjoittelu kuului pätevyysvaatimuksiin.

Suoritettuaan kaikki nämä opinnot Aarre otti virkavapaata omasta koulustaan harjoitellakseen kansakouluntarkastajan tehtäviä ja hoitaak-

seen samalla Hämeenlinnan seminaarin kasvatusaineiden lehtorin virkaa, johon sisältyi kansalaiskoulunopettajien kouluttaminen. Näihin aikoihin Kailanpää julkaisi teoksen *Kansalaiskoulu* sekä kansalaiskoulun malliope-tussuunnitelman (1957) ja useita koulutoimintaan liittyviä asiakirjamal-leja.

Muutto Hämeenlinnaan merkitsi suurta käännettä Aarren ja koko hä-nen perheensä elämässä. He asettuivat asumaan aivan kaupungin keskus-taan. Ensimmäinen kaksio vaihtui pian suurempaan asuntoon. Kahdek-sanvuotias Marja sopeutui kaupunkielämään alkuvaikeuksien jälkeen, ja kolmivuotias Leena kotiutui vaivattomasti. Hilikka-rouvan mukaan Aarre nautti selvästi työstään: kansalaiskoulunopettajakoulutukseen oli valikoi-tunut älykkäitä ja aktiivisia opiskelijoita, ja tunneilla syntyi usein mielen-kiintoisia keskusteluja kasvatuksesta ja Supistettu kansakoulu oli Suomen maaseudulla harvaan asutuilla alueilla toiminut koulutyyppi, jossa sama opettaja opetti sekä alaluokkia että yläluokkia. Opetus oli jaettu kahteen osaan: alaluokkien opetusta (vastaa nykyistä alakoulua) pidettiin lyhyem-män ajan, yleensä syksyn ja kevään alussa, ja yläluokkien opetusta pidettiin pidemmän ajan.

- **Toiminta:**

Yksi opettaja hoiti koko opetuksen.

- **Opetusaika:**

Yleensä 12 viikkoa I-II luokille ja 28 viikkoa III-VI luokille, eli yh-teensä 40 viikkoa (tai 225 työpäivää).

- **Tarkoitus:**

Tavoitteena oli mahdollistaa oppivelvollisuuden toteuttaminen myös syrjäseuduilla. Pienemmille lapsille se tarjosi helpotusta pit-kän ja raskaan talvisen koulumatkan välttämisen muodossa.

- **Väheneminen:**

Supistettujen koulujen määrä alkoi voimakkaasti laskea sotavuosien jälkeen, ja peruskoulun myötä ne poistuivat käytöstä kokonaan. kulttuuriasioista.

Kansakouluntarkastajan työ arjessa ja asetuksissa

Maaseudun kansakouluntarkastajan virat kuuluivat opetusministeriön alaisuuteen, mutta suurilla kaupungeilla oli omat tarkastajansa. Koska tarkastuspiirit haluttiin jakaa siten, että jokaisessa olisi suunnilleen yhtä monta koulua, ei niiden rajoja voitu määrittää muiden hallinnollisten alueiden mukaan.

Kansakouluntarkastaja oli yksittäisviranomainen ja virkamies, jonka tuli itse vastata toimistonsa ja työvälineidensä kustannuksista, samoin kuin mahdollisen kanslia-avun hankkimisesta. Vuosittain myönnettiin määräraha näitä sekä tarkastusmatkoja varten, mutta se oli usein niukka. Tarkastajat joutuivatkin kehittämään säästökeinoja – muun muassa kirjekuoria käännettiin uusiokäyttöön. Matkustuksessa suositettiin julkisia kulkuvälineitä, mutta monesti oli turvauduttava myös polkupyörään, potkukelkkaan, suksiin tai kävelemiseen, sillä kaikkiin syrjäkyliin ei ollut tieyhteyttä. Kun Aarre Kailanpää aloitti tarkastajauransa, tilanne oli jo hieman parantunut: useammalla tarkastajalla saattoi olla yhteinen aluetoimisto. Aiemmin toimisto oli sijainnut tarkastajan kodissa.

Vuonna 1958 annetussa kansakouluasetuksessa määriteltiin tarkastajan tehtävät yksityiskohtaisesti, erityisesti pykälässä 188, joka sisältää 17 eri kohtaa. Tarkastaja mainittiin myös useissa muissa asetuksen pykälissä.

Varhaisessa vaiheessa opettajat pitivät tarkastajaa virheiden etsijänä. Vaikka tällaisiakin oli, tehtävänsä hyvin hoitava tarkastaja toimi ennen kaikkea opettajien tukena. Itsenäisyyden alkuvuosina tarkastajan roolia pyrittiin muuttamaan enemmän ohjaavaksi ja koulun toimintaa kehittäväksi. Vuoden 1958 asetuksen mukaan tarkastajan tuli erityisesti neuvoa ja ohjata opettajia sekä seurata opetustoimen kehitystä kotimaassa ja ulkomailta. Näin hän saattoi välittää havaintojaan ja kokemuksiaan opettajille. Opettajien puolestaan tuli kehittää itseään voidakseen keskustella neuvoista rakentavasti. Tarkastaja järjesti vuosittaisia kokouksia piirinsä opettajille, ja myöhemmin näitä täydensivät kuntien kansakoulukokoukset.

Tarkastuskäynteihin sisältyi myös koulurakennusten ja oppilashuollon tarkastaminen. Mikäli puutteita havaittiin, tarkastajan tehtävänä oli kutsua koulun johtokunta tai kansakoululautakunta neuvottelemaan korjaus-

toimenpiteistä. Lukuvuoden päätteeksi tarkastajan oli annettava kertomus Kouluhallitukselle.

Tarkastaja hyväksyi koulujen opetussuunnitelmat ja niiden vuositarkistukset. Hän ratkaisi myös esimerkiksi oppilaiden vapauttamisen oppivelvollisuudesta ja siirron erityisopetukseen. Lisäksi hän piti kantakortistoa opettajista ja asuntolanhoitajista. Mikäli nämä rikkoivat velvollisuuksiaan, tarkastaja käsitteli johtokunnan tekemät päätökset virantoimituksesta pidättämisestä. Hän ratkaisi myös sairaan opettajan vapauttamisen työstä.

Tarkastajan tehtäviin kuului osallistuminen koulun ohjesääntöjen laadintaan, koulupaikkojen ja koulurakennusten tarkastamiseen sekä lupien antamiseen niiden käyttöön. Hän valvoi oppilasavustuksia, koulujen taloudenpitoa ja valtionavustusten käyttöä valtion edun turvaamiseksi.

Koska tarkastuspiirissä saattoi olla yli sata koulua, yksittäisten koulujen opetuksen tasoon tarkastajan harvoilla käynneillä oli vain rajallinen vaikutus. Merkittävämpää vaikutusta saatiin koulutyön ulkoisten edellytysten, kuten rakennusten ja välineistön, kehittämiseen. Johtokuntien asiantuntemus ei usein riittänyt, jolloin tarkastajan rooli korostui. Tarkastaja sai usein kuntapäättäjiltä enemmän huomiota kuin opettaja tai johtokunta. Hänellä oli myös tärkeä rooli kouluverkon laajentamisessa.

Kailanpään tarkastajakäsitys ajankuvana

Aarre Kailanpään vuonna 1964 antama vastaus koulutarkastajan toimintaa ja kehittämistä koskevaan kyselyyn tarjoaa näkemyksiä siitä, millaisia ominaisuuksia tarkastajalta vaadittiin. Vaikka hän oli uransa alussa, vastauksesta käy ilmi hänen käsityksiään, jotka pohjasivat ajan yleisiin näkemyksiin.

Tarkastajaksi ryhdyttiin usein keski-iässä, mutta Kailanpään mielestä nuoruuden mukautumiskyky oli eduksi tehtävään totuttauduttaessa. Silti tärkeämpää kuin ikä oli kokemus. Sukupuolen osalta hän piti miehiä sopivampina tarkastajiksi, koska katsoi naisten olevan herkempiä subjektiivisuuteen ja tunteellisuuteen – vaikka tämä ajatus olikin lähinnä aikakauden uskomus.

Koulutuksen korkea taso oli tärkeää, mutta se ei korvannut persoonallisia ominaisuuksia. Kailanpään mukaan tarkastajan tuli edustaa ”perintötekijöiden ja ympäristötekijöiden mahdollisimman korkeaa summaa” eli yhdistää hyvät luontaiset ominaisuudet ja vahva koulutus pohja.

Hyvä tarkastaja ei saanut luoda kouluun pelkoa virheiden etsimisellä. Hänen tuli toimia demokraattisena johtajana, joka loi turvallisuutta ja luottamusta. Tarkastaja ei kuitenkaan ollut ”kaveri” vaan esihenkilö, joka ohjaa rakentavasti ja oikeudenmukaisesti.

Tarkastajan tärkeä tehtävä oli havaita koulun ja opettajien puutteet sekä antaa niistä palautetta hienotunteisesti. Erityistä herkkyyttä vaadittiin ikääntyneiden ja väsyneiden opettajien kohdalla. Kailanpään mukaan tarkastajan piti ymmärtää, milloin opettaja työskenteli äärirajoillaan ja milloin olisi aihetta parantaa työskentelyä. Toisaalta, jos työ oli kelvotonta, tarkastajan velvollisuus oli edetä viran vapauttamiseen asti.

Kailanpää korosti, ettei opettajaa saanut arvioida ensivaikutelman perusteella, vaan tarkastajan tuli olla valmis muuttamaan mielipidettään uusien tosiasioiden valossa. Tarkastajat saivat yleensä kiitosta neuvoistaan, etenkin taloudellisista, mutta myös pedagogiset ja hallinnolliset ohjeet otettiin hyvin vastaan. 1960-luvulla uudistuva koululaitos lisäsi neuvonnan tarvetta.

Kailanpää otti kantaa myös kouluhallinnon uudistukseen, jonka myötä hän toivoi enemmän valtaa aluehallinnolle. Hän pelkäsi keskushallinnon johtavan byrokratiaan ja paikallisten tarpeiden unohtamiseen. Tämä toive toteutuikin myöhemmin hallintouudistuksen myötä.

Yli sadan koulun tarkastajana Savossa

Aarre Kailanpään vakinainen tarkastajan virka Kuopion eteläisessä piirissä alkoi vuonna 1962. Virkoja vapautui harvoin, ja koulupoliittinen tilanne viivästytti nimityksiä. Aluksi Kuopio tuntui hänestä syrjäiseltä, ja perhe jäi vielä hetkeksi Hämeenlinnaan ennen muuttoa. Lopulta he asettuivat Kuopion Männistöön uuteen asuntoon.

Piiriin kuului kuusi kuntaa ja yli sata koulua. Tarkastajan velvollisuus oli tarkastaa vuosittain vähintään kolmannes kouluista, mutta Kailanpää

ylitti tavoitteen lähes joka vuosi. Hän vieraili vuosittain noin 150 opettajan tunneilla, ja erityistä huomiota sai pätevydeltään puutteellisten opettajien työ.

Koulujen määrä väheni maaseudun tyhjentymässä, ja pienet kyläkoulut lakkautettiin. Lakkautusten yhteydessä oli huolehdittava oppilaiden koulunkäynnistä ja opettajien työllistymisestä. Tämä herätti joskus erimielisyyksiä siirtojen oikeudenmukaisuudesta, ja Kailanpää puuttui niihin aktiivisesti.

Kuopion eteläinen piiri oli pitkään kärsinyt pätevien tarkastajien puutteesta, ja Kailanpään tulo otettiin ilolla vastaan. Hän sai myös tukea vanhoista opiskelutovereistaan. Työhön liittyi paljon matkustamista, ja usein tarkastusvierailut kestivät iltamyöhään, jos mukana oli myös johtokunnan tapaaminen. Tarkastaja saapui kouluille yleensä yllättäen saadakseen realistisen kuvan arjen työstä. Päivän päätteeksi havainnot koottiin tarkastuskertomuksiksi, joista tuli tärkeä osa koulun kehittämistä.

Kansakouluntarkastajan arviointikäytännöt ja havainnot

Koulutarkastaja laati koulukäyntinsä jälkeen tarkastuskertomuksen vakioidulle lomakkeelle. Kertomuksessa arvioitiin koulun yleiset olot ja kahden opettajan työskentely. Suuremmissa kouluissa lomakkeita tarvittiin enemmän. Lomakkeessa mainittiin tarkastuspäivä, oppiaineet, vuosiluokat ja oppilasmäärät. Arviointi tehtiin viisikohtaisella asteikolla, ja sitä täydennettiin lyhyellä sanallisella palautteella.

Opettajan työstä arvioitiin opetusaineksen ja menetelmien hallinta, kasvatuksellisuus, oppilaskontakti ja työrauha, kirjallisten tehtävien valvonta ja tarkastus sekä opetuksen yleinen tehokkuus ja tulokset. Oppilaista tarkasteltiin käyttäytymistä, aktiivisuutta, tehtävien tasoa ja yleistä osaaamista. Rehtorin tehtävien arviointi koski koulun johtamista, järjestystä, hygieniää sekä välineistön, arkiston ja keittiön hoitoa.

Koulun yleisarviossa huomioitiin kerhot, kodin ja koulun yhteistyö, yhteydet johtokuntaan sekä talous. Myös rakennukset, piha, kalusto, opetusvälineet ja kirjasto arvioitiin. Lisäksi oli tilaa kehitysehdotuksille ja huomioille puutteista.

Tarkastajauransa alussa Kailanpää antoi arvioissa usein keskivertoja arvosanoja. Kolmoset olivat yleisiä, nelosia esiintyi jonkin verran, mutta viitosia harvemmin. Heikompia arvosanoja annettiin lähinnä, jos opettajalla oli esimerkiksi psyykkisiä vaikeuksia.

Lukuvuonna 1967–68 seitsemän mies- ja kymmenen naisopettajaa sai nelosen kaikista arviointikohdista. Naisopettajia oli muutenkin miehiä enemmän. Hyvät arvosanat saaneet opettajat olivat pääosin vakituksia, muutama koeajalla. Heistä osa opetti kansalaiskoulussa ja osa keskikoulussa, muutama käsitöitä tai kotitaloutta. Hyvät arvosanat kasaantuivat taajamiin, kuten Varkauteen ja Suonenjoelle, mutta myös maaseudulta löytyi taitavia opettajia, kuten Tuusniemeltä ja Rautalammilta.

Heikoimpia arvosanoja saivat useimmiten epäpätevinä, sijaisina tai tuntiopettajina toimineet. Psyykkisesti kuormittuneet opettajat jäivät usein työssään jälkeen. Kailanpää raportoi esimerkiksi opettajasta, jonka ote työhön oli kadonnut ja kurinpito epäonnistui, ja lopulta hän joutui toteamaan, ettei tämä voinut jatkaa tehtävässään. Vastaavia tapauksia oli muitakin, ja joskus tarkastaja joutui kesken tunnin ottamaan opetuksen vastuulleen, kun opettaja ei jännitykseltään kyennyt jatkamaan.

Pedagogiset puutteet näkyivät tarkastuksissa selvästi. Kailanpää antoi tarvittaessa tukea ja neuvoja. Esimerkiksi eräälle matematiikan ja luonnontieteiden sijaisopettajalle hän järjesti opastusta kahteen otteeseen. Tarkastaja neuvoi kiinnittämään huomiota opetuksen havainnollisuuteen, laboratoriotöihin, kokeiden tasoon ja kurinpitoon. Usein perusteellinen ohjaus nähtiin hyödylliseksi, etenkin jos opettajassa oli kehityspotentiaalia. Monet väliaikaiset opettajatkin pärjäsivät hyvin ja suunnittelivat pätevoitymistä.

Heikkojen arvosanojen syitä olivat myös motivaation puute ja suuret ulkopuoliset sitoumukset, jotka veivät huomion opetuksesta. Joillakin opettajilla ongelmana oli kurin ylläpito. Tällöin Kailanpää huomautti tarpeesta ottaa vahvempi ote luokkaan.

Koulun arjen tarkkailua ja palautetta

Kailanpää tarkkaili opettajien esiintymistä, opetustapaa ja työasennetta. Oppilaiden käyttäytyminen ja koulun kunto kertoivat paljon työn laadusta. Hän arvosti itsenäistä, innostunutta ja eloisaa opetusta. Liian hiljaiset tai passiiviset opettajat saivat huomautuksia. Johtajilta edellytettiin oma-aloitteisuutta.

- ”- Opettajan pitäisi opettaa vilkkaammin ja vapautua kirjasta. Tarvittaisiin tukevampaa otetta.
- Tarmokas opettaja, joka tekee paljon työtä opetuksen hyväksi. Oppilaat käytökseltään luontevia, mutta hillittyjä ja järjestykseen tottuneita. Johtajan toiminta kauttaaltaan moitteetonta.
- Opetus varsin opettajakeskeistä. Oppilailla lukunuottia. Kirjoitukset huolellisia mutta niitä on liian vähän.
- Oppilaiden äänenkäyttö liian hiljaista.
- Tuloksiin pääsevä ala-asteen [alakoulun] opettaja, joka selviää työstään rutiinilla ja opettajakeskeisellä metodilla.
- Opettajalla varma ja selväpiirteinen opetustapa. Opettajakeskeisyyttä. Oppilaat käyttäytyvät hillitysti.”
- Joidenkin opettajien tunneilla oppilaat hälisivät ja olivat levottomia, tarkastajan läsnä ollessakin.
- Oppilaat ovat vähän levottomia ja tuntuu kuin järjestyksen pidossa olisi opettajalla hieman vaikeuksia.
- Opettaja ei pysty hallitsemaan luokkaa, joka hälisee ja käyttäytyy omavaltaisesti.
- Oppilaissa levottomuutta ja pyrkimystä häiriköintiin. Käsityössä päästy erittäin hyviin tuloksiin.
- Johtajan pitäisi tarttua tiukemmin yleiseen järjestykseen ja myös oppilaiden vastaustyyliin.

- Jonkin verran sähinää esiintyy luokalla. Opettajalla saisi olla kiinteämpi ote.”
- Opettajalla on kiinteä ja johdonmukainen opetustapa, hän hallitsee luokan ja valvoo kirjalliset tehtävät hyvin. Oppilaat aktiivisia.

Opettajan tuli käyttää yleiskieltä, mutta murretta kuuli silti tunneilla, mikä saattoi johtaa huomautuksiin. Esimerkiksi yksi äidinkielen opettaja sai palautetta murteen käytöstä tunneilla todettuaan savon murteella: ”Kahtokeepas kuvvoo!” Myös liian kirja- tai opettajakeskeisestä opetuksesta huomautettiin, vaikka tulokset eivät aina kärsineetkään.

Levottomuus ja häiriökäyttäytyminen olivat tarkkailun kohteena. Kailanpää huomautti, jos opettaja ei hallinnut luokkaa tai jos oppilaat olivat liian äänekkäitä. Toisaalta hän kehui opettajia, jotka pitivät järjestystä ja tukivat oppilaiden aktiivisuutta.

Rutiinimainen ja mekaaninen opetus ei ollut Kailanpään mieleen. Hän toivoi kehittävämpää opetustekniikkaa ja vaihtelua työskentelyyn. Vihkotyö oli yleinen huomion kohde. Huolimattomasta työstä huomautettiin, mutta huolellisesta ja hyvin valvotusta työstä annettiin kiitosta.

Opettajakunta oli vaihtelevaa, ja tarkastaja joutui usein antamaan ohjausta ja palautetta. Hyville opettajille annettiin tunnustusta heidän kyvystään soveltaa opetusta oppilaiden tarpeisiin, järjestyksen ylläpitämiseen ja kasvatustyöhön.

Musiikkia arvostavana Kailanpään huomio kiinnittyi usein musiikin opetukseen. Hyvät musiikkitaitajat saivat erikseen kiitosta. Samalla hän puuttui koulujen epäviireisiin urkuharmoneihin, ja hänellä oli tarkastusmatkoilla mukana työkalut soitinten huoltoa varten.

Tarkastuksissa nousivat esiin opettajien työn ulkopuoliset velvollisuudet. Jos johtajalla oli paljon muita tehtäviä tai hän asui kaukana koululta, opetuksen ja hallinnon taso saattoi kärsiä. Eräässä tapauksessa Kailanpää päätyi pitämään itse koko koulupäivän opetuksen, kun opettaja lähti kunnanvaltuuston kokoukseen – näin hän sai käytännön käsityksen koulun arjesta.

Kailanpää osoitti empatiaa opettajien elämäntilanteille. Hän huomioi esimerkiksi siirtojen aiheuttamat sopeutumisvaikeudet sekä sairaudet ja niiden vaikutukset työhön. Tietyissä tapauksissa hän ymmärsi, ettei opettaja pystynyt täyteen potentiaaliinsa olosuhteiden vuoksi.

Kaikkiaan Kailanpään tarkastuskertomukset kertovat tasapainoisesta suhtautumisesta: hän kykeni antamaan rakentavaa palautetta ja tukea, mutta myös arvostamaan hyvää työtä tekeviä opettajia.

Peruskoulu-uudistuksen vaikutukset ja tarkastustehtävien muutos

Kuopiossa vietetyn kuuden vuoden jälkeen Aarre Kailanpää halusi palata kotimaakuntaansa Hämeeseen. Tilaisuus tuli, kun Hämeenlinnan läntisen piirin kansakouluntarkastajan virka vapautui tarkastaja Arvo Jääskisen kuoltua. Opetusministeriö valitsi Kailanpään tehtävään, ja virantoimitus alkoi 1. syyskuuta 1969, tosin Kailanpää aloitti kuukauden myöhässä hoitaessaan tilapäisesti kouluneuvoksen tehtävää Kouluhallituksessa. Perhe muutti Hämeenlinnaan, osti rivitaloasunnon Hattelmalan harjun liepeiltä, ja Minna-tytär löysi pian leikkitovereita pihapiiristä.

Kailanpää ehti hoitaa läntisen piirin tarkastajan virkaa vain seitsemän kuukautta, sillä peruskoulu-uudistus johti kansakouluntarkastajainstituution lakkauttamiseen vuonna 1970. Sen jälkeen hänet siirrettiin Hämeen lääninhallituksen kouluosaston koulutoimentarkastajaksi, jossa hän palveli yli 14 vuotta eläkkeelle siirtymiseensä asti lokakuussa 1984.

Kouluhallitus järjesti tarkastajille vuosittaisia kokouksia, ja marraskuussa 1969 pidetyssä kokouksessa Kailanpää alusti aiheesta ”Lääninhallitusten kouluosastot”. Hän korosti, että virastojen työjärjestyksiin tarvitaan yleismalli, ja puhui sopivan vuotuisrytmin tärkeydestä tarkastajien työtaakan tasoittamiseksi. Lisäksi hän esitti osastosihteerien virkojen perustamista rutiinitehtäviä varten.

Hämeenlinnassa työmäärä kasvoi peruskoulu-uudistuksen mukanaan tuomien uusien ongelmien myötä. Tarkastustehtäviä vähennettiin, ja painopiste siirtyi puhelinneuvontaan. Normiohjaus väistyi informaatio-ohjauksen tieltä, mikä Kailanpään mielestä antoi kunnille liikaa valtaa, ja hän oli huolissaan kouluille epäedullisista päätöksistä.

Hallintomallin uudistuessa Kailanpään vastuualueeksi tuli valtionapuhakemusten tarkastaminen Hämeen läänissä. Työtoveri Uljas Syväniemi arvosti Kailanpään tarkkaa ja asiantuntevaa otetta tässä tehtävässä. Kai-

lanpää osallistui myös moniin koulun harrastustoiminnan kehittämistehäviin.

Merkittävä uudistus oli siirtyminen valtionapujärjestelmään, joka perustui laskennallisiin koulumenoihin. Kailanpää suunnitteli ja testasi järjestelmää, jossa huomioitiin kunnan tunnuslukuja, kuten asukastiheys ja oppilaiden kuljetuskustannukset. Kokeilu johti lain ja asetusten syntymiseen, ja uuden järjestelmän myötä hallinnollinen työmäärä keveni huomattavasti.

Inhimillisyyttä, auktoriteettia ja aatteita

Työssään Kailanpää hoiti myös vaikeita opettajiin liittyviä kurinpidollisia tapauksia. Hän painotti inhimillisyyttä ja perheiden huomioimista ja etsi ratkaisua, joka tyydytti kaikkia osapuolia. Häntä arvostettiin laajalti, ja työtoverit saivat häneltä neuvoja helposti. Hänen työhuoneensa nimettiin leikillisesti ”Aarrekammioiksi”.

Kailanpään tarkastusalueeseen kuului Sydän-Hämeen kuntaryhmä. Hän näki paljon vaivaa yksityisen Anna Tapion koulun taloudellisen tulevaisuuden turvaamiseksi, ja hänen ehdotuksestaan koulu sai oman lakinsa ja asetuksensa, mikä vakautti sen talouden.

Yksi uran vaativimmista tilanteista oli Nokian Myllyharjun koulun opettajien lakko, jossa Kailanpää sai soviteltua sopimuksen tammikuussa 1975. Myöhemmin kantelija syytti Kailanpäää sääntöjen vastaisesta toiminnasta, mutta syytökset liittyivät lähinnä kantelijan pettymykseen lakon päättymisestä.

Kailanpää toimi myös yhteisen kirkkovaltuuston jäsenenä ja kirkkoneuvoston varajäsenenä Hämeenlinnassa sekä säästöpankin isännistössä. Hän osallistui peruskoulun ja lukion työsuunnitelmien kehittämiseen ja oli eduskunnan sivistysvaliokunnan kuultavana lainsäädännön valmistelussa. Lisäksi hän vaikutti muun muassa Kansakoulun Nuorisotyön Keskuksessa ja Koulun Kerhokeskuksessa sekä useissa muissa neuvottelukunnissa.

Tarkastajana Kailanpää tuli tunnetuksi Opettajain Lehden hallinnollisista ohjeistaan. Monet ajatukset eivät sopineet tiukkaankin artikkeliformaat-

tiin, ja siksi hän alkoi kirjoittaa pakinoita, joissa saattoi kuvata kokemuksiaan lämpimällä, inhimillisellä otteella. Ensimmäinen pakina julkaistiin vuonna 1964, ja niitä syntyi yli 500 ennen eläkkeelle siirtymistä vuonna 1984.

Pakinasarja *Tarkastuskertomusten lisälehtiä*, myöhemmin *Puumerkkejä*, käsitteli koulun arkea laidasta laitaan. Aiheet vaihtelivat mustekynistä hallintosääntöihin. Vertauskuvat hän haki usein Aleksis Kiveltä. Pakinoiden rinnalla hän julkaisi myös lukuisia hallinnollisia tekstejä, kouluhistorioita ja oppikirjoja.

Kouluneuvos Aarre Kailanpää – elämäntyönsä ylittävä legenda

Koulutoimentarkastajan virasta Aarre Kailanpää jäi eläkkeelle 67-vuotiaana vuonna 1984. Palvelusvuosia kertyi yhteensä 44. Kailanpään ansiot huomioitiin lukuisilla tunnustuksilla, kuten Suomen Leijonan I luokan ritarimerkillä, Opettajain Liiton mitalilla ja Koululiikuntaliiton hopeisella ansiomerkillä. Hän sai kouluneuvoksen arvonimen vuonna 1976 ja kasvatustieteen kunniatohtorin arvon Tampereen yliopistolta vuonna 1985.

Eläkkeelle jäädessään Kailanpää sai muotokuvan, jonka rahoittivat Pälkäneen ja Luopioisten kunnat ja seurakunnat sekä Anna Tapion koulu. Else-Marja Laukkasen maalaama teos sai juhlavierailta yksimielisen tunnustuksen aitoudestaan. Myös taiteilija Jouko Lapintie oli tehnyt Kailanpäästä kolme roolikuva, joissa korostuivat hänen eri puolensa hallintomiehenä ja perheenisänä.

Kailanpää oli kysytty juhlapuhuja vielä eläkkeelläkin. Hän piti joskus jopa kolme puhetta saman päivän aikana. Kailanpää oli erinomainen puhuja, jonka esityksiä kuunneltiin mielellään. Hänen puheistaan välittyi aito innostus niihin aatteisiin ja kysymyksiin, joista hän puhui. Hän ei juuri valmistellut puheitaan etukäteen eikä keskittynyt retorisiin kuvioihin tai muihin puhetaidon hienouksiin. Hänen sanansa kumpusivat spontaaniesti sydäimestä, ja vaikutus syntyi hänen persoonansa läpitunkevasta voimasta. Myös luennoitsijana ja asiantuntijapuheiden pitäjänä hän kykeni vangitsemaan kuulijoidensa huomion.

Aarre Kailanpää vertasi itseään Jukolan Juhaniin, joka ohjasi nuorempiaan – ehkä kuitenkin esikuvaansa viisaampana versiona. Sen osoitti runsas kirjoittaminen muun muassa Opettaja-lehteen. Aiheita kertyi runsaasti tarkastajan työssä kohdatuista tilanteista ja ihmisistä, ja ne jäivät elämään osaksi kouluhallinnon arkea. Aarre Kailanpää, jos kuka, oli tarkastajien joukossa legenda jo eläessään.

Miten minusta tuli koulutoimentarkastaja – latvasta puuhun

Pauli Rautama

Pauli Rautaman varhaislapsuutta varjosti jatkosota, jonka lopulla perhe evakuoitiin kannakselaisesta Kirvun kunnasta ensin Etelä-Pohjanmaan Jalasjärvelle ja sieltä vuonna 1947 koulupaikkakunnalle Ruovedelle. Isä oli ammatiltaan pienviljelijä, äiti teki kotitaloustyötä hoitaen seitsenlapsista perhettä sekä lypsykarjaa.

Lukuharrastuksen siivittämänä Rautama selvitti kansakoulun kolmessa vuodessa. Hän päätyi lukiossa Jyväskylän kasvatusopilliseen korkeakouluun, josta hän valmistui kansakoulunopettajaksi kahdessa vuodessa. Ylimääräisten kasvatustieteen ja kehityspsykologian arvosanojen suorituksen jälkeen Rautama jatkoi työn ohella opiskelua ja valmistui kasvatustieteiden kandidaatiksi vuonna 1969 ja filosofian lisensiaatiksi vuonna 1993 pääaineenaan Suomen historia.

Heti sotien jälkeen käynnistynyt yhtenäisen koulujärjestelmän valmistelu sai vauhtia eduskunnan toivomusaloitteesta joulukuussa 1963. Tähän peruskouluuualtoon Rautama sukelsi mukaan ensin opintojen kautta, sittemmin toimien sekä Ruoveden kunnassa virkamiehenä että Vantaan kansakoululautakunnassa jäsenenä. Kouluhallituksessa hän palveli kuusi vuotta ensin suunnittelu- ja sitten rakennustoimistossa. Lääninhallituksen koulutoimentarkastajan virkaan hänet valittiin useiden yritysten jälkeen 1.12.1978 lukien, ja tässä virassa hän toimi eri nimikkeillä lähes 30 vuotta Vaasassa sekä viimeiset yhdeksän vuotta Tampereella.

Pakko, tahto ja sattuma – elämäntyön tarina

Tämän kirjoitelman päätarkoitus on kuvata mutkikasta polkuani kansakoulun kateederilta opetushallintoon ja lopulta lääninhallituksen koulutoimentarkastajaksi. Tarina sisältää myös kokemusperäisen kuvauksen koulutoimentarkastajan toimenkuvasta ja sen muutoksesta 1970-luvulta millenniumin ensimmäisen vuosikymmenen loppupuoliskolle asti. Kirjoitelma on luonteeltaan lähinnä muistelmia, mutta nojaa myös dokumentteihin, kuten omiin muistiinpanoihin, kotiarkistoon kertyneisiin asiakirjoihin sekä kirjallisiin lähteisiin. Niiden käyttö uskoakseni vähentää ainakin jossain määrin subjektiivisuutta, josta muistelmia yleisesti moititaan. Tarkkaan ottaen ei siis kaikilta osin ole kyse pelkästä muistelmasta, koska muistitietoon lomittuu ainesta, joka on peräisin tapahtumahetken ja kirjoitusajankohdan välillä opitusta tai koetusta.

Muistelmissa ei luonnollisesti tyydytä pelkkään tapahtuneen kuvailuun, vaan kirjoittaja pyrkii löytämään syitä sekä perustelemaan tekemiään valintoja. Itselleni on teettänyt paljon työtä sen miettiminen, mitkä seikat ovat loppujen lopuksi vaikuttaneet urapolkuni käännteisiin eniten. Yleisellä tasolla näitä ovat ainakin pakottavat ulkoiset olosuhteet, lähiympäristön ohjaus ja oma tahto sekä pelkkä sattuma. Omalla kohdallani pakottavaksi ulkoiseksi olosuhdetekijäksi osoittautuu mitä ilmeisimmin sota, jota vielä syntymäni ja vajaan kahden ensimmäisen elinvuoteni aikana maassa käytiin. Sota ajoi Kannaksen väestön evakkoon, joten perheemmekin päätyi eri vaiheiden jälkeen vuonna 1947 Ruovedelle, jonne oli pari vuotta aikaisemmin perustettu yhteiskoulu. Ruovedellä oli oleellisesti helpompaa päästä korkeakouluun johtaviin opintoihin kuin syntymäkunnassani Kirvussa, jossa lähimmät oppikoulut olivat sijainneet etäällä Käkisalmella ja Viipurissa.

Sotien jälkeen suomalainen yhteiskunta alkoi nopeasti muuttua rakenteellisesti. 1900-luvun alussa Suomi oli työläisten ja talonpoikien maa, jossa vain pieni osa väestöstä kuului kaupunkien keskiluokkaan. Vuosisadan puolivälin jälkeen maa- ja metsätalouden harjoittajien osuus väestöstä supistui kolmannekseen, ja samalla keskiluokan määrä kasvoi merkittävästi.

Vuodesta 1952 lähtien suuret ikäluokat täyttivät kansakoulut, mikä osaltaan vauhditti jo käynnissä olleen koulujärjestelmän uudistuksen val-

mistelua. Peruskoulu-uudistuksen suunnittelu, toteutus ja ohjaus uskottiin opetusviranomaisten ja yliopistojen yhteistyölle. Tähän projektiin päädyin mukaan suoraan lukiosta, kun aloitin syksyllä 1963 Jyväskylän korkeakoulun opettajainvalmistuslaitoksen kurssin.

Varhaislapsuus evakossa ja sodan varjossa – koulumenestyksen käännteet

Synnyin jatkosodan viimeisen vuoden 1944 tammipakkasilla Viipurin läänin Kirvun kunnassa pienviljelijäperheen kolmantena lapsena. Juhanuksen alla samana vuonna nousi isoäitini Katri Illi viisikuukautisen sylivauvan, kahden alle kouluikäisen siskoni Salmen ja Oilin sekä vähäisten matkatavaroiden kanssa Sairalan asemalla härkävaunuun ja äitini lähti karjan kanssa jalan Imatran kautta länttä kohti. Isä torjui tykkimiehenä Kannaksen suurhyökkäystä Vuosalmen ja Viipurinlahden suunnilla. Tuleva appeni Toivo Peltö sai komennuksen siirtyä viime tingassa osallistumaan kiväärimiehenä Itä-Karjalan Poventsasta Kannakselle Tali-Ihantalan taisteluihin. Hänet kotiutettiin vasta vuoden 1945 keväällä Lapin sodan jälkeen.

Päämäärämme oli eteläpohjalaisen Jalasjärven kunnan kirkonkylä. Majoituimme Svante Hautiaislammin omistaman maatilan ja tiilitehtaan päärakennukseen. Evakoita kohdeltiin hyvin, mitä kuvaa sekin, että talon isäntä lupautui kummikseni. Yllättävän paljon tuokiokuvia tuolta kolmen vuoden jaksolta on tallentunut muistiin. Pari esimerkkiä niistä: harvinainen tilaisuus nähdä Suomi-filmi Tukkihoella Jalasjärven edelleenkin toimivassa elokuvateatterissa sekä osallistuminen heinäkorjuuseen, jossa työskenteli muiden mukana Ryssä-Antiksi (Andrei) mainittu venäläinen sotavanki. Elokuvasta muistan ainoastaan koskenlaskukohtauksen ja Andreista hänen mustan partansa. Yhteiskouluaikana hankin itselleni vapaaliput elokuviin kiinnittämällä uusien elokuvien mainokset kotikylän ainoalle ilmoitustaululle.

Annikki-tätini mukaan olin lukenut Salme-siskon kouluaapista jo Jalasjärvellä, mutta sitä en itse voi vahvistaa. Muistaakseni sain mustavalkoisen aapisen käteeni ensimmäistä kertaa vasta Ruovedellä. Pikku Jättiläistä

selailin ahkerasti jo silloin, ja sain lukea isäni kirjoittaman runon naapurin pojan hautajaisissa vuonna 1948, mutta ensimmäinen kokonaan lukemani kirja oli Aleksis Kiven Seitsemän veljestä, jonka sain joululahjaksi seuraavana vuonna. Varhainen kaunokirjallisuuden lukuharrastus koitui hyödyksi jo kansakoulussa, mutta mahdollisesti sillä oli heijastusvaikutuksia myöhempiin elämänvaiheisiin.

Jalasjärveltä siirryimme siis Ruovedelle Ruhalan kylään, jossa asetuimme maanviljelysneuvos Gunnar Aminoffin 3 000 hehtaarin suurtilasta lohkaistulle pientilalle uudisrakennuksen valmistuttua vuonna 1949. Nuorin veljeni Sakari jäi sen isännäksi 1980-luvun alussa tapahtuneen sukupolvenvaihdon jälkeen. Muiden kuuden sisaruksen oli hankittava tuleva ammattinsa kotitilan ulkopuolelta.

Miksi muutimme Ruovedelle, on hyvä kysymys, mutta vastaus jää arvailun varaan. Ruovedelle sijoittui paljon Kirvun naapuripitäjästä Kaukolasta kotoisin olevia siirtolaisia, jopa vanhempieni entisiä naapureita heidän lyhyeksi jääneen Kaukola-kautensa ajalta. Ruoveden kauniit, runsasjärviset ja Karjalaan jääneitä entisiä kotiseutuja muistuttavat luonnonolosuhteet mahdollisesti houkuttelivat vanhempiani valitsemaan Ruoveden uudeksi kotikunnakseen. Mahdollisesti myös Ruovedellä jo toimintansa aloittanut oppikoulu saattoi painaa äitini vaa’assa. Hän olisi kiitettävän kansakoulun päästötodistuksensa perusteella ollut aikanaan hyvinkin kelpoillinen pyrkimään oppikouluun, jos sellainen olisi toiminut Kirvussa tai edes sen lähipitäjissä. Lapsilleen äiti halusi tarjota mahdollisuuden saada opillista sivistystä, joten viisi sisaruksistamme aloitti opiskelun Ruoveden yhteiskoulussa ja kolme meistä sai valkolakin.

Koska olin oppinut jo varhain lukemaan ja viihdyin liiankin hyvin kirjojen parissa, oli itsestään selvää, että tulisin pyrkimään oppikouluun. Ruhalan kansakoulun selvitin luku- ja laskutaitoisena kolmessa vuodessa. Ikaalisten piirin kansakouluntarkastaja Aarne Topias Korkeakoski oli syksyllä 1951 koulua tarkastaessaan nähtävästi antanut opettaja Hilda Hankalalle luvan siirtää ensiluokkalainen suoraan toiselle luokalle. Tarkastaja varmistui kuitenkin osaamisestani järjestämällä välitunnilla alakoulun uunin nurkassa lyhyen tutkintotilaisuuden.

Yhteiskouluun pääsin syksyllä 1954 kuitenkin vasta varasijalta. Erityisen hankalaksi pääsyutkinnoissa osoittautui aritmetiikka, sillä tietoni laatuun muunnoksista ja suhdeluvuista osoittautuivat olemattomiksi. Tuskin

niitä oli meille neljännellä luokalla edes kunnolla opetettu. Keskikoulun neljällä alimmalla luokalla koulumenestykseni oli sanalla sanoen vaatimatonta, neljännen luokan jouduin kertaamaanakin, mutta jo viidennellä luokalla ja varsinkin lukiossa suoritukset paranivat siten, että selviydyin ikäisteni mukana ylioppilaaksi keväällä 1963 kohtalaisen hyvin tuloksin: äidinkielessä ja reaalisia laudatur, pitkässä matematiikassa ja ruotsin kielessä cum laude approbatur. Englannin kielestä heltisi approbatur, mutta sitä lehtori Anja Virta ei uskaltanut lähettää ylioppilastutkintolautakunnan syyniin. Vain kymmenkunta prosenttia ikäluokasta kirjoitti kanssamme ylioppilaaksi, nykyisin ylioppilastutkinnon suorittaa lähes puolet nuorista. Ammatinvalinnan ohjaus oli vielä lapsenkengissään 1960-luvulla, joten opiskelupaikan löytäminen jäi itselläni enemmän sattuman kuin tietoisien valinnan varaan. Ainoa käsiini sattunut kirjallinen esite koski sotilasalaa, mutta mielikuva upseerien koko työuran jatkuvasta kilvoittelusta kohti yhä korkeampia asemia hierarkiassa ei ollut vetovoimainen. Muutaman päivän opettajan viransijaisuus Kirkonkylän kansakoulun kuudennella luokalla tarjosi edes häivähdyksenomaisen käsityksen opettajan työstä ennen hakupapereiden postitusta.

Lähin opettajainvalmistuslaitos sijaitsi Jyväskylässä ja teknillinen opisto Tampereella. Osallistuminen pientilan moninaiisiin töihin jo varhaisesta lapsuudesta asti sekä kesätyöpaikat 16 ikävuodesta lähtien Ruoveden osuuskaupan ja paikallisen rakennusliikkeen palveluksessa viittasivat tuottannollis-teknillisen ammatin suuntaan. Pienen kyläkoulun johtajaopettajana toimivan lankoni suosituksesta päädyin lopulta pyrkimään Jyväskylän kasvatustieteelliseen korkeakouluun (JKK) Vaihtoehtona olisi ollut Tampereen teknillinen opisto.

Pedagogiikan ylioppilaan tie – opiskelusta työelämään ja koulu-uudistusten keskelle

Opinnot kansakoulunopettajaksi alkoivat syyslukukaudella 1963. Saman vuoden joulukuussa hyväksyi eduskunta toivomusponnen yhtenäiseen koulujärjestelmään siirtymisestä. Tämä merkitsi muun ohella sitä, että

kansakoulunopettajaksi valmistumisen jälkeen kansakoulu ja oppikoulu yhdistyivät koko ikäluokalle yhtenäiseksi peruskouluksi. Tuo muutos oli opintojen ensimmäisenä lukuvuotena vasta eduskunnan tahdonilmaisun varassa, eikä uudistuksen yksityiskohdista enempää kuin aikataulustakaan ollut vielä mitään tietoa. Koulujärjestelmälain valmistelu käynnistyi valtioneuvoston 6.2.1964 asettamassa komiteassa, ja yhtenäiseen koulujärjestelmään kaavailtiin siirryttävän vasta 1970-luvulla.

Kansakoulunopettajan opintoihin sisältyivät kasvatustieteiden ja opetusopin, psykologian, erityiskasvatustieteiden, etiikan ja kouluhallinnon sekä kansakoulun luku- ja harjoitusaineiden kurssit. Toisena opiskeluvuotena alkoi opetusharjoittelu harjoituskoulussa ja tammikuussa 1965 harjoittelujakso kansakoulussa. Työpäivät olivat yleensä pitkiä varsinkin opetusharjoittelun alettua, mutta aikaa liikenä myös rinnakkaisiin opintoihin tiedekunnan puolella, jos niin halusi. Ylimääräisiin opintoihin motivoi tieto, että suoritettujen arvosanatutkinnot korottivat kyseisen oppiaineen arvosanaa tutkintotodistuksessa. Lisäksi arvosanasuoritukset luettiin ansioksi virkoja täytettäessä. Vapaa-aikaa ei riittänyt tuhlattavaksi, joten kansakäyminen kurssitovereiden parissa supistui satunnaisiin kortti-iltoihin toisen vuosikurssin asuntolassa ”Naatissa”.

Kansakoulunopettajan tuli olla monitaitoinen, joten opiskelukaan ei ollut pelkkää luentojen kuuntelua ja kurssikirjojen pöytäkirjoitusta. Puu- ja metallityöluokissa saattoi askarrella omalla ajallaan, jos peukalo ei ollut keskellä kämmettä – vain työaineista perittiin nimellinen hinta. Niinpä itsekin, samalta kurssilta tulevan Marja-puolison jo löytäneenä, viihdyin ”Lankkulassa” valmistamassa ensimmäiseen yhteiseen asuntoomme huonekaluja. Liikuntatuntien ohjelmaan sisältyi yksilö- ja joukkueliikuntalajeja. Asut ja välineet tuli kunkin itse hankkia, joten varustelutasomme oli kirjava. Pelasipa joku jääkiekkoakin pikaluistimet jalassa. Laajavuoren jyrkät rinteet tulivat kantapään kautta tutuiksi, ja innokkaimmat ehtivät osallistua viikon kestäneeseen opiskelijoiden Oulu–Helsinki-hiihtoon tai sen osuudelle Pihtipudas–Jämsä.

Opettajainvalmistuslaitoksen esimiehen Veli Nurmen allekirjoittama tutkintotodistus taskussani jatkoin pitkälle edenneitä kasvatustieteen ja kehityspsykologian cum laude -opintojani (aineopintoja) kesäyliopistossa vuonna 1965. Syksyn saapuessa humanististen tieteiden kandidaatin tutkinto oli enää viittä vaille valmis.

Aloitin syyslukukaudella väliaikaisena opettajana Ruoveden Pekkan kansakoulussa, mutta jo marraskuussa siirryin suorittamaan asevelvollisuutta Kainuun prikaatiin. Sieltä tie vei edelleen Haminaan, RUK:n kurssille 121. Syksyllä 1966 aloitin koevuosipalvelun Ruoveden Penttilän kansakoulun johtajaopettajana. Vaimoni Marja sijoittui koevuosivirkaan viereiselle Kekkosen koululle, jossa hänen työtoverinaan oli lankoni Pekka Honkanen.

Koska asepalvelus oli katkaissut jatko-opintoni, otin helmikuusta 1967 alkaen kolmen kuukauden virkavapaan opiskellakseni. Samalla lisäsin opintoihini uuden sivuaineen, yhteiskuntatieteen, joka koostui puoliksi valtio-opista ja puoliksi kansantaloustieteestä. Humanististen tieteiden kandidaatin tutkinto valmistui kesällä 1967. Tutkinto oli tuohon aikaan alempi korkeakoulututkinto.

Työn ohessa aloitin myös kasvatustieteiden kandidaatin tutkinnon suorittamisen. Osallistuminen kasvatustieteen laudatur-seminaariin Jyväskylässä edellytti järjestelyjä, joihin koulun johtokunta suhtautui myöte-mielisesti. Gradu-aiheeni sain tilaustyönä Ynnältä, Jyväskylän yliopiston matematiikan laitoksen opiskelijoiden aineyhdistykseltä. Tutkimuksen tarkoituksena oli selvittää, onko matematiikan opettajien pätevyydellä yhteyttä oppilaiden oppimistuloksiin. Yhteyttä ei löytynyt, mutta sen sijaan opettajan persoonallisuudella ja oppilaiden asenteella matematiikkaa kohtaan havaittiin olevan merkitsevä korrelaatio.

Tässä vaiheessa ei ollut vielä tarkkaa tietoa, mihin tähtäsin tutkinnollani, mutta jatko-opinnot tarjosivat hyvän näköalapaikan uuden koulujärjestelmän suunnitteluun. Monet uudistuvan kouluhallinnon johtohenkilöt Kouluhallituksessa ja myös opetusministeriössä rekrytoitiin Jyväskylän yliopistosta. Kouluhallituksen tuleva pääjohtaja Erkki Aho, erityisopetus-toimiston päällikkö Elias Niskanen, oppimateriaalitoimiston päällikkö Reijo Ala-Kurikka, opetusministeriön apulaisosastopäällikkö Veli Nurmi ja Helsingin yliopiston kasvatustieteen professori Erkki Niskanen ovat kaikki entisiä JKK:n kasvatteja.

Omien ja vanhempieni koulukokemusten perusteella itselleni oli jo opintojen myötä syntynyt vakaumus, että rinnakkaiskoulusta tuli mitä pikimmin päästä eroon ja että on panostettava oppilaiden kehityserojen tasaamiseen – esimerkiksi hitaasti kehittyvien oppilaiden tukitoimia käyt-

täen. Olinhan itsekin saanut vanhempieni kustantamasta lisäopetuksesta merkittävää apua oppikoulun alaluokilla.

Tarkastajan yllätysvierailut ja opettajan arki

Tarkastaja Tuomo Saurio vieraili tammikuussa 1967 Penttilän koululla totuttuun tapaansa ilmoittamatta tulostaan etukäteen. Valitettavasti olin edellisenä iltana hiihtänyt itseni hikeen harjoitellessani reserviupseerikerhon ampumahihtokisoja varten ja yöllä nousi kuume. Päätin jäädä sairaus-tamaan koulurakennuksen päässä sijaitsevaan asuntoomme, jotta tartuttaisi oppilaita.

Olin viemässä alakoulun opettajan pöydälle ohjetta päivän tuntien pitämisestä, kun törmäsin luokassa vieraaseen mieheen. Hän esittäytyi kansakouluntarkastaja Tuomo Saurioksi. Epäroin hetken, pitäisikö sittenkin ryhtyä opettamaan kuumeesta huolimatta, mutta Saurio, joka tunnisti tilanteen ja osasi tulkita opettajan tuskaista tunnetta, kehotti ystävällisesti palaamaan vuoteeseen ja lupasi itse hoitaa tunnit. Tällaisessa tilanteessa ei voinut muuta kuin nyökätä kiitollisena ja palata peiton alle.

Oppituntien jälkeen keskustelimme lyhyesti päivästä. Hän totesi ainoastaan oppilaiden olleen hiljaisia, mitä en tilanteessa pitänyt lainkaan yllättävänä. Kuume hellitti päivän mittaan, ja seuraavana aamuna jatkoin opetustyötäni normaalisti.

Penttilän koulu lakkautettiin parin vuoden päästä, ja sain siirron vie-reiselle Muroleen koululle. Tarkastaja Saurio vieraili siellä vuonna 1969 kuunnellen pari tuntia ja osallistuen kouluruokailuun. Päivän päätteeksi hän kehotti koulukeittäjää ottamaan keittolatoimintaa ohjaavan opettajan malliruokalistasta käyttöön enemmän vihannespitoisia ruokia, ja niinpä uutena ruokalajina keittäjä-vahtimestari Hilja Siili valmisti meille pinaat-tikeittoa keitetyn kananmunan kera. Kun oppilaat sitä vähän oudoksuvat eivätkä kaikki tahtoneet edes maistaa, pyysin ruokaa vieroksuvalta oppi-laalta lautasen ja tyhjensin senkin omani lisäksi hyvällä ruokahalulla. De-monstraation jälkeen pinaattikeitto kelpasi kaikille oppilaille.

Tuomo Saurio osallistui peruskoulun suunnitteluun opetussuunni-telmakomitean jäsenenä ja tilapäisenä opetusneuvoksena sekä opetusmi-

nisteriössä että Kouluhallituksessa. Häntä kuultiin monesti asiantuntijana oman tarkastuspiiriinsä kuntien valmistautuessa siirtymään peruskoulujärjestelmään. Taitavana sovittelijana tunnetun Saurion ansiosta hänen tarkastuspiiriinsä ei jäänyt yhtään suomenkielistä korvaavaa koulua. Korvaavat koulut olivat 1970–1990-luvuilla yksityiskouluja, jotka eivät olleet kuntien tai valtion omistamia. Omassa tarkastajan työssäni pidin häntä esikuvana ja arvostin hänen asiantuntemustaan ja sydämellistä persoonansa.

Kyläjoukkueiden pesäpallo ja jääkiekko, ampumahiihto, syksyinen hirvenmetsästys, lasikuituveneen teko kansalaisopistossa, Ruovesi-opiston toverikunnan puheenjohtajan tehtävät sekä Ruoveden mieskuoro veivät osan vapaa-ajastani, mutta työn ohella jatkoin opiskelua, mikä edellytti nyt pääasiassa englanninkielisten tenttikirjojen pönttämistä ja kesäyliopistoihin osallistumista sekä Jyväskylässä että nyt myös Tampereen yliopistossa. Suoritin kesällä 1968 dosentti Pertti Timoselle yhteiskuntatieteen cum lauden, lehtori Kurki-Suoniolle englannin pro exercition eli käännöskoe englannista suomeksi sekä Tampereen kaupungin kansakouluntarkastaja Aaro Mäntyojalle kansakouluhallinnon alimman arvosanan tutkinnon.

Kasvatustieteiden kandidaatin tutkinto valmistui syksyllä 1970 hyvin tiedoin. Koulutoimen johtajan ja -tarkastajan kelpoisuudesta puuttui ainoastaan kouluhallinnon keskimmäinen arvosana, jonka tutkintovaatimuksiin kuuluvan harjoittelun suoritin Hämeen lääninhallituksessa kesällä 1971. Opiskelujen loppuvaiheessa ohjaajani apulaisprofessori Hannu Olkinuora oli tiedustellut kiinnostustani kasvatustieteen laitoksella avautuvaan assistentin toimeen, jonka tehtäviin kuului oppimateriaaleja koskeva tutkimus. En kuitenkaan tarttunut tarjoukseen, koska mielenkiintoisia työnäkymiä alkoi ilmaantua itselleni jo tutuksi käyneellä kuntasektorilla.

Kelpoisuusehdot täyttyvät – valtion virat vielä hakemista vailla

Suoritettuani kasvatustieteen kandidaatin tutkinnon oli ryhdyttävä tosisaan miettimään, mikä minusta isona voisi tulla. Tuntui siltä, että han-

kittua koulutuspääomaa olisi hyvä hyödyntää työmarkkinoilla. Opettajan työllä pitkin lomineen oli kieltämättä omat etunsa, mutta itselleni oli opintojen yhteydessä syntynyt halu osallistua tavalla tai toisella tulossa olevan peruskoulu-uudistuksen toimeenpanoon. Tätä koskevan harjoitus-työnkin olin suorittanut opintojen loppuvaiheessa. Kuin sattumalta sain pian valmistumisen jälkeen puhelun Mäntän kauppalasta. Soittaja kysyi kiinnostustani hakea siellä avoinna olevaa koulutoimenjohtajan virkaa ja mainitsi, että virka oli sovittu sosiaalidemokraattisen puolueen jäsenelle. Kiitin ystävällisestä yhteydenotosta, mutta oudoksuin viran kelpoisuusehtoihin kuulumattomien puoluepoliittisten perusteiden käyttämistä ehtona valinnalle enkä hakenut kyseistä virkaa.

Kevätlukukauden 1971 päätyttyä ilmoittauduin Hämeen lääninhalituksen kouluosastolle suorittamaan kansakouluhallinnon keskimmäisen arvosanan tutkintovaatimuksiin kuuluvaa hallinnon harjoittelua. Paikalla olivat osastopäällikkö Olavi Ketonen sekä koulutoimentarkastajat Toivo Karttunen, Reino Laine, Arvi Niemistö, Eino Pirhonen, Paavo Yli-Paavola ja vt. koulutoimentarkastaja Veikko Jurama. Aarre Kailanpää ja Tuomo Saurio viettivät vuosilomiaan, joten heitä en tavannut lainkaan harjoitteluaikana. Tutkimussihteeri Kalervo Juntunen oli siirtynyt toisiin tehtäviin, joten hänen pöytänsä oli vapaa.

Juntusen tehtävät jaettiin kolmen harjoittelijan kesken. Itselleni lankesi ajankohtaisen Hämeen läänin alueellisen toimeenpanosuunnitelman laatiminen läänin koulusuunnittelulautakunnan lausuntoa varten ja edelleen Kouluhallitukseen lähetettäväksi. Käytännössä tämä tarkoitti läänin 52 kunnan tekemien ehdotusten yksityiskohtaista tarkastamista ja kannan ottamista peruskoulujärjestelmään siirtymisen aikatauluun ja varsinkin kuntien väliseen yhteistoimintaan. Aikataulu syntyi siten, että kunnat jaettiin tasapainoisesti toimeenpanoalueisiin, joiden tuli siirtyä peruskoulujärjestelmään vuosina 1972–1977. Kuntaan saatettiin perustaa yksi tai useampi yläaste, mutta myös kaksi tai useampi kunta saattoi muodostaa sellaisen yhdessä.

Maaherra Jorma Tuomisen johtama läänin koulusuunnittelulautakunta ei tehnyt suunnitelmaehdotukseeni muutoksia, vaan hyväksyi sen sellaisenaan. Lautakunnan sihteeri Veikko Jurama sai kiitokset ja minä maaherran moitteet kokousta seuraavana päivänä, koska kokoushuoneen ikkuna oli unohtunut yöksi auki. Kaupunginjohtajana, SAK:n sihteerinä

ja kansanedustajana toimineesta Tuomisesta jäi mieleeni hänen persoonallinen tapansa tehdä muistiinpanoja pahvisen Työmies-askin takakanteen, mikä oli perinteinen käytäntö varsinkin kirvesmiehillä 1950-luvun rakennustyömailla.

Kalervo Juntuselta vapautuneen toimen hakuaika päättyi harjoitteluaikana, joten Veikko Jurama tiedusteli, olisinko halukas jättämään oman hakemukseni toimeen, jonka kelpoisuusehdot täytin ja jonka tehtävistä olin harjoittelun aikana saanut hieman esimakua. Viran kapeahko toimenkuva ja matala palkka eivät kuitenkaan houkuttelleet riittävästi, joten en tarttunut tarjottuun tilaisuuteen.

Kouluhallinnon keskimmäisen arvosanan suoritin syyskuussa 1971 Kouluhallituksessa osastopäällikkö Paavo Ruuhijärvelle, joten olin nyt kelpoinen hakemaan koulutoimen johtajan virkoja. Ylempien kelpoisuusehtojen mukaisiin koulutoimenjohtajan virkoihin tarvitsin kuitenkin vielä erivapauspäätöksen opetusministeriöltä, koska niihin edellytettiin lukion vanhemman lehtorin kelpoisuutta, joka minulta puuttui. Keuruun koulutoimen johtajan vaalissa 1971 hävisin Reijo Luhtavaaralle ja Kajaanin maalaiskunnan vastaavan viran vaalissa samana vuonna Viljo Lehdolle.

Opiskelu jatkuu työn ohessa – sattuma ja kiinnostus Suomen historiaan vievät takaisin yliopistolle

Ruoveden kunnanhallitus oli asettanut kesällä 1967 koulusuunnittelu-toimikunnan, jonka jäseneksi Ruoveden opettajayhdistyksen ehdokkaana minut vuonna 1970 valittiin. Toimikunnan puheenjohtajaksi nimettiin rehtori Oiva Hernesniemi, itsestäni tuli sihteeri.

Kotikunnassani varauduttiin tulevan peruskoulun valmistelutehtäviin muuttamalla sivutoiminen kansakoululautakunnan sihteerin toimi päätösmiseksi viraksi, johon hain ja tulin valituksi elokuun alusta 1971 lukien. Otin virkavapautta opettajan virastani, ja vuokrattuamme omakotitalon meistä tuli kirkonkylän asukkaita. Jyväskylässä vuonna 1969 ruotsin kielien aineenopettajaksi valmistunut Marja siirtyi samalla yhteiskoulun tuntiopettajaksi.

Vahdinvaihto Ruoveden kansakoulutoimessa 1.8.1971. Kansakoululautakunta todistaa toimiston avainten luovutusta uudelle sihteerilleen. Henkilöt vasemmalta lukien: Pertti Paavilainen (pj), Veikko Pajunen, Pauli Rautama, Mauno Takala (entinen lautakunnan sihteeri), Margareta Sarvana ja Salme Saarinen. Kuvaaja tuntematon.

Ensi töikseni aloin valmistella kunnan koulusuunnitelmaa. Siinä yhteydessä perehdyin paikan päällä käyden kunnan 12 kansakoulun oppilasnusteiisiin sekä koulurakennusten kuntoon ja riittävyys. Tarkoituksena oli tunnistaa oppilasnusteidien, koulumatkojen sekä liikenneyhteyksien perusteella pysyviksi jäävät koulut ja suunnitella niiden huonetilojen pe-

rusparannus-, muutostyö- ja lisärakentamistarve peruskoulun tarpeita silmällä pitäen.

Ruoveden yhteiskoulun tilat todettiin riittämättömiksi ottamaan vastaan koko yläasteen ja lukion oppilaat. Silloinen kansalaiskoulu sijaitsi tilapäisissä koulutiloissa etäällä yhteiskoulusta, joten lisärakentamistarve yläasteelle oli merkittävä. Myös Kirkonkylän kansakoulu tarvitsi lisätiloja, jotka arvioin tarkoituksenmukaiseksi rakentaa tulevan yläasteen yhteyteen. Kunnan pääkirjasto toimi vuokratiloissa, joten sekin lisättiin hankkeeseen mukaan. Pekkalan kansakoulu oli määrä siirtää liikenteellisesti edullisempaan paikkaan Jäminkipohjan kylän keskelle, jossa sille oli varattu tontti Pohjan Sahan kupeesta. Koulujen rakentamishankkeiden valmistelu edellytti yhteistyötä Hämeen lääninhallituksen ja Kouluhallituksen rakennustoimiston kanssa eli käytännössä puolin ja toisin vierailuja suunnittelun eri vaiheissa. Näin tutustuin kouluosaston uuteen päällikköön Esko Kankaaseen, Kouluhallituksen rakennustoimiston yliarkkitehtiin Viljo Myyrinmaahan ja ylitarkastaja Juhani Uurtoon.

Kunnan koulusuunnitelma, koulujen tilakysymykset, ohjesääntöasiat, erityisopetuksen käynnistäminen ja kiertävän englannin kielen opettajan viran perustaminen olivat kaikki päälle kaatuvia tehtäviä, jotka oli priorisoitava ja perusteltava valtuustolle. Kaikki nämä sain hyvään vauhtiin ensimmäisen virkavuoteni kuluessa. Hoitamani kansakoululautakunnan sihteerin virka muutettiin ylempien kelpoisuusehtojen mukaiseksi koulu-toimen sihteerin viraksi ja minut valittiin siihen useiden hakijoiden joukosta alkuvuodesta 1973.

Opiskelu yliopistossa ei päättynyt loppututkinnon suorittamiseen. Yhteiskoulun historian tuntiopettaja, kansakoulunopettaja Jouko Järvensivu pistäytyi syyskuussa 1971 luokseni toimistolla tiedustelemaan, olisinko kiinnostunut aloittamaan hänen kanssaan Suomen historian approbaturin opinnot (perusopinnot) Tampereen yliopistossa. Hänellä oli tähtäimessään historian tuntiopettajan kelpoisuus, mutta minulla ei ollut mitään muuta intressiä siinä vaiheessa kuin pelkkä lukioajoilta periytynyt kiinnostus historiaan. Aloitin professori Viljo Rasilan johtamat opinnot siltä istumalta aavistamatta, että ne eivät 10.1.1972 suoritettuun approbatur-arvosanaan loppuisikaan. Jatkoin aineen opintoja tähdäten seuraavaksi cum laude -arvosanan suorittamiseen. Se valmistui

30.5.1973, viimeistä edellisenä työpäivänäni Ruoveden kunnan koulu-toimen sihteerin virassa.

Kutsu, josta ei voinut kieltäytyä – kuuden vuoden tiivistähtinen jakso Kouluhallituksessa

Syksyllä 1972 olin saanut ylijohtaja Reijo Virtaselta kutsun ottaa vastaan suunnittelijan toimen Ammattikasvatushallituksessa ja ehdin allekirjoittaa tätä koskevan sitoumuksenkin. Kun ilmoitin lähtöaikeistani rehtori Oiva Hernesniemelle, hän viittasi Ruovedellä parhaillaan käynnissä olevien suunnitelmien keskeneräisyyteen ja pyysi vielä harkitsemaan jäämistä paikkakunnalle ainakin siihen asti, että kiireellisimmät tehtävät saataisiin hoidetuksi. Peruutin sitoumukseni sillä kertaa, mutta ajatus siirtyä kunnalliselta puolelta seitsemän vuoden palvelun jälkeen valtion leipiin oli alkanut tuntua entistä houkuttelevammalta.

Joulukuussa 1972 järjestettiin Helsingin Finlandia-talossa suuri valtakunnallinen peruskoulutapahtuma, jossa Kouluhallituksen uusi pääjohtaja Erkki Aho sai onnentoivotukset ja kädenpuristuksen edeltäjältään, pitkän linjan kansansivistysmieheltä R. H. Oittiselta. Tapahtuma merkitsi tietämättäni myös itselleni eräänlaista käännekohtaa. Sen ohjelmaan sisältyneet alustukset sekä käytäväkeskustelut antoivat 1.8.1972 käynnistyneestä peruskoulun toimeenpanosta sekä Kouluhallituksen organisaatiouudistuksesta ajantasaisen kuvan. Itselleni osoittautui kuitenkin tärkeimmäksi SKDL:n kansanedustaja Anna-Liisa Hyvösen kanssa käymämme keskustelu.

Alkuvuodesta 1973 ilmeni, että Kouluhallituksen suunnittelutoimistossa vapautuisi tilapäinen ylitarkastajan vakanssi, jonka toimenkuvaan sisältyivät peruskoulun toimeenpanoon sekä Kouluhallituksen keskipitkän tähtäyksen suunnitteluun liittyvät tehtävät. Tätä enintään peruskoulun toimeenpanojakson kestävästä tehtävästä tarjottiin sitä haettavaksi julistamatta yllättäen minulle. Ruovedellä peruskouluun siirtymisen valmistelu sujui hyvää vauhtia ja suunnitelmien mukaisesti, joten katsoin olevani vapaa ottamaan vastaan uudet haasteet.

Harppaus pienestä kunnantalosta Helsingin Etelä-Esplanadilla sijaitsevan Kouluhallituksen kiviseen jugendtyyliseen rakennukseen oli melkoi-

nen. Perheeni jäi vielä kesäksi Ruovedelle, mutta asunnon ja työpaikan löytäminen Marjalle, lasten päivähoidon järjestäminen sekä muutto oli pantava vireille sen lisäksi, että tuli perehtyä lähes lennosta uusiin tehtäviin. Ensi hätään löytyi vuokra-asunto Korson Mikkolanpuistosta, asunnon naapurista perhepäivähoitopaikka Petralle ja Kallelle sekä Marjalle virka viereisen Rekolan lähiön kansakoulusta. Tapahtumien yllätyksellisyttä kuvaa, että olimme ostaneet vasta alkuvuodesta 1972 Ruovedeltä uuden kerrostalohuoneiston sekä tilanneet ja maksaneet kesäkuun aluksi 1973 turistimatkan Bulgariaan, jonka jouduin osaltani perumaan, koska en voinut aloittaa uutta työtäni viikon lomalla. Kutsu Kouluhallitukseen oli kuitenkin tarjous, josta ei voinut kieltäytyä.

Kouluhallituksen suunnittelutoimisto oli koulutoimiston ohella kouluosaston toinen toimisto. Toimistopäällikkö Liekki Lehtisalonen johtaman yksikön tehtävinä olivat koulutoimen yleissuunnittelu, Kouluhallituksen alaisen koulusuunnittelun ohjaaminen, piirijakoa, koulujen perustamista, laajentamista tai lakkauttamista koskevien suunnitelmien tarkastaminen ja lausunnon antaminen niistä. Työtehtävät olivat onneksi kahta ensimmäistä tehtäväkokonaisuutta lukuun ottamatta tuttuja, niihin tartuttiin vain eri suunnasta. Suunnittelutoimisto valmisteli ja esitteli koulusuunnitelmista annettavat lausunnot. Koulusuunnitelmat oli toimitettava Kouluhallitukselle viimeistään kunnan peruskouluun siirtymistä edeltävän vuoden lokakuun loppuun mennessä. Kesällä 1973 valmisteltiin suunnittelutoimistossa vielä viimeisiä lausuntoja samana vuonna peruskouluun siirtyvien kuntien koulusuunnitelmista. Sen jälkeen oli välittömästi tartuttava seuraavana vuonna peruskouluun siirtyvien kuntien koulusuunnitelmiin.

Ruovedellä olin jo valmistellut kunnan koulusuunnitelman B-osan ja lisäksi laatinut harjoitteluni aikana alueellisen toimeenpanosuunnitelman kaikkien Hämeen läänin kuntien osalta. Siksi ei lausuntojen valmistelu koulusuunnitelmista ollut vaikeaa, mutta edellytti kireän aikataulun vuoksi intensiivistä työtahtia. Koulusuunnitelman sisältöön perehtyminen vei kuntien kokoerojen vuoksi vaihtelevan mittaisen ajan, ja varsinkin kuntien yhteistyö peruskoulun yläasteen osalta edellytti kannan määrittelyä myös suunnitelman tarkoituksenmukaisuuteen. Korvaavaksi kouluksi jäämistä havitteli osakseni tulleissa kunnissa ainoastaan Lapuan Tiistenjoen yhteiskoulu, joten tuohon aikaan poliittisesti kuuma kysymys edellytti

talon sisällä myös keskustelua lainoppineiden virkamiesten kanssa selkän-ojan saamiseksi ehdotuksesta poikkeavalle kannanotolle.

Kouluhallituksessa toimi kolme virkamiesyhdistystä, jotka kukin edustivat omaa keskusliittoaan: AKAVA, TVK ja SAK. Itse liityin TVK:-laiseen Kouluhallituksen Virkamiesyhdistykseen, jonka puheenjohtaja oli kollegani Elina Karvonen (nyk. Lahelma). Osallistumisjärjestelmien kehittyessä virastoon perustettiin pääjohtajan johdolla toimiva yhteistointiryhmä johdon ja virkailijoiden keskusteluvälineeksi. Sen jäseneksi ryhdyin yhdistyksemme edustajana. Vapaa-ajalla pidin vireillä kesken jääneitä Suomen historian laudatur-opintoja Helsingin yliopistossa professori Eino Jutikkalan johdolla, mutta itse arvosana valmistui vasta vuonna 1983 Tampereen yliopistossa, jossa jatkoin filosofian lisensiaatin tutkinnon suorittamista uutena pääaineena Suomen historia. Ajauduin uuden kotikuntani Vantaan kunnallispolitiikkaankin koululautakunnan, sen opetus-suunnitelmajaoston ja koulusuunnittelutoimikunnan jäseneksi sekä vielä varajäseneksi terveyslautakuntaan. Kaiken lisäksi työskentelin sivutoimisena isännöitsijänä kolmen kerrostalon ja vajaan sadan osakkaan yhtiössä.

Pääjohtajan toimeksianto antaa viitteen tulevasta

Työtehtäväni keskittyivät selkeästi määrälliseen suunnitteluun ja valmisteluun. Päätehtäväni ohella sain myös projektitöitä. Ensimmäinen näistä oli pääjohtaja Ahon antama toimeksianto: järjestää seminaari lääninhallitusten henkilöstölle ja Kouluhallituksen johdolle aiheesta *Koulutus ja ideologia*. Seminaari jatkoi aiemmin pidettyjen kansakouluntarkastajien kokousten perinnettä. Näistä viimeinen, järjestyksessään 35., oli järjestetty vuonna 1969.

Seminaarin suunnittelu, toteutus ja sen pöytäkirjan kirjoittaminen tarjosivat minulle uudenlaisen näkökulman lääninhallitusten kouluosastojen toimintaan ja organisaatioon – täydentäen harjoittelujaksoani. Tämä historiallinen näkökulma syveni entisestään, kun laadin vuonna 2009 kansakouluntarkastajien ammattijärjestön, VSV:n, historiikin. Tärkeimpänä lähteenä käytin tarkastajien kokousten pöytäkirjoja. Prosessin myötä ymmärsin, että tarkastajien kokoukset tiivistivät tarkastustoiminnan kou-

lutuspoliittisen merkityksen: niissä laadittiin huolellisesti harkittuja ehdotuksia, joilla pyrittiin pitämään koulutoimi jatkuvasti ajan tasalla.

Viimeisenä peruskoulun toimeenpanovuonna 1977 olivat vuorossa Helsingin lisäksi enää Espoo, Vantaa ja Kauniainen. Niiden koulusuunnitelmista annettavat lausunnot valmisteli Pentti Jylhä. Itse olin saanut jo hyvissä ajoin ennen suunnittelutoimiston määräaikaisten tehtävien päättymistä siirron Kouluhallituksen rakennustoimistoon. Työtehtäviini kuuluivat koulujen, kirjastojen ja vapaan sivistystyön oppilaitosten rakennusohjelmien käsittely sekä uusien koulurakennusten käyttötutkimusta ohjaavan työryhmän sihteerin, toimiston koulutusyhdyshenkilön sekä tulokkaiden perehdyttäjän tehtävät. Laskin joskus vuoden 1977 vaiheilla käsitelleeni

Kirjoittajan lapset Petra ja Kalle tutustumas-
sa Kouluhallitukseen
toukokuussa 1979.

Rakennustoimiston
päällikkö Sakari Pitkä-
nen esittelemässä heille
yksikköään. Molem-
mat lapset päätyivät
aikanaan koulutusala-
le: Petra maantiedon ja
biologian opettajaksi ja
Kalle rehtoriksi.

Kuva: Pauli Rautama

yli tuhatta peruskoulun huonetilaohjelmaa, joiden hyväksymispäätöksen valmistelussa poikkeuksetta keskustelin teknillisen ja arkkitehtikoulutuksen saaneiden kollegoiden kanssa. Myös kuntien monimutkaisimmat rakennushankkeet edellyttivät neuvotteluja Helsingissä tai paikan päällä.

Pätevä, vaan ei sopiva

Hallituspuolueiden SDP:n ja keskustan välille oli syntynyt eripuraa yksityisoppikoulujen asemasta peruskoulujärjestelmässä, ja ristiriitaa lietsoi tietoisesti vuoden 1973 lokakuussa perustettu Vapaan kasvatuksen säätiö, johon kuului ylimpiä kouluvirkamiehiä molemmista keskusvirastoista, opetusministeriöstä sekä yliopistoista. Toimintaa rahoitti elinkeinoelämä. Vaikka valmistelin rakennustoimistossa yksikölle normaalisti kuuluvia tehtäviä, maksettiin palkkani kuitenkin edelleen momenttirahoista, jotka liittyivät peruskoulun vuonna 1977 päättyvään toimeenpanoon. Koska momenttirahojen säilymiselle vuoden 1977 jälkeen ei ollut takeita, olin alkanut tähyillä lääninhallitusten kouluosastojen suuntaan, joissa parhailaan oli tapahtumassa sukupolvenvaihdos entisten kansakouluntarkastajien jäädessä eläkkeelle.

Koulutoimentarkastajan nimitti vielä tuolloin opetusministeriö Kouluhallituksen lausunnon saatuaan. Lausunto ratkaistiin Kouluhallituksen istunnossa toimistopäällikkö Pirjo Vehkamäen esittelystä, ja nimityksen teki opetusministeri esittelijöiden Pentti Asp tai Pentti Arajärvi esityksestä. Tapana oli, että Kouluhallitus tiedusteli hakijoista epävirallisesti lääninhallituksen mielipidettä, vaikka tämä käytäntö vahvistettiin asetuksella vasta vuonna 1982.

Lähetin ensimmäisen hakemuksen koulutoimentarkastajan virkaan Mikkelin läänissä, ja Kouluhallitus myös asetti istunnossaan 22.7.1976 minut siihen ehdolle. Viran täyttö jäi kuitenkin opetusministeriössä sananmukaisesti vihreän veran alle. Opetusministerinä silloisessa Martti Miettusen II hallituksessa toimi Paavo Värynen syyskuun loppuun ja siitä eteenpäin Marjatta Väänänen. Ministeri Väänänen nimitti Mikkeliin 1.11.1976 lukien Kouluhallituksen ehdotuksesta poiketen Martti Helenon.

Vuoden 1977 puolella avautuivat ensin Kymen lääninhallituksessa ja syksyllä Hämeen lääninhallituksessa virat, joita myös hain. Hallitus oli vaihtunut, ja Kalevi Sorsan II hallituksen opetusministerinä toimi nyt RKP:n Kristian Gestrin. Hän nimitti Kymeen siellä yli kymmenen vuotta väliaikaisia tarkastajan virkoja hoitaneen Eino V. Mäkelän ja Hämeen lääninhallituksen virkaan Martti Helenoron, joka halusi vaihtaa työpaikkansa Mikkelistä Hämeenlinnaan. Opetusministeriksi nimitettiin RKP:n lähdettyä Sorsan II hallituksesta Liberaalisen Kansanpuolueen (LKP) edustajana Jaakko Itälä 2.3.1978 lukien.

Lauri Posti, Paavo Väyrynen, Marjatta Väänänen ja Kristian Gestrin olivat yhteensä ajanjaksolla 13.6.1975–2.3.1978 nimittäneet kaikkiaan yksitoista koulutoimentarkastajaa, joista keskustapuolueeseen luetaan kuuluvaksi kuusi, RKP:hen kaksi ja sosiaalidemokraatteihin kaksi. Yhdestoista oli tuleva Opetushallituksen pääjohtaja sekä opetusministeriön kansliapäällikkö Vilho Hirvi. Näiden poliittista sävyäkin saaneiden vaiheiden jälkeen hain kesällä 1978 Vaasan lääninhallituksessa avautunutta koulutoimentarkastajan virkaa, ja Kouluhallituksen kollegio puolsi tälläkin kertaa valintaani. Työskentelyni Kouluhallituksessa päättyi Jaakko Itälän nimitettyä minut Pentti Aspin esityksestä koulutoimentarkastajaksi Vaasan lääninhallitukseen 1.12.1978 lukien. Koska lapsemme kävivät koulua Vantaalla, sovimme hallinto-osaston päällikön Valdemar Maarvalan kanssa, että jatkan vielä vuoden 1979 toukokuun loppuun asti Kouluhallituksessa, ja sain virkavapautta lääninhallituksesta tuoksi ajaksi.

Nimitys Vaasan lääninhallitukseen ei ollut läpihuutojuttu, vaan siitä käynnistyi reipas polemiikki julkisessa sanassa. Osastopäällikön virat oli jaettu jo aikanaan hallituspuolueiden sosialidemokraattien ja maalaisliitto/keskustan kesken. Vaasan lääninhallitukseen oli kuitenkin poikkeuksellisesti valittu osastopäälliköksi kokoomuksen ehdokas. Koulutoimentarkastajien virkoihin oli molemmilla päähallituspuolueilla oma ”putkensa”. Nimityksiä tapahtui näiden puolueiden ulkopuolelta 1970-luvulla vain ani harvoin.

Virkavaalin harkinta vei opetusministeriössä aikaa useita kuukausia. Sattumalta keskustapuolueen ja liberaalien vaaliliittohanke edessä oleviin eduskuntavaaleihin oli kariutunut myöhäissyksyllä 1978 ja nimitykseni marraskuun lopulla osui tuon tapahtuman jälkeiseen aikaan. Aamulehti uutisoi asiasta joulukuun viidentenä päivänä seuraavasti: ”Nimityksestä

pahoitti mielensä erityisesti keskustan pohjalainen äänenkannattaja Ilkka, joka käsitteli tapahtumaa näkyvästi sekä uutis- että kolumnipalstoillaan. Lehti sanoo 'taistolaiskommunistin' ottaneen keskustapuolueelle kuuluneen paikan ja antaa ymmärtää, että nimitys oli kosta vaaliliittohankkeen kariutumisesta Vaasan vaalipiirissä.”

Myös Iltalehti käsitteli nimitysasiasa joulukuisessa pakinassa otsikolla ”Ministeri Itälä vastasi Ilkan syytökseen”: ”Nimityksellä on yhteyttä vaaliliittoihin saman verran kuin Persian levottomuuksilla, sanoi Itälä maanantaina. Syy Rautaman valintaan oli yllättävä: hän oli pätevin. Tein nimityksen Kouluhallituksen esityksen perusteella.” Yksi LKP:n keskeisistä vaaliteemoista sattui olemaan pidättäytyminen poliittisista virkanimityksistä, jotka olivat yleisiä 1960–70-luvuilla.

Koulutoimentarkastajan tehtäväkenttä Vaasan lääninhallituksessa

Vaasan lääni on kaksikielinen, joten kouluosastokin jakautui kielen mukaan. Osastopäälliköksi oli Esko Himasen jälkeen nimitetty Pekka Nieminen ja apulaisosastopäällikkönä toimi Harri Hoffman. Virkaan astuessani ala-asteen koulut oli jaettu tarkastajille suunnilleen vanhojen kansakouluntarkastajien piirirajojen mukaan. Minulle lankesivat läänin 27 pohjoisinta kuntaa siten, että eteläisimmät kunnat olivat Oravainen, Vöyri, Kauhava, Lappajärvi, Alajärvi ja Perho. Kaikkia suomenkielisiä kouluasteita, kansanopistoja sekä kansalais- ja työväenopistoja koskevat rakennusasiat läänin alueella siirtyivät Lauri Tammistolta minulle. Hän sai puolestaan hoitaakseen peruskoulun yläasteita koskevat tehtävät myös läänin pohjoisosassa.

Opetusministeriön 16.8.1979 vahvistama työjärjestys sisälsi yli 40 yksittäistä päätösasiaa, joista koulutoimentarkastaja ratkaisi yksin ilman esittelyä 14. Näistä eniten tarkastajia työllisti opetussuunnitelman vuositarkisteiden vahvistaminen. Monimutkaisimmat yksittäiset asiat liittyivät koulujen ohjesääntöihin, opetussuunnitelmiin, muutoksenhakuihin ja kanteluihin, mutta lukumääräisesti suurin tehtäväryhmä muodostui ke-sääjalle sattuvista henkilöstöasioista: virkavaalien vahvistaminen, virkava-

pauksien myöntäminen ja sijaisten nimittäminen sekä vakinaiselle viranhaltijalle kahden vuoden koeaikapalvelun jälkeen annettavien valtakirjojen vahvistaminen.

Koulujen tarkastustyössä sovellettiin Kouluhallituksen tarkastustoimiston yleiskirjeellään antamaa selkeää ohjetta. Vasta-alkajan työnopastus tehtävänsä hoitamiseen rajoittui kyseisen ohjeen käsittelemiseen osastokokouksessa, jossa päätettiin käyttää edelleen soveltuvin osin vuoden 1960 tarkastuskertomuksen kaavaa. Tapana ei ollut harrastaa yhteisiä tarkastuskäyntejä suurillekaan kouluille ennen Paavo Hämäläisen nimitystä kouluosastolle.

Yhteistyö koulutoimenjohtajien kanssa katsottiin tärkeäksi, ja vuosittain heidät kutsuttiin koulutustilaisuuksiin, joissa käsiteltiin kulloinkin ajankohtaisia asioita. Kouluhallituksessa olin tarkastanut monen pohjalaisen kunnan koulusuunnitelman sekä muutamia vireillä olleita rakennushankkeita, joten täysin vieraaseen toimintaympäristöön minun ei tarvinnut tällä kertaa astua. Työskentelytapani koulujen tarkastamisessa muotoutui kuitenkin melko itsenäisesti. Esikuvanani pidin Tuomo Saurion toimintaa, mutta arvokkaita käytännön neuvoja sain lukioden tarkastajalta Unto Lindholmilta.

Oman kokemukseen perustuvan arvioni mukaan tarkastaja tarvitsee työssään tiettyjä avuja, kuten esimerkiksi empatiakykyä, keskittymiskykyä, isojen asiakokonaisuuksien hahmottamiskykyä, informaation kriittistä hallintaa ja jäsentynyttä muistijärjestelmää. Kaikkia näitä ominaisuuksia vahvistaa tutkimustenkin mukaan varhainen kaunokirjallisuuden lukeminen.

Lukuvuosien alussa tein suunnitelman tarkastuskäynneistä oman tarkastuspiirini kouluihin. Asetuksen mukaan koulut oli tarkastettava kerran kolmessa vuodessa, mutta tähän työtahtiin ei ollut mahdollisuuksia. Opetussuunnitelman vuositarkisteita vahvistaessani syyslukukauden alussa oli itselleni jo syntynyt yleiskuva koulusta ja hyvin alustava ennakkokäsitys myös koulun pedagogisesta tilasta. Pieniä kouluja ehdin samasta kunnasta tarkastaa päivässä kaksikin, suurimmilla kouluilla tehtävään piti varata vähintään kaksi työpäivää. Ilmoitin etukäteen käynnistäni kuten myös tarkastuksen päätteeksi pidettävästä koulun henkilökunnan kokouksesta. Ilmoitukseen sisältyi luettelo niistä asiakirjoista, jotka toivoin saavani käyt-

töön heti koululle tultuani. Pienillä kouluilla kokous kuitattiin lyhyellä välituntikeskustelulla ennen lähtöä seuraavalle koululle.

Koululle saapuessani sain käyttööni oppilaskortit, rangaistuskirjan sekä selvityksen tukiopetuksen käytöstä. Istuin luokan perällä ja selasin luokan päiväkirjan läpi tehden samalla muistiinpanoja oppilasarvosteluista oppilaskortiston perusteella. Samalla luonnollisesti seurasin tarkasti myös opetusta sekä oppilaiden käyttäytymistä silmäten usein myös heidän kirjallisia tuotoksiaan.

Tarkastuksen aikana kävin poikkeuksetta keskustelua koulun muun henkilökunnan kanssa, ja välitunnilla vaihdoin muutaman sanan myös oppilaiden kanssa. Yläkouluja tarkastaessani keskustelin aina oppilaskunnan puheenjohtajan tai sihteerin kanssa. Kunnan koulutoimenjohtajan tapasin joko tarkastuskäynnin aikana tai keskustelin hänen kanssaan myöhemmin puhelimitse.

Huomioni mukaan jokaisella koululla oli oma, vaikeasti sanoiksi puettava kulttuurinsa, jonka kokenut tarkastaja kuitenkin tunnistaa monista pienistä yksityiskohdista. Yhteistyö silloisten lääninkouluttajien kanssa oli tiivistä – he saattoivat olla samanaikaisesti liikkeellä samassa kunnassa, vaikka eivät osallistuneetkaan tarkastukseen.

Saamani suullisen ja kirjallisen palautteen perusteella ymmärsin, että tarkastustyöllä oli merkitystä niin kouluille, opettajille kuin rehtoreillekin. Käsitykseni mukaan myös valtakunnallinen koulutuspolitiikka sai virikkeitä siitä, että kokeneet koulutuksen asiantuntijat pitivät tiivistä yhteyttä arjen koulutyöhön. Tätä asiantuntemusta hyödynsivät Kouluhallitus, opetusministeriö sekä eduskunnan sivistysvaliokunta lainsäädäntötyössään.

Oppilasarviointien arvosanjakaumat sekä tilastot tukiopetustiimiin käytöstä osoittautuivat tarkastustyön johtopäätösten kannalta lähes keskeisimmiksi lähteiksi. Poikkeuksetta havaittiin, että arvosanjakaumat noudattivat normaalijakaumaa niissä yläasteen kouluissa, jotka olivat aiemmin toimineet kansalaiskouluina. Sen sijaan entisissä oppikouluissa jakaumat olivat useimmiten kaksihuippuisia.

Tulosten perusteella tulkitsin, että entisten oppikoulujen opettajat jatkoivat opetuksessa ja arvioinnissa valikointiin perustuvaa lähestymistapaa eivätkä hyödyntäneet täysimääräisesti tukiopetusta oppilaiden välisen

osaamistason tasoittamiseen. Tukiopetuskiintiötä ei useinkaan käytetty kokonaan, ja koulujen välillä ilmeni suuria eroja kiintiön käyttöasteessa.

Tutustuin myös oppilaskortistosta enemmistön kotitaustaan – 1980-luvulla oppilaskorteissa oli usein maininta huoltajan ammatista. Havaitsin, että isän ammatilla oli joissakin kouluissa selvä yhteys oppilaiden arvosanojen keskiarvoihin. Havainnot esitin keskusteltavaksi tarkastuksen päättökokouksessa, ja ne kirjattiin myös tarkastuskertomuksiin.

Vastaavan havainnon on tehnyt myös Anneli Silvennoinen tutkiessaan vuoden 1952 ikäluokan oppilaiden vanhempien ammatin arvostusta eli sosiaalista statusta suhteessa lastensa koulutuksen sääteilyyn. Silvennoinen teki tutkimuksensa vuoden 1971 koulutuskomitean toimeksiannosta. Tutkimus on liitetty komiteamietinnön 973:52 liitteeksi, ja sen lopputulema oli: ”Mitä enemmän vanhemmat olivat saaneet koulutusta tai mitä suuremmat heidän tulonsa olivat, sitä useammin he osallistuivat lastensa koulutehtävien suorittamiseen tai kustansivat heille yksityistunteja.”

Suurläänien aika – konsultoinniksi muuttunut valvonta

Kantelu- ja valitusasiat eivät kuuluneet tehtäviini ennen vuotta 1993, mutta sen jälkeen niistä tuli merkittävä osa työtäni. Jo 1980–90-luvuilla osa muutoksenhakuasioista siirtyi lääninoikeuksien käsiteltäväksi, mutta kouluosasto antoi niistä lausuntonsa, joita lääninoikeus yleensä noudatti.

Opiskelin vapaa-ajallani Suomen historiaa Tampereen yliopistossa ja suoritin filosofian lisensiaatin tutkinnon vuonna 1993. Opinnäytteeni käsitteli pohjalaisten työväenjärjestöjen omaehtoista kulttuuritoimintaa 1800–1900-lukujen vaihteessa. Tutkimus syvensi tuntemustani asuinalueeni kulttuurihistoriasta, mikä oli hyödyllistä myös työssäni, kun kouluosaston tehtävät laajenivat nuoriso-, liikunta- ja taidetoimikuntien toimialoihin.

Vuonna 1997 yhdistettiin yksitoista läänää viideksi suurlääniksi. Yksi niistä oli Länsi-Suomen lääni, johon kuuluivat Vaasan, Keski-Suomen sekä Turun ja Porin läänit sekä Pirkanmaan maakunta. Pyynnöstäni siirryin 1.7.1998 Länsi-Suomen lääninhallituksen sivistysosaston Tampereen yksikköön. Tehtäviini kuuluivat mm. Pirkanmaan koulujen henkilöstön

ja oppilaiden oikeusturva-asiat, opettajien täydennyskoulutus, arvioinnin ohjaus, lähialueyhteistyö sekä EU:n Comenius- ja Interreg-ohjelmien hallinnointi. Lisäksi toimin viimeisinä virkavuosinani lääninhallituksen JU-KOn pääluottamusmiehenä ja johtoryhmän jäsenenä.

Vuonna 1977 koko maassa oli siirrytty uuteen koulutusjärjestelmään, mikä oli johtanut vanhan koululainsäädännön kodifointiin. Uusi laki tuli voimaan 1.8.1985 ja siirsi suuren osan kouluosaston hallinnollisista tehtävistä kunnille ja rehtoreille. Koulujen tarkastustoiminta jäi vielä sädöspohjaisesti voimaan, mutta kun lääninhallituslakia muutettiin vuonna 1988, tämä tehtävä poistui virallisesti. Sen jälkeen koulujen toimintaa tarkasteltiin enää kuntien pyynnöstä. Valvonta oli ajan myötä muuttunut siten lähinnä konsultoinniksi.

Opetustoimen ja -hallinnon lainsäädäntö uudistettiin perusteellisesti vuonna 1998. Keskusteluun osallistui myös koulutoimentarkastajien ammattijärjestö VSV, joka julkaisi vuonna 2001 pamfletin *Paluu kansalliseen koulutuspolitiikkaan*. Siinä tarkasteltiin kriittisesti ajan koulutuspoliittisia suuntauksia. Lakipaketin käsittelyn loppuvaiheessa onnistuttiin estämään Ruotsin mallin mukainen perusopetuksen osittainen yksityistäminen. Suomessa yksityisiä peruskouluja sallitaan vain erityisen opetustehtävän saaneina.

Koulutusjärjestelmä ilman kokonaisvaltaista ja luotettavaa palautetta

Kun tarkastustoiminta päättyi, otettiin käyttöön uusi arviointijärjestelmä, joka perustui uusiin koululakeihin. Vastuu annettiin aluksi Opetushallitukselle ja Kansalliselle arviointineuvostolle. Vuodesta 2000 lähtien myös OECD on toteuttanut säännöllisesti kansainvälistä PISA-tutkimusta, joka on samalla muodostunut tärkeäksi kansallisen arvioinnin välineeksi. Suomi menestyi hyvin kolmessa ensimmäisessä tutkimuksessa (äidinkieli, matematiikka ja luonnontieto), mutta vuoden 2006 jälkeen tulokset ovat heikentyneet ja koulujen sekä oppilaiden väliset erot ovat kasvaneet. Omien kokemusteni perusteella PISA-tulokset kannattaa ottaa vakavasti, sillä ne tarjoavat arvokasta tietoa opetuksen tuloksellisuudesta.

Vuonna 2010 lakkautettiin lääninhallitukset, ja sen jälkeen opetus- ja sivistystoimen aluehallinto on järjestetty uudelleen kahdesti. Äskettäin Kunnallisalan Kehittämissäätiö julkaisi raportin *Pukki kaalimaan vartijana – kuka valvoo peruskouluja?*, jonka mukaan perusopetuksen tila ei ole tällä hetkellä täysin tyydyttävä: oppimistuloksissa ja laadussa on eroja.

Tarvitsemme luotettavan kokonaiskuvan opetuksen tuloksellisuudesta sekä varmuuden siitä, ettei koulutusjärjestelmä itsessään – kunnat ja valtio mukaan lukien – lisää oppilaiden tai koulujen välisiä eroja. Tätä ei voida jättää yksittäisten koulutuksen järjestäjien tehtäväksi, vaan tarvitaan riippumaton valtion väliportaan toimielin, joka seuraa koulutuksen toteutumista läheltä, arvioi sitä asiantuntevasti ja antaa jatkuvaa palautetta.

Kirsti Eneberg

Polkuni kouluhallintoon ja muistumia työuran varrelta

Kirsti Enebergin polku koulutoimentarkastajaksi rakentui sopivien sattumien kautta. Psykologiksi aikonut nuori opiskelija kiinnostui Jyväskylässä 1960-luvun lopulla koulutuspolitiikasta, eritoten koulutuksellisen tasa-arvon edistämisestä Suomessa. Peruskoulu-uudistuksen myötä tuo tavoite näytti mahdollistuvan, ja se sytytti kipinän päästä mukaan koulun kehittämistyöhön.

Peruskoulu-uudistuksen käytäntöön Eneberg tutustui vuosina 1972–73 Kaavin kunnassa koulutoimensihteerinä. Kunnan koulusuunnitelman viimeistely ja uudistuksen valmistelu kuntapäättäjille olivat haastava ja opettavainen tehtävä. Peruskoulun idea ja kunnallisen päätöksenteon kiemurat tulivat tuolloin tutuiksi. Koska valtio ohjasi tiiviisti kuntien siirtymistä peruskouluun, Eneberg tutustui myös Kuopion lääninhallituksen kouluosaston sekä Kouluhallituksen väkeen ja sai siten tuntumaa myös valtion kouluhallintoon.

Koska Enebergillä ei vielä ollut muodollista pätevyyttä kouluhallinnon virkoihin, piti työ Kaavilla jättää ja palata Jyväskylään opintoja jatkamaan. Syksyllä 1974 hän pääsi tutkimussihteeriksi Keski-Suomen lääninhallituksen kouluosastolle. Siitä avautui polku, joka johti yli 30-vuotiseen työrupeamaan valtion aluehallinnossa Vaasassa. Vaasan lääninhallituksen kouluosasto, Länsi-Suomen lääninhallituksen sivistysosasto ja lopuksi Länsi- ja Sisä-Suomen aluehallintovirasto olivat työpaikan vaihtuvat nimet, vaikka työhuone pysyi lähes koko ajan Vaasan Palosaarella.

Voisi kuvitella, että työ lääninhallituksessa tai aluehallintovirastossa on paperinmakuista ja puisevaa. Enebergin mielestä se oli erittäin monipuolista ja ihmisläheistä. Hän paneutui mm. erityisopetus-, oppilashuolto- ja oikeus-

turva-asioihin, joiden hoitamisessa sai hyödyntää myös psykologian ja erityispedagogiikan tietämystä.

Vuosien varrella syntyi laajoja moniammatillisia yhteistyöverkostoja niin oman läänin sisällä kuin valtakunnallisestikin. Perustyon ohella sai osallistua myös moniin koulutustapahtumiin ja antoiisiin opintomatkoihin, joiden aikana tutustuttiin eri maiden koulutusjärjestelmiin ja käytänteisiin. Kaikki tämä syvensi tietoja ja avarsi näkemystä koulumaailman ongelmista sekä hyvistä ratkaisumalleista, joita saattoi omassa työssään välittää eteenpäin.

Professoreiden johdatusessa uuteen maailmaan

Kirjoitin ylioppilaaksi Tyrvään yhteislyseosta keväällä 1965. Mieliaineitani olivat olleet englannin kieli ja psykologia. Minulle oli itsestään selvää, että hakisin yliopisto-opintoihin, mutta en halunnut opettajaksi. Siispä hain ja pääsin Jyväskylän kasvatustieteiden korkeakouluun opiskelemaan psykologiaa ja kasvatustieteitä.

Muutto Tyrväältä jyvaskyläläiseen alivuokralaisasuntoon oli iso muutos elämässäni. Kotona oli ollut suuri perhe, nyt olin yhtäkkiä omillani 17-vuotiaana, kokemattomana maalaistyttonä kaupungissa, joka oli minulle aivan vieras. Mutta opintoni lähtivät sujumaan hyvin, vaikka silloin ei ollut opinto-ohjausta eikä tutorointia. Sivuainevalintani olivat osin sattumanvaraisia. Tulin kerran yliopiston päärakennukseen ja huomasin käytävällä pitkän jonon opiskelijoita. Kysyin, mihin he jonottavat. ”Sosiologian peruskurssille”, kuului vastaus. Asetuin jonon jatkoksi ja niin pääsin mukaan legendaarisen professorin, Faina Jyrkilän, opetukseen. Muita arvostamiani professoreja olivat tuolloin Annika Takala kasvatustieteessä, Lea Pitkänen (myöh. Pulkkinen) psykologiassa sekä Niilo Mäki erityispedagogiikassa. Olin onnekas saadessani opiskella heidän kaikkien ohjauksessa.

Minusta piti siis tulla psykologi, mutta kiinnostuinkin opintojen kuluessa yhä enemmän kasvatustieteestä ja Jyväskylän yliopistoon uutena aineena tulleesta yhteiskuntapolitiikasta. Osallistuin lehtori Kalevi Kivistön pitämään kasvatustieteiden luentosarjaan ja oivalsin, kuinka voimakkaasti kodin sosioekonominen tausta vaikutti lasten mahdollisuuksiin

päästä koulutielle ja menestyä sillä. Itse olin hyvin niukoista oloista ja tiesin, että vain vanhempieni vahva koulutuksen arvostaminen oli turvannut sen, että olin itse pystynyt lähtemään opintielle. Olin jo alakouluikäisenä ymmärtänyt, että omalla kohdallani ainoastaan hyvä koulutus voi auttaa pääsemään vähän vihertävämmälle oksalle elämässä.

1960-luvun jälkipuoliskolla Suomessa valmisteltiin yhtenäiskoulujärjestelmään siirtymistä. Eduskunta hyväksyi koulujärjestelmälain vuonna 1968. Jyväskylän yliopistossa järjestettiin aiheesta valtakunnallinen seminaari, jota sivusta seuranneena kiinnostuin asiasta yhä enemmän. Tunsin, että nyt Suomessa tapahtuu jotakin suurta, jossa haluan olla mukana. Suuntasin opintojani koulutuksen suunnitteluun ja hallintoon, mutta siten rahat loppuivat ja piti päästä töihin.

Ensi askeleet työelämässä

Ensimmäisen kokonaisen palkkatyövuoteni ahersin Ilomantsin yhteislyseossa filosofian, sielutieteen ja uskonnon vt. vanhempana lehtorina lukuvuonna 1970-71. Siellä koin suurta hämmennystä huomattessani, että osa opettajista vastusti peruskoulun tuloa, eräät jopa aggressiivisesti. Sen katsottiin romahduttavan koulutuksen tason. Tuon kunnan lapsilla oli hyvin pitkiä koulumatkoja, ja monet tulivat niukoista oloista. Koulunkäynnille ei ollut kodin perinteitä, eikä sitä välttämättä nähty tärkeäksi. Varmasti moni lapsi, jolla olisi ollut kaikki mahdollisuudet selviytyä oppikoulun opinnoista, jätti pyrkimättä sinne, koska piti olla rahaa lukukausimaksuun, matkoihin, kirjoihin ja muihin koulutarvikkeisiin sekä vaatteisiin. Tällaiset asiat eivät kuitenkaan näyttäneet kiinnostavan oppikouluväkeä, eivätkä kaikki odottaneet koko ikäluokan yhtenäistä, maksutonta peruskoulua innostuneena, kuten minä.

Yhtenäiskoulujärjestelmään siirryttiin lopulta monista vastustavista äänistä huolimatta. Uudistuksen toimeenpano eteni valtakunnallisen suunnitelman mukaisesti: ensimmäisenä vuorossa oli Lappi vuonna 1972 ja viimeisenä pääkaupunkiseutu syksyllä 1977.

Kunnilta edellytettiin koulusuunnitelmien laatimista siirtymää varten. Nämä suunnitelmat toimitettiin vuonna 1970 perustettujen lääninhalli-

tusten kouluosastojen kautta Helsinkiin Kouluhallituksen vahvistettaviksi. Työhön tarvittiin kunnissa tekijöitä, sekä suunnitteluun että käytännön toteutukseen.

Itsekin seurasin lehdistä avoimia virkoja ja hain muutamaa kuntaan. Sain lopulta kirjeen Kaavin kunnasta, jossa kysyttiin, ottaisinko vastaan koulu-toimensihteerin viran, jos minut siihen valittaisiin. En varsinaisesti täyttänyt kelpoisuusvaatimuksia, mutta ilmeisesti parempia hakijoita ei ollut. Vastasin heti myöntävästi – ja vasta sen jälkeen katsoin Suomen kartasta, missä Kaavi oikein sijaitsee. Löytyihän se, Kuopion ja Joensuun välimaastosta.

Lähdin matkaan ja työskentelin Kaavilla kevästä 1972 syksyyn 1973. Kunnan kouluuunnitelma valmistui ajallaan, samoin päätökset kouluverkon uudesta rakenteesta ja opettajien sijoittumisesta peruskoulun virkoihin. Olin työstäni innostunut ja opin paljon sekä kunnallisesta päätöksenteosta että koulumaailman arjesta.

Osallistuin myös Kuopion lääninhallituksen järjestämiin palavereihin ja tutustuin kouluosaston väkeen, jota silloin johti osastopäällikkö Olli Murtorinne, hieno kouluhallintomies. Muistan lämmöllä häntä sekä silloisia tarkastajia ja suunnitteluhenkilöstöä, jotka auttoivat monin tavoin pikku kunnan nuorta noviisia selviytymään kunnialla siitä paperisodasta, jota peruskouluun siirtyminen kunnan tasolla vaati. Silloin lienee sisälläni syttynyt vielä tiedostamaton ajatus, että lääninhallituksen kouluosasto voisi olla hieno työpaikka.

Kaavin kunta siirtyi onnellisesti peruskouluun syksyllä 1973, jolloin myös koulutoimensihteerin paikka vakinaistettiin. Minäkin sitä hain ja tulin valituksikin, vaikka minulla ei ollut siihen muodollista pätevyyttä. Kun joukossa olleet pätevät hakijat valittivat vaalituloksesta, se tietenkin kumottiin. Joku muu jatkoi työtäni, ja minä lähdin Jyväskylään jatkamaan opintojani.

Jyväskylässä viimeistelin graduani ja toimin samalla kasvatustieteen tuntiopettajana ja vt. lehtorina Jyväskylän yliopistossa. Olin myös hetken tutkimusapulaisena Kasvatustieteen tutkimuslaitoksella, jolloin pääsin käymään useissa kokeiluperskouluiissa eri puolella Suomea. Auttelin myös erästä tutkijatohtoria hänen kokoamansa tilastoaineiston käsittelyssä, ja

häneltä sain ehdotuksen hakea työpaikkaa Keski-Suomen lääninhallituksen kouluosastolta. Otin vinkistä vaarin, kävin kertomassa osastopäällikkö Kalevi Nikille, että haluaisin kouluosastolle töihin. Töitä ei heti herunut, mutta parin kuukauden päästä ensi kontaktista, 1.10.1974, aloitin lääninhallituksessa tilapäisenä tutkimussihteerinä.

Uudistusten imuun Keski-Suomen lääninhallituksessa – työn ja opiskelun yhdistäminen

Työ lääninhallituksessa imaisi heti mukaansa. Elettiin kiinnostavaa aikaa. Sain olla sihteerinä monissa kokouksissa, jotka liittyivät sekä peruskoulun toimeenpanoon että keskiasteen uudistuksen ennakointiin. Ahmin uutta tietoa koko ajan ja tunsin saavani olla mukana tärkeissä asioissa. Tutustuinkin kokouksissa Kouluhallituksen ja toisten lääninhallitusten edustajiin. Olin heti tutkimussihteeriksi päästyäni liittynyt myös Valtion kouluhallinnon virkamiehet -yhdistykseen (VKV ry), mikä lisäsi tunnetta joukkoon kuulumisesta.

Syky 1974 ja kevät 1975 olivat minulle varsin rankkaa aikaa. Työssä kaikki asiat olivat uusia, ja suoritin samalla psykologian auskultointia Jyväskylän normaalikoulussa. Työ- ja opiskeluaikoja piti sovittaa yhteen, eikä ruokataukoja juuri ehtinyt pitää. Esimieheni Kalevi Nikin tuella pysyin kuitenkin jatkamaan opintojani työn ohessa ja valmistumaan lukion psykologian opettajaksi keväällä 1975. Psykologian opettajan virkoja ei ollut tarjolla, joten jatkoin lääninhallituksessa.

Toimin kouluosaston tutkimussihteerinä sekä vuosina 1975–78 myös Keski-Suomen läänin koulusuunnittelulautakunnan sihteerinä. Sitten siirryin hoitamaan suunnittelijan tehtävää, jossa pääsin järjestämään opetushenkilöstön täydennyskoulutusta ja tekemään erittäin antoisaksi osoittautunutta yhteistyötä lääninkouluttajien kanssa. Tällöin lisääntyi myös kulkeminen Heinolan kurssikeskuksessa, jossa Kouluhallituksen ohella lääninhallituksetkin järjestivät opetushenkilöstön täydennyskoulutusta.

Yhteenvetona 1970-luvusta voi todeta, että Suomi siirtyi tuolloin peruskoulujärjestelmään hyvin keskitetyn valtakunnallisen strategian avulla, jossa lääninhallituksilla oli oma selkeä roolinsa:

- Peruskoulussa oli vuonna 1970 vahvistettu valtakunnallisesti yhtenäinen opetussuunnitelma, POPS I (yleinen osa) ja POPS II (ainekohtainen osa), jota jokaisessa koulussa noudatettiin. Peruskouluun siirtymistä tuettiin opettajille järjestettävän valtakunnallisesti yhtenäisen täydennyskoulutuksen avulla: SIVA (siirtymävaiheen koulutus) ja VESO (virkaehtosopimukseen perustuva täydennyskoulutus). Opettajilla oli velvollisuus osallistua tähän koulutukseen, jonka lääninhallitukset käytännössä järjestivät. SIVA- ja VESO-tilaisuuksissa oli aika ajoin ilmassa melkoisia jännitteitä, koska monien rehtorien ja opettajien motivaatio osallistua massakoulutuksiin oli heikko. Koulutusaiheita ja -materiaaleja kritisoitiin paljon (ajankuluksi mm. laskettiin luentomonisteiden sivistyssanojen määrää, korjattiin kokeita ja luettiin sanomalehtiä).
- Jokaiseen lääniin oli nimitetty oppiainekohtaiset lääninkouluttajat sekä pari yleiskouluttajaa, jotka saivat perehdytyksen vuotuisiin koulutusteemoihin Heinolan kurssikeskuksessa. Lääninkouluttajat perehdyttivät kuntien ohjaavat opettajat, jotka järjestivät koulutusta oman kuntansa opettajille. Ohjaavien opettajien ja lääninkouluttajien tilaisuuksissa oli yleensä hyvä ja innostunut tunnelma, mikä varmaan johtui käsiteltävien asioiden ainekohtaisuudesta. Osallistujat paneutuivat asioihin tosissaan ja valmistautuivat viemään kentälle uutta tietoa koulukäyntien tai pienryhmätapaamisten avulla.
- Peruskoulun myötä kouluun tuli paljon uusia toimintamuotoja, joiden kehittämisessä on haastetta edelleenkin: tukiopeetus, opetuksen eriyttäminen, erityisopetus, opinto-ohjaus ja yhteishakujärjestelmä sekä oppilashuollon palvelut. Nämä asiat kiinnostivat minua ja osallistuin mielelläni niitä koskevien koulutustilaisuuksien järjestämiseen.

Tarkastustoimintaan tutustumista ja pätevyyden hankkimista

Koulutoimentarkastajat tekivät tarkastuskäyntejä, joiden päättyessä pidettiin kokous, jossa rehtori ja opettajat saivat välittömän palautteen tarkastajan havaitsemista puutteista ja kiitosta ansaitsevista asioista. Jälkikäteen laadittiin yksityiskohtainen tarkastuskertomus, joka talletettiin pysyvästi lääninhallituksen arkistoon. Vaikuttava kokemus oli, kun koulutoimentarkastaja Uno Tuomola otti minut mukaansa tarkastuskäynnille Karstulaan vuonna 1976. Huomasin, kuinka tarkastajan käyntiä koululla jännitettiin, jopa pelättiin. Toisaalta huomasin senkin, kuinka tärkeää koulun rehtorille ja monille opettajille oli saada keskustella koulunsa asioista tarkastajan kanssa ja varmistua siitä, että heidän koulussaan asiat olivat hyvin ja toiminta lain ja Kouluhallituksen ohjeiden mukaista.

Tohtori Tuomola oli oman työurani kannalta hyvin tärkeä tukihenkilö. Hän antoi minulle silloin tällöin jonkin, esimerkiksi oikeusturva-asioihin liittyvän paperin sanoen: ”Otapä tämä. Tästä voi olla sinulle hyötyä sitten, kun olet tarkastaja.” Silloin tuntui kovin kaukaiselta ajatukselta, että voisin joskus toimia tarkastajana, mutta talletin ne paperit visusti. Ja kyllä niistä tarkastajan tehtävän saatuaani apua olikin. Erityisesti, kun muuttaman kerran jouduin lääninhallitukseen saapuneen kantelun johdosta hoitamaan opettajaan kohdistuvaa kurinpitoasiaa, tukeuduin Tuomolalta saamiini ohjeisiin.

Itse kehittelin työtehtävien ohessa enemmän tai vähemmän tietoisesti omaa strategiaani saada jossakin vaiheessa vakinainen työpaikka, sillä tutkimussihteerin ja suunnittelijan tehtävät olivat tilapäisiä ja katkolla vähintään kerran vuodessa. Lukion psykologian opettajan kelpoisuus minulla oli ja psykologian opettajan työstä olin pitänyt, mutta psykologian lehtorin virkoja ei lukioissa ollut. Useimmiten psykologian opetus oli yhdistettynä uskontoon, joka ei minun aineyhdistelmäni kuulunut. Olin hankkinut työn ohella pätevyyden myös kansalaisopiston opettajan ja rehtorin tehtäviin, mutta se ura ei tuntunut omimmalta. Päätinkin hankkia itselleni vielä peruskoulun opettajan pätevyyden, en niinkään siksi, että menisin peruskouluun töihin, vaan sen vuoksi, että saisin kelpoisuuden koulutoimenjohtajan sekä -tarkastajan tehtäviin. Olinhan jo päässyt kouluhallin-

non makuun ja pidin siitä työstä. Olin myös saanut toimia lyhyen ajan koulutoimentarkastajana hoitamassa kollegani Vilho Hirven sijaisuutta.

Pääsin Jyväskylän yliopiston opinto-ohjaajakoulutukseen lukuvuodeksi 1978–79. Samalla saatoin täydentää erityispedagogiikan ja yhteiskuntapolitiikan opintojani sekä opettaa psykologiaa Keski-Suomen Kotalousopettajaopistossa. Opinto-ohjaajaksi valmistuin keväällä 1979, ja sain kesän jälkeen peruskoulun opinto-ohjaajan sijaisuuden Jyväskylän kupeesta Korpilahdelta. Samalla opetin psykologiaa Korpilahden luki-ossa. Olin kuitenkin edelleen kirjoilla myös Keski-Suomen lääninhallituksessa.

Koulutoimentarkastajaksi Vaasan lääninhallitukseen

Syksyllä 1979 oli lehdessä ollut ilmoitus Vaasan lääninhallituksessa täytettävänä olevasta koulutoimentarkastajan virasta. Olin hakenut virkaa työ-kavereiden yllyttämänä. En missään vaiheessa uskonut sitä saavani, olihan kouluhallinnon kokemuksen vielä vähäinen. Omaksi ja monien muiden yllätykseksi sain 1.4.1980 lukien nimityksen Vaasaan, jossa aloitin työt ke-säkuun alussa. Koulutoimentarkastaja Lauri Tammisto otti minut vastaan eteläpohjalaisella tyyllillä: ”Vuosi kattotahan, jonsei tykätä, ni tapetahan!”

Olin näin astunut suorasanaisten pohjalaisen kulttuurin maaperälle ja olin Laurin tervetuliaissanoista jokseenkin tyrmistynyt. Onneksi pa-rin tunnin päästä työhuoneeni ovelle koputti suunnittelija Helinä Eskola laushtaen: ”Lähäreks syömään?” Menin Helinän kanssa lounaalle, ja siitä alkoi tiivis työtoveruutemme ja hyvä ystävytytemme, joka kesti hänen en-nenaikaiseen kuolemaansa asti. Helinää on edelleen ikävä.

Osallistuin osastopäällikkö Pekka Niemisen mukana heti ensimmäi-sellä työviikollani alueellisiin rehtorikokouksiin ja pääsin tutustumaan Vaasan läänin rehtoreihin. Myös apulaisosastopäällikkö Harri Hoffman sekä tarkastajakollegani Pauli Rautama ja Unto Lindholm auttoivat suu-resti uuteen työnkuvaani liittyvissä tehtävissä, samoin kuin verkostoitu-misessa Vaasan läänin kuntien kouluhallintoväen kanssa. Myöhemmin tarkastajakollegoikseni tulivat myös Paavo Hämäläinen ja Tuomo Laitila, joiden kanssa jaoin Vaasan läänin ala-asteiden tarkastustoiminnan.

Toimistosuhteista eritoten Marja-Leena Mäkelä oli arjen työssä korvaamaton tukihenkilöni koko työurani ajan. Hän huolehti siitä, että päätökset ja lausunnot lähtivät postiin ajallaan, koulutusmateriaalit oli monistettu ja pakattu, kun niitä tarvittiin, ja arkistoitavat asiakirjat olivat siinä kunnossa, että ne voitiin siirtää asianmukaisesti arkistoitaviksi.

Hallintopäätöksiä ja kehittämistyötä

Peruskoulun kehittäminen ja opetushenkilöstön täydennyskoulutus jatkuivat 1980-luvulla samaan tyyliin kuin edellisellä vuosikymmenellä. Hallinnollisia paperitöitä oli paljon: opettajanvaalien sekä koulukohtaisten opetussuunnitelman vuositarkisteiden vahvistaminen, kuntien valtionosuushakemuksiin ja moniin lupahakemuksiin annettavat lausunnot ym. Hallintotehtävien ohella sain paneutua varsinkin erityisopetuksen ja oppilashuollon kehittämiseen.

Yhteistyökumppaneita löytyi mm. lääninhallituksen sosiaali- ja terveysosastolta sekä Eskoon erityishuoltopiiristä, sillä maassa valmisteltiin lievästi ja keskiasteisesti kehitysvammaisten lasten harjaantumisopetuksen siirtämistä sosiaalitoimesta peruskoulun puolelle. Tämä tapahtui vuonna 1985. Vaikeimmin kehitysvammaisille peruskoulun portit avautuivat vasta vuonna 1997.

Vuonna 1983 annettu uusi peruskoululaki velvoitti kunnat järjestämään myös esiopetusta pidennetyn oppivelvollisuuden piiriin kuuluville lapsille. Opetusministeriön luvalla kunta saattoi järjestää esiopetusta laajemminkin. Uusi laki edellytti myös, että sairaalan sijaintikunnan tuli järjestää opetusta sairaalassa potilaana olevalle oppilaalle. Nämäkin asiat työllistivät myös lääninhallitusta ja sisältyivät Vaasan läänissä omaan työnkuvaani.

Varsinkin erityisopetuksen laajeneminen oli kunnille haastava tehtävä. Muistan, kun eräs koulutoimenjohtaja sanoi, että kuuden harjaantumisluokkalaisen opetuksen järjestäminen oli tuottanut hänelle paljon enemmän työtä kuin 600 muun peruskoululaisen. Näin varmaan olikin, olihan kyseessä aivan uusi asia.

Vuonna 1985 julkaistiin myös uudet peruskoulun opetussuunnitelman perusteet ja vuosina 1986-87 niitä täydennettiin erityisopetuksen

opetussuunnitelman perusteilla, joita oli monta: mukautettuun opetukseen, kuulovammaisten opetukseen ja harjaantumisopetukseen kaikkiin omansa. Ja myöhemmin tuli vielä omat opetussuunnitelman perusteet autististen lasten opetukseen. Järjestimme koulutoimenjohtajille, rehtoreille ja opettajille erityisopetuksen järjestämiseen, uusien opetussuunnitelmien laatimiseen ja muihin kuntien uusiin velvoitteisiin liittyvää täydennyskoulutusta.

1980-luvun koululaitos toimi edelleen hyvin valtiojohtoisesti, vaikka kuntien kouluhallinto oli kovasti kasvanut peruskoulun alkuajoista. Kuntia ja kouluja ohjattiin yksityiskohtaisin säädöksin sekä Kouluhallituksen yleis- ja ryhmäkirjeillä. Oppikirjat piti tarkastuttaa Kouluhallituksessa, ennen kuin ne voitiin ottaa koulukäyttöön. Lääninhallituksen kautta pyydettiin lausuntoja oppikirjan kelvollisuudesta muun muassa lääninkouluttajilta.

Lääninhallitusten tarkastustoiminta jatkui vuoteen 1987 asti, tosin tarkastukset olivat jo muuttuneet luonteeltaan ohjauskäynneiksi. Itse toimin 1980-luvulla lähes yksinomaan perusopetuksen puolella, mutta sain sivusta seurata, kuinka keskiasteen uudistus teetti kovasti töitä, nimenomaan ammatillisen koulutuksen osalta. Lukion uudistus rajoittui tässä vaiheessa vuonna 1982 aloitetun kurssimuotoisuuden ja jaksojärjestelmän kehittämiseen.

Lääninuudistus ja laajentunut toimenkuva

Normi- ja resurssiohjauksesta informaatio-ohjaukseen

1990-luvun taitteessa tapahtui siirtyminen keskitetystä ohjausjärjestelmästä hajautettuun. 1980-luvun lopulla oli jo valmisteltu keskushallinnon uudistusta, jossa Kouluhallitus ja Ammattikasvatushallitus yhdistettiin. Uuden viraston nimeksi tuli Opetushallitus, ja se aloitti toimintansa 1.4.1991. Lääninhallituksen ja Opetushallituksen yhteistyö ei valitettavasti alkuaikoina sujunut yhtä hyvin kuin vanhan Kouluhallituksen aikana oli totuttu. Maassa puhalsivat uudet tuulet, ja toimintastrategiat olivat uudenlaiset. Päätösvaltaa delegoitiin kuntiin ja kouluihin mielestäni turhan äkkinäisesti. Lääninhallitusten rooli piirihallintoviranomaisena kyseenalaistettiin, ja kouluosastot jäivät pahasti paitsioon.

Vuoden 1993 valtionosuusjärjestelmän uudistuksella purettiin normiohjausta ja siirryttiin kustannusperusteisista valtionosuuksista laskennallisiin. Kuntiin tuleva valtion raha ei ollut enää korvamerkittyä, vaan kunnat saattoivat käyttää sitä melko vapaasti harkintansa mukaan. Valtion suora resurssiohjaus väheni, ja siirryttiin informaatiolla tapahtuvaan ohjaukseen, jossa valtio tuottaa kunnille sellaista tietoa, joka auttaa niitä kehittämään oman toimintansa vaikuttavuutta ja tuottavuutta.

Päätösvallan delegointi vaikutti olennaisesti lääninhallituksen kouluosaston toimintaan. Valtakunnassa oli erilaisia näkemyksiä siitä, miten ja millaisella työnjaolla kouluhallinnon eri tasojen valtiolla ja kunnissa pitäisi toimia, jotta kokonaisuus tulisi hyvin hoidetuksi. Keskushallinnossa luotettiin vahvasti kaikkien kuntien kykyyn hoitaa asiat hienosti, mutta opetushenkilöstöä tavatessa sai kentältä myös toisenlaista viestiä. Kaikissa kunnissa asiat eivät olleet laillisella tolalla. Myös tarkastustoiminnan paluuta kaipahtiin. Resursseja ei kunnissa aina kohdennettu niin, että laissa määrättyt velvoitteet olisi täytetty ja oppilaan oikeusturva olisi toteutunut.

Jo tuolloin oli havaittavissa se, mihin valtioneuvoston oikeuskansleri kiinnitti huomiota kertomuksessaan vuodelta 2010 ja päätöksessään perusopetuslain mukaisen oppilashuollon toteutumisesta peruskouluissa (30.1.2012). Hän totesi informaatio-ohjauksen puutteeksi sen, etteivät siinä esitetyt epäkohtien korjaustoimet ole kuntia velvoittavia. Informaatio-ohjauksella voidaan lähinnä vahvistaa jo olemassa olevia positiivisia toimintamalleja. Ohjaukseen suhtautuvat vakavimmin ne, joiden toimintaa jo voidaan pitää tavoitteiden mukaisena. Ne, joiden toiminnassa olisi korjaamisen varaa, eivät ehkä kiinnitä informaatio-ohjauksen kautta välitettäviin viesteihin juurikaan huomiota.

Lääninhallitusten kouluosastojen työt vähenivät, kun tarkastustoimintaa ei enää ollut ja aiemmin paljon työllistäneet tehtävät olivat loppuneet. Lääninkouluttajatoiminta ja täydennyskoulutusmäärärahatkin olivat loppuneet, joskin järjestimme sitten opetushenkilöstölle maksullista täydennyskoulutusta. Se veti yllättävän hyvin väkeä, vaikka kunnissa ja kouluissa elettiin niukkoja aikoja 1980-luvun yltäkylläisyyden jälkeen.

Opetushenkilöstön täydennyskoulutustarvetta aiheutti erityisesti 1990-luvun puolivälissä toteutunut opetussuunnitelmauudistus. Peruskoulujärjestelmään siirryttäessä samaa opetussuunnitelmaa noudatettiin jokaisessa Suomen peruskoulussa. Vuoden 1994 opetussuunnitelman pe-

rusteet muutti asian täysin. Opetussuunnitelman perusteet oli hyvin suppea kirjanen, jonka pohjalta kunnat ja koulut saivat erittäin vapaasti laatia omat opetussuunnitelmansa. Tästä seurasi, että opetussuunnitelmien kirjosta tuli jatkossa hyvin lavea. Monissa kehittämiskouluissa (ns. akvaariokoulut) tehtiin aivan mahtavaa työtä paikallisten opetussuunnitelmien kehittämiseksi hienoin tuloksin, mutta toisaalla saattoi olla kuntia ja kouluja, joissa opetussuunnitelmat olivat hyvin puutteelliset. Koulun opetussuunnitelma kiteytettiin joskus jopa vain yhdeksi kuvaksi, jonka sisällön ymmärsivät kokonaisuudessaan vain ne, jotka olivat olleet sitä tekemässä. Muille sen sisältöä pyrittiin sitten koulutustilaisuuksissa avaamaan.

Epävarmuus työn jatkumisesta

Itse olin lukuvuonna 1990–91 virkavapaalla koulutoimentarkastajan työstäni ja hoidin psykologian opettajan ja opinto-ohjaajan tehtäviä Vaasan lyseon lukiossa ja aikuislukiossa. Näin pääsin kokemaan, millaista oli työskentely kurssimuotoisessa lukiossa sekä nuorten että aikuisten opettajana. Antoisaaahan se oli. Kun viran vakinainen hoitaja palasi työhönsä, palasin minäkin omaani. Opetin silti Vaasan aikuislukiossa psykologiaa vielä kolmena vuonna sivutoimiluvan turvin.

Osallistuin 1990-luvun puolivälissä myös organisaatiokonsultti-koulutukseen, jonka lääninhallitus oli tilannut Vaasan yliopiston täydennyskoulutuskeskukselta. Kävin Vaasan yliopistolla keskustelemassa mahdollisuuksista siirtyä virkoineni yliopiston palvelukseen. Vahvimmin esillä oli ajatus siirtymisestä kielikylpykeskuksen organisaatioon. Nämä tunnustelut tehtiin siltä varalta, että työ lääninhallituksessa loppuisi kokonaan. Mutta sitten tulivat päätökset lääninuudistuksesta, ja 1.9.1997 alkoi suurläänien aika.

Muutos, matkustaminen ja murtumispiste

Vuoden 1997 lääninuudistuksessa entiset kouluosastot muuttuivat sivistysosastoiksi ja koulutoimentarkastajat sivistystoimentarkastajiksi. Uuden

Länsi-Suomen läänin sivistysosaston organisoituminen käynnistyi läänin-sivistysneuvos Heikki K. Lyytisen johdolla, ja pian oltiin täydessä vauhdissa. Pohjalaismaakuntien lisäksi työalueekseni tulivat joissakin asioissa myös Keski-Suomi, Pirkanmaa, Satakunta ja Varsinais-Suomi. Onneksi olin käynyt koulua, asunut, työskennellyt tai loma-aikoina oleskellut kaikkien maakuntien alueella, joten sopeutuminen uuteen reviiiriin ei sinänsä tuottanut minulle vaikeuksia. Joillekin työkavereilleni tuntui olevan työläämpää toimia näin ”monikulttuurisessa” ympäristössä.

Vuonna 1998 saatiin uusi perusopetuslaki, joka aiheutti taas muutoksia kuntien ja koulujen toimintaan. Vaikeimmin kehitysvammaisetkin olivat siirtyneet perusopetuksen piiriin. Koulutuksen järjestäjille tuli velvollisuus arvioida antamaansa perusopetusta ja lukiokoulutusta sekä osallistua ulkopuoliseen toimintansa arviointiin. Lääninhallitusten kouluosastot olivat suorittaneet koulutoimen seuranta- ja arviointia vuodesta 1996 alkaen opetusministeriön kanssa tehdyn tulossopimuksen mukaisesti. Jatkossa seurannan ja arvioinnin kohteena olivat kaikki koulutusasteet korkea-astetta lukuun ottamatta.

Olin mukana sivistystoimentarkastaja Matti Kangasojan vetämässä informaatio-ohjaus- ja arviointitiimissä. Järjestimme koulujen ja oppilaitosten arviointiryhmille itsearviointikoulutusta ja ohjaustilaisuuksia läänin eri alueilla. Erikoissuunnittelijat Päivi Hamarus ja Helka Linna olivat kanssamme arviointikoulutuksia toteuttamassa. Tilaisuuksia oli eri puolilla isoaa Länsi-Suomen lääniä. Lähdimme Helkan kanssa Vaasasta yleensä aamuhämärissä kohti kulloistakin koulutuspaikkakuntaa. Helka oli kuljettajana ja ohjeisti matkalla puhelimitse eri-ikäisiä lapsiaan lähtemään kouluun ajallaan. Ja joskus hän soitti vielä kouluun varmistaakseen, oliko aamu-uninen esikoinenkin jaksanut sinne raahautua. Matkoilla ehdittiin jutella perhe- ja muut huolet ja ilonaiheet, ja meistä tuli Helkan kanssa hyviä ystäviä.

Koulustilaisuuksia oli siis paljon eri puolilla suurlääniä. Muistan, kun kerran olin matkassa yksin ja seisoin Loimaan asemalla iltamyöhällä matkatavaroitteni ja koulutusmateriaalin kanssa. Olin kuvitellut, että asemalla olisi joku taksi valmiina viemään minut majapaikkaani. Yhtään taksia ei näkynyt, mutta onneksi asemalla parveili nuoria, joiden avulla sain taksin tilatuksi. Kun lastasimme tavaroitani autoon, taksinkuljettaja kysyi:

”Mistä kaukaa sinä näitä kivilaatikoita oikein raahaat?” Paperitavarahan painaa melko paljon. Selkä ja polvet olivat monesti kovilla.

Vaasassa työpaikalla ollessa iso osa päivästä kului puhelimesta. Oli paljon aivan yksittäisiä oppilaita koskevia asioita. Puhelimen toisessa päässä saattoi olla koulutoimenjohtaja, rehtori, erityisopettaja, koulukuraattori tai varsin usein myös jonkun oppilaan huoltaja. Erityisopetuksen järjestelyt, koulunkäyntiavustajan saaminen sitä tarvitsevalle oppilaalle, koulukuljetuksiin ja muut oppilaiden oikeusturvaan liittyvät asiat olivat päälimmäisinä. Puheluihin kului aikaa, koska useinkaan vastaus esitettyyn kysymykseen ei ollut itsestään selvä. Ongelman taustoja piti selvittää ja ratkaisuvaihtoehtoja yhdessä pohtia. Myös kirjalliset kantelut veivät aikaa, ja niihin paneutuminen puhelinsoittojen välissä oli joskus mahdotonta. Kun virallinen työaika klo 16.15 päättyi, pystyi vihdoinkin levittämään kantelupaperit pöydälle ja asettumaan rauhassa niiden ääreen. Siinä saattoi sitten vierähtää jopa muutama tunti ennen kuin huomasi lähteä töistä kotiin.

Tunsin, että vaatimukset työtuloksen suhteen olivat kovat, ja aikaa meni myös moniin kokouksiin ja suunnitelmiin, joiden merkitystä en aina täysin sisäistänyt. En osannut riittävästi priorisoida tai delegoida töitani, eikä normaali työaika riittänyt kaiken tekemiseen. Työmatkat veivät paljon aikaa, jota ei mitenkään korvattu vapailla. Nukkumisaika jäi vähiin.

Minulla oli vuonna 1974 alkanut pitkäaikaissairaus, joka oli välillä ollut remissiossa, mutta paheni taas. Olin myös sairastunut uniapneaan, jota ei vielä ollut työterveydessäkään havaittu. Vuonna 1996 oikean silmäni liikuttajalihas halvaantui osittain, mistä seurasi, että aloin nähdä kaiken kahtena. Syytä kaksoiskuviin ei heti löydetty, ja tilanne oli todella rasittava usean vuoden ajan. Järjestämissäni täydennyskoulutustilaisuuksissa oli aina tupa täynnä väkeä, koska näin kaikki osallistujat kahtena! Olin aina väsynyt, työtehoni alkoi laskea, muutuin ärtyneeksi, paloin loppuun. Burn out -tuomion sain tammikuun lopulla 1998. Pitkän sairausloman, hyvän työterveyshuollon ja kuntoutuksen avulla sekä esimiesten, työkaverien ja omaisten tuella selvisin siitä kuitenkin taas työkuntoiseksi.

Osallistumista peruspalvelujen arviointiin

Lääninhallitukset arvioivat toimialansa peruspalveluja opetusministeriön kanssa tehdyn tulossopimuksen mukaisesti vuodesta 1996 alkaen. 2000-luvun alussa peruspalvelujen arvioinnista tuli lääninhallitusten laakisääteinen tehtävä. Sekä kunnat että keskushallinto saivat arviointiraportteista alueellista tietoa ja ehdotuksia palvelujen kehittämiseksi. Osallistuin peruspalvelujen arviointiin niiltä osin kuin kulloinenkin arviointiteema liittyi vastuualueisiini. Erikoissuunnittelija Raija Kinnunen oli kullannarvoinen yhteistyökumppani erilaisia selvityksiä tehtäessä ja tilastoja laadittaessa. Raijan koostamaan aineistoon saattoi aina luottaa, ja yhdessä mietittiin, millaisia johtopäätöksiä ja kehittämissuhteita sen pohjalta voitiin tehdä.

Mukana monissa verkostoissa

2000-luvun ensimmäinen vuosikymmen oli verkostoyhteistyön kulta-aikaa.

Helinä Eskola oli päävastuussa vuonna 1998 Vaasassa järjestetystä kansainvälisen Interskola-verkoston tapaamisesta. Tämä verkosto oli vuodesta 1968 lähtien koonnut eri maiden opettajia ja opetushallinnon väkeä vuotuisiin tapaamisiin. Erityisenä mielenkiinnon kohteena oli maaseudun pienten koulujen säilyminen ja niiden työn kehittäminen, mutta mukana oli edustajia kaikilta kouluasteilta ja opetushallinnosta. Osallistujat tulivat pääasiassa Euroopasta, mutta myös Yhdysvalloista ja Kanadasta oli joskus edustajia tutustumassa Euroopan maiden opetus- ja sivistystoimeen. Vaasan hienon konferenssin myötä minäkin innostuin osallistumaan näihin tapaamisiin. Olin mukana Pietarin lähellä Vsevolozkissa, Saksan Erfurtissa, Viron Jänedassa, Skotlannin Isle of Skyella, Brittein saarilla Cornwallissa sekä viimeksi vuonna 2006 Ennistymonissa, Irlannissa. Nämä olivat omakustanteisia matkoja ja tapahtuivat kesäaikaan.

Opintomatkoja tehtiin myös oman ammattiyhdistyksen (VSV ry) tukemana. Olin mukana Lontooseen keväällä 1975 ja Berliiniin 1976 tehdyillä matkoilla. Myöhemmin matkoja tehtiin Pohjoismaihin: Kööpen-

haminaan, Osloon ja Tukholmaan. Virossa kävimme vierailuilla Pärnussa sekä Tartossa, jossa Viron opetusministeriö sijaitsi, ja tietenkin Tallinnassa. Viimeisin matka, jolle osallistuin, tehtiin Amsterdamiin vuonna 2010. Siellä tutustuimme muun muassa Hollannin malliin nuorten syrjäytymisen ehkäisemiseksi. Varhainen puuttuminen ja monialainen yhteistyö olivat siellä tuottaneet hyviä tuloksia.

Verkostoituminen lisääntyi kotimaassakin. Opetushallituksen kanssa tehtävä yhteistyö tiivistyi. Läänien edustajat muodostivat oman opetushenkilöstön täydennyskoulutuksen yhteistyöverkostonsa. Minulle lankesi vuonna 2002 mieluisa tehtävä koota Länsi-Suomen läänin täydennyskoulutuksen yhdyshenkilöverkosto (Täky), jossa oli edustajia jokaisen maakunnan alueelta. Mukaan valittiin 20 henkilöä perusopetuksen, lukion, kunnan kouluhallinnon, ammatillisen koulutuksen, yliopiston täydennyskoulutuskeskuksen, kesäyliopiston sekä yleissivistävän ja ammatillisen aikuiskoulutuksen asiantuntijoista. Tämä verkosto toimi vuosina 2003–2006 tehtäväänään edistää opetushenkilöstön täydennyskoulutuksen vaikuttavuutta ja alueellista oppimista sekä seurata ja tukea täydennyskoulutuksen vaikuttavuus -hankkeen (VAIKU-hanke) työtä.

Täky-verkosto kokosi tietoa opetushenkilöstön alueellisista koulutus-tarpeista, ja verkostoa hyödynnettiin lääninhallituksen järjestämien koulutustilaisuuksien suunnittelussa ja toteuttamisessa sekä hyvien käytänteiden välittämisessä eteenpäin. Esimerkkinä voin mainita mm. Vaasan kaupungin pedagogisen tarjottimen, josta monet kunnat saivat potkua oman henkilöstökoulutuksensa kehittelyyn. Eri oppilaitosten ja kouluasteiden välinen yhteistyö lisääntyi alueellisten tapaamisten myötä. Valtakunnallista verkostoitumistakin tapahtui läänien järjestämissä yhteisissä tilaisuuksissa, ja Täky -verkostollamme oli myös tiiviitä kansainvälisiä yhteyksiä sen aktiivisten edustajien kautta. Toiminta loppui, sillä opetusministeriö ei nähnyt tarpeelliseksi käyttää opetushenkilöstön täydennyskoulutusrahoja tällaisen organisaation pyörittämiseen, vaikka Täky-toimintaan käytetty rahamäärä varsin pieni olikin.

Yhteistyö sosiaali- ja terveystoimen kanssaikin tiivistyi. Kesällä 2003 annettiin laki kuntoutuksen asiakasyhteistyöstä. Tämän lain mukaan jokaisen kunnan piti huolehtia siitä, että sen alueella toimi kuntoutuksen asiakasyhteistyöryhmä. Lääninhallituksen tehtäväksi tuli asettaa kutakin sairaanhoitopiiriin aluetta varten kuntoutuksen yhteistyötoimikunta, joka

mm. koordinoi paikallisten yhteistyöryhmien työtä ja järjesti niille täydennyskoulutusta. Olin alusta lähtien mukana opetustoimen edustajana Etelä-Pohjanmaan ja Keski-Pohjanmaan sairaanhoitopiirien yhteistyötoimikunnissa. Haastetta tässä työssä riitti, sillä lasten ja nuorten kuntoutusasiat olivat jääneet aikuisten asioiden varjoon. Samoin kuntoutukseksi miellettiin usein suppeasti vain lääkinällinen kuntoutus. Itse yritin nostaa esille kasvatuksellisen ja koulutuksellisen kuntoutuksen sekä monialaisen yhteistyön merkitystä lasten ja nuorten asioissa.

Erityisesti kannan edelleen huolta siitä, että varsinkin psykososiaalisesti oirehtivien lasten ja nuorten hoito ja kuntoutus vaatisivat entistä tiiviimpää monialaista yhteistyötä, jossa koulutoimen pitää olla aktiivisesti mukana. Sairaaloiden hoitoajat ovat lyhentyneet, ja heikkokuntoisetkin lapset ja nuoret ovat koulussa, mikäli vain pystyvät sinne tulemaan. Koulun pitää järjestää myös heidän tilanteensa edellyttämää opetusta ja taata kaikille turvallinen oppimisympäristö. Se on edelleen tämänkin päivän suuri haaste.

Valtakunnallinen sairaalaopetuksen kehittämishanke SAIREKE teki vuodesta 2005 lähtien erinomaista työtä sairaalaopetuksen kehittämiseksi Jyväskylän sairaalakoulun rehtorin Pirjo Tiluksen johdolla. Sain ilokseni olla siinä mukana ensin sivustaseuraajana ja vuodesta 2009 lähtien hankkeen ohjausryhmän jäsenenä. Tässä kiinnostavassa tehtävässä jatkoin vielä eläkkeelle jäätyäni vuoteen 2012 asti.

Perehdyimme läänin eri alueilla toimivien sairaalakoulujen kehittämistarpeisiin ja loimme sairaalaopetuksen laatukriteerit kuntien ja koulujen käyttöön. Työ valmistui vuoden 2012 alussa. Sitten alkoi laatukriteerien juurruttaminen sairaalaopetuksen arjen työhön sekä sairaalakoulujen kehittäminen alueensa osaamis- ja resurssikeskuksiksi. Haasteeksi jäi vielä toisen asteen opiskelijoiden mahdollisuus saada sairaalaopetusta, jotta heidänkin opintonsa voisivat jatkua myös sairaalajakson aikana.

Yksi tärkeäksi kokemani asia oli verkottuminen sosiaali- ja terveysministeriön tukeman Pohjanmaa-hankkeen kanssa. Kyseessä oli laaja päihde- ja mielenterveystyön kehittämishanke, joka toteutettiin vuosina 2005–2014. Yhteistyössä Pohjanmaa-hankkeen ja Sosiaali- ja terveysalan tutkimus- ja kehittämiskeskus Stakesin kanssa toteutimme Pohjanmaan oppilas- ja opiskelijahuollon kehittämishankkeen vuosina 2007–2008. Toimin tämän projektin vetäjänä. Mukana oli edustajia peruskouluista,

lukioista ja ammatillisista oppilaitoksista kaikista kolmesta pohjalaismuunnokunnasta. Hankkeen myötä osallistujat verkostoituivat keskenään ja kehittivät toistensa tuella omien koulujensa ja oppilaitostensa monialaista oppilashuoltotyötä, kuten esimerkiksi oppilashuoltoryhmien toimintaa.

Hankkeessa jaettiin hyviä käytäntöjä sekä koulujen sisäiseen toimintaan että niveltämisohjelmien välillä. Tavoitteena oli nähdä oppilashuoltotyö koko kouluyhteisön yhteisenä asiana sekä siirtää työn painopistettä korjaavasta toiminnasta ennaltaehkäisevään suuntaan.

Kun lääninhallitukset poistuivat – avien ja elyjen aikakausi

Vuoden 2010 alusta astui voimaan valtion aluehallintouudistus, jonka myötä syntyivät aluehallintovirastot (avi) sekä elinkeino-, liikenne- ja ympäristökeskukset (ely). Lääninhallitusten toiminta loppui. Virkanimikkeet muuttuivat, ja meistä aveihin jääneistä sivistystoimentarkastajista tuli opetustoimen ylitarkastajia. Suuri osa pitkäaikaisista työtovereistani siirtyi ely-keskuksiin, ja sivistystoimen kokonaisuus pirstoutui. Yhteys opetustoimen sekä kirjasto-, nuoriso-, liikunta- ja kulttuuritoimen välillä toimi tuki edelleen, mutta lähinnä entisten hyvien henkilösuhteiden varassa. Organisaatioiden rakenne ei selkeästi tukenut avien ja ely-keskusten yhteistyötä sivistystoimen alaan liittyvissä asioissa. Sivistystoimen näkökulmasta asioiden jakaminen kahden eri aluehallintoviranomaisen vastuulle oli virhe, ja ammattijärjestömme Valtion sivistyshallinnon virkamiehet (VSV ry) nostikin asiaa valtakunnallisesti esille. Koko sivistystoimen kehittämisessä ei näyttänyt olevan selkeää valtakunnallista strategiaa, jota kipeästi kaivattiin.

Enemmän osan työajastani aluehallintoviraston aikana käytin opetustoimen henkilöstön täydennyskoulutuksen suunnitteluun ja toteuttamiseen. Opetushallinnon sisällä yhteistyö alkoi toimia mukavasti opetus- ja kulttuuriministeriön, Opetushallituksen ja eri aluehallintovirastojen kesken. Suunniteltiin ja järjestettiin yhteisiä tilaisuuksia. Opetushallituksen asiantuntijat toimivat kouluttajina monissa avien tilaisuuksissa. Täydennyskoulutuksen kehittämisessä tehtiin tiivistä yhteistyötä myös ely-keskusten, Educoden (myöh. Edita), yliopistojen ja niiden täydennyskoulutuskeskusten, kesäyliopistojen jne. kanssa vähän eri tavoin maakunnasta

riippuen. Luotiin koko Länsi- ja Sisä-Suomen alueen kattavat Osaava-verkostot, ja motivaatio täydennyskoulutuksen kehittämiseen ja siihen osallistumiseen oli taas kohentunut.

Vuoden 2011 alussa tulivat voimaan uudet perusopetuslain ja opetussuunnitelman perusteiden muutokset, jotka vaativat paljon täydennyskoulutusta, ja koulutustarvetta lisäsivät myös monikulttuurisuuden lisääntymisen synnyttämät haasteet opetuksen kehittämisessä eri kouluasteilla. Lisäksi haluttiin muuttaa koulujen toimintakulttuuria entistä vuorovaikutteisemmaksi, vauhdittaa koulun ja työelämän yhteistyötä sekä vastata tieto- ja viestintätekniikan ja sosiaalisen median aiheuttamiin uusiin oppimisen haasteisiin.

Oli kiinnostavaa osallistua Länsi- ja Sisä-Suomen aluehallintoviraston kehitys- ja strategiapäällikön Marja-Riitta Vestin aloitteesta käynnistettyyn yhteistyöhön maakunnan liittojen, ely-keskusten, Vaasan yliopiston ja muiden yhteistyötahojen kanssa. Tavoitteena oli nuorten osallisuuden vahvistaminen ja heidän työllistymismahdolluuksiensa parantaminen. Tämä oli tärkeää verkostotyötä, joka liittyi muun muassa sosiaali- ja terveystoimen Kaste-ohjelman hankkeisiin, ely-keskusten rahoittamiin EU-hankkeisiin, työvoiman palvelukeskusten toimintaan sekä nuorisotoimen etsivään nuorisotyöhön ja työpajatoimintaan. Tähän kokonaisuuteen liittyi myös tietojärjestelmien kehittäminen sellaisiksi, että huoli syrjäytymisvaarassa olevasta nuoresta voisi nykyistä paremmin välittyä viranomaiselta toiselle.

Mielestäni osallisuuden vahvistamiseen pyrkivä monialainen yhteistyö oli tärkeää myös maan sisäisen turvallisuuden kannalta. Samaan kokonaisuuteen liittyi sisäasiainministeriön käynnistämä maahanmuuttajien kotoutumista tukeva Osallisenä Suomessa -hanke. Aluehallintovirastoille ei tämän osalta asetettu varsinaisia toimintavelvoitteita, vaan alueellista kehittämistyötä koordinoivat ely-keskukset.

Minua kuitenkin kiinnostivat maahanmuuttajien kotouttaminen ja haasteet, joita uusien oppilaiden tulo niin perusopetukseen kuin muillekin kouluasteille synnytti. Liityin Vaasan seudun maahanmuuttajatoiminnan resurssirenkaaseen, jossa eri hallinnonalojen ja eri oppilaitosten edustajat näitä asioita pohtivat. Tuo verkosto toimii edelleen, ja olen ollut siinä mukana vuoteen 2024 saakka.

Myös avin sisällä koin tarpeelliseksi keskustella entistä enemmän esimerkiksi sosiaali- ja terveystoimen ja opetustoimen yhteisistä toimintalinjoista lasten ja nuorten palveluihin liittyvissä asioissa. Esimerkiksi huostaan otettujen lasten ja nuorten palveluissa oli parantamisen varaa. Joissakin perhe- ja asumiskodeissa tai muissa lastensuojelulaitoksissa lapset ja nuoret eivät saaneet heille kuuluvia opetus- ja oppilashuoltopalveluja säädösten edellyttämällä tavalla. Lastensuojeluyksiköitä perustettaessa ei aina ollut riittävästi selvitetty sijaintikunnan mahdollisuuksia erityisopetus- ym. palvelujen järjestämiseen, joten opetusjärjestelyt olivat jääneet rempalleen. Tämä oli mielestäni iso oikeusturva-asia.

Monivaiheinen työurani valtion aluehallinnossa

Olin innoissani, kun pääsin töihin Keski-Suomen lääninhallituksen kouluosastolle lokakuun alussa 1974. Työskentelin valtion aluehallinnossa pieniä katkoja lukuun ottamatta viralliseen eläkeikääni asti, ja jäin hyvillä mielin eläkkeelle 1.11.2011.

Vaikka mielestäni aluehallintouudistus jäi puolitiehen ja sirpaloitti sivistystoimen kokonaisuuden, oman työni mielenkiintoinen sisältö sekä esimiesteni ja läheisten työtovereiden tuki auttoivat minua jaksamaan työnsäni. Koen, että työurallani osastopäälliköt Kalevi Nikki ja Pekka Nieminen, kouluneuvos Maria-Terttu Hautanen-Jokela, lääninsivistysneuvokset Heikki K. Lyytinen ja Tuomo Laitila sekä lähiesimiehenäni toiminut opetusneuvos Matti Kangasoja ovat kaikki tukeneet ajatuksiani, toimintaani ja uskoani työni tärkeyteen. Ja muut hyvät työtoverit niin Vaasassa kuin Jyväskylässä, Tampereella ja Turussa ovat olleet kullannarvoisia kaikkina näinä vuosina.

Työurani vaati myös veronsa. Ensimmäinen avioliittoni kariutui osin siihen, että olin aina töissä. Jäin usein ylitöihin saadakseni jonkin lausunnon, tilaston, koulutusmateriaalin tai vastaavan ajoissa valmiiksi. Kotona ollessani ajatukseni karkasivat usein työasioihin, enkä silloin ollut henkisesti läsnä perheen kanssa. Tyttäreni Sini joutui olemaan ennen kouluikää usein mummolassa ja alakouluikäisenä paljon yksin. Kannoin siitä syyllisyyttä, mutta en osannut hoitaa tilannetta silloin sen paremmin.

Toistakin avioliittoani ja perhettäni ovat rasittaneet samat asiat eli liiallinen työkeskeisyyteni. Poikamme Markus ja Mikko syntyivät 1980-luvun alkupuoliskolla. Mummoa tarvittiin taas, kun lähdin Vaasasta Heinolaan viikonkin mittaisille kursseille. Kerran, kun Markus ei vielä paljoa puhunut, äitini kertoi, että poika oli ollut lähtöni jälkeen kovin kärktyisän olinen ja äiti oli kysynyt: ”Mikä se nyt Markusta harmittaa?” Vastaus oli ollut: ”Heinola harmittaa!” Se oli ensimmäinen lause, jonka äitini Markuksen suusta kuuli. Mikko puolestaan sairasti alle kaksivuotiaana useita korvatulehduksia, ja ne tuntuivat uusiutuvan aina, kun minä lähdin jollekin pidemmälle työmatkalle.

Puolisoani Mattia on kiittäminen siitä, että hän hoiti lapset, kuljetti heidät kulloiseenkin päivähoitopaikkaan ja luki iltasadut. Lapset saivat ruokaa lautaselle ja puhdasta päälle silloinkin, kun äiti oli työmatkoilla. Matti myös haki minut virastotalolta usein iltamyöhällä, kun olin jäänyt sinne jotakin valmistelemaan eikä bussilla enää päässyt kotiin. Nuo ajat olivat varsin raskaita, mutta niistä selvittiin. Toinen avioliittoni on kestänyt ja suhteeni jokaiseen lapseen säilynyt hyvänä.

Elämää eläköitymisen jälkeen

Työurani aikana en voinut sitoutua esimerkiksi kansalaisopiston toimintaan, mutta eläkkeelle jäätyäni tilanne muuttui. Vaasan työväenopistosta (nyk. Alma-opisto) tuli tärkeä osa arkeani. Opiskelin espanjaa ja myöhemmin saksaa sekä osallistuin muihin opintoryhmiin. Koronapandemian myötä osa kursseista muuttui pysyvästi etäkursseiksi, mutta opiskelu jatkuu edelleen.

Eläkkeelle jääminen mahdollisti myös vapaaehtoistyön. Liityin jo vuonna 2008 UN Womeniin ja Luetaan yhdessä -toimintaan, jossa opetin suomea Vaasaan muuttaneille ulkomaalaisille naisille yli kymmenen vuoden ajan. Toimin myös valtakunnallisessa ohjausryhmässä ja koordinaattorina paikallisessa Luetaan yhdessä -ryhmässä. Toiminta päättyi osaltani vuonna 2020 koronarajoitusten myötä.

Opetusryhmissä oli niin lukutaidottomia kuin korkeasti koulutettujakin naisia. Vuonna 2014 olin perustamassa Vaasaan Auroras-verkostoa,

joka tukee koulutettuja maahan muuttaneita naisia mentoroinnin avulla heidän matkallaan suomalaiseen työelämään. Olemme löytäneet mentoreita yli sadalle naiselle. Vaasan toiminta on osa Suomen Akateemisten Naisten Liiton valtakunnallista verkostoa, ja mukana ovat olleet muun muassa EduVamia, SPR ja Vaasan yliopiston SIMHE-yksikkö. Myös Jyväskylän yliopisto on ollut mukana tutkimusyhteistyössä.

Vapaaehtoistyö maahanmuuttajien parissa on avannut silmäni eriarvoisuudelle ja väkivallan todellisuudelle, jota erityisesti naiset ja tytöt kohtaavat. Monet muuttajat kantavat mukanaan traumaattisia kokemuksia ja huolta läheisistään. Vuonna 2017 liityin Onnenpiiri – Circle of happiness -yhdistykseen, jonka tavoitteena on tukea Kiziban pakolaisleiriltä tulleiden nuorten ammatillista koulutusta. Viime aikoina olen ollut mukana Sorure Iranian -ryhmässä tukemassa iranilaisia muuttajia suomen kielessä ja kotoutumisessa. Tämä työ tuo merkitystä elämäni ja uusien ystäviä.

Olin eläkkeelle siirtymiseni jälkeen mukana myös Valtion alueellisten virkamiesten senioritoiminnassa. Osallistuin muun muassa keväällä 2017 Tallinnaan tehtyyn opintomatkkaan. Tutustuimme moderniin virolaiseen kouluun, Kooli 21:een, ja kuulimme koulun rehtorin Meelis Kondin katsauksen Viron koulutusjärjestelmään. Kävimme myös Tallinnan yliopistossa, ja laivamatkalla Heikki K. Lyytinen kertoi meille kiinnostavia kokemuksiaan ja kehittämisajatuksiaan Suomen koulutusviennistä. Oli antoisaa päivittää tietojään ja muistella menneitä entisten kollegojen kanssa.

Tasa-arvo, hyvinvointi ja turvallisuus – omat arvot työuralla

Eletään vuotta 2024. Maailmalla kuohuu. Ukrainan sota ja ilmastokriisi kauhistuttavat. Suomen hallitus tekee työtään epävakaisissa tunnelmissa, joissa talouden kestävyys on vaakalaudalla. Peruspalvelut uhkaavat heikentyä erityisesti niiden kansalaisten osalta, jotka tukea eniten tarvitsevat. Lasten, nuorten ja vanhusten palveluissa on paljon korjattavaa, monet perheet ovat ahtaalla asumisen ja elintarvikkeiden kallistumisen vuoksi, opiskelijoista ja työikäisistä liian moni sairastuu ja uupuu jo nuorena.

Mielenkiinnolla seuraan maailman ja Suomen tapahtumia. Kiinnostavaa on myös nähdä, miten aluehallinto jatkossa kehittyy, miten Suomen koululaitos jatkaa uudistumistaan ja miten suomalainen yhteiskunta kansainvälistyy sekä muuttuu nykyistä suvaitsevaisemmaksi ja turvallisemmaksi – niin toivon. Mielessäni ovat vielä aluehallintoviraston ydinprosessien tavoitteet: tasa-arvoinen, hyvinvoiva ja turvallinen yhteiskunta. Nämä sopivat juuri niihin arvoihin, joita halusin työurallani toteuttaa ja joita haluan edistää vielä eläkepäivilläni.

Urpo Koponen

Sattuma, sinnikkyys ja sivistys – yhden koulumiehen elämäнкаari

Urpo Koponen syntyi opettajaperheeseen talvisodan kynnyksellä vuonna 1938. Lapsuuden elämänkokeimuksina muistiin tallentui myös pari sodan päättymisvaiheeseen liittyvää tapahtumaa omassa, koululla sijainneessa kotipiirissä: viholliskoneen lento rakennuksen yli ja sotavankeja omalla kotipihalla.

Urpo Koposen ensimmäinen muisto koulun tarkastuksesta ajoittui varhaislapsuuteen. Tuolloin tarkastaja yöpyi tarkastuksen kohteena olevalla koululla hänen vanhempiansa vieraanvaraisuudesta nauttien. Koponen sai jo oppikoulu-aikaan myös konkreettista tuntumaa tarkastajan työhön avustaessaan tarkastajan kesäsijaisena toiminutta isäänsä toimistotehtävissä.

Kouluopintojen jälkeen Koponen hakeutui opettajankoulutukseen Jyväskylän kasvatustieteiden korkeakouluun, valmistui kansakoulunopettajaksi ja päätyi sen jälkeen opettajaksi Haapajärvelle, jossa hän koki tarkastuksen myös omassa koulussaan. Tuolloin tarkastaja kehotti Koposta jatko-opintoihin. Erinomainen suoriutuminen harjoittelun yhteydessä suoritetuista tehtävistä antoi samalle tarkastajalle aiheen kehottaa Koposta hakemaan virkaa Kouluhallituksesta. Näin hän päätyi Kouluhallitukseen kokeilu- ja tutkimustoimiston suunnittelijaksi peruskouluun siirtymisen vaiheessa.

Koposta kiinnostivat kuitenkin enemmän lähempänä kouluelämää olevat tehtävät kuin Kouluhallituksen tehtävät. Näin Koponen lopulta päätyi koulutoimentarkastajaksi Uudenmaan lääninhallitukseen.

On hyvin ilmeistä, että Koposen monet ja poikkeuksellisetkin tarkastajakokemukset elämän varrelta johdattelivat häntä lopulliseen ammatinvalintaan ja varsin pitkäkestoiseen toimintaan koulutoimentarkastajana.

Koulu kasvuympäristönä sodan varjossa

Synnyin vuonna 1938 Pielisjärvellä pienessä maaseutukoulussa, jossa isäni oli opettajana. Olin vuoden vanha, kun sota syttyi. Sen jälkeen äitini eli minun ja kaksi vuotta nuoremman veljeni kanssa evakossa Lieksan Riihivaaralla ja isä taisteli jatkosodassa komppanian päällikkönä Rukajärven suunnalla, kunnes haavoittui ammuksen sirpaleen pyyhkäistyä selkälihak-sia. Sodan jälkeen vuonna 1943 isä hakeutui Valtimolle Puukarin kouluun.

Sota-ajasta muistan vain pari tapahtumaa. Venäläinen lentokone lensi koulun ylitse, ja isä kuokki armeijan sarkahousuissa nurmikkoja porkkana-pelloksi. Toiseksi, sodan loputtua koulun pihamaalle ajoi eräänä päivänä linja-auto, joka oli täynnä venäläisiä sotavankeja. Vankeja palautettiin täl-löin omaan kotimaahansa, ja ruokahuollon takia oli pitänyt välillä pysäh-tyä syömään ja ulkoilemaankin. Jälkikäteen olen usein miettinyt, miten näiden miesten oma isänmaa mahtoi ottaa heidät vastaan.

Vaikka en sota-ajasta muista paljoakaan, tarkka kuvaus nuoren per-heen sota-ajasta on luettavissa isän ja äidin kirjeistä. Isä taltioi koko elä-mänsä ajan kaiken kirjeenvaihdon täydellisesti arkistoon. Sota-ajan kir-jeenvaihdosta käy muun muassa ilmi isälläni rintamalla ollut kova huoli siitä, kuinka hänen vaimonsa tulee toimeen kahden pienen lapsen kanssa. Kirjeet on arkistoitu Pielisen Kotiseutumuseoon, ja niitä on hyödynnetty Pielisen Koposten sukuhistorian selvittämistyössä.

Kasvuympäristöni oli siis alusta alkaen koulu. Sen vaikutus tuntui jo silloin, kun en itse varsinaisesti käynyt koulua. ”Esikoulunani” oli aika ajoin isän yläluokkien tunti. Sain istua omassa pulpetissa ja piirrellä pa-periin. Välillä sain istua myös toisen opettajan, ala-asteen naisopettajan, tunnilla ja jopa osallistua tavaamiseen. Väistämättä opin aakkoset ennen oman oppivelvollisuuteni alkua.

Kun tuli aika astua oikeaan kouluun, oli koulumatkani olematon. Ko-dista luokkaan oli matkaa kolme oven aukaisua. Myöhästymisiä ei näin valvotuissa olosuhteissa päässyt syntymään.

Muistan, kun kansakouluntarkastaja kävi tarkastusmatkalla. Olin silloin kuusi-seitsemänvuotias. Isällä oli aina kaikki kunnossa, joten mi-hinkään hermoilemiseen ei ollut aihetta. Äitiä sen sijaan jännitti vieraan majoitus ja kestitys, sillä tarkastaja oli ilmoittanut yöpyvänsä koululla.

Kunnialla puuro- ja petivelvoitteesta kuitenkin selvittiin, ja vieraalle tarjottiin saunakin.

Ollessani kymmenvuotias isäni hakeutui Lieksan Keskuskoulun opettajaksi. Kolmannen luokan kävin isän ollessa sen luokan opettajana. Muistan, että en päässyt mitenkään etuoikeutettuun asemaan, vaan minulta vaadittiin täsmälleen sama tai hieman enemmänkin kuin muilta oppilailta. Tämä oli terveellinen kokemus.

Ensiaskeleet koulumatkalle ja tarkastajan apurina

Kun oppikoulu-aika alkoi, sain ensi kertaa kokea oikean koulumatkan – tosin vain puolen kilometrin mittaisen. Isästä oli tullut koulunjohtaja, ja hänen hallintokokemuksensa karttui entisestään, kun piiritarkastaja pyysi häntä parina kesänä sijaisekseen. Kesätarkastajana isä vahvasti muun muassa opettajien viranhakemuksia.

Toimistokulujen korvaukset taisivat kuitenkin olla niukkoja, sillä minä ja veljeni saimme auttaa kesätarkastajan toimistossa. Tehtävämme oli avata isojen kirjekuorien liimaukset, kääntää paperi ja liimata kuori uudelleen käyttöön. Niinpä virkaa hakenut opettaja sai vastauksensa kuoreen, joka oli jo kiertänyt maailmaa toisenkin kerran. Uusia kuoria ei isä omasta palkastaan halunnut ostaa. Näin sain jo varhain ensikosketuksen tarkastustoimintaan – tosin hyvin omaperäisessä muodossa.

Museon alku koulun yläkerrassa

Lapsuuteni ja kouluvuosieni toinen tärkeä ympäristö koulun ohella oli museomaailma. Isän harrastuksesta, vanhojen esineiden keruusta, kasvoi vähitellen huomattava kokoelma. Koulun yläkertaan syntynyt esinemuseo laajeni vuosien mittaan niin, että siitä kehittyi Pielisen museo. Lopulta Lieksan kaupunki otti museon siipiensä suojaan ja ryhtyi rahoittamaan sen toimintaa. Isä nimitettiin museonhoitajaksi.

Muistan monet kesäpäivät, jolloin pyöräilimme isän kanssa kyliltä toisille ullakoita ja aittoja kierrellen. Etsimme museokelpoisia esineitä, jotka

kertoisivat paikallisen elämän tarinaa. Jokainen löytö oli pieni pala menneisyyttä, joka sai uuden elämän museossa.

Koko perhe museotyössä

Vuonna 1963 alkoi ulkomuseon rakentaminen taitavien kirvesmiesten käsissä. Sen valvonta vei paitsi isän, myös koko perheemme elämän museoalueelle. Vietimme kesä museon pihapiirissä, ja öisinkin majailimme vanhassa saunassa.

Äiti pesi esineitä puhtaiksi, ja me pojat kannoimme ne niille kuuluville paikoille. Se oli kirjaimellisesti fyysistä kotiseututyötä – ja samalla yhteistä perhe-elämää, joka kietoutui paikalliskulttuurin vaalimiseen.

Piirtäen talteen katoavaa kulttuuria

Maaseutukulttuurin tallentamiseen kuului myös vanhojen pihapiirien piirrostartiointi. Olin aina pitänyt piirtämisestä, ja lukioaikana sainkin tehtäväkseni laatia monien vanhojen talonpoikaistalojen pohjapiirroksia ja pihapiirikarttoja.

Monia noista rakennuksista ei enää ole, mutta piirrokset ovat tallella. Piirsin myös satoja kuvia museoesineistä isän kirjoittamaa kirjasarjaa varten. Näin sain oman kynäni kautta osallistua kulttuuriperinnön säilyttämiseen.

Pielisen museon kasvu ja kotiseututyön merkitys

Kansakoulunopettajan vaatimattomasta harrastuksesta kasvoi vuosikymmenten kuluessa maamme toiseksi suurin ulkomuseo. Pielisen museo käsittää nykyisin kymmeniä rakennuksia ja laajan esinekokoelman.

Isän kiinnostus kotiseututyöhön jätti pysyvän jäljen myös minuun. Arvostan kaikkea, mikä tukee paikallista kulttuuria – ja uskon, että jokainen koulu voi osaltaan vahvistaa tätä yhteyttä. Nykyisyyttä voi ymmärtää

vain, jos menneisyys on tiedossamme. Tämä pätee niin kansojen historiaan kuin pienen paikkakunnankin tarinaan.

Metsätyökesät ja elämän oppikoulu

Lukioikäisenä sain vielä toisenlaisen oppikoulun: kolmena kesänä työskentelin valtion metsähallinnon palveluksessa Pohjois-Karjalan erämaissa. Kesät kuluivat savottakämpillä, pitkospuita pitkin kulkien ja metsää hoitaen – istuttaen, raivaten ja kulottaen.

Yhdellä kesällä olin mukana sahuriporukassa tekemässä liipettejä eli puisia ratapölkkyjä. Työ päättyi äkisti, kun terämies menetti kaksi sormeaan pyörivään terään. Omasta osuudestani ei jäänyt suurta jälkeä Suomen metsiin, mutta sain arvokkaan kokemuksen: ymmärryksen siitä, mitä metsä merkitsee meille ihmisille ja kuinka sen hyvinvointi vaatii myös fyysisiä ponnistuksia.

Lapsuuden ja nuoruuden vuodet koulun, museon ja metsän keskellä olivat monin tavoin kasvun vuosia. Ne opettivat työn, kulttuurin ja yhteisöllisyyden merkityksen. Samalla ne loivat perustan ajattelulle, jossa menneisyyden tunteminen ja sen vaaliminen ovat osa vastuuta tulevaisuudesta.

Opettajuus luonteva vaihtoehto

Koulujen jälkeen alkoi opiskelu. Jostakin syystä ei mieleeni tullut muita vaihtoehtoja kuin opettajan ura. Vaikuttiko koti vai teinkö itsellisen päätöksen? Siihen en osaa vastata. Valmistuin Jyväskylän Kasvatusoppillisesta korkeakoulusta yhdessä tulevan vaimoni kanssa kansakoulunopettajaksi vuonna 1961, jolloin myös menimme naimisiin. Samalla astuimme tukvasti siihen kulttuuriin, jonka opetustoiminta ja koulutus tarjoavat.

Olimme Haapajärven Rannan koululla opettajina vuoteen 1964 saakka, ja armeijakin tuli käydyksi noihin aikoihin. Oli muuten erikoista, että vain kilometrin päässä peltojen takana oli toinen kansakoulu. Se sijaitsi välissä virtaavan Kalajoen takana. Olivatko isännät aikoinaan päättäneet,

että ”meiränkin puolella täytyy olla oma koulu”? Nyt niistä kumpikaan ei ole enää toiminnassa.

Viisi vuotta Haapajärvellä oltuamme tuli jälleen muutos elämään. Silloinen piiritarkastaja Väinö Metsäranta tuli tarkastuskäynnille. Hän sai meistä ilmeisesti hyvän kuvan, koska hän kehotti itseäni ja vaimoani jatko-opiskeluun kansalaiskoulun yleisaineiden opettajaksi. Näin teimme, ja valmistuttuamme vuonna 1965 saimme virat Iitin Kausalan kansalaiskoulusta.

Jatko-opintoihin Jyväskylän yliopistoon ja oikopäätä Kouluhallitukseen

Jatkoin parin vuoden jälkeen vielä opintojani Jyväskylän yliopistossa ja suoritin vuonna 1973 yhteiskuntatieteiden kandidaatin tutkinnon valtio-oppi pääaineena. Ilmoittauduin sitten kouluhallinnon keskimmäiseen arvosaanaan vaadittavaan harjoitteluun Kymen lääninhallituksen kouluosastoon. Kuinka ollakaan, siellä oli koulutoimentarkastajana vanha tuttu, Väinö Metsäranta. Hän johdatteli minut töihin. Kun hän sitten lähti lyhyelle kesälomalle, hän jätti työpöytänsä ja siinä olevat tehtävät minulle hallinnollista valmistelua varten. Takaisin tultuaan hän oli tyytyväinen työhöni. Hän teki minulle yllättävän esityksen: Kouluhallituksessa on auki suunnittelijan paikka kokeilu- ja tutkimustoimistossa. Hae sinne! Näin tapahtui, ja pääsin töihin Kouluhallitukseen ja tulevalle hallintouralle. Jotenkin jäi mielikuva, että Metsäranta oli ehkä omalta osaltaan ollut rekrytoinnissakin vaikuttamassa asiaan.

Kouluhallituksessa työskentelyn aika oli työelämässäni hallintokokeusten saamisen vaikuttavin ja paras aika. Elettiin koulumaailman voimakasta kehittämis- ja muutosaikaa. Oli tulossa peruskoulu-uudistus, lukion opetussuunnitelmien kehittäminen, opettajien jatko- ja täydennyskoulutuskysymykset, oppimateriaalien uusiminen, tietotekniikan käyttöönotto jne. Uudet haasteet vaativat uutta ajattelua, suunnittelua, kokeilua ja kokemusten hankkimista kentältä.

Kouluhallituksessa työ oli valtaosaltaan yhteistyötä eri osastojen ja koulutuksen järjestäjien kanssa. Asiat olivat mielenkiintoisia, ja yksittäi-

nen virkamieskin saattoi vaikuttaa työllään kehityksen kulkuun. Peruskoulun vireillä oleva lainsäädäntö ei vielä rajoittanut uutta suuntaa luovaa kehittämistyötä.

Työni Kouluhallituksessa sijoittui pääasiassa opetusosaston oppimateriaalitoimistoon. Oppikirjojen kokeilupainosten kenttäkokemusten ja asiantuntijoiden lausuntojen perusteella vein istuntoon hyväksyttäväksi uusia oppimateriaaleja. Neuvottelut kustantajien kanssa olivat jokapäiväistä tehtävää. Kustannustoiminta kaiken kaikkiaan tuli hyvin tutuksi. Taisi olla välillä pientä poliittista värinääkin ja lobbauksen makua tapahtumissa. Joka tapauksessa uusi peruskoulu sai uudet oppikirjat

Hallintovirran vietävänä – ja tyytyväisenä perillä

Olin jo jonkin aikaa katsellut lääninhallitusten suuntaan, sillä minua kiinnosti työ lähempänä kouluelämää. Sainkin sitten tilaisuuden ja Kouluhallitukselta määräyksen hoitaa viransijaisuuksia Uudenmaan lääninhallituksen vs. ja vt. koulutoimentarkastajana vuosina 1979–1981. Hakeuduin ja pääsin vuonna 1981 Etelä-Suomen lääninhallitukseen vakinaiseksi koulutoimentarkastajaksi.

Työskentely lääninhallituksessa oli paljolti valmiiden säädösten parissa työskentelyä, koulutoimen lainmukaisuuden toteutumisen seurantaa. Virkamiesten työ oli varsin itsenäistä verrattuna Kouluhallituksen työtehtäviin. Koulutoimentarkastaja esimerkiksi hyväksyi ilman esittelyä koulujen opetussuunnitelmat. Vieläkin vapaampia työmuotoja lääninhallituksesta toki löytyi. Itselläni oli onni työskennellä opettajankoulutuksen ja lääninkouluttajien kanssa. Lukuisia olivat ne Heinolan kurssikeskuksen seminaarit, joissa innokkaat opettajat ja kouluttajat veivät oman aineensa ja työtapojen tietämystä eteenpäin. Siinä työssä vapaa innovaatio oli kaikin puolin luvallista.

Lääninhallituksessa parikymmentä vuotta eri tehtävissä palveltuani siirryin eläkkeelle vanhemman lääninsihteerin virkanimikkeellä vuonna 2002. Sitä ennen työurani viimeiset vuodet palvelin lääninhallituksen sosiaali- ja terveysosastoon perustetussa kuntayksikössä, jonka tehtäväala oli poikkihallinnollinen. Työnkuvaani kuuluivat muun muassa maaherran

järjestämät kokoukset ja neuvottelut kuntajohtajien kanssa, lähialueyhteistyö, pakolaisten kuntiin sijoittaminen sekä väestön vähemmistöasiat.

Kiinnostus kouluhallintoon säilyi senkin jälkeen, ja olin kiinteästi useita vuosia mukana siinä toiminnassa, jota tarjosi Valtion sivistyshallinnon senioriklubi eli eläkkeellä olevien lääninhallituksen opetusalan virkamiesten yhdistys. Se seuraa edelleen, mitä koulumaailmassa tapahtuu, ja antaa virikkeitä jäsenilleen erilaisten tapahtumien ja tapaamisten merkeissä.

Välillä pohdin, valitsinko itse tieni vai vaikuttivatko siihen olosuhteet ja kouluhallinnon viranomaiset. Veikö pelkkä sattuma minua onnekkaasti eteenpäin hallintovirrassa? Oli miten oli, itse olen ollut tyytyväinen omaan työelämäni ja niihin valintoihin, joita sen kuluessa jouduin tekemään. Työtoverini saavat omalta osaltaan kiitokseni siitä, että viihdyin työssä ja sain tarvittaessa tukea ongelmien ratkaisuun.

Heikki K. Lyytinen

Elämän kiertoportaat – uudistajan tarina koulutuksen muutoksissa

Heikki K. Lyytisen ohjautuminen koulutoimentarkastajaksi oli pikemminkin elämän ”kiertoportaiden” onnekas sattuma kuin selkeästi tietoinen ja tavoitteellinen pyrkimys. On kuitenkin ilmeistä, että se oli mahdollinen vaihtoehto jo kouluaikoina ja opintojen yhteydessä välittyneiden mielikuvien ja kokemusten myötä. Myös Lyytisen koulutus palveli ohjautumista opetushallinnon tehtäviin, vaikka opinnot suuntasivatkin aluksi työuraa kielten opettajaksi.

Paluu jatko-opintoihin opetustehtävien jälkeen ja suuntautuminen kielioopinnoista kasvatustieteeseen oli johtamassa Lyytistä tutkijan uralle, kun sattuma puuttui elämän valintoihin ja Keski-Suomen lääninhallituksessa avautui koulutoimentarkastajan viransijaisuus. Kasvatustieteen assistentin ja lehtorin tehtävien jälkeen koulutoimentarkastajan yhteiskunnallinen asema ja palkkausedut lisäsivät sen houkuttelevuutta. Valintaa tukivat myös kokemukset koulutoimentarkastajan työstä sekä useat ammattiin mielenkiintoa viritäneet tarkastajakontaktit. Koulutoimentarkastajan sijaisuus johti vakinaisen viran saamiseen Kymen lääninhallituksessa ja myöhemmin Keski-Suomen lääninhallituksessa.

Lyytisen päätyminen koulutoimentarkastajaksi ajoittui 1980-luvun alkuun, jolloin koulujen tarkastukset olivat tarkastus- ja ohjauskäyntejä. Ajan henki alkoi kuitenkin signaloida muutoksia tarkastajan tehtäviin 1980-luvun puolessa välissä. Toimenkuvan jatkuvat muutokset johtivat Lyytisen kohdalla paluuseen yliopistoon ja 1990-luvun puolessa välissä takaisin lääninhal-

litukseen – tällä kertaa osastopäälliköksi. Myöhemmin lääninuudistus johti vastaavaan tehtävään Länsi-Suomen lääninhallituksessa.

Lopulta muodollinen työura päättyi Jyväskylän yliopistossa Koulutuksen arviointisihteeristössä pääsihteerin tehtävissä. Lyytinen palasi tarkastustointimintaan vielä kirjallisesti entisen kollegansa Pauli Rautaman kanssa yhdessä laatimansa tarkastustoiminnan historiakatsauksen sekä tämän julkaisun toimitustyön yhteydessä.

Tietoinen valinta vai elämän ”kiertoportaiden” sattuma?

”Elämä ei ole suora ja helppo käytävä, jota pitkin me vaellamme vapaina ja ilman vastoinkäymisiä, vaan polkujen sokkelo, jossa meidän on löydettävä tiemme – eksyneinä, hämmentyneinä ja aina uudelleen umpikujaan joutuen. Mutta aina, jos meillä on vain uskoa, meille avautuu ovi, kenties sellainen, jota emme itse olisi koskaan tulleet ajatelleeksi, mutta joka lopulta osoittautuu meille hyväksi.”

A.J. Cronin (1896–1981)
skottilainen lääkäri ja tietokirjailija

Ammatillinen suuntautuminen on usein monien eri tekijöiden tulos. Hyvin harvoin se on tavoitteellinen ja määrätietoinen pyrkimys – ammatillisten unelmien onnellinen täysosuma, johon päädytään ennakkoon laaditun visiosuuntautuneen käsikirjoituksen mukaan. Tuskin kovinkaan usein ammatin valinta perustuu myöskään omien vahvuuksien ja heikkouksien perusteelliseen analyysiin.

Varsin usein mielenkiinto kohdentuu moniin vaihtoehtoihin ja lopullinen valinta kypsyy vähitellen. Valintaa ohjaavat usein milloin vahvat milloin heikot mielikuvat ammatin perusolemuksesta, koska siitähän ei voi olla mitään pätevää saati kokemuksellista tietoa. Ammatin valinta voi olla myös kohdalle osunut elämän ”kiertoportaiden” yksi sattuma tai sitten onnellinen tai onneton ajautuminen.

On kuitenkin olemassa yksi ammatti, jota pääsee tarkkailemaan jo koulussa. Se on opettajan tuskin koskaan katoava ammatti. Voisi perus-

tellusti väittää, että opettajankoulutus tässä suhteessa alkaa jo peruskoulutuksessa tai jopa varhaiskasvatuksessa. Voi olla, että jo tässä vaiheessa opettajuudesta muodostuu kuva, jota opettajankoulutukseen ei pysty radikaalisti muuksi muuttamaan. Käsitys hyvästä opettajuudesta muotoutuu jo oppilaan roolissa, ja se käsitys saattaa olla varsin pysyvä myös oman opettajuuden kehittymisen kannalta. Koska opettajan työn tuntee, voisi ajatella, että ammatinvalinta juontuisi jopa rakkaudesta lajiin, mutta tuskin enää näinä aikoina.

Koulutoimentarkastajan ammattikaan ei ollut aikoinaan oppilaille vieras. Tarkastus saattoi osua oppilaan omaan kouluun ja jopa omaan luokkaan. Tarkastuksiin myös valmistauduttiin etukäteen huolella oppilaita myöten, vaikka tarkastaja saattoi tulla kouluun myös tulostaan lainkaan ilmoittamatta vähin ääniin ”keittolan” kautta. Oppilaita saatettiin jopa tarkastajan avulla pelotella korostamalla läksyjen osaamisen tärkeyttä tarkastustapahtumassa. Olihan hyvin tavanomaista, että tarkastaja tarkasti oppilaiden pulpettien sisällön ja kouluvihkot. Ehkä hän saattoi kysyäkin jotakin oppitunnin aiheeseen liittyvää ja puuttua myös muutoin opetuksen kulkuun. Kenties tarkastaja yllätti opettajan pyytämällä häntä pitämään oppitunnin aiheesta, johon opettaja ei ollut valmistautunut. Ei ollut myöskään poikkeuksellista, että tarkastaja oli näkymätön hahmo, joka Damokleen miekkana toimi oppimisen kannustimena tai pelottimena, vaikka ei ollut edes paikalla.

Tarkastustilanteet saattoivat joskus muistuttaa pikemminkin näytelmiä kuin spontaaneja oppitunteja: kaikki sujui käsikirjoituksen mukaan eikä mitään jätetty sattuman varaan. Oppilaidenkin käytös saattoi olla nuotitettu etukäteen, jotta draama ei pääsisi yllättämään. Tarina kertoo, että jossain paikoissa oli jopa etukäteen sovittu, että toisella kädellä viittaaminen tarkoitti, että oppilas osaa vastata kysymykseen, ja toisella kädellä viittaavilta ei kannattanut kysyä.

Ensi kosketus tarkastajan työhön jo kansakoulussa

Omalla kohdallani ensi kosketus tarkastajan työhön tapahtui alkuopetuksessa. Opinpolkuni alkoi pienessä kyläkoulussa Kuopion maalaiskunnassa

vuonna 1954. Isäni oli kouluajanani koulun johtokunnan jäsen. Koulu oli tuohon aikaan koulutuksellisesti vaatimaton supistettu kansakoulu, jota heikensi vielä syrjäiselle kyläkoululle tyypillinen opettajien runsas vaihtuvuus. Opettajien joukossa oli eri vuosina ”maistereiksi” nimitettyjä nuoria ylioppilaita, joiden pedagoginen koulutus oli lähinnä peräisin heidän omilta kouluvuosiltaan.

Omalla kohdallani koulutuksellinen heikkous tarkoitti sitä, että lukutaitoni oli kadonnut ensimmäisen kesäloman aikana kesäisissä liikunta- ja lintuharrastuksissa ja heinäharavan varressa. Asia oli hoidettava kotiopetuksena toisen luokan aloitusvaiheessa. Kun opettajana oli oma äiti, myöhemmin opittu sanonta ”Kertaus on opintojen äiti” sai tavanomaista omakohtaisemman merkityksen.

Varsinainen supistettu koulu oli aikanaan yksiopettajainen, ja siinä kaksi alinta luokkaa korvattiin yhteensä vain 12-viikkoisella tai pidemmällä 18-viikkoisella alakoululla. Joissakin kunnissa kolmaskin luokka saattoi olla supistettu. Käytännössä alakoululaisilla lauantait olivat koulupäiviä. Syksyllä ja keväällä oli kolme viikkoa koulua viisi päivää viikkoa kohti. Yläkoululaiset kävivät koulua muina päivinä viikossa. Vuonna 1945 annetun lainmuutoksen mukaan kunnan oli järjestettävä 36-viikkoinen alakoulu, mikäli piirissä ilmoitautui 12 lasta. Kuitenkin vielä 1960-luvulla oli supistettuja kansakouluja.

Pieniä koulupiirejä ja supistettuja kouluja oli syntynyt erityisesti siksi, että oppivelvollisuuslain mukaan kenelläkään ei saisi olla yli viiden kilometrin koulumatkaa. Kotimaakunnassani Savossa vesistöt rikkoivat kulkuyhteyksiä ja pidensivät koulumatkoja. Kuopion piirissä oli vielä 1950-luvulla runsas parikymmentä supistettua kansakoulua kuten edellä mainittu ensimmäinen opinahjoni. Siellä myös opettajana saattoi lauantaisin toimia opettajan puoliso, vaikkei hänellä opettajan pätevyyttä ollutkaan.

Ensi kosketukseni tarkastajan työhön ei kyläkoulussani ollut tavanomainen, sillä tarkastus ei liittynyt koulunpitoon yleensä vaan yksinomaan opettajan toimintaan. Opettajalla oli nimittäin vakava alkoholiongelma, joka ei voinut olla näkymättä opetuksessa, jos sellaisesta saattoi ylipäänsä puhua. Asia oli hyvin myös johtokunnan ja kylän tiedossa. Tosin tarkastuskäynnistä, jossa oli mukana myös johtokunnan jäseniä, on jäänyt mieleeni positiivinen kommentti luokan seinällä olevista

oppilaiden tekemistä luovista tuotteista: ”Onhan täällä jotain hyvääkin saatu aikaan.”

Kyläkunnan ”Serafinojen ja Sandrojen” värittäjä ja luovalla mielikuvituksella elävöittäjä huhumylly ja tarkastuskäynnit johtivat opettajan erottamiseen, ja opettajamme siis vaihtui kesken lukuvuoden.

Tuo ensimmäinen tarkastajakokemus jäi mieleeni elinikäisesti: hän ei ollut vain pelottava virkamies vierailulla, vaan henkilö, joka toi ratkaisun todelliseen ongelmaan. Siinä missä muut puhuivat, tarkastaja toimi. Ja niin sai yksi kyläkoulu uuden alun – ja muutama pieni oppilas uuden suunnan. Vastaava tilanne toistui myöhemmin, kun olin itse tarkastaja ja jouduin selkeäsanaisesti antamaan opettajalle ohjeeksi eroamisen. Muita vaihtoehtoja ei tuolloin enää ollut oppilaiden eikä opettajan omankaan edun kannalta.

Uusi opettajamme oli kaikessa myönteisyydessään edelliseen verrattuna kuin toisesta maailmasta ja ammatillisesti erittäin pätevä ja sopivalla tavalla vaativa. Koulussa tapahtui todellinen ryhtiliike – kulttuurisokki. Uuden opettajan opetuksen laatu vaikutti siihen, että seuraavina vuosina koko joukko oppilaita pyrki oppikouluun ja runsaslukuisesti myös onnistui pyrkimyksessään.

Myös itse pyrin viidenneltä luokalta oppikouluun Kuopion klassilliseen lyseoon. Kyläkoulun tarjoamat taidot riittivät kuin riittivätkin, vaikka välillä tuntui, että kielioppi oli opittu enemmän korvakuulolta kuin kirjoista. Muutto kodin turvallisesta ympäristöstä 12-vuotiaana vanhempien taloutta koettelemaan alivuokralaisasumiseen vieraan kaupungin sykkeeseen oli suuri elämän muutos. Moni maalta lähtenyt palasi takaisin sopeutumisongelmien vuoksi – minä jäin, vaikka aluksi kaipasinkin enemmän äidin leipomuksia kuin klassillisen lyseon latinaa.

Kyseinen oppikoulu oli latinakouluna vaativa ja voimakkaasti karsiva koulu spartalaisen pedagogiikan hengessä, tosin ilman nälkää. Sitä osoitti sekin, että 84 oppilaan joukosta kahdeksan vuoden opinnoilla pääsi keväällä ylioppilaaksi omalta luokaltani seitsemän ja rinnakkaisluokalta vain neljä. Hyvin moniaineksisesta suuryhmästä oli tullut ankarassa oppiennätyskarsinnassa valikoitunut pienryhmä, jonka edellytykset jatko-opintoihin olivat hyvät. Moni tosin jätti tavoitteellisesti opintonsa keskikouluasteeseen, vaikka varsinaista keskikouluastetta ei yksijakoiseen klassilliseen lyseoon kuulunutkaan. Itsekin harkitsin vakavasti asiaa.

Opinto-ohjausta ei ollut, ellei sellaiseksi katsota opiskelumenestystä sinänsä. Toistuvat ehdot ja luokan kertaaminen toimivat tienviittana ja veivät lopulta monelta halun jatkuvaan kertaamiseen. Opintojen keskeyttäminen oli hyvin tavanomaista.

”Pueri sunt pueri” – ja tarkastajat vielä enemmän

Toinen kosketus tarkastajan työhön liittyi oppikouluuikaan Kuopiossa 1960-luvulla. Tuolloin koulu oli jo muuttunut klassilliseksi yhteislyseoksi, jolloin naissukupuoli omalla olemuksellaan rikasti ja pehmensi ankaran poikakoulun kuvaa. Kuria se ei kuitenkaan höllentänyt. Kouluhallituksen ylitarkastajat tarkastivat tuolloin eri oppiaineiden opetuksen. Muistikuvani siitä on edelleen hyvin kirkas.

Luokkaan ilmaantui 2–3 tarkastajaa seuraamaan opetusta. Kyseessä oli saksan kielen oppitunti. Tarkastus ei jäänyt suinkaan pelkäksi seurannaksi, sillä yksi tarkastajista ei ollut ilmeisesti tyytyväinen opetukseen, ja hän puuttui oppitunnin kulkuun siirtymällä itse estradille. Hän kiinnitti huomiota saksan kielen ääntämiseen ja erityisesti sanojen aksentteihin. Hän otti esille opettajan lausuman sananlaskun: ”Morgen, morgen, nur nicht heute, sagen immer faule Leute.” Hän totesi erityisesti sanojen painotusta korostaen, että sananlasku lausutaan näin ja näin, jotta runopoljento muodostaisi harmonisen kokonaisuuden. Sen jälkeen hän rytmitti ääntämistä yhdessä meidän oppilaiden kanssa. Opettaja seurasi sivusta kasvot punaisena häpeästä hehkuen. Tarkastajan menettely oli erittäin epäammattimainen ja opettajaa nöyryyttävä ja jäi sellaisena ikuisesti yhtä lailla niin oppilaiden kuin opettajankin mieliin.

Muistelen, että opettaja oli omalla opetustyyllillään jo aiemmin menettänyt poikakoulussa auktoriteettiaan. Latinakoulussa pojat tekivät kujeita, joita oli totuttu luonnehtimaan latinaksi: ”Pueri sunt pueri et puerilia tractant”, ”Pojat ovat poikia ja tekevät poikamaisia kujeita.” Nyt menivät opettajan viimeisetkin auktoriteetin rippeet.

Klassillisen koulutien jäljet uravalinnoissa

Oppikoulun viimeisillä luokilla ammattivaihtoehdot nousivat esille. Opintoihin kuului jo silloin uutena asiana ammatinvalinnan ohjausta. Yleinen käsitys oli, että vähintään seitsemän vuotta jatkuneista latinan opinnoista oli hyötyä, jos aikoi opiskella papiksi tai lääkäriksi. Ei klassillisessa lyseossa meitä kuitenkaan suinkaan valmennettu papin tai lääkärin ammattiin, vaikka uskontoa hartaasti opetettiinkin ja jokin anatomian termi saattoi sotatermien ohella latinan sanastoon kuulua. Eli ei meitä latinan pänttääjiä koulutettu millekään erityiselle opintouralle. Ehkä taustalla oli ajatus valmentaa klassillisen sivistyksen valiojoukkoa, joka kovan karsinnan ja syväsuuntautuneen sivistyspääoman pohjalta menestyisi alalla kuin alalla.

Kurikin oli koulussa omaleimainen. Yritettyämme kerran mennä luokkaamme saranoiden puolelta sisään joutui koko luokka kirjoittamaan kymmeneen kertaan vuoden 1872 koulujärjestyksen koulukuria koskevan pääluvun (35 §). Se oli samalla ensi kosketukseni opetushallinnon säädöksiin. Vieläkin palautuvat mieleen koulujärjestyksen vanhat sanamuodot elämän ohjeina.

Omalla kohdallani silloinen ammatinvalinnan ohjaus soveltuvuustesteineen ja keskusteluineen ei pystynyt viitoittamaan tietä edes suuntaa antavasti. Mieleeni on jäänyt kuva, että kaikki kaavailemani ammattivaihtoehdot olivat ammatinvalintapsykologille suoritettujen testien pohjalta yhtä sopivia eli valinta oli itselläni. Testit olivat ilmeisen ilmavia. Ohjaus ei ollut siis millään tavoin normittavaa ja suoraviivaista. Ehkä ammatinvalinnan ohjaus 1960-luvulla edusti jo uutta suuntaa, jossa nuoren mielipiteen painoarvo kasvoi. Nuori tuli entistä selkeämmin toimijaksi ja yksilöksi, joka valitsi oman suuntansa aiempaa riippumattomammin.

Oppikoulun opintomenestyksen pohjalta olin ajatellut kielten opettajan ammattia. Myös psykologin ammatti oli mielessä. Hain lopulta heti ylioppilastutkinnon jälkeen opiskelemaan Jyväskylän yliopistoon pohjoismaista filologiaa ja Rooman kirjallisuutta (latinan kieltä) sekä psykologiaa ja Tampereen yliopistoon taloustieteitä. Psykologian opiskeluun pääsi tuolloin valintakokeen kautta. Tampereen yliopiston taloudellis-hallinnolliseen tiedekuntaan riitti ylioppilastutkinto.

Opiskelijan uteliaisuus ja umpihumanismin voima

Pääsin kaikkiin edellä mainittuihin vaihtoehtoihin ja valitsin lopulta ruotsin ja latinan kielen opinnot Jyväskylän yliopistossa. Valitsin sivuaineeksi vielä germaanisen filologian eli saksan kielen. Opiskelin sivuaineina myös psykologiaa, kasvatustiedettä ja yleistä historiaa sekä fonetiikkaa. Myöhemmin opiskelin hieman romaanisia kieliä: italiaa, ranskaa ja espanjaa. Latinan kielen pohjalta ne osoittautuivat yllättävän helppoiksi. Opiskelin myöhemmin myös venäjää.

Kaksi opintomatkaa Roomaan, jossa pidin myös esitelmän keisariforumeista, olivat vähällä suunnata tietäni tieteellisiin jatko-opintoihin. Asuin Gianicolo-kukkulan laella sijaitsevassa 500 vuotta vanhassa renessanssihuvilassa Villa Lantessa, joka on Suomen Rooman-instituutin toimipaikka. Väitöskirjan aihekin oli valmiiksi pohdittu. Se olisi ollut syventävä jatko erinomaisen arvosanan saaneelle pro gradu -työlleni. Jatkoa toivottiin myös tutkielmani tarkastajien lausunnossa.

Opiskeluvalinnoissani korostuivat itse asiassa jo koulusta tutut oppiaineet ja niissä vielä mieliaineet. Latinan kielestä muotoutui pääaine. Vanhoista kielistä opiskelin myös antiikin kreikkaa ja sanskriittia – siis yhteiskunnan ääriperiferiassa olevia umpihumanistisia oppiaineita. Sanksiitin kohdalla koulutuksen ja työelämän kohtaanto on jäänyt hyötysuhteeltaan alhaiseksi, ellei mitättömäksi. Ehkä kiinnostus voitti oleellisuuden.

Tosin opiskeluaikana en kokenut oppiaineitani elämän ulkokehälle kuuluviksi. Kuuluin peräti siihen innokkaaseen opiskelijaryhmään, joka ajoi latinan kielen professuuria Jyväskylän yliopistoon. Muistissani ei ole, miten silloinen yliopiston rehtori Ilppo Simo Louhivaara matemaatikkona reagoi, kun veimme aloitteen hänelle. Latinan kielen professorin virka joka tapauksessa perustettiin vuonna 1971. Virkaan nimitettiin samana vuonna Päivö Oksala, joka sai ihmeellisellä tavalla kuolleen kielen elämään ja tuottamaan oppimisen iloa. Näin mahdollistuivat latinan kielen laudatur- eli syventävät opinnot. Mitä sitä ei opintojensa mahdollistamiseksi olisi tehnyt?

On ilmeistä, että kaksi suuresti arvostamaani Kuopion klassillisen lyseon latinan opettajaa vaikuttivat pääaineen valintaan. Toinen heitä oli lehtori Unto Paananen, joka jo silloin suoritti tieteellisiä jatko-opintoja,

ja toinen Paanasen sijaisuutta hoitanut filosofian maisteri Paavo Castrén. Molemmat päätyivät yliopistouralle ja kansainvälisestikin arvostetuiksi antiikin tutkijoiksi. Paavo Castrén on kirjoittanut muun muassa *Uuden antiikin historian* ja *Antiikin käsikirjan* ja ansioitunut Pompeijin tutkijana, ja edesmennyt Unto Paananen on kirjoittanut muun muassa tunnetun viinikirjan *Italian viinit*.

Pätevä mutta paperiton

Opintoni etenivät laajalla rintamalla varsin ripeästi. Neljän vuoden opintojen jälkeen suoritin asepalvelukseni. Reserviupseerikoulun aikana ohjauduin jostakin syystä oppilaskunnan tutkimusryhmään – tuloksena raportti sotilas- ja siviilijohtamisen yhteyksistä. Raportti julkaistiin pääesikunnan julkaisusarjassa. Myöhemmin ilmeni, että se olisi hyvin kelvannut sosiologian laudatur-työksi.

Heti asepalveluksen jälkeen hain eri puolilta Suomen niemeä kielten opettajan paikkoja. Päädyin lopulta Oulaisten yhteiskouluun – siis perinteiseen valtion oppikouluun latinan ja ruotsin kielen opettajaksi. Opetin lisäksi historiaa, olihan minulla tuoreet historian opinnot takana. Toimin myös tyttöluokan luokanvalvojana. Mikä olisikaan ollut hienompaa aloittelevalle poikamiesopettajalle?

Ensi kertaa jouduin myös tilanteeseen, jossa minun oli arvioitava abiturienttien ylioppilaskokeet – puntaroitava muiden elämän kohtaloita. Se oli arvokas kokemus sinänsä nuorelle opettajalle, jonka omista ylioppilastutkintokokemuksista oli vain muutama vuosi. Opettajuuden kulta-asteikkona olivat tuohon aikaan oppikoulussa ylioppilaiden laudatur-arvosanojen määrät. Siinä suhteessa onnistuin hyvin. Minun haluttiin jatkavan, mutta muodollinen pätevyys kuitenkin puuttui. Byrokratian vaativa jumalatar päätti toisin.

Vakinainen historian lehtori Unto Lindholm siirtyi ensimmäisen opettajavuoteni jälkeen koulutoimentarkastajaksi Vaasan lääninhallitukseen. En pohtinut silloin omalla kohdallani vastaavaa urakehitysvaihtoehtoa, mutta on hyvin mahdollista, että asia saattoi jäädä tietoisuuteeni tai sitten tiedostamattomaan. Jatkoin hänen työtään historian opettajana.

Myöhemmin tapasimme usein Heinolan kurssikeskuksen seminaareissa tarkastajakollegoina.

Jälleen opin tielle ja hetkeksi uusiin opettajan tehtäviin

Toimin Oulaisissa opettajan tehtävissä kaksi vuotta. Koska minulta puuttui auskultointi muodollisen pätevyyden saamiseksi opettajan virkoihin, päätin jatkaa tältä osin opintoja. Samalla jatkoin ruotsin kielen ja kasvatustieteen laudatur-opintoja. Auskultoinnin jälkeen siirryin pariksi vuodeksi ruotsin kielen tuntiopettajaksi Jyväskylän teknilliseen oppilaitokseen ja jatkoin samalla kasvatustieteen opintoja. Suoritin samalla kouluhallinnon keskimmäisen arvosanan tutkinnon sekä kansanopiston ja kansalaisopiston opettaja- ja rehtoriharjoittelun.

Kouluhallinnon keskimmäiseen arvosanaan liittyvän harjoittelun suoritin Kuopion lääninhallituksen kouluosastolla. Kouluosaston osastopäällikkönä oli silloin lääninkouluneuvos Olli Murtorinne. Hän oli ollut minun ensimmäinen työnantajani, sillä olin tehnyt hänen loma-asuntonsa ulkorakennukseen pärekaton. Muistan hänet arvokkaana ja humanina herrasmiehenä, joka oli tehnyt pärekaton tekijään suuren vaikutuksen. Olin silloin oppikoulun viimeisillä luokilla, ja Murtorinne oli siihen aikaan Kuopion pohjoisen piirin kansakouluntarkastaja.

Harjoittelun aikana osallistuin ensimmäisen kerran myös koulujen tarkastuksiin. Mieleeni on jäänyt koulutoimentarkastaja Onni Miettisen laveasanainen tarkastuksen loppuraportointi, josta ei ollut loppua tulla. En silloin osannut kuvitella, että tutustuin silloin moniin tuleviin kollegoihini. Tutkimussihteerinä oli silloin myöhemmin osastopäällikkönä toiminut lääninkouluneuvoskollegani Heikki Laakso. Siihen aikaan koulutoimentarkastajina olivat muun muassa Kosti Aro, Esa Huttunen, Paavo Launonen, Tapio Ruottinen ja Ilmari Turunen.

Ennen opintojen loppuun saattamista minulle tarjoutui tilaisuus osallistua kasvatustieteen laitoksen tutkimus- ja opetustehtäviin eri sijaisuuksia hoitaen. Toimin lyhyen ajan myös kielenkääntäjänä hoitaessani viransijaisena amanuenssin tehtäviä Kasvatustieteiden tutkimuslaitoksella.

Tie koulutoimentarkastajaksi – opinnot, kokemukset ja kansainväliset vaikutteet

Jyväskylän yliopiston kasvatustieteen laitoksen tarjoamiin kasvatustieteen opintoihin sisältyi 1960- ja 1970 -luvuilla cum laude -opintojen vaiheessa ammatillista suuntautumista palvelevia vaihtoehtoja. Niiden joukossa oli muun muassa kouluorganisaatioon ja kasvatussosiologiaan sekä koulutussuunnitteluun ja opetushallintoon keskittyviä opintosuuntia. Myös peruskoulu-uudistukseen ja erityisesti peruskoulun opetussuunnitelmaan perehdyttiin ajankohtaisena teemana.

Oma opintokokonaisuus oli 1970-luvun loppupuolella koulutussuunnittelun ja opetushallinnon praktikum, johon liittyi myös käytännön perehtyminen alan organisaatioiden toimintaan. Näin opetustoimen alue- ja paikallishallinto sekä koulutusorganisaatiot tulivat tutuiksi. Opintokokonaisuuteen kuului myös opetushallinnon käytännön asiantuntijoiden luentoja.

Mieleen on jäänyt kasvatustieteen laitoksen opetushallinnon luennoista koulutoimentarkastaja Uuno Tuomolan elävään koulutodellisuuteen perustuvat luennot. Hänen luentonsa antoivat kuvan tarkastustoiminnan tärkeydestä ja jopa ajassa kestävydestä. Tarkastuksia ei silloin kyseenalaistettu. Luennoitsija sitoi lakipykälät kokempohjaisiin tilanteisiin värittömän asiallisesti, jopa kuivantuntuaisesti, mutta sittenkin erityisen kiinnostavasti. Hän sai lakipykälät elämään, koska hän oli pitkään toiminut kansakouluntarkastajana. Hän kertoili elämänläheisesti myös omista tarkastuskokemuksistaan.

Tarkastus saatettiin tehdä hänen aikanaan mitään siitä ennakoon ilmoittamatta. Se saattoi alkaa keskustelemalla vahtimestarin ja keittolan emännän kanssa. Joskus tarkastus aloitettiin käymälästä – tosin ikiaikaista käymälärauhaa rikkomatta. Itse asiassa käymälät eivät olleet millään tavoin ainutlaatuinen tarkastuskohde. Onhan tulivuoren laavan alle jääneen Pompeijin kaupungin asukkaiden ja laajemminkin koko antiikin ajan elämäntavoista hankittu tietoa tutkimalla Pompeijin käymälöiden graffiteja. Ne olivat muun muassa aiemmin mainitsemani professori Paavo Castrénin tutkimuskohteena. Miksipä ei siis tapakasvatuksen laatua ja viestinnän sivistysastetta voisi muun ohella tutkailla käymäläympäristöstä – ”ulko-

huussin” piirroksista ja kirjoituksista? Käymälät lienevät usein ensimmäisiä paikkoja, joissa kansalainen kokee pakottavaa tarvetta ilmaista tunteensa yhteiskunnasta, opettajasta tai vaikka koulun ruokalistasta – suorasukaisesti ja melko pysyvästi.

Kun myöhemmin osallistuin Neuvostoliiton koulutusjärjestelmän arviointiin presidentti Jeltsinin aikana yhdessä Maailmanpankin kansainvälisessä arvioinnissa, ”kykykyvessat” tulivat tutuiksi kouluilla kiertäessäni. Graffiteja en muista kuitenkaan tutkineeni silloisen Neuvostoliiton koulutuksen ja sivistystason indikaattorina. Mukana arviointihankkeessa olivat silloin myös pääjohtaja Erkki Aho ja tutkija Pasi Sahlberg. ”Tarkastimme” silloin koko Neuvostoliiton koulutusjärjestelmää. Oma teemani oli koulun johtaminen.

Koulutoimentarkastaja Uuno Tuomola oli perehtynyt tarkastustointintaan myös akateemisesti. Hän oli tehnyt väitöskirjan kansakoulun tarkastajaan kohdistuvista rooliodotuksista – kerrotun mukaan professori Veikko Heinosen vahvassa ”käsiohjauksessa”. Tarkastajan työhön perehdyttiin tuolloin myös koulutoimentarkastaja Jaakko Rastelan luennoilla. Käytännöllisesti katsoen silloinen koululainsäädäntö oikeusjärjestelmineen käytiin luennoilla perusteellisesti läpi.

Kasvatustieteen lehtorit ja assistentit vastasivat muun muassa praktikumin sisällöstä ja opetushallintoon liittyvien harjoittelupaikkojen organisoinnista. Tämä tehtävä oli myöhemmin myös omana vastuualueenani hoitaessani kasvatustieteen lehtorin viransijaisuutta. Mieleepä on jäänyt apulaisprofessori Jorma Kuusisen ehdotus väitöskirjani teemaksi: tuloksellisesti toimivan koulun (*effective school*) ominaisuudet suomalaisessa koulukulttuurissa. En silloin osannut innostua teemasta, vaikka olisi pitänyt. Otin sen myöhemmin esille useissa julkaisuissani muun muassa oppivan koulun ja itsearviointin yhteydessä sekä hyödynsin tuloksellisesti toimivan koulun kriteerejä tarkastuksissa.

Kohtasin myöhemmin teeman toimiessani runsaan vuosikymmenen ajan (1991–2003) Suomen edustajana OECD:n koulutusindikaattoreiden kehittämisryhmässä, jossa koulutusindikaattoreiden viitekehys perustui koulun prosessi-indikaattoreiden osalta mainittuun ajatteluun. Samalla OECD-maiden koulutusjärjestelmät tulivat tutuiksi. Osa ryhmän jäsenistä edusti myös maansa tarkastusinstituutiota ja kuului alan kansainväliseen järjestöön SICI:iin. Näistä yhteyksistä opin tuntemaan myös kyseisen

järjestön puheenjohtajan. Keskustelun teemoista ei ollut puutetta. Siinä määrin kansainvälinen tarkastustoiminta kiinnosti.

Muotoiliko arviointi minut?

Toimin vuosina 1975–1980 kasvatustieteen laitoksella professori Veikko Heinosen tutkimusapulaisena, kasvatustieteen assistenttina ja lehtorina. Professori uskoi minulle myös kasvatustieteen laudatur-arvosanan tenttikysymysten laadinnan tietyistä tutkintovaatimusten kirjoista, vaikka oma arvosanani oli vielä kesken. Kerran omalle kohdallekin sattui itse laatimani kysymys. Tuskin olin siihen kuitenkaan varautunut.

Hoidin laitoksella myös kasvatustieteen lehtorin Kalevi Kivistön sijaisuutta hänen toimiessaan kansanedustajana. Kalevi Kivistön olin oppinut tuntemaan kasvatustieteen luennoilta hyvin analyyttisenä ja systemaattisena luennoitsijana. Erityisesti deduktiivisen päättelyn logiikka ja looginen syllogismi johtopäätöksenteon tyyppeinä ovat jääneet mieleeni. Totuuden etsinnän keinoja nekin.

Samanaikaisesti osallistuin laitoksella tehtävään tutkimustyöhön. Olin mukana professori Sirkka Hirsjärven johtamassa kasvatustieteen tutkimushankkeessa sekä professori Veikko Heinosen avoimen yliopiston toimivuutta käsittelevässä tutkimushankkeessa, joka kohdentui kasvatustieteen arvosanaopetuksen järjestämiseen kansan- kansalais- ja työväenopistoissa. Kyseisistä aihealueista tehtiin laitoksen julkaisusarjaan useita julkaisuja. Samalla kyseiset koulutusorganisaatiot tulivat tutuiksi. Toimin tutkimuskohteena olevien oppilaitosten arvosanaopetuksen luennoitsijana sekä approbatur- että cum laude -tasoilla (perus- ja aineopinnoissa).

Osallistuin myös professori Veikko Heinosen ja professori Erkki Viljasen *Evaluaatio koulussa* -kirjahankkeeseen. Julkaisu oli siinä mielessä aikaansa edellä, että se tuki myöhemmin koulujen sisäisessä kehittämisessä oleellista koulujen itsearviointia. Siihen aikaan se oli kelpo julkaisu myös tarkastajan työn tueksi muun muassa koulun arviointikohteiden osalta arviointikriteereineen ja mittareineen. Oliko tähän työhön osallistuminen käännekohta myös omalla työurallani? Eli muotoiliko arviointi työuraani myös pitkäjänteisesti?

Latinisti vai kasvatustieteilijä? – Itseään etsivä akateeminen

Keväällä 1980 avautui hakuun yhden kasvatustieteen assistenttuurin kolmivuotiskausi. Professori Veikko Heinonen ja kasvatustieteiden tiedekunta esittivät minua tähän tehtävään, mutta rehtorin virasto ei hyväksynyt valintaani. Kenellekään hakijoista ei annettu sillä hetkellä koko kolmivuotiskautta, vaan vain hyvin lyhytkestoisia kausia. Tuolloin rehtorina toimi professori Kalevi Heinilä. Yleisessä tiedossa oli, että professori Heinosen ja professori Heinilän välit eivät olleet parhaat mahdolliset. Kanteluita oli puolin ja toisin vireillä – ehkä enemmän kuin varsinaisia tutkimuksia. Ilmeisesti laitokselta tehtävää hakenneet katsottiin jollakin tavalla ”heinoslaisiksi”, jolloin tavanomaisilla meriiteillä ei ollut juuri sen enempää painoarvoa kuin latinan opinnoilla työpaikkahaastattelussa.

Kasvatustieteen laitoksella tehdyt valinnat herättivät tyytymättömyyttä, ja osa siirtyi pois laitoksesta. Se sai minut pohtimaan omia vaihtoehtojani. Latinan kielen opintojen jatkaminen ei työelämän kannalta tuntunut järkevältä, eikä tutkijan urakaan vaikuttanut luontevalta. Alalla oli päteviä tutkijoita, myös nuoria entisiä opettajiani, mutta yliopiston virkoja oli vähän, ja lukioissa latinan opetus väheni nopeasti tai katosi kokonaan.

Minulle syntyi kuva, että työelämä tutkimuspuolella olisi kohdallani ollut pitkään niukkojen ja epävarmojen apurahojen avulla elämistä, sikäli kuin niitä olisi kovassa kilpailussa edes onnistunut saamaan. Koin muutoinkin yliopistoyhteisön kovin kilpailuhenkiseksi. Jos omat eväät loppuivat, saatettiin mennä kollegan repulle. Apurahan turvin tehtäviä antiikin ja sitä myöhemmän ajan kirjallisuuden käännöstöitä kenties olisi ollut projektityönä, ja yhdessä kääntäjäryhmässä olinkin mukana. Se ei kuitenkaan tuntunut omalta jutulta. Kääntäminen tuntui ”pakkopullalta”, varsinkin kun teksti oli vanhalla ja ajan kuluttamalla tekstuuralla kirjoitettua myöhäislatinaa. Kyseessä oli historioitsija Johannes Messeniuksen teos *Scondia illustrata*, jonka sisältönä olivat muun muassa Suomen tarunhohtoinen historia kuninkaineen ja Suomen niemen itänaapurisuhteet. Käännös julkaistiin myöhemmin. Samaisten naapuruussuhteiden nykytilanteeseen voisi sanoa: ”Ei mitään uutta auringon alla.”

Opiskelutoverini, sittemmin yliopiston lehtori ja oppi- ja aatehistorian dosentti Juhani Sarsila lähti tälle kääntäjän uralle, ja töitä on näyttänyt

hänelle riittävän eläkevuosia myöten. ”Suomalaisuuden isän” Daniel Jusle-
niuksen ison vihan ajan suomalaisten kärsimyksistä vuonna 1715 pitämä
puhe *De miseriis Fennorum* (Suomen onnettomuus) on hänen käännois-
tään tuorein. Se oli ilmestyessään vuoden vaihteessa 2022 mitä ajankoh-
tais in vertautuessaan Ukrainan sodan verenhimoisiin julmuuksi in – erityi-
sesti Butshan tapahtumi in.

Latinistin tai kreikan taitajan eli gresistin ura olisi saattanut olla omas-
sa lajissaan mielenkiintoinen ja älyllisiä haasteita antava, enkä olisi sitä
millään tavoin kokenut huuhaa-humanistin työksi. Keskustelukumppanit
olisivat tosin saattaneet jäädä vähi in, vaikka kuollut kieli elikin aikoinaan
laudatur-seminaarien keskustelukielenä.

Toinen vaihtoehto olisi ollut jatkaa sitkeästi kasvatustieteen opintoja.
Olinhan jatko-opintoihi in vaadittavat tutkijaseminaarit jo kaikella uutte-
ruudella istunut. Professori Raimo Konttisen johdolla käyti in vielä jatko-
koulutuksessa tutkimusmetodologiset lähestymistavat perusteellisesti läpi.
Sivulaudatur-opinnotkin olivat kunnossa, sillä kolmas laudatur pohjois-
maisessa filologiassa oli loppusuoralla. Jotenkin kuitenkin katsoin, että
olis in useita kieliä ja niiden tutkimusmenetelmiä opiskelleena enemmän
kielitieteilijä kuin kasvatustieteilijä. Kasvatustieteen opinnot olivat eden-
neet kaiken muun ohella. Syventyminen kasvatustieteeseen oli tapahtunut
toimiessani luennoitsijana kasvatustieteen eri osa-alueilla ja osallistumise-
na laitoksen tutkimustoimintaan.

Pääaineen opiskelijoihi in verrattuna koin eteneväni kasvatustietee-
seen perehtymisessä takamatkalta. Toimin kasvatustieteen laitoksella lä-
hinnä tutkimusmenetelmien opettajana, joka oli aiemmin ollut pääosin
yliassistenttina toimineen Jouko Huttusen tehtävänä. Hän siirsi paljolti
ne tehtävät minulle. Tutkimusmenetelmien hallinnasta jatko-opinnot
eivät siis varmaan olisi olleet kiinni. Yhdessä kasvatustieteen tutkimuk-
sessa tulin käyttäneeksi kokeilumielessä lähes kaikkia monimuuttujame-
netelmiä.

Vielä 1980-luvun puolivälissä professori Sirkka Hirsjärvi pyysi minua
kasvatustieteen tutkimusmenetelmien luennoitsijaksi. Ehkä paremmin
olisi silloin sopinut teemaksi opetushallinto, sillä toimin jo koulutoimen-
tarkastajana. Siihen olisi in tuntenut todellista mielenkiintoa. Opetushal-
linnon ylin arvosana oli silloin vaiheessaan.

Yllättävä vaihtoehto oikeaan aikaan

Keskustelin tulevaisuustilanteestani kasvatustieteen laitoksella toimineen apulaisprofessorin Tapio Vahervan kanssa. Hän kertoi, että koulutoimentarkastaja Vilho Hirvi oli jäämässä Keski-Suomen lääninhallituksessa virkavapaalle jatko-opintojen vuoksi. Hän kehotti ottamaan yhteyttä lääninkouluneuvos Kalevi Nikkiin. Otin neuvosta vaarin ja kävin lyhyen keskustelun hänen kanssaan. Keski-Suomen lääninhallituksen kouluosasto sijaitsi kasvatustieteen laitoksen silloisen toimipaikan naapurina kadun toisella puolella.

Muistelen, että Kalevi Nikki otti pian yhteyttä ja pyysi minua Vilho Hirven sijaiseksi kolmeksi kuukaudeksi kesäkuun 1980 alusta lähtien. Parempi kuin ei mitään. Saattoi olla niinkin, että hän teki päätöksensä jo keskustelun yhteydessä, sillä tapaaminen oli ollut hyvin myönteinen. Työ oli minulle kuin lottovoitto, vaikka kysymys oli vain lyhyestä sijaisuudesta. Palkkatasokin edusti lähes yliopiston apulaisprofessorin palkkaa. Perheen koko kasvoi, ja olin hankkinut omistusasunnon. Aine voitti hengen.

”Ciceroniaanisen” humanismin hengessä tapahtunut kasvatus ei ilmeisesti kohdallani ollut mennyt perille. Ciceron humanismin olemukseen kuului muun muassa totuuden rakkaus, joka ilmenee ihmisen pyrkimyksenä viisauteen (kr. *philo-sophia*, lat. *studium sapientiae*) ja itsetuntemuksen vaatimuksena: ”Nosce animum tuum!” – ”Tunne henkinen olemukse-si!” Ehkä saatoin ajatella, että itseä ja totuutta voi etsiä myös hallinnossa ja opettajan työssä eikä välttämättä vain tieteen piirissä.

Olin tuohon aikaan muodollisesti pätevä koulutoimentarkastajan tehtävään. Asetus lääninhallitusten kouluosastoista (81/1970) edellytti, että asianomainen oli osoittanut sellaisia taitoja ja kykyjä, joita viran menestysellinen hoitaminen edellyttää. Sen lisäksi vaadittiin koulutoimentarkastajalta filosofian kandidaatin tutkinto, keskimmäinen arvosana kouluhallinnon tutkinnossa, perehtyneisyys hallinnollisiin tehtäviin, opettajan kelpoisuus jollakin virkaan kuuluvalla alalla sekä kokemusta ja hyvä taito opettajan viran hoitamisessa. Osastopäällikön, apulaisosastopäällikön ja koulutoimentarkastajan virkojen kelpoisuusehtona oli lisäksi arvosana cum laude approbatur kasvatustieteessä tai kasvatus- ja opetusopissa, kasvatusopin virkatutkinnossa, aikuiskasvatuksessa tai kansansivistysopissa.

Itse asiassa osastopäällikönkin tehtävään minulla oli myös muodollinen pätevyys.

Erityisesti 1970-luvulla myös yhteiskunnallinen näkemys ohjasi osaltaan tarkastajien valikoitumista vakinaisiin virkoihin. Työkokemuksella hankittu perehtyneisyys tehtävään ja opinnollisuus saattoivat nimitysvaiheessa menettää osin merkitystään. Kelpoisuusehdot eivät tässä suhteessa olleet armottomia. Tuskin yhteiskunnallinen näkemys sääтели kuitenkaan hakijan valintaa tämän ollessa selkeästi ylivertainen. Kuntatason opetushallintoviroissa haastattelu saattoi taas loppua lyhyeen, jos hakija vastasi, ettei hänellä ole minkään puolueen jäsenkirjaa.

Itse en ollut poliittisesti sitoutunut, eikä poliittisuudella sijaisuuden kohdalla ollut juuri merkitystä. Myös muodollinen pätevyys ei aina ratkaissut. Pääasia oli, että henkilö kykeni suoriutumaan sijaisuuden tehtävis-tä hyvin työkokemuksen ja koulutuksen perusteella.

Otin varsin pian yhteyttä viran vakinaiseen hoitajaan, koulutoimen-tarkastaja Vilho Hirveen, joka myöhemmin eteni Keski-Suomen läänin-hallituksen kansliapäälliköksi ja siitä tehtävästä edelleen Opetushallituksen pääjohtajaksi. Lopulta hän päätyi opetus- ja kulttuuriministeriön kans-liapäälliköksi. Vilho Hirvi oli aloittanut tarkastajanuransa Keski-Suomen lääninhallituksessa tilapäisenä tarkastajana.

Kävimme hänen kanssaan lyhyen katsauksen tuleviin tehtäviini. Muistan yhden ohjeen, jonka hän selkeästi korostaen totesi: ”Älä käytä sitten liikaa aikaa opetussuunnitelman vuositarkisteiden ja lukion syystie-donantojen ’nyysäämiseen!’” Myöhemmin minulle selvisi, että se saattoi olla monelle tarkastajalle päätehtävä. Se saattoi työllistää lähes työvuoden, kun kyseiset asiakirjat palautuivat koulutuksen järjestäjälle vasta joskus lukuvuoden loppupuolella monine lisätiedon hankkimisprosesseineen. Siihenkin tehtävään olisi siis voinut aikansa kuluttaa. Samassa perehdyt-tämistuokiossa Vilho Hirvi totesi kannustavasti minun pääsevän hienoon ammattikuntaan. Hänen arviointinsa osoittautui oikeaksi.

Vilho Hirvi vastasi muun muassa sekä lukioissa että peruskouluissa tapahtuvasta kokeilu- ja tutkimustoiminnasta – siis enemmän koulujen si-säisestä kehittämisestä kuin opetushallinnollisista kysymyksistä. Tehtäviin kuului myös yliopistoyhteistyö sekä luonnollisesti myös selkeästi hallin-nolliset asiat, kuten ohjesäännöt sekä valitus- ja kanteluasiat.

Kesä oli rauhallista aikaa perehtyä uusiin tehtäviin käymällä läpi asiakirja-arkistoja ja hoitaa eteen tulevat hallinnolliset asiat. Niitä ei kesän aikana kovin paljon ollut. Lyhyt aika jäi itse asiassa vain koulutoimentarkastajan tehtäviin orientoitumisvaiheeksi.

Tilapäiseksi tarkastajaksi - pehmeä lasku uuteen tehtävään

Jatkoin sen jälkeen tilapäisenä tarkastajana syyskauden eli vuoden 1980 loppuun. ”Tp. tarkastajahan” tuolloin tulkittiin ”täysipäiseksi tarkastajaksi”. Ensimmäinen tehtävä ei poikennut kovin paljon yliopistomaa-ilmasta. Vuosina 1977 ja 1978 lääninhallitusten tehtäviin oli lisätty ammattikasvatusta koskevia tehtäviä. Tehtävät liittyivät keskiasteen uudistukseen ja sen toimeenpanoon. Minun tuli laatia selvitys ammattikasvatuksen didaktisista kysymyksistä hallinnollisen ideoinnin ja suunnittelun tueksi. Työn tuloksena syntyi raportti *”Ammattikasvatus ja ammattikasvatuksen didaktiikka. Eräitä näkökohtia hallinnollisen suunnittelun ja pedagogisen kehittämistoiminnan tueksi”*, joka julkaistiin kouluosaston julkaisusarjassa. Ehkä tämä tehtävä oli osastopäällikön viisaasti harkitsema pehmeä siirtyminen aiempiin yliopistotehtäviini verrattuna. Näin minun ei tarvinnut heti hypätä täysin uuden ja tuntemattoman alueen pariin.

Täysipainoinen hyppy hallintoon

Vuonna 1981 helmikuun alusta lukien koulutoimentarkastaja Vilho Hirvi jäi jälleen virkavapaalle, jolloin minulle tarjoutui mahdollisuus jatkaa viransijaisena. Olin ehtinyt saada vuoden alusta tutkijan paikan Kasvatustieteiden tutkimuslaitokselta. Luovuin siitä oitis, koska koulutoimentarkastajan sijaisuus oli tällä kertaa aiempaa pitkäaikaisempi. Työ olikin sitten koulutoimentarkastajan aitoa ja täysipainoista työtä kaikessa monipuolisuudessaan, ja siihen kuuluivat kiinteästi myös koulujen tarkastukset. Minulle aivan uusi asia oli valitusten ja kantelujen käsittely. Monet niistä olivat hyvin pitkäkestoisia ja vaativia. Muistan yhden kantelun, jossa

asiakirjojen sivumäärä ylitti 200 sivua. Niistä tehdyt kaksi erillistä päätöstä olivat laajuudeltaan yhteensä yli kaksikymmentä sivua. Jouduin niissä aluksi turvautumaan kokeneiden kollegojen ja ammattijuristien tukeen. Tehtäväluettelo osoitti osaltaan vahvaa kontrollikeskeisyyttä ja keskitettyä ohjausta, jossa erityinen paino pantiin valtakunnalliselle yhtenäisyydelle. Näin toimittiin jokaisessa lääninhallituksessa.

Haku päällä – tuloksena koulutoimentarkastajan vakinainen virka

Koulutoimentarkastajan tehtävät alkoivat siinä määrin kiinnostaa, että aloin seurata avoimeksi tulevia virkoja. Ensimmäinen vakinainen koulutoimentarkastajan virka avautui haettavaksi Kuopion lääninhallituksen kouluosastolla, jonka henkilöstön tunsin jo opetushallinnon keskimmäisen arvosanan harjoitteluajoilta. Muutoinkin tunsin mielenkiintoa entiseen koti- ja koulukaupunkiini. En uskonut menestykseeni, sillä hakijoiden joukossa oli hyvin kokeneita pitkän linjan tarkastajia. Tällä kertaa valituksi tuli Onni Miettinen, joka oli aiemmin toiminut Vaasan, Hämeen ja Kuopion lääninhallituksissa koulutoimentarkastajana ja Kouluhallituksessa vakinaisena ylitarkastajana.

Samana keväänä 1982 avautui vakinainen koulutoimentarkastajan virka myös Kymen lääninhallituksen kouluosastolla. Päätin hakea, koska pyrkimykseni oli saada vakinainen virka. Asia eteni poikkeuksellisen nopeasti. Minut valittiin kyseiseen virkaan 1.6.1982 lukien. Nimityspäätöksen teki silloin opetusministerinä toiminut Kalevi Kivistö.

Jälkikäteen minulle kerrottiin ylijohtaja Erkki Kähkösen todenneen Kouluhallituksen kollegion kokouksessa valintani lausuntovaiheessa: ”Eiköhän päästetä poika eteenpäin? Onhan hänellä niin omalaatuinen aineyhdistelmä.” En tiedä, mitä Erkki Kähkönen, jonka muistan selkeä- ja suorasanaiseksi mielipiteen muodostajaksi, todellisuudessa oli ajatellut ”umpihumanistin” aineyhdistelmästä. Olihan siinä oppiaineita latinan lisäksi laidasta laitaan. Niitä ei varmaan tarkastustoiminnassa pääsisi kuitenkaan hyödyntämään. Mikä olisikaan ollut mielenkiintoisempaa kuin seurata latinan oppitunteja tarkastusten yhteydessä? Tuskin olisin kuitenkaan

Kymen lääninhallituksen kouluosasto tarkastus- ja ohjauskäynnillä Kuusaa lukiossa. Oppituntia seuraamassa rehtori Raimo Wessman (vas.), koulutoimentarkastaja Risto Härkönen, lehtori Erkki Wallenius ja koulutoimentarkastaja Heikki K. Lyytinen.

Valokuva: Kuusankosken Sanomat.

siirtynyt estradille, jos opettajan ääntämien runomittojen tavupituudet ja aksentit eivät olisi olleet kohdallaan.

En ollut kuitenkaan valmis ottamaan tehtävää heti vastaan, vaan hain puoli vuotta virkavapautta ja hoidin vastaavaa virkaa Keski-Suomen lääninhallituksessa. Perheeni kolmas lapsi syntyi samoihin aikoihin. Virkaan siirryin vasta vuoden 1983 alusta.

Kymen lääninhallituksen kouluosaston henkilöstö otti minut vastaan hyvin myönteisesti ja sai siten minut hyvin työssäni viihtymään. Vastassa olivat tutut tarkastajakollegat Risto Härkönen, Markku Hulkko, Alvar

Karvinen ja Kauko Roikola. Kirjastotarkastajana toimi silloin Vappu Karjalainen. Osastopäällikkö Jorma Luukkanen oli ohuesti myös ennestään tuttu. Tuttuus yleensä pohjautui tapaamisiin Heinolan kurssikeskuksessa.

Olin tarkastajakunnan nuorin. Koin kuitenkin itseni tasavertaiseksi, eikä minua juurikaan isällisesti ohjeistettu. Yliopistotaustaani arvostettiin. Mieleeni on jäänyt vain yksi kokeneen tarkastajan ohje: ”Muista sitten käydä viipyilevästi Esson baarissa kahvilla palatessasi tarkastusmatkalta, että saat kokopäivärahan!”

Toimenkuvani Kymen lääninhallituksessa oli kaikin puolin kiinnostava. Vastuualueena oli muun muassa koulunjohtajien ja opettajien täydennyskoulutus sekä rehtorien ja vakinaisten opettajien vaalin ja toimenvahvistuskirjan vahvistaminen. Leimallista kouluosaston toimintakulttuurille oli tarkastustoiminnan aktiivisuus Keski-Suomen lääninhallitukseen verrattuna. Olin mukana lähes kaikissa tarkastuksissa eri koulumuodoissa. Myös lehdistö oli aktiivisesti mukana ja profiloiti siten kouluja. Tuskin kohdallani oli yhtään tarkastusta, johon paikallinen lehdistö ei olisi reagoinut. Annoin yleensä alustavan palautteen heti tarkastuksen jälkeen, jolloin lehdistö saattoi sitä hyödyntää. Oppituntiseurannan perusteella annoin palautteen myös opettajille. Systemaattisen kirjallisen palautteen annoin myöhemmin koulutuksen järjestäjälle ja koululle. Palautteessa kiinnitin huomiota erityisesti koulujen kehittämiskohteisiin. Koin tämän tärkeäksi vaikuttamistehtäväksi. Ehkä se oli juuri tarkastajan työn suola.

Ottaessani vakinaisen viran vastaan Kymen lääninhallituksessa velvollisuuksiin kuului myös virkavalan antaminen. Näin sitouduin virkamiehenä ja siten vallan käyttäjänä eettisesti valtioon. Annoin sen maaherra Erkki Huurtamon virkahuoneessa hänen läsnä ollessaan. Tapahtuma oli juhlallinen. Sitä tosin kevensi maaherran luonteva tapa käyttää puheensa tehosteena tuttua suomalaista voimasanaa. Eettisen lupauksen lisäksi oli noudatettava Huurtamon kirjoittamatonta sääntöä hallita *Kotkan ruusu*-tangon sanat tai kuljettaa niitä povitaskussa mukana vastaisuuden varalle. Erkki Huurtamon jäädessä eläkkeelle vuonna 1984 koko lääninhallituksen henkilökunta esitti tangon, ja maaherra Huurtamo tanssi kappaleen Kotkan ruusuksi laittautuneen kouluosaston toimistosihteerin Maija Mukan kanssa. Muutoinkin Kymen lääninhallituksessa oli rento ”karjalainen henki”. Huurtamon jälkeen Kymen läänin maaherraksi tuli Matti Jaatinen Jyväskylästä.

Koska perheeni ei muuttanut mukanani Kouvolaan, sitouduin vahvasti työhöni ja tein pitkää päivää. Opettajien täydennyskoulutuksen vuoksi usein myös lauantait olivat työpäiviä. Viikonloppuisin matkustin Jyväskylään ja varhain maanantaisin jälleen Kouvolaan. Nuorimmainen alkoi vierastaa viikonloppuisäänsä harvoin tavatessaan.

Tein myös rehtorikoulutuksen vaikuttavuutta edistävää toimintatutkimusta. Akateeminen toimintatapa oli jättänyt jälkensä. Julkaise tai tuhoutu! Teemat liittyivät pedagogiseen johtamiseen ja rehtorien toimenkuvaan. Sain entisen työsuhteeni pohjalta rehtorien kouluttajaksi apulaisprofessori Tapio Vahervan Jyväskylän yliopistosta. Hän oli tehnyt samoihin aikoihin rehtorien toimenkuvaan liittyvää tutkimusta ja saattoi siten välittää valtakunnallista ajantasatietoa koulunjohtajien työtodellisuudesta. Hänen tapansa luennoida oli ”nuppiin menevää” ilman akateemisten korkeiden koturnien ryyditystä. Kymen lääninhallituksen kouluosaston koulunjohtollinen koulutus poikkesi muista lääneistä siinä, että koulutukseen osallistuivat sekä perusasteen että toisen asteen koulutuksen koulunjohtajat ja rehtorit.

Virassa virran mukana – ja sitä vastaan

Keväällä 1983 avautui Keski-Suomen lääninhallituksessa vakinainen koulutoimentarkastajan vakanssi Vilho Hirven irtisanouduttua virastaan. Hänet valittiin Jyväskylän yliopiston täydennyskoulutuskeskuksen johtajaksi. Perheolosuhteiden vuoksi päädyin hakemaan virkaa siitä sen kummemmin edes perheelle ilmoittamatta ja siten luomatta yliviritettyjä odotuksia. Viran täyttö osoittautui varsin viipyileväksi. Virkaa haki Keski-Suomen lääninhallituksesta myös pitkän linjan koulutoimentarkastaja Erkki Teirilä, koska hänen virkansa oli ylimääräinen. Hän halusi peruspalkkaisen vakinaisen viran. Lausunnon antaminen antoi odottaa itseään maaherran Kauko Sipposen työpöydällä yli puoli vuotta. On ilmeistä, ettei kirkasta kantaa kyetty muodostamaan kärkihakijoiden välillä. Erkki Teirilä oli poliittisesti sitoutunut, minä taas en.

Kouluhallitus päättyi lausunnossaan puoltamaan valintaani, ja opetusministeri Kaarina Suonio nimitti minut koulutoimentarkastajan pe-

ruspalkkaiseen virkaan 1.3.1984 lukien. Tiesin pääjohtaja Erkki Ahon tukeneen siirtymistäni Keski-Suomen lääninhallitukseen. Otin viran heti vastaan ja palasin tuttuun työympäristöön. Virka oli nimissäni yli kymmenen vuotta 31.1.1995 saakka.

Tulin hyvin tuntemaani monipuoliseen asiantuntijayhteisöön ja sain kaiken kollegiaalisen tuen. Tarkastajakollegani olivat alansa hallitsevia ammattilaisia. Kouluosaston tarkastajatiimiin kuuluivat Yrjö Erling, Unto Lappalainen, Aarre Mäkelä, Maija-Liisa Nikki, Tuula Pihkala ja Erkki Teirilä. Kaikkien kanssa oli helppo tulla juttuun. Erityisesti koulutoimen tarkastaja Unto Lappalaisen rohkeat ja vastavirtaan menevät kannanotot osaston kokouksissa ovat jääneet mieleen. Niinhän on, että aidot lähteet löytyvät vastavirran suunnalta – ei sieltä, minne päävirta vie.

Toimenkuvani oli aluksi sama kuin sijaisuuteni aikana. Myös tarkastus- ja ohjauskäynnit jatkuivat entisellään – tosin paljon pienemmässä määrin kuin Kymen lääninhallituksessa. Tarkastukset olivat tuohon aikaan Kouluhallituksen ohjauksessa teemoitettuja. Ajan henki alkoi signaloida muutoksia tarkastustoimintaan. Muutoksia pyrittiin ennakoimaan tarkastajien Heinolan kurssikeskuksessa järjestettävässä intensiivikoulutuksessa. Varsinaisesti koulutuksen sisällöt eivät kuitenkaan käytännön tasolla palvelleet tarkastustoiminnan uudistumista, vaikka niin ehkä ajateltiin. Asiaan ei tosiasiallisesti sitouduttu. Kouluosastojen johto osallistui koulutukseen vain edustuksellisesti. Koulutuksesta ei seurannut juuri mitään kouluosastojen toimintakulttuuriin. Koulutus jäi rituaaliksi – tosin näkemystä avartavaksi.

Ajan hengen mukaisesti tarkastuksen tuli olla enemmän koulujen sisäistä kehittämistä tukevaa ohjausta kuin varsinaista hallinnollista tarkastusta. Mieleeni on jäänyt asiaa hyvin kiteyttävä sanonta: ”Ken jotain elollista tarkastaa, hän hengen siitä kadottaa.” Leninin kerrotaan taas opettaneen bolševikitovereilleen hallinnon periaatteita toteamalla: ”Luottamus hyvä, mutta valvonta parempi.” Oppi vietiin sittemmin neuvostovaltion rakennustyössä huippuunsa Leninin työn jatkajan Josef Stalinin johdolla. Aika oli kiertämässä tämän ajattelun ohi. Ajan kohdussa oli syntymässä uutta, mutta mitä, sitä ei syvällisesti ymmärretty.

Tarkastustoiminta tiensä päässä – tarkastaja epävarmuuden ytimessä

Toimenkuvani alkoi vuosittain muuttua. Myös kansanopistot lisättiin kohdallani ohjaus- ja tarkastustoiminnan kohteiksi. Keskustelua käytiin myös siitä, että siirtyisin ammattikasvatustarkastajaksi, olinhan ollut Jyväskylän teknillisessä opistossa muutaman vuoden opettajana. Vierastin ajatusta, koska en kokenut alaa omakseni, vaikka työ tekijäänsä neuvoa. Ajattelin, miten voi ohjata oppilaitoksia, joita en lainkaan tunne sen enempää lainsäädännön kuin toimintakulttuurinkaan osalta. Itseäni olisi kiinnostanut koulunjohtajien ja opetushenkilöstön täydennyskoulutus eli kaikki, mikä liittyi informaatio-ohjaukseen. Koin, että sillä vastuualueella minulla olisi eniten annettavaa, mutta siihen ei ollut sillä hetkellä ”tilaa majatalossa”.

Aloin ajan hengessä pohtia tarkastustoiminnan olemusta. Sen tuloksesta syntyi julkaisu *Ohjaus osana tarkastustoimintaa*. Se julkaistiin myöhemmin myös englanniksi. Ajattelin tarkastustoimintaa aiempaa enemmän ohjauksen, arvioinnin ja ulkoisen tuen käsitteiden pohjalta ja pohdin ohjauksen vaikuttavuuden edellytyksiä. Olin hyvin tietoinen siitä, että oppilaitosten itsesääteilyllä on omat rajoituksensa hallittaessa toimintaympäristön muutosta. Oppilaitosten itseohjautuvuutta säätelee myös positiivisen identiteetin harha. Omalle olemassaololle annetaan ylimääräinen bonus, jolloin kehittäminen ei perustu realistisiin lähtökohtiin.

Vaikka Kouluhallituksen tarkastustoimiston toimistopäällikkö Pirkko Anttilan johdolla järjestämä intensiivikoulutus tarjosi jossain määrin eväitä uuteen suuntaan, hakeuduin vielä Oulun yliopiston järjestämään koulun sisäisen kehittämisen konsulttikoulutukseen syventääkseni osaamistani erityisesti kouluyhteisöjen sisäisen muutoksen hallinnassa.

Koulutusohjelman vetäjinä toimivat professori Kauko Hämäläinen ja psykologi Harri Hyypä. Harri Hyypän syväpsykologinen näkökulma avasi uusia portteja organisaatiotodellisuuteen ja siten myös tarkastajan työhön. Kauko Hämäläisen keskeinen anti liittyi taas kouluyhteisöjen sisäiseen kehittämiseen, sen lähestymistapoihin ja malleihin. Vastaava koulutusohjelma järjestettiin myöhemmin myös Heinolan kurssikeskuksessa.

Koulutuksen järjestäjien taholta alkoi 1980-luvun puolessa välissä esiintyä varauksellisuutta ja vastakkainasettelua lääninhallituksen kou-

luosastoa kohtaan. Tällöin alkoi esiintyä kannanottoja myös perinteisen tarkastustoiminnan mielekkyydestä. Saattoipa joku rohkea koulutoimenjohtaja kysyä tarkastuksen yhteydessä, mitä asiaa koulutoimentarkastajalla on koulutuksen järjestäjän tontilla. Vuosikymmeniä myöhemmin Imatran koulutoimenjohtaja Jorma Puhakka kertoi minulle, että kunnan kouluhallintovirkamiehet sopivat 1980-luvun lopulla eräässä Itämeren laivaseminaarissa, että tarkastustoiminta on vietävä saunan taakse ja lopetettava – siis huomaamattomasti ja poissa silmistä. Kielikuva oli paljon kertova.

Kun nyrkit pysyivät taskussa – sivistynyt luopuminen tarkastuksesta

Tarkastustoiminnan puolestapuhujat olivat harvassa, jos heitä oli juuri olleenaan. Maaherrojen, osastopäälliköiden ja koulutoimentarkastajienkin *ceterum censio* -puheenvuorot siitä, että tarkastustoiminta olisi säilytettävä, jäivät satunnaisiksi. Jos nyrkkiä puitiin, niin nyrkit visusti taskussa. Pikemminkin reaktiot olivat yleensä sivistyneitä. Tarkastustoiminta päättyi keväällä 1988 vähin äänin ilman päätösjuhlia. Mieleeni on jäänyt koulutoimentarkastaja Erkki Teirilän selkeäsanainen ja turhautumista osoittava arkinen kommentti: ”Nyt koulutoimentarkastajat joutavat lääninhallituksen nurkille – kusitolpiksi.”

Koulutuksen järjestäjiä ja kouluja alkoivat kiinnostaa koulujen sisäisen kehittämisen ja itsearviointi omaehtoisesti ilman ulkoista kontrollia. Laillisuusvalvontaa ei siinä enää välttämättä tarvittaisi. Nämä teemat alkoivat nousta esille myös Kouluhallituksen julkaisuissa. Kirjoitin itse myös melko aktiivisesti niihin ja eri yliopistojen julkaisuihin. Toimin näissä tehtävissä lyhyen ajan myös Kouluhallituksen ylitarkastajana. Sinä aikana syntyi julkaisu *Koulun työkäytäntöjen arviointi*.

Näihin aikoihin aloin henkisesti etääntyä koulutoimentarkastajan tehtävistä. Aloin kirjoittaa kirjoja ajan hengen mukaisista teemoista. Näin syntyivät kirjat *Kehittyvä yläaste*, *Oppiva koulu ja itsearviointi* sekä *Koulun itseuudistuvuus*. *Oppiva koulu ja itsearviointi* (*Oppiv kooli ja enesehindamine*) käännettiin myöhemmin myös viroksi ja jaettiin Virossa jokaiseen

kouluun toimiessani myöhemmin kahdeksan vuoden ajan EU:n asiantuntijana etä- ja lähikouluttaen Viron koulutusalan asiantuntijoita muun muassa OECD:n PISA-arviointeihin.

Samoihin aikoihin Vilho Hirvi toimi Jyväskylän yliopiston täydennyskoulutuskeskuksen johtajana. Hän pyysi minua erikoisuunnittelijaksi johtamiskoulutustehtäviin. Päädyin hakemaan viransijaisuutta koulutoimentarkastajan tehtävästä.

”Ynnä muuksi”

Virkavapauden jälkeen päätin kuitenkin palata lääninhallituksen kouluosastolle – tosin en kovin hengenpaloisesti. Jollakin tavoin koin, että en sovi palapelin entiseen kuvioon. ”Virkapukuni” ei olisi ollut siihen tyköis-tuva. Sijaiseni kannalta se ei olisi ollut myöskään hyvä ratkaisu.

Samanaikaisesti Keski-Suomen lääninhallitus oli mukana valtakunnallisessa tulosohjauskokeilussa. Vilho Hirven siirryttyä täydennyskoulutuskeskuksen johtajan tehtävistä Keski-Suomen lääninhallituksen kansliapäälliköksi hän pyysi minua tulosohjauksen projektipäälliköksi. Innostuin asiasta ja suostuin jälleen uuteen tehtävään. Tehtävä laajeni osin myös muiden lääninhallitusten konsultointiin, mikä avarsi asiantuntemustani lääninhallituksen eri sektoreille.

Kansliapäällikkö Vilho Hirvi ei kauan viihtynyt lääninhallituksessa. Hän hakeutui Kouluhallituksen pääjohtajan Erkki Ahon jälkeen Opetushallituksen ensimmäiseksi pääjohtajaksi. Hoidin virkaatekevänä vajaan vuoden Keski-Suomen lääninhallituksen kansliapäällikön tehtävää. Sen jälkeen jatkoin kehittämispäällikön tehtävässä.

Ehdin olla kehittämispäällikkönä runsaat puoli vuotta, kun Jyväskylän ammatillisen opettajakorkeakoulun rehtori Matti Taalas otti minuun yhteyttä tiedustellen mielenkiintoani Jyväskylän ammatillisen opettajakorkeakoulun rehtorin tehtäviin. Hän itse oli jäämässä virkava-paalle. Harkitsin hetken ja otin tehtävän vastaan, vaikka tiesin siirtyväni uuden tuntemattoman alueelle. Tehtävä osoittautui uutta virtaa antavaksi. Pääsin asian ytimeen nopeasti, kun Opetushallitus valitsi minut ammatillisen opettajankoulutuksen opetussuunnitelman perusteiden

uudistamistyöryhmän puheenjohtajaksi. Näin uusi tuntematon tuli tutuksi.

Olin varautunut vielä jatkamaan rehtorina syyskauden 1994 jälkeen, mutta Matti Taalas halusi palata virkaansa. Syyskaudella oli avautunut Keski-Suomen lääninhallituksessa kouluosaston osastopäällikön virka ja Jyväskylän yliopiston täydennyskoulutuskeskuksessa johtajan työsuhteinen virka. Päätin hakea molempia, koska en tuntenut vahvaa mielenkiintoa palata koulutoimentarkastajan virkaani. Tulin valituksi molempiin tehtäviin, mutta valitsin lääninhallituksen ja aloitin tehtävässäni 1.2.1995.

Toimintani Keski-Suomen lääninhallituksessa jäi kuitenkin lyhyeksi. Varsin pian aluehallintoa alettiin uudistaa. Hallinnon yksinkertaistamis-, supistamis- ja päällekkäisyyksien poistamispyrkimykset kohdentuivat erityisesti opetushallintoon. Keskustelu tai ajoittainen keskustelemattomuus kaksiportaisesta opetushallinnosta sekä koulutuksen järjestäjien ja oppilaitosten itsenäisyydestä ruokkivat aluehallinnon alasajoa. Tuloillaan oleva aluehallintouudistus toi jossain määrin valoa alueellisen sivistyshallintoon.

Lääniuudistuksen valmistelu oli alkanut vuoden 1997 alussa. Olin mukana sivistystoimen osalta asiaa koskevissa työryhmissä. Opetusministeriö pyysi 28.2.1997 päivätyllä kirjeellään lääniuudistusta edeltäneiden lääninhallitusten kouluosastojen osastopäälliköitä ilmoittamaan, ovatko he kiinnostuneita toimimaan Länsi-Suomen lääninhallituksen lääninsivistysneuvoksena. Ilmoitin kiinnostukseni. Samalla tavoin toimivat kaikki suurlääniä edeltäneiden lääninhallitusten kouluosastojen osastopäälliköt. Huhtikuun 21. päivänä 1997 päivätyllä päätöksellä opetusministeriö määräsi minut kyseiseen tehtävään.

Lääninsivistysneuvos virkanimikkeenä tuntui suorastaan hohdokkaalta. Virkanimike ei antanut kuitenkaan suoraan kompetenssia, kuten oli yleensä tapana sanoa valtion virkojen kohdalla. Jouduin intensiivisesti perehtymään uusiin erityisaloihin, joihin kuuluivat nuoriso-, liikunta- ja kirjastotoimi sekä taidehallinto. Tuntui kuitenkin siltä, että humanistiset opintoni ja virkanimike lopulta löysivät toisensa, joskaan eivät aivan antiikin humanismin (lat. *humanitas*) syväulotteisessa merkityksessä, toki siinä merkityksessä kuitenkin, että *humanitas* oli antiikin kreikan kielen *paideia*-sanan vastine merkityksessä kasvatuksen tulos eli sivistys.

Uusi tehtävä osoittautui monipuoliseksi ja kiinnostavaksi. Samalla työpäivät pitenevät matkojen vuoksi. Kuuden vuoden aikana matkapäiviä kertyi vuosittain keskimäärin 190.

Jatkuva meno päällä – aina jossakin kahden kokouksen välillä – alkoi viedä voimavaroja ja hieman kyllästyttääkin tehtävien kiinnostavuudesta huolimatta. Maaherra Heikki Koski antoi diplomaattisesti ymmärtää, että siirtyisin jossakin vaiheessa Turkuun, joka oli lääninhallituksen päätoimipaikka. Perhe ei ollut kuitenkaan valmis siihen, eikä asiaan sittemmin palattu. Yhteistyö Heikki Kosken kanssa jatkui edelleen erittäin hyvin.

Samanaikaisesti käytiin keskustelua kansallisen arvioinnin kehittämisestä. Olin siinä keskustelussa aktiivisesti mukana. Keskustelu eteni siihen suuntaan, että koulutuksen arvioinnin kentälle kaivattiin ulkopuolista riippumatonta toimijaa. Riippumattomuuspyrkimykset johtivat lopulta siihen, että opetusministeriön yhteyteen perustettiin 1.4.2003 erillinen koulutuksen arviointineuvosto, joka organisoii arviointitoimintaa yliopistojen, Opetushallituksen ja muiden asiantuntijoiden verkostona. Valtion organisaatioiden alueellistamispyrkimysten vuoksi koulutuksen arviointineuvoston sihteeristö sijoitettiin Jyväskylän yliopiston yhteyteen Koulutuksen arviointisihteeristö -nimiseksi erillislaitokseksi.

Toimin Koulutuksen arviointineuvoston pääsihteerinä eläkkeelle siirtymiseeni saakka, 30.11.2010. Jatkoin sen jälkeen välittömästi arviointiluonteisessa tehtävässä herännäisopistojen selvityshenkilönä. Tämän jälkeen jatkoin vielä vuosina 2013–2017 useissa koulutuksen arviointiin liittyvissä vientihankkeissa Keski-Aasiassa, Egyptissä ja Saudi-Arabiassa. Näissä hankkeissa tarkastustoiminta oli osa kansallisia arviointiverkostoja.

Egyptissä toimin monikansallisen arviointihankkeen johtajana kolmen vuoden ajan. Hankkeen päätehtävänä oli Egyptin kansallisen arviointijärjestelmän kehittäminen. Arabian kieli osoittautui yhtä haastavaksi kuin aikoinaan sanskriitin opinnot, mutta onnistuin kuitenkin pitämään osan loppuseminaarin puheenvuorostani arabiaksi. Työurani aikana kertyi koulutusvientikokemusta yli 20 maasta muun muassa lähes kaikista EU:n itälaajenevista maista.

Viimeinen tarkastuksenomainen kouluobservointini liittyi OECD:n **ICCS 2017** -tutkimushankkeeseen, jossa toimin koulutasoisen toteutuksen tarkkailijana eri puolilla Suomea. Yksi keskeinen havaintoni oli, että koulut olivat huomattavasti erilaistuneet toisiinsa verrattuna — paljon

enemmän kuin omien tarkastaja-aikojeni aikana. Hankkeessa arvioitiin nuorten kansalaistaitoja.

Tarkastuksen tarina ja sen jälkikaiut

Palasin koulujen tarkastustoimintaan kirjallisesti työurani eri vaiheissa vielä tarkastustoiminnan päättymisen jälkeen. Valtion sivistyshallinnon virkamiehet (VSV) ry:n julkaisussa *Paluu kansalliseen koulutuspolitiikkaan* (2002) yhdessä sivistystoimentarkastaja Pauli Rautaman kanssa kirjoittamassamme artikkelissa *Tarkastustoiminnasta valtion alueelliseen sivistyshallintoon* analysoimme lyhyen historiallisen katsauksen ohella alueellisen sivistyshallinnon myönteisiä ja kielteisiä puolia uudessa aluehallintorakenteessa.

Kauko Hämäläisen, Aslak Lindströmin ja Jorma Puhakan toimittamassa julkaisussa *Yhtenäisen peruskoulun menestystarina* (2005) tarkastelimme peruskoulun kehittymisestä tullutta tarkastuspalautetta professori Pirkko Anttilan kanssa kirjoittamassamme artikkelissa *Tarkastustoiminta peruskoulun ohjauksen muotona*.

Toimiessani koulutuksen arviointineuvoston pääsihteerinä loimme yhdessä sivistystoimentarkastaja Esko Lukkarisen kanssa katsauksen ulkopuolisen arvioinnin historialliseen kehityskulkuun artikkelissa *Arvioinnin lakia niin kuin sitä luetaan historiasta nykypäivään*, joka julkaistiin Esko Korkeakosken ja Päivi Tynjälän toimittamassa Koulutuksen arviointineuvoston julkaisussa *Hyötyä ja vaikuttavuutta arvioinnista* (2010).

Arto Jauhiaisen, Joel Kivirauman ja Heikki Kinnarin toimittamassa professori Heikki Silvennoisen 60-vuotisjuhlakirjassa *Koulutus hallinnassa* (2018) päädyin vielä ajantasaistamaan koko ulkopuolisen arvioinnin vuosisataisen kehityskaaren artikkelissa *Koulutuksen ulkopuolisen arvioinnin muotoutuminen Suomessa*.

Tarkastustoiminnan päättymisvaihe on toistaiseksi jäänyt kasvatuksen historiassa asian vaatimalla tavalla käsittelemättä. Tästä vaiheesta kirjoitin vielä yhdessä Pauli Rautaman kanssa Suomen kasvatuksen ja koulutuksen historian seuran vuosikirjassa 2023 laajahkon katsauksen *Koulujen tarkastustoiminta ja sen lakkaaminen Suomessa*. Näin tarkastustoiminta sai omalla kohdallani eräänlaisen päätöksensä vaiheessa, jossa on alkanut viri-

tä heikkoja signaaleja tarpeesta saada asiantuntijatietoa, joka vastaa tarkastustoimintaa, koskee kasvatustodellisuutta, perustuu aitoon havaintoon ja on yleistyskelpoista.

Savun tuoksua ja sivistyksen säikeitä

Lopuksi aloin irrottautua koulutuksen arviointiin liittyvistä kysymyksistä siirtymällä oudolle ja ikään kuin lölyn lyömälle alueelle julkaisemalla tietokirjan *Terve löyly. Maailman hikoilu- ja kylpykulttuureista savusaunan saloihin* (2021). Ministeri Jaakko Numminen nimitti Kanavassa julkaistussa kirja-arvioinnissaan teosta lölyn maailmanhistoriaksi. Tarkastelin siinä muun ohella savusaunan ulkopuolista arviointia ja itsearviointia hyvälöylyisyyden kehittämisen näkökulmasta. Julkaisu vei vielä kerran kansainväliseen yhteistyöhön eri maissa, niiden joukossa muun muassa Japaniin. Sittenmin saunakongressikutsuja on tullut eri puolilta maailmaa. Näin olen saanut hien pintaan vielä kansainvälisesti, ja seuraava saunakirja odottaa painomusteen asua kuin kuumien kivien kutsu.

Savutuvassa syntyneelle ja sieraimiinsa ensi henkäyksellä savun tuoksun saaneelle tietokirjan teema oli itse asiassa pikemminkin luonteva kuin omituinen – kuin olisi palannut lapsuuden lämpöön, tosin tutkimusotteella. Laadunvarmistukseen paneutumista jälleen kerran – pääsemättä irti seepran raidoista edes päätoimisena vapaa-ajan harrastajanakaan (lat. *occupatus in otio*). Se todistaa, ettei taipumus perusteellisuuteen ja yksityiskohtien tarkkaan kontrolliin katoa, vaikka vaihdetaan verkkarit pyyhkeeseen. Saatoin kirjassani myös saunasanat sanahistorialliseen ”kielikylpyyn”. Ehkä siihen vaikuttivat aiemmat kieliopinnot ja erityisesti perehtyminen vanhoihin kieliin – siis opintojeni elinikäiset vaikutteet, jotka näyttävät seuraavan kuin varjo saunanjälkeistä vilvoittelijaa.

Työuran arvoituksellinen ja onnekas ajopuu

Työurani monipolvinen muotoutuminen oli kuin satunnaisesti kirjoitettu käsikirjoitus, jossa toimintaympäristön vaikeasti ennakoitavat muutokset

toimivat käsikirjoittajina. Opettajuuttani sääteli rinnakkaiskoulujärjestelmän lakkaaminen ja siirtyminen peruskoulujärjestelmään. Ne oppiaineet, joita olin pääaineina opiskellut, menettivät aiempaa merkitystään. Sellaisia vanhemman lehtorin virkoja tai virkoja yleensä, joihin aineyhdistelmäni olisi sopinut, ei juuri koulujärjestelmässämme enää ollut. Tässä suhteessa suuntani vei lempeästi mutta päättäväisesti umpiperiin.

Opettajan tutkinto ja muut pedagogiset opinnot opetushallinnon ohella tarjosivat kuitenkin selviytymisstrategisen vaihtoehdon, kun tutkimukseen ei tuntunut riittävän hengenpaloista vetovoimaa. Tutkimuksen osalta epäilin myös omia mahdollisuuksiani edetä tutkijaksi. Olinhan valinnut oppiaineet enemmän opettajuuden näkökulmasta kuin tieteellisen läpimurron toivossa.

Kasvatustieteen suuntautumisvaihtoehtoja valitessani tulevaisuuden ammattivaihtoehtoina olivat lähinnä opetushallintohierarkian eri tasoilla olevat tehtävät, tosin ilman tarkkaa koordinaattia. Aluksi mielessäni pyöri koulutoimentarkastajan tehtävä – ikään kuin tietäisi haluavansa matkalle mutta ilman karttaa. Tehtävä osoittautui laaja-alaiseksi ja sellaisena aina uusia valmiuksia ja mahdollisuuksia antavaksi. Se tarjosi myös vaikuttamismahdollisuuksia monitahoisesti. Se oli myös viranomaistehtävä sen edellyttämin valtuuksin.

Visioni merkitys oli siinä, että se oli avoin ja herkkä ympäristön tarjoamille mahdollisuuksille – ja ehkä myös sattumille. Se auttoi tarttumaan tilaisuuksiin ja tekemään valintoja, vaikka polku ei olisi ollut täysin selvä. Työelämän sokkelossa avautui usein ovi, jota en itse ollut huomannut, mutta joka lopulta osoittautui hyväksi, kuten alussa lainasin A.J. Croninia.

Jatkuva kirjoittaminen työuran varrella auttoi kirkastamaan ajatuksia ja samalla kehittämään itseä jatkuviin muutoksiin. Niissä oli kyettävä valitsemaan rohkeasti mutta harkiten uusi tie – uusi ammatillinen ”ynnä muu” – joutumatta pistoraiteelle tai tyhjän päälle. Ja ehkä ja vain ehkä, sattumat vielä kuljettivat mieluummin kantoaallolla kuin aallon pohjassa. Kenties sittenkin kohdallani työuran sivuovi johti parempaan kuin pääportti. Arvoitukseksi kuitenkin jää, miksi työpaikan vaihdokset olivat yhtä mittaa toistuvia. Veikö virta ajopuuta Herakleen tienhaaran houkutuksissa ja tienristeyksien runsaudessa?

Tuomo Laitila

Kansakoulupohjalta koulutoimentarkastajaksi ja koulujärjestelmätutkijaksi

Tuomo Laitilan opiskelu- ja työura osui Suomen koulujärjestelmän kehittymisen merkittäviin murroskohtiin. Ympäristönsä lasten enemmistön tavoin hän ei edes pyrkinyt oppikouluun. Tämä vaikutti ratkaisevasti hänen uraansa, mutta myös hänen koulujärjestelmää koskeviin mielipiteisiinsä.

Myös opettajankoulutuksen murros vaikutti sekä Laitilan uraan että hänen suhtautumiseensa opetusprofessioon ja sen kehittämiseen. Seminaarilaitos mahdollisti Laitilan urallepääsyn, mutta pääsy kesken opettajaopintojen Joensuun korkeakoulun kirjoihin vahvisti hänen kiinnostustaan tieteellisiin opintoihin.

Palveltuaan Kurikassa koulunjohtajana hänet valittiin Seinäjoelle Suomen nuorimmaksi opetuspäälliköksi. Vaasan lääninhallituksessa Laitila toimi suunnittelijana ja väliaikaisissa tarkastajan tehtävissä, kunnes opetusministeri nimitti hänet vuonna 1983 vakinaiseksi koulutoimentarkastajaksi. Lapuan sivistysjohtajan virkaa hoitaessaan hän väitteli kasvatustieteen tohtoriksi ja kirjoitti Etelä-Pohjanmaan maakuntahistoriaan kansakoululaitosta ja peruskoulujärjestelmään siirtymisen valmistelua koskevan osuuden.

Vuonna 2007 Laitila nimitettiin Länsi-Suomen lääninhallituksen sivistysosaston päälliköksi. Aluehallintouudistuksen jälkeen hän johti Länsi- ja Sisä-Suomen aluehallintovirastossa lähinnä opetustoimen asioiden hoitamista. Opetus- ja kulttuuritoimen saatua aluehallintovirastoon oman vastualueensa Laitila nimitettiin sen johtajaksi.

Koulutusuralle takamatkalta – onneksi oli vielä seminaarilaitos

Synnyin vuonna 1949 sotien jälkeisten suurten ikäluokkien edustajana. Olin perheemme kolmesta pojasta vanhin. Isäni oli kansakoulun käynyt sotaveteraani, pienviljelijä ja kirvesmies, myöhemmin myös huonekalualan pienyrittäjä. Äitini oli käynyt kansakoulun lisäksi kansanopiston. Hän sairastui nuorinta poikaansa odottaessaan ykköstyypin diabetekseen, mutta kykeni silloin vielä melko kehittymättömän insuliinihoidon ansiosta kuitenkin osaltaan huolehtimaan pienviljelystilan arjesta. Osallistuin jo lapsena ja teini-ikäisenä paljon tilan maanviljelys- ja karjanhoitotöihin sekä metsätöihin. Lapsena oli opittava valjastamaan hevonen, koska traktori hankittiin vetojuhdaksi vasta myöhemmin.

Minun koulutus- ja työurani alkuvaihe oli myöhempiä opintojani ja uraani ajatellen dramaattinen. Suoritin oppivelvollisuuteni perusasteen rinnakkaiskoulujärjestelmän aikaan Ilmajoen Nopankylän kansakoulussa ja vuoden 1964 keväällä kolme kuukautta kestäneessä kurssimuotoisessa Ilmajoen kansalaiskoulussa. Oppikouluun en vanhempieni suostutteluista huolimatta edes pyrkinyt. Alueemme maaseudulla oppikouluun siirtyi tuohon aikaan selvästi alle puolet ikäluokasta. Jotkut kyläitämme oppikouluun päässeet palasivat suorittamaan oppivelvollisuutensa loppuun Nopankylän kansakoulussa, mikä osaltaan ei innostanut minua tuossa vaiheessa opintielle.

Pienviljelystilallamme töitä tehden katselin, kun oppikoulua käyvät kulkivat ”viidakkolinjalla” eli vanhalla koulubussilla mutkaista hiekkatietä 20 kilometrin päähän oppikouluun suorittamaan oppikoulun keskikouluastetta, osa myös lukiota. Ensimmäiset omat rahani tienasin kuorimalla metsäyhtiölle paperipuita ja kuljettamalla hevosella eräälle Martille metsästä halkoja kylätien varteen. Talvella ruokin navetassa muutamaa lehmää, lypsin ne aamuin illoin ja talikoin niiden lannat tunkiolle. Navetassa oli myös hevonen sekä yksi tai kaksi emakkoa. Enimmillään sata kanaa kaakatti pienessä kanalassa. Kesällä tein aitoja lehmien ja hevosen laiduntamista varten.

Toki äitini ja isäni osallistuivat myös näihin töihin, mutta isäni ollessa työmatkoilla vastuuni tilan töistä kasvoi aika suureksi. Äitini joutu-

minen muutamaksi kuukaudeksi keuhkotautiparantolaan lisäsi vastuutani entisestään. Pienviljelystilan tuotannon mittakaavaa kuvaa se, kun isäni teki polkupyörän tarakalla kuljetettavan vanerilaatikon, jolla vietiin kylän kauppaan kerrallaan kymmenkunta kennollista kananmunia, joista saatavilla rahoilla yleensä maksettiin ostoksia.

Suoritin Kansanvalistusseuran kirjeopistossa ruotsin kielen peruskurssin. Kuljetin kirjeitä evärepussani kylän postilaatikkoon mennessäni mopolla serkkuni muutaman työntekijän huonekaluverstaaseen, jossa itse verhoilin nojatuoleja. Kotona verhoilin myöhemmin pienissä tiloissa vuodesohvia, joita isäni muiden valmistamien huonekalujen kanssa myi Etelä- ja Itä-Suomen maaseudun koteihin. Tämä pienteollisuuden ja liiketoiminnan muoto elätti tuohon aikaan monia kylämme ja naapurikunnan Jurvan perheitä.

Isäni hankki minulle soitonopettajaksi naapurikylän kansakoulua johtavan Toivo Sillanpään, jonka luona pyöräilin viikoittain yhteensä 18 kilometrin matkan parin vuoden ajan. Harrastin kilpahiihtoa alle 14- ja alle 16-vuotisten sarjoissa ja sain SVUL:n Etelä-Pohjanmaan piiriltä todistuksen, että olen ”saavuttanut kilpailukautena 1965 Nuorten I luokan hiihdossa”.

Kiinnostukseni opiskelua kohtaan kasvoi nopeasti noin viidentoista vuoden iässä. Kansanopisto oli minullekin tuon ikäisenä käytännössä ainut opintopolun pää. Karstulan Evankelinen Kansanopisto otti minut – toisin kuin kaksi muuta kansanopistoa - oppilaaksi, vaikka ymmärsin, että nuori ikäni oli sielläkin ongelma. Tiedossani oli, että kansakoulunopettajaseminaariin voi päästä kansakoulupohjalta, mutta koska pyrkijöitä tiesin olevan paljon, sisään pääsyhaaveeni toteutumiseksi halusin hankkia kansanopistosta hyvän todistuksen.

Opiskelin kansanopistossa hyvin intensiivisesti. Pyrimme huonetoimerini Veikko Heinäahon kanssa Itä-Suomen seminaariin, joka oli tuona vuonna maassa ainut kansakoulupohjalta opiskelijoita ottava miesseminaari. Kolmipäiväisiin pääsykokeisiin osallistuttuamme meidät kutsuttiin 24 koeoppilaan joukossa aloittamaan opettajaopintomme Joensuu-
sa syksyllä 1966. Onni potki meitä siinä mielessä, että Suomessa otettiin kansakoulupohjalta kansakoulunopettajaseminaariin opiskelijoita tuolloin viimeisen kerran. Hakijoita oli ollut noin 800, ja pääsykokeeseen heistä oli kutsuttu noin joka kymmenes. Jos kansanopistovuoteni olisi

ikäni takia siirtynyt vuodella eteenpäin, tämä opintopolun pää olisi minulta sulkeutunut.

Kansakoulunopettajien valmistukseen otettavien pohjakouluvaatimus oli historian aikana ja eri instituutioissa vaihdellut paljon. Vaikka ylioppilaspohjaista kansakoulunopettajien valmistustakin oli ollut jo 1800-luvulta lähtien, vielä vuoden 1958 kansakoulunopettajankoulutusta seminaareissa koskevan lain mukaan seminaarin pohjakoulu oli keskikoulu. Ainakin joissakin seminaareissa oli joka toinen vuosi otettu opiskelijoita kaksivuotiseen esivalmistukseen, joka korvasi puuttuvan keskikoulun. Ajatus lienee ollut, että maassa oli tuolloin varsinkin maaseudulla oppikoulua käymättömiä nuoria, joilla olisi kykyä opiskella kansakoulunopettajaksi. Eräs sodassa haavoittunut seminaarin lehtori kutsui meitä joskus huonona päivänään ivallisesti maaseutulahjakkaiksi. Meidän oli pakko ymmärtää hänen purkauksiaan, mutta otimme huumorimielellä tuon käsitteen pysyvään käyttöön keskinäisessä viestittelysämme.

Seminaarin esikoulutusopintojen puolen vuoden koeajan jälkeen yhdeltä opiskelutoveriltamme evättiin opintojen jatkaminen riittämättömän opintomenestyksen perusteella. Me muut opiskelijat tulkitsimme sen sodassa palvelleiden jermujen yhdelle nuorelle miehelle tarpeetonta kärsimystä aiheuttavaksi autoritäärisen johtamistyylin ja opiskelijoilta edellytettävän nöyryyden alleviivaamiseksi. Kahden esikoulutusvuoden jälkeen pääsimme seminaarin ensimmäiselle vuosikurssille. Opettajaopintoni, jotka Joensuussa alkoivat alle 17-vuotiaana, kestivät yhteensä kuusi vuotta eli kevääseen 1972.

Opettajankoulutuksen muutos – ensin uhka, sitten mahdollisuus

Opettajankoulutuksen muutoksesta aiheutui minulle ja opiskelutoverielleni seuraava iso haaste. Vuoden 1968 opettajankoulutuslaitoksia koskevan lain mukaan perusasteenkin opettajankoulutus muuttui kokonaan ylioppilaspohjaiseksi. Itä-Suomen seminaari päätettiin lakkauttaa, ja sen tiloissa jatkavassa Joensuun korkeakoulussa alettiin vuonna 1970 valmis-

taa luokanopettajia. Tarvittiin valtioneuvoston antama asetus, että me Itä-Suomen seminaarissa opintomme aloittaneet saimme jatkaa opiskelua Joensuun korkeakoulussa. Asetuksen antaminen ei ollut itsestäänselvyys, ja sen valmisteluun ryhtymistä vauhditettiin kahden opiskelutoverimme matkalla opetusministeriöön. Joensuun korkeakoulun ensimmäisenä rehtorina toiminut Veli Nurmi, joka oli ollut opetusministeriössä keskeisesti valmistelemassa uutta opettajankoulutuslainsäädäntöä, otti sydämen asiaksi tuolloin 22 nuoren miehen joukkomme opiskelun järjestämisen niin, että meidän ei tarvinnut muuttaa kahdeksi vuodeksi opiskelemaan johonkin toiseen seminaariin.

Korkeakoulussa saimme suorittaa muitakin opintoja, joista kasvatustieteen approbaturin tai cum laude approbaturin (perus- ja aineopintojen) sekä luokanopettajan erikoistumisopintojen suorittaminen merkittiin kansakoulunopettajan tutkintotodistukseemme.

Vielä 1960-luvulla kansakoulunopettajaseminaarien toiminta ja ilmapiiri olivat paljon konservatiivisempia ja jäykempiä kuin korkeakoulujen ja yliopistojen, joissa puhalsivat vuosikymmenen lopulla susirajallekin Euroopasta rantautuneen radikaalin opiskelijaliikkeen tuulet. Joensuun korkeakoulun ja sen ympäristön suhdetta tutkineen Alina Kuusiston mukaan seminaarihenki nousi 1970-luvun sanomalehtikirjoittelussa modernin ja kriittisen yliopiston vastakohdaksi.

Seminaarihenkeen kuulunutta hierarkiaa korostaakseen rehtori Vilho Körni oli määrännyt, että seminaarin päärakennuksen aulaan olevia kierreportaita saivat käyttää vain seminaarin opettajat. Kun Itä-Suomen seminaarin toiminta oli lakannut, monet arkiset käytännöt ilmapiiriltään uudessa opiskeluympäristössämme muuttuivat. Harjoittelukoulun opettaja Toivo Sivonen teki harrastuksenaan Uusi Suomi -lehteen juttuja Pohjois-Karjalasta. Hän otsikoi erään juttunsa: ”Seminaarihenkeä ajetaan pois Joensuun korkeakoulusta”. Kuin uhmatoksemme seminaariaikaisia sääntöjä seison juttuun liitettyssä kuvassa muutaman opiskelutoverini kanssa noilla kierreportailla. Isäni oli työmatkallaan nähnyt tuon lehtijutun ja lomalla käydessäni kyseli siitä, mutta ei moittivassa sävyssä. Ikäisenäni rintamalla ollut sotaveteraani tuntui ymmärtävän uuden ajan henkeä.

Opiskeliija-aktivismia susirajalla

Olin hevosen vetämän halkoreen päällä kaukana sivilisaatiosta lauleskellut tuon ajan teinien rakastamia lauluja. Karstulan kansanopiston musiikinopettajana toiminut kanttori Osmo Männistö pani minut laulamaan julkisestikin opiston juhlissa ja muissa tilaisuuksissa. Amatöörin laulutaidosta ja vaatimattomasta soittotaidosta oli ilmeisesti hyötyä myös seminaarin pääsykokeessa. Taloudellistakin hyötyä sain myöhemmin siitä, kun keikkailin kolmisen vuotta bändin kanssa talvisin Pohjois-Karjalassa ja laajemmalla alueella kesällä 1969 Jukka Kuoppamäen sekä kesällä 1970 Marjatta Leppäsen kanssa. Torjuin Kuoppamäen ajatuksen, että hän yrittäisi saada minulle siirron Helsingin opettajakorkeakouluun, josta hän itse oli valmistunut kansakoulunopettajaksi. Jälkeenpäin huomasin, että Hannu Tikkanen kirjassaan *Rytmejä susirajalta* oli luonnehtinut Tuure Tapania (toinen ja kolmas etunimi) Joensuun Tom Jonesiksi.

Opiskelun ohessa toimin Suomen Teiniliiton sivutoimisena Pohjois-Karjalan piirin sihteerinä. Olin tietojeni mukaan ainut piirisihteeri, jolla ei ollut vasemmistopuolueen jäsenkirjaa. Sittemmin muun muassa EU:n komissaarina ja Suomen Pankin pääjohtajana toiminut Erkki Liikanen vieraili Suomen Teiniliiton puheenjohtajana piirisihteerikaudellani Joensuussa.

Toimin myös vuonna 1969 perustetun Joensuun ylioppilaslehden vastaavana toimittajana eli päätoimittajana. Olin mielissäni saatuani vuonna 1999 lehden ensimmäisenä päätoimittajana kutsun juhlimaan lehden kolmekymmenvuotista historiaa.

Tuota aikaa on pidetty koululais- ja opiskelijatoiminnassa ylipolitisoituneena. Sitä se oli minunkin mielestäni, mutta toisaalta olen surrut sitä, että nuorison kiinnostus yhteiskunnallisia asioita kohtaan on sittemmin hiipunut hyvin heikoksi, mikä on näkynyt muun muassa nuorison alhaisina äänestysprosentteina vaaleissa.

Opettajaksi rinnakkaiskoulujärjestelmän kuolonkorahdusten aikana

Syksyllä 1973 pääsin Kurikan kauppalan Tuiskulan kansakouluun opettajaksi ja koulunjohtajaksi. Menossa olivat perusasteen rinnakkaiskoulujärjestelmän viimeiset vuodet näillä lakeuksilla ennen Pohjois-Suomesta alkanutta vaiheittaista siirtymistä yhtenäiskoulujärjestelmään perustuvaan peruskouluun. Viidennen ja kuudennen vuosiluokan oppilaista koostuneen yhdysluokkani oppilaat olivat niitä, jotka eivät olleet ikäluokkansa tovereiden tapaan siirtyneet oppikouluun. Huomasin nopeasti, että opettajien peruskoulutuksessa oli laiminlyöty eri-ikäisopetuksen eli yhdysluokkaopetuksen käytännön järjestelyihin perehdyttäminen. Toki olin saanut siitä kokemuksia kotikyläni kansakoulun oppilaana ja samassa koulussa opintoihini kuuluneen lyhyen kenttäharjoittelun aikana opettaja Alpo Ala-Piirron luokassa.

Tarkastajia ei opettajana ollessani koululla näkynyt. Viimeisin muistikuvani kansakouluntarkastajasta oli Ilmajoen kunnan kolme kuukautta kestäneestä kurssimuotoisesta kansalaiskoulusta. Opettaja jännitti tarkastuksen kohteena olemista, mutta selvisi arkityöstä huomattavasti poikkeavasta ”näytelmästä” ilmeisen hyvin. Parissa Ilmajoen naapurikunnassa oli tuolloin jo kaksivuotinen kansalaiskoulu, mikä panee pohtimaan tuon ajan tarkastustoimen vaikuttavuutta lasten saaman opetuksen määrään. Kansalaiskoulun kautta kulkeneet, eri kunnissa asuneet nuoret saivat monien vuosien ajan melkoisesti vaihtelevan määrän perusasteen koulutusta. Selvitin näitä eroja myöhemmin maakuntahistoriaa varten tekemässäni tutkimuksessa.

Kävin kesällä 1974 Savonlinnassa muutaman päivän oppilashuoltoseminaarissa. Pohdin tuolloin koulukuraattorin työtä yhtenä tulevaisuuden uravaihtoehtona.

Tilasin Kurikassa ollessani swahilin kielen opiskelumateriaalin vinyylilevyineen itseopiskelua varten. Seurasin myös tilaamistani ulkoministeriön tiedotteista, millaisia kehitysyhteistyötehtäviä tuohon aikaan Afrikassa olisi ollut. Tämäkin vaihtoehtoinen urapolku jäi ajatuksen asteelle. Yllättäen auennut vaativa tehtävä kouluhallinnossa siirsi nopeasti ajatukseni uuden koulujärjestelmän, peruskoulun, kehittämiseen.

Luotsaamaan peruskoulu-uudistusta maakuntakeskukseen

Minut valittiin Seinäjoen kaupungin opetuspäällikön virkaan sen ensimmäisenä hoitajana vuoden 1975 alusta. Uusi virka merkitsi minulle työntäyteistä peruskoulu-uudistuksen valmistelua ja toteuttamista Seinäjoella yhdessä koulutoimenjohtajan, koulusuunnittelijan ja muiden viranhaltijoiden sekä koululautakunnan ja koulusuunnittelutoimikunnan kanssa. Minun vastuullani pedagogisena johtajana oli opettajien virkaehtosopimuksen mukaisten koulutuspäivien (VESO) ja koulujärjestelmän siirtymävaiheeseen liittyneiden koulutuspäivien (SIVA) valmistelu ja toteuttaminen. Yhteensä kaupungin 220 peruskoulun ja lukion opettajalle tuli järjestää koulujärjestelmän siirtymävaiheessa viisi koulutuspäivää lukuvuodessa. Tämä ajanjakso oli Suomen nuorimmalle kunnan pedagogiselle johtajalle aikamoinen tulikoe, mutta toisaalta se antoi mahdollisuuden näyttää pärjäämistään tilanteessa, joka oli kaikille uusi.

En epäröinyt kutsua Seinäjoelle muun muassa opetusministeriön ja kouluhallituksen tuolloin virka-asemaltaan korkeimpia edustajia ja muita asiantuntijoita luennoimaan. Esimerkiksi ulkoministeriön kehitysyhteistyöosaston ja Suomen YK-liiton asiantuntijoiden kanssa suunnittelimme ja toteutimme opettajille kansainvälisyyskasvatukseen valmentavaa koulutusta.

Jatkoin opettajaopintojeni lisäksi aloittamiani yliopistollisia opintoja työni ohella ja Turun yliopistossa aloin kasvatustiede pääaineena suorittaa ylempää korkeakoulututkintoa. Tähän tutkintooni sisältyy viiden eri yliopiston tutkintovaatimusten mukaisia osasuorituksia. Olin hyödyntänyt ahkerasti avoimen yliopiston opiskelumahdollisuuksia muun muassa Etelä-Pohjanmaan, Vaasan ja Tampereen kesäyliopistoissa ja aikaa kului nyt paljon myös matkoihin Turun yliopistoon. Kaikki opintoni suoritin virkatyöni ohessa muun muassa vuosilomiani hyödyntäen.

Askel kerrallaan aluehallintoon

Olin saanut Joensuun korkeakoulusta muun muassa äidinkielen opetukseen erikoistuneen luokanopettajan kelpoisuuden. Luokanopettajan

erikoistumisopintoja suorittaneita ei kunnissa vielä tuolloin juuri ollut. Vaasan lääninhallitus kutsui minut vuonna 1978 ala-asteen äidinkielen opetuksen lääninkouluttajaksi. Sivutoimisten lääninkouluttajien rekrytoimista varten lääninhallituksille oli osoitettu rahaa, jotta ne voivat tukea kuntia opetushenkilöstön täydennyskoulutuksessa ja konsultoinnissa.

Systemaattisen palautetiedon keräämisen perusteella lääninhallituksessa oli huomattu, että olimme yhdysluokkaopetuksen lääninkouluttaja Jussi Aution kanssa yhdessä löytäneet aikuiskoulutukseen sopivat sisällöt ja tyylin, jotka vetosivat kuulijoihimme. Vaasan lääninhallitus kutsui minut vuonna 1979 päätoimiseksi suunnittelijaksi lähinnä organisoimaan muidenkin lääninkouluttajien toteuttamaa täydennyskoulutusta ja konsultointia. Seinäjoelle palasin vain muutamaksi kuukaudeksi. Valtio palkkasi minut useita kertoja lääninhallitukseen väliaikaiseksi tarkastajaksi ja koulutoimentarkastajaksi, kunnes opetusministeri Kaarina Suonio nimitti minut vuonna 1983 vakinaiseksi koulutoimentarkastajaksi.

Lääninhallituksessa valmistelin ja hoidin paljon opetushenkilöstön täydennyskoulutukseen ja konsultointiin liittyviä tehtäviä, mutta myös perinteisempiä tarkastusinstituutioon liittyviä tehtäviä. Sellaisia olivat muun muassa opetussuunnitelmien ja niiden vuositarkisteiden sekä opettajan vaalien vahvistaminen sekä kanteluiden kohteena olleiden opettajien tutkiminen kentällä. Varsinaiseen koulujen perinteiseen tarkastamiseen osallistuin yhdessä muiden tarkastajien kanssa. Joidenkin lääninkouluttajien kanssa osallistuin koulu- ja kuntakohtaiseen konsultointiin, johon kuului kiertäminen yksittäisillä kouluilla ja kunnan koulutoimen johdon kanssa pidetty isompi kehittämisilaisuus.

Kouluhallitus vastasi osaltaan Heinolan kurssikeskuksessa tapahtuvasta lääninkouluttajien koulutuksesta. Lääninhallitukset puolestaan huolehtivat lähinnä eräiden lääninkouluttajien avulla muun muassa kuntien ohjaavien opettajien koulutuksesta. Olin keskeisesti mukana tässä toiminnassa 1980-luvulla ja 1990-luvun alussa.

Kotiarkistossani on paljon tuolta ajalta koulujen juhlissa ja muissa tilaisuuksissa pitämäni puheiden ja luentojen käsikirjoituksia ja lehtileikkeitä tilaisuuksista. Yksi mieliinpainuvimmista tilanteista tapahtui loka-kuussa 1985 Seinäjoella Luokanopettajaliiton järjestämällä päivillä, jonne

minut oli kutsuttu puhumaan. Syysmyrskyisenä päivänä Seinäjoen kaupungin Törnävän kaupunginosasta katkesivat sähköt ollessamme lounas-
tauolla. Minun esiintymisvuoroni oli ohjelmassa seuraavana. Järjestäjille ja itselleni tuli huoli, miten tuhatpäisen kuulijakunnan edessä toimitaan, jos äänenvahvistus ei toimi. Olin huolella valmistautunut esitykseeni ja miettinyt, miten motivoisin opettajia uusien ja aikaisempaa hiukan väljempien valtakunnallisten perusopetuksen opetussuunnitelman perusteiden pohjalta kunnissa tapahtuvaan opetussuunnitelmatyöhön.

Tilaisuuden järjestäjät keksivät raahata salin eteen kuulijoiden lähelle pöydän ja pyysivät minua nousemaan pöydälle seisomaan ja aloittamaan esitykseni sieltä. Tunnelma salissa oli ihmeellinen, kun kuulijat kuuntelivat puolihämärässä salissa esitystäni hiirenhiljaa. Sähköt eivät palanneet koko esitykseni aikana. Luokanopettajaliiton lehden Tärpöntikkelin päätoimittaja Pekka Varismäki nousi pöydän eteen siirtämälleen tuolille ja alkoi tähtäillä minua kameralla. En voinut tilanteen koomisuuden takia pidätellä nauruani ja koko sali räjähti nauramaan. Hetken kuluttua kaikki kokosivat kuitenkin itsensä, hiljaisuus palasi ja sain pidettyä puheeni loppuun. Puheeni julkaistiin Luokanopettajaliiton lehden tulevissa numeroissa teemakokonaisuuksittain jaksotettuna, ja ainakin kuvittelin, että sen ajatukset levisivät aika laajasti maan luokanopettajien tietoisuuteen.

Kuvassa koulutoimentarkastaja Tuomo Laitila pitämässä juhlapuhetta vuonna 1987 Ylistaron Kitinojan koulun perusparannusjuhlassa.

Tuohon aikaan minäkin osallistuin Heinolan kurssikeskuksessa monien lääninhallituksen omien kurssien toteuttamiseen ja erilaisiin koulutuksen ja opetuksen kehittämiseen liittyviin valtakunnallisiin yhteistyötulaisuuksiin.

Seitsemän vuoden ajan pidin vuosittain kolmessa läänin kesäyliopistossa – Vaasassa, Kokkolassa ja Seinäjoella – kouluhallinnon luentosarjan kouluhallinnon tutkintoon valmistautuville, ja loppuvuosina otin vastaan kouluhallinnon tutkinnon alimman arvosanan suorituksia.

Kuntademokratian palvelukseen säästöpainneiden alle

Vuonna 1992 minua houkuteltiin hakemaan Lapuan kaupungin sivistystoimenjohtajan, sittemmin sivistysjohtajan, virkaa. Tehtävä oli etukäteen kerrottujen työsuhteen ehtojen puolesta ja muutenkin työnä houkutteleva. Tunsin kokemusteni pohjalta kunnan hallintoa hyvin, ja hyppäys valtion viranhaltijaorganisaatiosta takaisin kuntademokratian pariin tuntui sopivalta vaihtoehdolta. Myönteinen suhtautumiseni muun muassa kylien ja kyläkoulujen sekä toisen asteen oppilaitosten yhteistoiminnan kehittämiseen otettiin työhaastatteluissa hyvin vastaan, eikä se, että en suostunut muuttamaan Lapualle, muodostunut valinnan esteeksi.

Vaikka kunnallinen desentralisaatiopolitiikkani sai Lapualla vahvan kannatuksen ja Lapuan kyläkoulujen toiminnan jatkumisen ehdot olivat luottamushenkilöille valmistelemieni päätösten mukaan todella sallivat, jouduin kyläkoulujen oppilasmäärien vääjäämättä pienentyessä valmistelemaan ja panemaan täytäntöön monen koulun lakkauttamisen. Olin lisäksi keskeisesti valmistelemassa ensin kahden Lapuan kaupungin ylläpitämän ammatillisen oppilaitoksen yhdistämistä ja sitten yhdistetyn oppilaitoksen ja kuntayhtymän ylläpitämän ammattioppilaitoksen yhdistämistä.

1990-luvun lama aiheutti Suomen kunnissa paljon ongelmia ja kamppailua vähenevistä resursseista. Sivistysjohtajalle se aiheutti haasteita muun muassa siksi, että luottamushenkilöt kiinnittivät huomiota peruskoulujen suhteellisen suuriin hallintomenoihin. Useissa kunnissa, joissa oli paljon alakouluja, alettiin säästää hallintomenoista siten, että alakouluille mää-

rättiin yksi yhteinen rehtori ja alakoulujen hallinto hoidettiin yhteisen rehtorin ja koulukohtaisten apulaisrehtoreiden yhteistyönä. Tämän järjestyksen toteuttaminen Lapualla aiheutti minun ja siihen saakka itsenäisinä koulunjohtajina toimineiden henkilöiden välille suuria jännitteitä. Vaikka luottamushenkilöt osoittivat säästötoimissa oman tahtotilansa selkeästi, he uskoivat minun olevan tämäntapaisissa säästöissä ”juonessa mukana” ja arvostelivat minua siitä ankarasti. Samoin ammatillisten oppilaitosten fuusioita vastustettiin tuolloin vielä ankarasti.

Itsekin havahduin, kun Raija Julkunen vuonna 2001 kirjassaan *Suunnanmuutos* totesi Talousneuvoston työryhmäraporttiin ja eräiden muiden tutkijoiden havaintoihin viitaten, että ”valtion osuus kuntien menoista laski vuoden 1993 yli 40 prosentista muutamassa vuodessa 25 prosenttiin ja vuoden 1995 jälkeen kuntien kokonaisresurssit supistuivat kuntien verotulojen kasvusta huolimatta”.

Suomen Kuntaliitto kutsui minut alueen kuntien edustajana sivistystoimen asiantuntijaverkoston jäseneksi vuonna 2002. Samana vuonna kirjoitin valtion koulutuspolitiikan ohjausta koskevan kriittisen artikkelin Valtion alueellisen sivistyshallinnon virkamiehet ry:n julkaisuun *Paluu kansalliseen koulutuspolitiikkaan*. Kokemukseni pohjalta totesin muun muassa seuraavaa: ”On helpompi arvostella kuntien resurssileikkauksia ja tarpeiden priorisointeja kuin tehdä niitä itse. Tämä selittää osittain myös sitä legitimizeettiongelmaa, joka valtion ohjaustoimenpiteitä kunnista katsoen kohtaa”.

Siirtymiseni Lapuan kaupungin palvelukseen ei siis merkinnyt ainaakaan haasteiden välttelyä. Tarkasteltaessa viime vuosien PISA-tutkimustulosten osoittamaa Suomen oppimistulosten tason suhteellista heikkene mistä on huomautettu, että 1990-luvun laman aikaisia kuntien vastuulla olleen koulutuksen resurssileikkauksia ei ole sen jälkeen palautettu entiselleen. Raija Julkunen toteaa edellä mainitussa julkaisussa, että kunnat omaksuivat valtion säästömentaliteetin niin hyvin, että taloudellisen tilanteen helpotuttua kuntia syyteltiin siitä, että niissä ”jäi lama päälle” tai ”jalka jarrupolkimelle”.

Erittäin mielenkiintoinen hanke Lapualla ollessani oli kulttuurikeskus Vanhan Paukun perustaminen keskellä 1990-luvun lamaa. Kulttuurikeskuksen perustamiselle tuli lamasta huolimatta hyvä aikaikkuna, kun valtio myi vuonna 1992 Lapuan patruunatehtaan vanhat kiinteistöt kaupungille.

Patruunatehtaan räjähdysonnettomuuden jälkeen uusi tehdas oli rakennettu turvallisuussyistä kaupunkitaajaman ulkopuolelle. Näihin tehdaskiinteistöihin sijoitettiin toimialtani muun muassa kaupunginkirjasto, jolle piti muutenkin vanhojen tilojen homeongelmien takia hankkia uudet tilat. Samoin entisiin tehdaskiinteistöihin saneerattiin muista toimialani toiminnoista tilat musiikkiopistolle, taidemuseolle, valokuvakeskukselle ja harrastajateatterille sekä luentotiloja.

Lapuan kaupunkia palvellessani tartuin tosissani kiinni tieteellisiin jatko-opintoihin, ja väiteltäni tohtoriksi suostuin kirjoittamaan Etelä-Pohjanmaan historian VII osaan kansanopetuksen osuuden, jossa tarkasteltiin kansakouluopetusta ja peruskoulujärjestelmään siirtymisen valmistelua.

Takaisin aluehallintoon – nyt lääninsivistysneuvokseksi

Länsi-Suomen lääninhallituksessa avautui sivistysosaston osastopäällikön eli lääninsivistysneuvoksen virka vuonna 2007, kun Heikki K. Lyytinen päätti jatkaa Jyväskylässä koulutuksen kansallisen arvioinnin parissa. Työtehtäviäni tukeva tohtorin tutkintoni sekä kokemukseni kuntahallinnosta ja aluehallinnosta lienee vaikuttanut siihen, että opetusministeri Sari Sarkomaa nimitti minut virkaan.

Aiemmin toteutetussa lääninuudistuksessa luotu suurlääni kattoi peräti seitsemän maakunnan alueen, ja pääkaupungin Turun lisäksi Länsi-Suomen lääninhallituksella oli toimipaikat Tampereella, Vaasassa ja Jyväskylässä.

Lääninhallituksilla oli sivistystoimessa edelleen oikeusturvatehtäviä, peruspalvelujen arviointitehtäviä, resurssien allokointitehtäviä ja informaatio-ohjaustehtäviä. Kunnille jaettiin edelleen lääninhallitusten kautta korvamerkittyjä toimintarahoja sekä avustuksia koulujen, muiden oppilaitosten, liikuntapaikkojen ja kirjastojen rakentamiseen ja perusparantamiseen sekä kirjastoautojen hankkimiseen. Lääninhallitukset jakoivat osaltaan myös Euroopan unionin rahoitusohjelmien mukaisia varoja.

Koulutuksen ja kulttuurin yhteys aluehallinnossa katkesi – kunnes löydettiin uudelleen

Ruotsin keskushallinnon ja paikallishallinnon väliin vuonna 1634 perustetut lääninhallitukset lakkautettiin Suomessa vuoden 2010 alusta. Lääninhallitusten ja eräiden muiden alueviranomaisien tilalle perustettiin aluehallintovirastot (avit) ja elinkeino-, liikenne- ja ympäristökeskukset (ely-keskukset). Länsi-Suomen lääninhallituksen seitsemän maakunnan alueelle muodostettiin kaksi aluehallintovirastoa: Varsinais-Suomen ja Satakunnan alueet kattava Lounais-Suomen aluehallintovirasto sekä Pirkanmaan, Keski-Suomen ja kolmen pohjalaismaakunnan alueet kattava Länsi- ja Sisä-Suomen aluehallintovirasto. Halusin siirtyä jälkimmäiseen virastoon Vaasaan; sen muut toimipaikat ovat Tampereella ja Jyväskylässä.

Opetus- ja sivistystoimen kannalta aluehallintouudistus merkitsi ensin sitä, että opetustoimen asioiden hoito sijoitettiin aluehallintovirastojen peruspalvelut, oikeusturva ja luvat -vastuualueelle ja nuoriso-, liikunta- ja kirjastotoimen asioiden hoito ely-keskuksiin.

Opetustoimen ylitarkastajana johdin eri nimikkeillä Länsi- ja Sisä-Suomen aluehallintoviraston peruspalvelut-vastuualueella opetustoimen tehtävien hoitamista ja osan aikaa lisäksi muihinkin peruspalveluihin liittyvien oikeusturva-asioiden hoitamista.

Jo aluehallintouudistuksen toimeenpanon yhteydessä säädetyssä seurannassa opetus- ja kulttuuritoimen asema aluehallinnossa havaittiin liian heikoksi ja sekavaksi. Niinpä se sai aluehallintovirastoihin oman vastuualueensa vuonna 2013. Nuoriso-, liikunta- ja kirjastotoimen asioiden hoito siirrettiin ely-keskuksista takaisin opetustoimen yhteyteen. Opetusministeri Krista Kiuru nimitti minut tämän vastuualueen johtajaksi, jota tehtävää hoidin siihen saakka, kunnes ”täysin palvelleena” siirryin eläkkeelle vuoden 2017 lokakuussa.

Palveluaikani loppuvuosina saimme opetus- ja kulttuuriministeriöltä rahaa valtakunnallisen Osaava-ohjelman toteuttamiseen. Tämän ohjelman tarkoituksena oli luoda kehittymismyönteistä toimintakulttuuria kouluissa ja oppilaitoksissa sekä edistää koulutuksen järjestäjien ja toimijoiden verkostoitumista. Oivalsimme, että maakuntatason vapaaehtoinen yhteis-

työ opetustoimen kehittämisessä voisi olla opetustoimen vastaus samaan haasteeseen, johon sosiaali- ja terveystoimessa haluttiin vastata sote-uudistuksella. Opetusneuvos Matti Kangasoja lempeällä ohjauksella suostutteli joitakin suunniteltuja kehittämisverkostoja yhdistämään voimansa maakunnittain, että tämä ajatus toteutuisi.

Sivistystoimen aluehallinnon roolin muutos

Vaikka alkuperäinen ja kaukaa historiasta tuleva koulujen tarkastustoiminta oli jäänyt lääninhallituksissa ja aluehallintovirastoissa jo menneisyyteen, pidin niiden rinnalle ja tilalle ajan saatossa tulleet tehtäviä vaikutuksiltaan hyvin myönteisinä ja hyvin motivoituneen henkilöstöni toteuttamina tuloksellisinä. Osoituksena niiden hyvästä laadusta oli esimerkiksi järjestämämme täydennyskoulutuksen ja muun informaatio-ohjauksen sekä jakamiemme kehittämisresurssien suuri kysyntä.

Kun koulutuksen ja sivistyspalvelujen järjestäjien oma kehittämistoiminta sekä koulutukseen ja sivistykseen liittyvien muiden kehittämisorganisaatioiden palvelutarjonta on paljon lisääntynyt, on ollut tarkoituksenmukaista tukea näiden toimijoiden verkostoitumista. Ehkä paras tähän liittyvä hanke on juuri ollut opetusministeriön ja aluehallintovirastojen toteuttama valtakunnallinen Osaava-ohjelma.

Arviointi- ja tutkimustiedolla ohjaamisen, johtamisen ja kehittämisen kentässä on yliopistojen ja niiden tutkimuslaitosten lisäksi paljon muita toimijoita ja tiedontuottajia. Aluehallinnon rooli on tietotuotannossa painottunut peruspalvelujen alueellisen saatavuuden arviointiin. Opetus- ja kulttuuriministeriö hyväksyy Kansallisen koulutuksen arviointikeskuksen arviointisuunnitelman. Kuntaliitto kehittää kuntien kanssa muun muassa sähköisiä hyvinvointikertomuksia. Uuden tiedon hankkimisen lisäksi kehittämisessä olennaista on, miten löydämme jo olemassa olevan tiedon. Se korostaa verkostoitumisen ja informaatio-ohjauksen merkitystä.

Sivistystoimen fyysisen ympäristön rakentamis- ja hankkimispäätösten tukemisella sekä nuoriso-, liikunta- ja kirjastotoimen toiminta-avustuksilla on aluehallinnossa voitu merkittävästi helpottaa ja tukea palvelujen järjestäjien omia kehittämistoimia ja investointipäätöksiä.

Elämänmittainen pyrkimykseni yhdistää työ ja tiede

Olin opiskeluaikana Joensuun korkeakoulun kirjoihin päästyämme aidosti kiinnostunut tieteellisistä opinnoista. Professori Risto Rinne, joka ohjasi väitöstutkimustani, löysi hiljattain arkistoistaan yli 50 vuotta vanhan Helsingin yliopiston opettajakorkeakoulun ylioppilaskunnan *Paidagogos*-lehden, johon olin opiskelijana vuonna 1972 kirjoittanut artikkelin *Käytännön opettajankoulutus kahlaa dogmien viidakossa*. Kansakoulupohjalta kansakoulunopettajaseminaarin kautta korkeakouluun pääseenä kirjoitin opiskelijoiden lehteen: ”Opiskelijoiden on saatava elävä kontakti muuhunkin kuin muiden arvostaman tiedon soveltamiseen... Usein hyvinkin yksipuolisen ohjaamisen sijasta heille on opetettava tieteellistä ajattelua, heitä on kannustettava tutkimaan ja heille on annettava siihen myös mahdollisuudet.”

1990-luvun puolivälissä hakeuduin Tampereen yliopistoon, jossa olin aikaisemmin opiskellut aikuiskasvatusta, psykologiaa, sosiologiaa ja sosiaalipolitiikkaa. Kun pitkälti koulutussosiologiaan erikoistunut ohjaajani Risto Rinne siirtyi Turun yliopistoon, halusin minäkin – ajomatkojen pidentymisestä huolimatta – siirtyä jatkamaan opintojani siellä. Yhdistin joskus opiskelun ja hevin tekemällä matkat moottoripyörällä.

Esiymmärrystä siihen, että koulutuksen ohjausta voi kokoavasti kuvata vaikutuskentässä, olin saanut virolaissyntyiseltä, Ruotsissa ja Suomessa toimineelta Peep Koortilta. Hän oli kirjassaan *Kasvatus ja suunnittelu* kuvannut kolmipoolista ohjauskenttää, johon hän oli sijoitellut eri maiden koululaitoksia. Hänen mallinsa kulki salkussani pitkään, ja koetin jalostaa ja konkretisoida sen dynamiikkaa kuvatessani luennoisiani ja kannanotoissani koulutuksen ohjauksen painopisteiden muutoksia.

Väitöskirjani nimeksi muotoilin *Siirtoja koulutuksen ohjauskentällä – Suomen yleissivistävän koulutuksen ohjaus 1980- ja 1990-luvuilla*. Minua ilahdutti, että siitä tehtiin myöhemmin sähköinen rinnakkaisjulkaisu. (Turun yliopiston julkaisuarkisto. <https://urn.fi/URN:NBN:fi-fe2025021010988>.)

Koulutuksen ohjauskentän ääriviivat hahmotin ideaalityyppimethodin avulla. Koulutuksen ohjauskentän toimijoiksi ja intressitahoiksi määrit-

telin a) poliittis-hallinnollisen järjestelmän, b) opetusprofession, c) primaarit asiakkaat eli oppilaat huoltajineen ja opiskelijat sekä d) sekundaarit asiakkaat eli työnantajat ja yrittäjät.

Hahmotin, että koulutuksen ohjauskentän toimijoiden ja intressitahojen asemaan vaikutetaan muun muassa koulutusjärjestelmän rakennetarkaisuihin (esim. valitsemalla rinnakkaiskoulujärjestelmä tai yhtenäiskoulujärjestelmä), määrärahaohjauksella ja muulla resurssiohjauksella, opetussuunnitelmaohjauksella, henkilöstön koulutuksella ja kelpoisuusehdoilla, arviointi-, palaute- ja kehittämisjärjestelmillä, hallinnon ja päätöksentekojärjestelmän keskittämällä tai hajauttamisella sekä poliittisen vallan ja asiantuntijavallan suhdetta säätelemällä.

Kun välillä työläiden ja ahdistavienkin kypsyttelyvaiheiden jälkeen oma ohjauskenttämallini alkoi mielestäni toimia analyysivälineenä hyvin, koin helpotusta ja myös luovuuden riemua.

Koulutuksen ohjausjärjestelmää oli tutkimusjaksoni eli käytännössä työurani aikana desentralisoitu (hajautettu) useammassa aallossa. Nämä ohjausjärjestelmän muutokset tulevat esiin monissa tämän julkaisun artikkeleissa. Joidenkin tarkastustoiminnassa kontrolloitujen asioiden yksityiskohtaisuus tutkimukseni tarkastelujakson alussa herättää minussa ja kollegoissani nyt jopa huvittuneisuutta. Toisaalta toimintaympäristökin – esimerkiksi paikallishallinnon resurssit ja kehittyminen – on muuttunut ajan virrassa paljon.

Väiteltyäni vuonna 1999 minut kutsuttiin kirjoittamaan Etelä-Pohjanmaan historian VII osaan kansanopetuksen osuutta. Tutkimukseni kohdistui ajallisesti ensimmäisten kansakoulujen perustamisesta peruskoulujärjestelmän valmisteluun ja siihen siirtymiseen. Maantieteellisesti tutkimukseni, jolle annoin nimen *Eteläpohjalaiset kansakouluaatteen toteuttajina*, kattoi historiallisen Etelä-Pohjanmaan eli nykyisten Etelä-Pohjanmaan ja Pohjanmaan maakuntien alueet. Tutkin sitä, miten alueen kunnat rakensivat kansakouluverkkoaan, mutta myös sitä, miten alueen kansallisen tason päätöksentekijät, lähinnä alueen kansanedustajat ja ministerit, käyttäytyivät kansallisen tason suurissa koulutuspoliittisissa kamppailuissa.

Tutkimukseni havainnollisti itsellenikin, miten kaukana kansakoulun pitkän rakennusvaiheen ja perusasteen rinnakkaiskoulujärjestelmän aika- na Suomessa oltiin alueellisesta ja sosiaalisesta tasa-arvosta. Maaseudun

lasten huonompi asema kaupunkien lasten asemaan nähden hyväksyttiin pitkään luonnolliseksi kansanopetuksen lähtökohdaksi jo lainsäädännössä. Syrjäisimmät kunnat ja kunnissa vielä syrjäisimpien kylien lapset tulivat kansakoulujen vaikutuspiiriin vasta useita vuosikymmeniä ja useita sukupolvia myöhemmin kuin kaupunkien ja rintamaiden lapset.

Kansalaisfoorumi julkaisi *Santeri Alkion kasvatusajattelu* -tutkimukseni 2. painoksen sähköisessä muodossa (kansalaisfoorumi.fi/julkaisu/santeri-alkion-kasvatusajattelu/). Tämän tutkimukseni pohdintaosassa totean, että jokainen aikakausi näyttää ylevistä koulukasvatuksen tavoitteista huolimatta tarvitsevan myös koulutuksellisen alaluokan.

Koen, että erityisesti koulutuksen ohjausta ja koulutuksen historiaa koskeva tieteellinen työni on jäsentänyt ajatteluani. Koulutuksen ohjauksen osalta tutkimustyöni on auttanut minua muun muassa paremmin ymmärtämään desentralisaation ja kansanvaltaisen päätöksenteon perusteluja ja toisaalta arvostamaan tutkimuksellisen otteen merkitystä ja tiedepohjaisuutta asiantuntijatyössä. Toisaalta tutkimustyössäni olen huomannut, että tutkijan tulee olla avoin, nöyrä, utelias ja historiatietoinen tutkimuskohteensa edessä.

Dosentuurilausunnot lämmittävät

Pitkään kypsynyt ajatukseni, että aikaisemmin hankkimani osaaminen ja kokemukseni hyödyttäisivät tutkimustyötäni ja tutkimustyöni hyödyttäisi leipätyötäni, sai vahvistusta professori Jouni Välijärven ja professori Kari Niinistön Turun yliopiston kasvatustieteiden tiedekunnalle antamissa virallisissa dosentuurintäyttöprosessiin liittyvissä lausunnoissa. Ne toki lämmittävät minua, mutta en minä niistä ylpisty. Sain kuitenkin vahvistusta sille, että oppikoulua käymättömänä nuorena opiskelijana omaksumani suhtautuminen tutkimusperustaisuuteen oli opetus- ja hallintotyössä hyvä valinta.

Välijärvi kirjoittaa väitöstutkimuksestani: ”Työssään hän onnistuu varsin hyvin asettamaan kansalliset ohjauk käytäntöemme laajempaan teoreettiseen ja myös kansainvälisesti relevanttiin kehikkoon. Työn vahvuutena on myös se, että teoreettisesti vahvassa analyysissä säilyy vankka kytkentä

yleissivistävän koulutuksen arjen ohjauskäytäntöihin. Täytettävänä olevan dosentuurin alan näkökulmasta väitöstyön voi todeta antavan erinomaisen tieteellisen perustan dosentuurissa tarvittavalle tieteelliselle asiantuntemukselle.”

Koulutuksen ohjauksen kipupisteitä ja kehittämishaasteita -artikkelista ni Välijärvi lausuu muun muassa: ”Laitilan laaja hallintokokemus epäilemättä auttaa tulkintojen tekemistä tässä rajapinnassa. Hänen erityisenä ansiona voidaan selkeästi pitää kehittynyttä kykyä hyödyntää tutkimuksen tuottamia valmiuksia ja tietämystä tavalla, joka luo edellytyksiä tavanomaista kehittyneemmälle ja paremmin perustellulle päätöksenteolle.” Välijärvi katsoo minun hallitsevan kriittisen historiatutkimuksen metodin käytön hyvin.

Professori Kari Niinistö kirjoittaa minun tehneen hyvää tutkimusta monipuolisten kouluhallinnollisten tehtävien ja korkeamman asteen opetustehtävien ohella, mutta vihjaa, että se on voinut tapahtua jälkimmäisistä huolimatta.

Yhtenäiskoulun seuraava askel?

Omakohaistiset kokemukseni opinto- ja urapolkuni karikoista ja mahdollisuuksista ovat muovanneet voimakkaasti koulutusjärjestelmää koskevia käsityksiäni ja suhtautumistani koulutusjärjestelmän rakenteeseen ja kehittämiseen. Väitöskirjassani rakensin sitä teoreettista kenttää, jossa itsekin olen elämäni aikana kahlannut. Max Weberin, Pierre Bourdieun ja heidän ajatuksistaan kiinnostuneiden muiden tutkijoiden teoria, jonka mukaan koulutusjärjestelmä on jatkuvasti sosiaalisten ryhmien kulttuuristen ja sosiaalisten kamppailujen areenana, on kiinnostanut minuakin – ja juuri omien kokemusteni ja tutkimusteni takia.

Suomen koulujärjestelmä näyttäytyy minulle evolutiivisena prosessina, jossa uuteen vaiheeseen murtautumisen jälkeen edellisen vaiheen parremmuuteen aikoinaan mielipiteensä lukinneet eivät halua sitä myöhemmin edes muistella. Mielestäni koulutuksen historian aikana on kertynyt paljon todistusvoimaa sellaisen koulutusjärjestelmän puolesta, jossa rakenteelliset seikat mahdollisimman vähän rajaavat yksilöiden itsensä kehittä-

misen mahdollisuuksia. Siksi olin hyvin pettynyt, kun Christoffer Taxellin opetusministerikaudella vuonna 1989 esitellyistä nuorisokouluvisiosta ja ammattikorkeakouluvisiosta vain jälkimmäinen sai toteutua.

Nuorisokouluideaan liittyvän kehitystyön ennakkoluuloton jatkaminen tuottaisi varmaan uusia ideoita, mutta 35 vuoden takaisia suunnitelmia ei tietenkään sellaisenaan tarvitsisi kaivaa naftaliinista. Joustavuutta ja valintamahdollisuuksia voitaisiin joka tapauksessa toteuttaa paremmin yhtenäisen koulutusrakenteen sisällä kuin järjestelmässä, jossa rakenteen osat rajoittavat opiskelijoiden opinto- ja urapolkuja. Jälkimmäiseen ilmiöön törmäsin Lapuan sivistysjohtajana erityisesti lukion kohdalla pyrkiessäni kehittämään toisen asteen oppilaitosten yhteistyötä. Esimerkiksi mielikuva nykyisenkaltaisista ylioppilaskirjoituksista ainoana oikeana tuloskontrollin muotona säilyy joidenkin mielissä sitkeänä, vaikka näin käytännössä, miten ammatillisella puolella on jo kauan toteutettu ja kehitetty ammatillisia näyttötutkintoja.

Yhtenäiskoulujärjestelmään perustuvaa peruskoulua osa väestöstä ja opetusprofession edustajista vastusti pitkään, mutta sitä on jo vuosikymmeniä pidetty poliittisen kentän laidasta laitaan suomalaisten ”kruununjalokivenä”. Se ei kuitenkaan vielä ole johtanut yhtenäiskoulujärjestelmään perustuvan toisen asteen koulutusjärjestelmän luomiseen Suomessa.

Siteeratessani Etelä-Pohjanmaan historiaan kirjoittamassani artikkelissa maakunnan poliittisia päättäjiä halusin muistuttaa, että monien toimijoiden peruskoulua demonisoivat puheenvuorot ja kannanotot todella löytyvät muun muassa Suomen eduskunnan pöytäkirjoista. Täminkin päivän koulutus- ja tiedepoliittisia kannanottoja esitettäessä kannattaisi miettiä, miltä ne mahtavat kuulostaa muutaman kymmenen vuoden kuluttua.

Kun yhtenäiskoulujärjestelmään toisen asteen koulutuksessa ei Suomessa vielä ole valmiutta, nuorilla on edelleen järjestelmästä johtuvia esteitä hankaloittamassa perusteiltaan yhä häilyvämmäksi osoittautuneen yleissivistävän koulutuksen ja ammatillisen koulutuksen rajalinjan ylittämistä.

Valtiovarainministeriön tuoreessa julkaisussa (*Julkisen talouden meno- ja rakennekartoitus*, 2023) ollaan huolissaan siitä, että ammatillisen peruskoulutuksen uusista opiskelijoista noin kolmasosalla eli vuosittain noin 30 000 henkilöllä on taustallaan aiempi ammatillinen tutkinto tai korkea-koulututkinto. On painavasti kysyttävä, olisiko nyt syytä siirtymä koulujärjestelmän kehittämisessä seuraavaan vaiheeseen ja antaa nuorten valinnoil-

le ja opinto-ohjaukselle tilaa koulutusjärjestelmän sisällä jo siksi, että niin monen ei tarvitsisi aloittaa samantasoisen tutkinnon suorittamista alusta?

Jos yhtenäiskoulujärjestelmään perustuva peruskoulu olisi jätetty toteuttamatta siksi, että osa ikäluokasta tarvitsee sen suorittamisessa tukitoimia, länsimaissa kaikkein myöhempien maiden joukossa oppivelvollisuuden säättänyt Suomi ei olisi sittemmin niin nopeasti yltänyt perusasteen koulutuksen oppimistuloksiltaan maailman parhaimmistoon. Ei kukaan tietenkään kuvittele, etteikö yhtenäiskoulujärjestelmään perustuvan toisen asteen koulutuksen sisälle tarvitsisi peruskoulun tapaan rakentaa merkittäviäkin joustomahdollisuuksia ja tukitoimia. Huomio pitäisi viimein siirtää joustaviin opiskelumahdollisuuksiin ongelmien hakemisen sijasta! Se kunnioittaisi nuoria, jotka vielä epävarmoina hapuilevat ainutkertaisen elämänsä murroskohdassa ja etsivät itseään, kiinnostuksen kohteitaan ja potentiaaliaan.

Opetusministeriön vision nuorisokoulusta ja ammattikorkeakoulusta Finlandia-talossa vuonna 1989 esitellyt opetusministeri Christoffer Taxell muistutti epäilijöille, että joskus historiassa on kysytty: ”Minkä takia piikojen ja renkien pitäisi oppia lukemaan ja laskemaan? Kuka sitten lakaisee kadut, jos kaikki käyvät yhdeksän vuotta koulua?” Koulujärjestelmän evolutiivisessa kehitysprosessissa historian uuteen vaiheeseen murtautumisen jälkeen ei todellakaan haluta aina edes muistella vanhaa eikä ottaa muutoksen vastustajan viittaa harteille.

Opiskelijan kansainvälisyyskasvatusinnosta pysyvä jälki

Kansainvälisyyskasvatus ja kansainvälinen solidaarisuus olivat opiskeluaikani, nuorena opettajana ja opetuspäällikkönä lähellä sydäntäni. Jo opiskeluaikana mielessäni virinnee haaveen kansainvälisestä perheestä toteutimme myöhemmin vaimoni Marjan kanssa. Adoptoimme perheeseemme etiopialaisesta lastenkodista Samson-pojan.

Osallistuimme poikiemme pesäpallojoukkueen mukana valtakunnallisille pesäpalloleireille useana kesänä. Samson oli yleensä leirin ainoa tummaihoisen osallistuja, mutta hän sai leireillä hyvin ystäviä. Kun Samson siirtyi peruskoulun yläasteelle, heräsi pelko, että hän voi tulla ikäluokkansa

ainoana tummaihoisena oppilaana kiusatuksi. Vuotta vanhempi veljensä Perttu, joka oli joskus joutunut puuttumaan veljensä kiusaamiseen, torjui pelon turhana viitaten koulussa oleviin pesäpallojoukkueen poikiin. Muutamat joukkueessa olleet pojat kokoontuvat edelleen muutaman keran vuodessa viikonlopputapaamisiin ja jotkut heistä ovat toistensa lasten kummeja.

Olemme iloisia, että molempien poikiemme perheet käyvät lomillaan mummin ja paapan luona ja tarvitsevat silloin tällöin meitä hoitamaan kummankin perheen kahta tyttöä. Marjan edellisessä avioliitossa syntynyt Saija-tyttö on opiskellut ja asunut Yhdysvalloissa ja Englannissa ja on naimisissa englantilaisen Graemen kanssa. Heidän perheeseensä kuuluvat teini-ikäiset poika ja tyttö. Saija on muun muassa kulkenut luennoimassa Suomen lisäksi muissakin Pohjoismaissa. Lapsemme ovat omilla tavoillaan minua enemmän hankkineet käytännön valmiuksia liikkua kansainvälisillä kentillä.

Lapsenlapsistamme on mummille ja paapalle paljon iloa. Seuratesamme afrotukkaisten kaksostyttyöjen ja suomalaisten ”liinatukkien” temmellystä ja leikkejä paapan silmäkulma joskus kostuu. Opiskeluaikanani herännyt ajatus kansainvälisyyskasvatuksen tärkeydestä on omassa perheessäni saanut kantaa pitkälle.

Teini-ikäisten pojan ja tytön utuiset tulevaisuusvisiot vievät ajatukseni omaan teini-ikääni, jolloin ”myöhäisheränneenä” kiinnostuin opintiestä. Toivottavasti yhteiskunta ja ympäristö antavat lastenlastemme ja heidän ikätovereidensa haaveille – millaisia ne sitten ovatkin – tilaa ja vahvistavat heidän tulevaisuudenuskooaan.

Martin Gripenberg

Monien mutkien kautta koulutoimentarkastajaksi

Martin Gripenberg varttui Helsingin Eirassa intellektuelliperheessä ja oli aktiivinen partiotoiminnassa. Ylioppilastutkinnon jälkeen hän opiskeli kansakoulunopettajaksi Tammisaarella ja suoritti asepalveluksensa Dragsvikissa sekä RUK:ssa Haminassa.

Ensimmäinen työpaikka löytyi Helsingin kansalaisesta koulusta, jossa hän opetti ruotsia pienille oppilasryhmille. Vuonna 1980 hän siirtyi vararehtoriksi ja opettajaksi Arbikseen. Kun Märta Tikkanen valittiin rehtoriksi, Gripenberg siirtyi Sipoon ruotsinkielisen kansalaisopiston rehtoriksi. Opiskelijamäärien voimakkaan kasvun myötä hän siirtyi Uudenmaan lääninhallituksen tutkimussihteeriksi, mutta pian sen jälkeen hänestä tuli Hangon koulutoimenjohtaja.

Hangossa Gripenberg osallistui sekä suomen- että ruotsinkielisten lukioiden rakentamiseen. Yhdentoista vuoden jälkeen hänet nimitettiin koulutoimentarkastajaksi Uudenmaan lääninhallitukseen, jossa hän työskenteli muun muassa oikeusturva-asioiden, opettajankoulutuksen ja koulun kehittämissankkeiden parissa. Hän suoritti lisensiaatin tutkinnon Helsingin yliopistossa ja toimi myös espanjan tuntiopettajana eri oppilaitoksissa.

Sipoossa hän toimi myös kansalaisopistojen ruotsinkielisen osaston sihteerinä ja toimittajana. Hän toimi Valtion sivistystoimen virkamiesten VSV:n puheenjohtajana. Ennen eläkkeelle siirtymistään hän sai presidentin myöntämän Suomen Leijonan ritarikunnan ensimmäisen luokan mitalin. Eläkkeellä hän on jatkanut työtä kouluhistorian parissa ja tutkinut Suomen ruotsinkielisiä kouluja.

Vaikeuksien karaisema

Teini-ikäni saakka perheemme asui vuokratalossa Johanneksen kirkkoa vastapäätä Etelä-Helsingissä. 1950-luvulla alueen kortteleissa asui merkittävä ruotsinkielinen paikallisväestö. Koulutieni aloitin vuonna 1948 Ratakadun ruotsinkielisessä kansakoulussa (Bangatans folkskola). Alku koulussa ei ollut helppo. Kuten isäni minäkin kärsin melko vakavista luku- ja kirjoitusvaikeuksista. Onneksi sekä isoäitini että äitini ymmärsivät, kuinka tärkeää oli pakottaa meidät kohtaamaan ja käsittelemään nämä vaikeudet. Valitettavasti sama ei myöhemmin koskenut lastenlasteni äitejä. Heidän vanhemmilleen oli kerrottu, että peruskoulussa olisi riittävästi resursseja tällaisten ongelmien ratkaisemiseen – mikä ei kuitenkaan pitänyt paikkaansa.

Unelmana opettajan ammatti – seminaari pettymys

Kosketukseni suomen kieleen rajoittui aluksi siihen vähään, mitä tarvitsin maitokaupassa asioidessa. Ehkä lukemisen ja kirjoittamisen vaikeuteni vaikuttivat myös suomen kielen oppimiseen – kielen pitkät sanat tuntuivat hankalilta. Kun aloitin opinnot yhteiskoulussa (Läroverket för gossar och flickor, jota kutsuimme puhekielessä Brobaniksi) seuraavassa korttelissa, vaikeuteni suomen kanssa alkoivat näkyä selvemmin. Tiesin toki, kuinka tärkeää suomen kieli oli Suomessa, mutta omassa lähipiirissäni sen käyttö tuntui epäluontevalta. Kesien vietto Ahvenanmaalla ei sekään parantanut kielitaitoani. Lähes joka kesä jouduin lukemaan suomen kielestä ehdot oppikoulussa. Muihin kieliin – englantiin, ranskaan ja saksaan – suhtauduin paljon luontevammin ja menestyin niissä hyvin. Suomen oppiminen kieliopin avulla tuntui kuitenkin minusta keinotekoiselta ja vaikealta.

Isäni työskenteli kirurgina pääkaupungin sairaalassa, ja äitini oli tutkijana Helsingin yliopistossa. Molemmat puhuivat sujuvaa ja akateemista suomea. Isäni oli toiminut partiolippukunnan johtajana, ja minustakin tuli partiolainen – ruotsinkielisessä lippukunnassa nimeltä Spanarna. Partiolaisten motto ”Ole valmis” jäi pysyväksi ohjenuorakseni. Vuosina 1959 ja 1960 osallistuin minulle tärkeille partiojohtajien kursseille. Olin muka-

na partiotoiminnassa niin arkipäivisin kuin viikonloppuisinkin, kunnes äitini päätti, että oli aika keskittyä opiskeluun, jotta voisin valmistua ylioppilaaksi.

Vaihdoin Brobanista Töölön ruotsinkieliseen yhteiskouluun (puhekielessä Zillen) 1950-luvulla. Se toi minulle suurta helpotusta. Zillen oli eräänlainen kokeilukoulu, jossa vallitsi avoimempi ilmapiiri ja käytettiin uudenaikaisempia opetusmenetelmiä. Jälkikäteen ymmärsin, että Brobaniin – maan ensimmäiseen yhteiskouluun – kohdistui valtavia odotuksia ja paineita, joiden vuoksi oppilailta vaadittiin huipputason suorituksia ja virheisiin keskityttiin tarkasti. Zillenissä sen sijaan korostettiin oppilaiden omia projekteja ja saavutuksia työkoulun hengessä. Tämä lähestymistapa sopi minulle. Valmistuin ylioppilaaksi vuonna 1963 melko hyvällä todistuksella, ja sain jopa kiitettävän arvosanan reaalikokeesta. Siihen kuuluivat esimerkiksi historia, biologia, kemia ja psykologia – kaikki minulle mieluisia. Suomen kielessä sain cum laude approbaturin.

Ylioppilastutkinnon jälkeen unelmani oli ryhtyä opettajaksi. Hain ja pääsin kaksivuotiseen ylioppilasluokkaan Tammisaaren ruotsinkieliseen naisille tarkoitettuun kansakoulunopettajaseminaariin, joka oli avoin myös miesopiskelijoille. Pääsin sisään, vaikka laulutaitoni oli vaatimaton. Seminaari osoittautui kuitenkin pettymykseksi. En ollut ymmärtänyt, että siellä painotettiin erityisesti pienten maaseutukoulujen tarpeita. Opinnot keskittyivät muun muassa maatalouteen, kotieläintalouteen, käsitöihin ja tietenkin musiikkiin. Tämä oli ollut perusteltua aiempina vuosikymmeninä, mutta minulle suurkaupungin modernista elämästä tulevana kontrasti oli suuri. Peruskoulu, joka olisi sopinut minulle paremmin, toteutui vasta vuosikymmeniä myöhemmin.

Minulle mielekkäämpää oli toimia seminaarin ohessa ohjaajana Tammisaaren ruotsinkielisessä meripartiotoiminnassa, jota johti liikunnanopettaja Jarl Streng. Kaiken kaikkiaan seminaari tarjosi kuitenkin viihtyisän ja kannustavan opiskeluympäristön. Valmistuin kansakoulunopettajaksi keväällä 1965.

Varusmiespalvelukseni jälkeen minulle ehdotettiin ruotsin äidinkielen opettajan virkaa Helsingin saksalaisessa koulussa. Se oli merkittävä tilaisuus, sillä 1960-luvulla ruotsinkielisiä opettajavirkoja oli vain vähän tarjolla. Opettajaksi valmistumisen jälkeen menin naimisiin Marja Raskin kanssa vuonna 1966 – hän oli valmistunut seminaarista vuotta myöhem-

min kuin minä. Suoritin asepalvelukseni Tammisaarella ja Haminassa, ja minut ylennettiin vänrikiksi. Henkilökohtaisesti sain asevelvollisuudesta eniten irti pioneeri-yksikössä, jossa opin rakentamisesta ja ennen kaikkea räjähteiden kunnioittamisesta.

Opettajan tieni Helsingin saksalaisessa koulussa ja yliopisto-opiskelu

Työskentelin Helsingin saksalaisessa koulussa vuosina 1966–1970. Koulun tavoitteena oli levittää saksalaista kulttuuria. Koulu pyrki erottautumaan niin natsimenneisyydestä kuin amerikkalaisesta vaikutusvallasta. Oma tehtäväni oli opettaa ruotsia äidinkielenä pienelle ryhmälle ruotsinkielisiä oppilaita. Koska oppilaat saivat kaiken muun opetuksen saksaksi, minun tuli myös tarjota sanastoa muista oppiaineista kuten matematiikasta ja historiasta. Se osoittautui vaativaksi tehtäväksi, etenkin kun oppilasryhmät olivat pieniä, toisinaan vain yksi oppilas.

Myöhemmin jouduin opettamaan myös ruotsia B-kielenä suomenkielisille oppilaille, mihin en ollut valmistautunut. Kansakoulun opettajaseminaarissa kieltenopetus ei kuulunut koulutukseen. En ymmärtänyt, kuinka pelkkään kielioppiin perustuvalla metodilla voisi oppia kielen, sillä itse ajattelin kielenopetuksen tärkeimmäksi tavoitteeksi kommunikoinnin.

Opettaminen Saksalaisessa koulussa koetteli osaamistani. Toisin kuin monet kollegani, joilla oli opettajavanhemmat, minulla ei ollut valmiiksi sisäistettyjä opettajan taitoja. Partiossa olin tottunut motivoituneisiin nuoriin, mutta koulussa oppilaat kokivat opiskelun usein pakkona. Koulun vaatimustaso oli korkea, esimerkiksi tätekynän käyttö oli pakollista – sen tarkoituksena oli opettaa ajattelemaan ennen kirjoittamista.

Opettajayhteisö oli kansainvälinen. Saksalaiset opettajat tulivat kolmen vuoden kausiksi suoraan Saksasta, ja heidät oli valittu tarkoin. Me äidinkielen opettajat teimme työmme itsenäisesti. Vietin aikaa erityisesti kollegani Matti Merin kanssa, jonka kanssa ystävystyimme. Myös matematiikan ja fysiikan opettajasta Karlheinz Osterloffista tuli läheinen ystävä. Teimme yhdessä koululle tilastollisen tutkimuksen ja myöhemmin vaelsimme pitkiä matkoja Lapin tuntureilla. Hänen kauttaan tutustuin

myös Järvi-Suomeen, josta saksalaiset ystäväni innostuivat vuokraamaan kesämökkejä.

Saksalaisessa koulussa opetustyö yhdistyi omiin yliopisto-opintoihini. Illat vietin Helsingin yliopistossa opiskellen pedagogiikkaa, psykologiaa ja sosiologiaa. Professori Peep Koort vaikutti minuun vahvasti. Hän oli virolainen pakolainen, joka oli kehittänyt uuden didaktisen järjestelmän ja suhtautui opetukseen poikkeuksellisen intohimoisesti – toisin kuin professorit, joista yksi jopa saneli luentonsa ja edellytti mekaanista toistoa tentissä.

Koortin innoittamana kiinnostuin tilastollisista menetelmistä, ja sain opettaa niitä sairaanhoitajakoulussa. Samaan aikaan opiskelutoverini Katie Eriksson kehitti siellä hoitotiedettä. Yliopisto-opinnot toivat uutta näkökulmaa opetukseeni ja kasvattivat haluani kehittyä. Valmistuin filosofian kandidaatiksi vuonna 1971.

Erityisen kiinnostunut olin lukemaan oppimisen menetelmistä. Osallistuin Kööpenhaminan kongressiin ja järjestin kaksikielisen kurssin Heinolassa. Siellä esittelin ”lukeminen puheen perusteella” -menetelmää (LPP), joka perustuu kokonaisvaltaiseen kielen hahmottamiseen yksittäisten kirjainten sijaan. Se herätti kiivasta keskustelua, sillä osa suomalaisista opettajista piti ainoana oikeana metodina aapisen käyttöä ja äänteiden opiskelua. Myönnän, että LPP ei ehkä sovellu suomeen yhtä hyvin kuin ruotsiin, sillä suomen kielen sanat ovat pidempiä.

Vaikka pidin opettamisesta saksalaisessa koulussa, pienet ryhmät tuntuivat toisinaan turhauttavilta. Opetusmateriaalin sovittaminen oli haastavaa, sillä käytössäni oli kansakoulun äidinkielen oppimäärä, mutta oppilaat tarvitsivat sanastoa monista oppiaineista. Täydensin työtäni ottamalla vastaan käsityönopeutusta Röylän ruotsinkielisessä kansakoulussa, jossa vaimoni toimi opettajana.

Koulussa kävi oppilaita, joiden vanhemmat kuuluivat maan eliittiin. Oppilaani saksalaisessa koulussa kuuluivat yksinomaan korkeaan yhteiskuntaluokkaan ja olivat yleensä hyvin lahjakkaita, mutta myös melko monimutkaisia. Tämä saattoi välillä johtaa vaikeisiin konflikteihin. En tiedä paljon heidän myöhemmistä kohtaloistaan, koska minulla oli heidät vain heidän ensimmäisinä vuosinaan koulussa.

Hyvin erityinen oppilas oli Mika Tommola, jonka myöhempää uraa minulla on ollut mahdollisuus seurata. Hän kuului suurimpaan oppilasryh-

määni, kymmenen oppilasta. Sen ryhmän kanssa harjoittelin muun muassa keskustelutekniikkaa. Jokaisen piti pyytää puheenvuoroa esittääkseen näkemysensä. Siitä ei saanut tulla tavallista juttelua, jossa kaikki puhuvat päällekkäin. Myöhemmin perheeni tavaksi on tullut päättää päivä MTV:n Kymmenen uutisiin. Mika on aikaisemmin usein esiintynyt ohjelman lopussa jollakin hausalla jutulla rikkoen usein tylsiä tai surullisia uutisia.

1970-luvun lopulla innostuin peruskoulu-uudistuksesta. Osallistuin useille kursseille ja yritin soveltaa uusia oppeja omassa opetuksessani. Vaikka tunsin välillä epävarmuutta toimiessani ilman selkeää opetussuunnitelmaa, sain lopulta rehtorilta uusia haasteita. Opetin ruotsia B-kielenä, vaikka minulla ei ollut muodollista kieltenopetuksen koulutusta. Silti uskoin, että tärkeintä oli oppia kommunikoimaan – ei kieliopin sääntöjä ulkoa.

Saksan kieltä opin vähitellen keskustelujen ja kurssien kautta niin hyvin, etteivät saksalaiset enää tunnistanee minua ulkomaalaiseksi. Myös sukunimeni kuulosti heidän korvaansa saksalaiselta.

Polkuja aikuiskoulutuksen maailmassa

Filosofian kandidaatiksi valmistumiseni jälkeen hain ja sain vararehtorin ja opettajan paikan Helsingin ruotsinkielisessä työväenopistossa, Arbiksessa. Vaikka minulla ei ollut kokemusta aikuiskoulutuksesta, tartuin tilaisuuteen. Päätökseni herätti hämmennystä professorissani, pakolaisena Neuvosto-Virosta tulleessa Koortissa, joka kyseenalaisti uravalintani ideologisesti. Arbiksen opiskelijat olivat kuitenkin pääosin keskiluokkaisia – ei työläistäustaisia – ja opin pian, että voin muokata opetustani kiinnostukseksi mukaan.

Opetusvelvollisuuden täyttämiseksi järjestin kursseja muun muassa Egyptin historiasta, pikalukemisesta ja matkailuespanjasta. Pikalukemiskurssi liittyi aiempiin opintoihini lukemisesta ja keskittyi olennaisen poimimiseen suurista tekstimääristä. Erityisesti muistan opiskelija Håkan Mattlinin, joka myöhemmin työskenteli opetusministeriössä. Hän mahdollisesti vaikutti uramahdollisuuksiini myöhemmin.

Olin Perussa ollessani alkanut opiskella espanjan kieltä, ja Arbiksessa alkoi 30 vuotta kestänyt tuntiopettajan urani. 1970-luvulla espanja oli

suosittu kieli matkailun kasvun myötä. Opetin iltaisin eri kansalais- ja työväenopistoissa sekä muutamissa kouluissa. Myös tietokoneavusteinen opetus kiinnosti, mutta ongelmaksi osoittautui opiskelijoiden tehtävien suorittaminen ja heikko motivaatio – etenkin espanjan etäopetuksessa. Tietokone nähtiin usein vain viihdevälineenä.

Rehtori Gunnar Bäck suunnitteli minusta seuraajaansa, mutta virkaan valittiin kirjailija Märta Tikkanen. Vaikka hänellä ei ollut paljoa opetuskokemusta, sai hän laajan poliittisen ja ideologisen tuen. Pettyneenä hain ja myöhemmin sain toisen rehtorin paikan Sipoon kansalaisopistosta. Siirtymistä edelsi matka Keniaan, jossa äitini oli stipendiaattina ja isäni toimi kirurgina. Vierailu avasi silmäni kehitysmaiden koulutuksen haasteille.

Sipoossa aloitin rehtorin työn aikana, jolloin kansalaisopistoja kehitettiin aktiivisesti. Opiskelijamäärä oli alkuun pieni, mutta parissa vuodessa se kaksinkertaistui. Kursseja räätälöitiin maaseutuyleisölle, ja aiheiksi otettiin käytännön aineita, kuten käsityöt, ruuanlaitto ja liikunta. Miesten houkuttelemiseksi järjestimme hitsaus- ja veneenrakennuskursseja. Painotin myös yhteiskunnallisia sisältöjä – muun muassa keskustelutilaisuuksia ajankohtaisista aiheista, kuten Kalkkirannan ympäristöongelmista.

Rehtorina osallistuin kunnan kehittämiseen ja moniin järjestöihin, muun muassa eläkeläisyhdistykseen ja Suomi–Neuvostoliitto-seuraan. Toimin myös Kansalais- ja työväenopistojen liiton ruotsinkielisessä osastossa, aluksi sihteerinä ja myöhemmin oppilaslehden toimittajana. Työ vaati yhteistyötä suomenkielisten kollegoiden kanssa, mikä oli antoisaa.

Sipoon-aikana osallistuin kahteen pienimuotoiseen vallanvaihtoon: paikallisessa RKP:ssä korvasimme konservatiiviset herrat aktiivisilla naisilla ja Työväen- ja kansalaisopistojen liiton ruotsinkielisessä osastossa uudistimme hallituksen yhdessä Bo Lundellin kanssa. Nämä uudistukset heijastivat laajemmin aikuiskoulutuksen murrosta – halua kehittää ja uudistaa vanhoja rakenteita.

Myrskyjä maalla ja merellä Hangon vuosien aikaan

Sipoon koulutoimenjohtajana koin päätehtäväni täytetyksi, kun oppilasmäärä kasvoi lähes 1500:aan. Vuonna 1975 siirryin tutkimussihteeriksi

Uudenmaan lääninhallitukseen, mutta työ ei ollut innostavaa eikä osaston tehtävä täysin selvinnyt minulle. Peruskoulun käyttöönotto lähestyi, ja hakeuduin Hangon koulutoimenjohtajaksi, tehtävään, johon valittiin minut ainoana pätevänä hakijana. Paikallinen koulun johtokunnan sihteeri ei kuitenkaan ollut valintaan tyytyväinen ja totesi, että partiotaukani oli vaikuttanut ratkaisevasti valintaani.

Hanko oli poliittisesti jakautunut kaupunki: vasemmistolla oli valtuustossa enemmistö, ja kaupunki tunnettiin työväenluokkaisena. Itse olin nimetty RKP:n edustajana, mutta en kokenut voivani toimia yhteistyössä puolueen äärioikeistolaisen johdon kanssa. Tein työtäni sovittelijana kieliryhmien välillä, mutta asetelma vaikeutui, kun kaupungin kielienemmistö vaihtui suomenkieliseksi. Tavoitteeni oli modernisoida opetusta ja houkuttella edistyskellisiä opettajia, mikä onnistuikin osittain.

Peruskoulun toteutuksen jälkeen suurin haaste oli yläasteiden rakentaminen. Kaupunki päätti rakentaa Haagapuistoon molemmille kieliryhmille yhteisen koulukeskuksen. Arkkitehtikilpailun voitti professori Osmo Lapon toimisto, ja rakennustyöt aloitettiin suomenkielisestä osasta, koska heidän koulutilansa olivat pahoin rapistuneet. Ruotsinkielinen osa oli tarkoitus rakentaa myöhemmin, mutta poliittinen tilanne muuttui ja valtuusto päätti luopua yhteisrakennuksesta. Ruotsinkielinen yläaste päätettiin rakentaa erillisenä Puistolammen viereen.

Rakentaminen aiheutti kiistoja: erilliset rakennukset vaativat kaksinkertaiset tilat esimerkiksi käsityö- ja kotitalousopetukselle. Osallistuin suunnitteluun ja toteutukseen molemmissa hankkeissa. Vaikka olin alun perin yhteisen koulurakennuksen kannalla, hyväksyin työnantajani päätöksen ja aloitin uuden ruotsinkielisen koulun suunnittelun yhdessä arkkitehti Tapio Rajin kanssa. Rakennuksesta tuli lämminhenkinen ja toimiva, ja se sisälsi myös koulukuraattorin, psykologin ja terveydenhoitajan tilat.

Yhteistyö kaupungin vaikuttajien kanssa ei aina sujunut kitkattomasti. Jouduin esimerkiksi puuttumaan koulukuraattorin erottamisyritykseen varmistaakseni laillisuuden. Vasemmistolainen taustani herätti epäluuloja erityisesti ruotsinkielisessä konservatiivisessa piirissä. Osallistumiseni rauhanmielenosoituksiin ja yhteistyö taiteilija Antonia Ringbomin kanssa saivat osan pitämään minua ”äärivasemmistolaisena”. Samalla kuitenkin pyrin tekemään parhaat mahdolliset ratkaisut koulutuksen ja oppilaiden hyväksi.

Ministeri Pär Stenbäck vieraili Hangossa ennen lopullisia päätöksiä ruotsinkielisen koulun tiloista. Vanhan yhteiskoulun huonokuntoisuus paljastui sattumalta vierailun aikana, mutta ministeri ei pitänyt sitä esteenä. Näin päädyimme rakentamaan uuden ruotsinkielisen yläasteen vanhan koulun viereen. Koin, että olin keskeisessä roolissa uuden koulun toteutuksessa. Suosittelin rehtoriksi päättäväistä Kurt Akrénia, jota Ringbom tosin piti autoritaarisena.

Työtoverini Krisse Louna tuli myöhemmin seuraajakseni ruotsinkielisen koulutoimenjohtajan virassa. Hänen kanssaan ystävyttemme on säilynyt, ja olemme myöhemmin tavanneet myös Espanjassa, missä hän viettää eläkepäiviään. Koulutoimenjohtajan työn ohella opetin espanjaa iltaisin kansalaisopistossa. Opettamisesta tuli pitkäaikainen harrastus, jota jatkoin yli 30 vuotta, kunnes alalle tuli äidinkielisiä opettajia.

Toinen merkittävä osa-aika-innostukseni oli purjehdus. Ostin Hangon-vuosien alussa pienen Cocco 65 -purjeveneen ja purjehdin sillä yksin Lauttasaaresta Hankoon – kokemattomana ja myöhästyen ensimmäisestä työpäivästäni. Matkalla opin tärkeitä purjehduksen perusteita kantapään kautta. Hankolaiset vedet ja saaristo tulivat tutuiksi, ja purjehdimme viikonloppuisin ystävien ja perheen kanssa. Matkat tarjosivat mahdollisuuden käydä kasvatustilafilosofisia ja poliittisia keskusteluja.

Akateeminen urani jäi Hangossa taka-alalle, mutta kiinnostus säilyi. Osallistuin seminaareihin ja järjestin opettajankoulutusta. Ruotsalaiset luennoitsijat toivat uusia pedagogisia tuulia, vaikka väitöskirjaprojektit jäivät toteutumatta.

Perhe-elämä koki suuria haasteita. Vaimoni Marja ei pitänyt siitä, että olin hakenut Hangon virkaa keskustelematta hänen kanssaan. Hän muutti lastemme kanssa Iniöön lukuvuodeksi 1976–1977. Kävin siellä jokaisena mahdollisena viikonloppuna – usein auton, bussin ja lautan yhdistelmillä, joskus ajoin jopa jään yli. Vuosi oli raskas, mutta opettavainen.

Marja muutti Hankoon seuraavana vuonna, mutta vuoden 1980 kunnallisvaalien jälkeen ilmoitti yllättäen muuttavansa takaisin kotiseudulleen Kirkkonummelle. Hänen poliittinen ehdokkuutensa oli herättänyt arvostelua työpaikalla, ja se saattoi olla päätöksen taustalla. Hän sai opetustyötä vanhasta koulustaan Sjököllasta. Minulle päätös tuli yllätyksenä, eikä siitä keskusteltu etukäteen.

Hangö Gymnasium (entinen Hangon ruotsinkielinen yhteiskoulu, nyt ruotsinkielinen lukio) ja Hangö högstadium, (ruotsinkielinen yläaste) maalannut taiteilija Antonia Ringbom, joka silloin asui Hangossa. Ylästeen uudet rakennukset oikealla.

Tarkastustoimen päätyttyä uusi rooli opettajien tukena

Jotta perheeni ei hajoaisi uudelleen ja pystyisin säilyttämään tulotason, hain avointa koulutoimentarkastajan virkaa Uudenmaan lääninhallitukselta. Lääninhallituksen apulaisosastopäällikkönä toiminut Clara Granberg ei kuitenkaan todennäköisesti voinut kuvitella palkkaavansa tarkastajaksi henkilöä, jota pidettiin vasemmistolaisena. Hän onnistuikin, yhdessä lääninhallituksen nuorisopalvelujen tarkastajan Ulrike Hjelt-Hanssonin kanssa, rekrytoimaan Ulriken aviomiehen, Helge Hanssonin, vastaehdokkaakseni.

Näin ollen jouduin jäämään Hankoon vielä useaksi vuodeksi – lopulta vietin siellä yhteensä 11 vuotta. Tänä aikana perheemme hajosi lopullisesti. Muutamaa vuotta myöhemmin Helge Hansson kuoli, ja hänen tilalleen nimitettiin Margareta Björkstén.

Vasta sen jälkeen, kun Clara Granberg oli jäänyt eläkkeelle ja Viggo Lagus eronnut koulutoimentarkastajan virastaan, minut valittiin Uudenmaan lääninhallitukseen koulutoimentarkastajaksi. Ehkä asiaan vaikutti se, että kun kouluneuvos Lasse Hoffman kysyi mielipidettäni, suosittelin Christina Anderssonia ruotsinkielisen osaston – oikeammin lääninhallituksen varaosastopäällikön – tehtävään. Vielä merkittävämpää saattoi kuitenkin olla se, että Viggo Lagus ehdotti minua seuraajakseen Kouluhallituksen ruotsin kielen osaston johtajalle Magnus Kullille.

Kun minut lopulta valittiin tarkastajaksi, olin jo tavannut toisen naisen, Kristina Henrikssonin (o.s. Toivonen). Hän oli kotoisin Taalintehaalta, mutta alun perin täysin suomenkielisestä Sauvosta. Ennen kuin muutimme Espooseen ja aloitin tehtävässäni koulutarkastajana, menimme naimisiin.

Ryhdyin koulutoimentarkastajaksi vuonna 1988 koko koulujen tarkastustoimen kannalta erikoisella hetkellä: kaikki päätökset tarkastajien tehtävien ja toimivaltuuksien poistamisesta oli jo tehty. Koulujen tarkastustoiminta oli päättynyt. Ehkä juuri siksi sain mahdollisuuden – lakimuutokset tekivät minusta ”poliittisesti vaarattoman”.

Ensimmäisenä vuotenani sain vielä hoitaa kaikki koulutoimentarkastajalle kuuluvat tehtävät kuten opettajavalintojen vahvistukset, opetussuunnitelman vuositarkisteiden hyväksymisen ja koulujen tarkastukset. Pian sen jälkeen koulutoimentarkastajat kuitenkin jäivät sivurooliin. Vaikka saimme tehdä ennalta ilmoitettuja koulukäyntejä, meillä ei enää ollut osuutta opettajavalintoihin eikä vuositarkisteisiin. Nämä vastuut oli siirretty kunnille.

Uusi lääninhallituksen viranhaltija Christina Andersson laati heti suunnitelman vierailla kaikissa läänin ruotsinkielisissä kouluissa. Näitä kouluvierailuja arvostettiin, sillä keskustelimme niissä opetuksesta ja tuimme koulujen kehittämistarpeita. Kunnat taas suhtautuivat vierailuihin varauksellisesti, sillä ne koettiin kunnan toimintaan kohdistuvaksi arvosteluksi. Aiemmin tarkastajat olivat toimineet kuntapäättäjien mandaatilla – nyt lähestymistapa oli toinen.

Tietyllä tavalla oli helpotus, ettei tarvinnut enää osallistua lääninhallituksen byrokraattisiin päätöksiin. Tämä vapautti aikaa opettajien täydennyskoulutuksen järjestämiseen, johon tartuin innokkaasti. Hangossa hankittu kokemus auttoi paljon. Vaikka pakollinen koulutus ei ollut suo-

sittua, uskon, että järjestämäni tilaisuudet vastasivat opettajien toiveisiin ja tarpeisiin.

Lääninhallituksesta käsin järjestimme opettajankoulutusta paitsi lääninhallituksen tiloissa myös useita kursseja Heinolan kurssikeskuksessa. Lisäksi loimme Kouluhallituksen pyynnöstä ohjaavien opettajien verkoston, joka tarjosi konkreettista tietoa opettajankoulutuksen tueksi.

Kun Kouluhallituksesta tuli Opetushallitus 1990-luvun alussa, siirrettiin useita sen tarkastajia lääninhallitukseen. Tällöin ruotsinkielinen osasto sai sekä kirjastotoimen- että ammatillisen koulutuksen tarkastajan. Kirjastotoimentarkastajan virka siirrettiin kuitenkin pian opetusministeriöön, jossa siitä tuli koko ruotsinkielisen kirjastojärjestelmän ylitarkastajan tehtävä. Myöhemmin perustettiin uusi kirjastotoimentarkastajavirka myös lääninhallitukseen.

Kun monet hallinnolliset päätökset siirtyivät kunnille, koulutoimentarkastajalle jäivät lähinnä oikeusturva-asiat, opettajien täydennyskoulutus ja lausuntojen antaminen. Ruotsinkielisellä puolella oikeusturva-asioita oli hyvin harvoin, ja lausuntojakin tarvittiin entistä harvemmin. Perehdyin oikeusturva-asioihin suurella innolla, ja huomasin pian, että oppilaat ja vanhemmat olivat usein alakynnessä koulun ja kunnan suhteen. Tämän vuoksi otin ohjenuorakseni tukea heitä aina, kun se oli perusteltua.

Toinen huomionarvoinen asia oli se, että oikeusturva-asoiden hoitaminen sekä tietokoneiden käyttöönotto osastolla muuttivat työskentelytapaa merkittävästi. Nyt minun täytyi istua näyttöpäätteen ääressä koko päivän sen sijaan, että tapaisin ihmisiä kasvotusten. Työstä tuli näin huomattavasti raskaampaa.

Suomenkielisen osaston koulutoimentarkastaja Erkki Teikari oli tunnettu koulukuljetusten valtionapuanomusten tarkastuksesta. Hänellä oli myös kesämökki Tammissaaren saaristossa ja ympäristöharrastuksia, jotka yhdistivät meidät. Hänen inspiroimanaan perustin ympäristöprojektin, jossa koulujen oppilaat mittasivat meriveden näkösyvyyskäsiä keväällä. Projektissa oli mukana kymmenen ruotsinkielistä koulua Kotkasta Hankoon, mutta yksi koulu ei päässyt merenrantaan, koska rannat olivat yksityisomistuksessa. Taulukon ja kaavion avulla pystyin osoittamaan, että lännen vesissä oli suurempi näkösyvyys kuin idässä. Tämä johtui todennäköisesti Pietarin saasteista. Projektista saatiin hyvä raportti, mutta emme voineet

edetä sen enempää. Kuitenkin se avasi minulle tulevien kouluprojektien mahdollisuudet.

Riitta Salasto Suomen ympäristökeskuksesta otti minuun yhteyttä ja ehdotti osallistumista Interreg-ympäristöprojektiin, jossa koulujen edustajat Suomesta ja Virosta loivat Agenda 2000 -ympäristöohjelman. Kutsumaan mukaan koulut Itä-Uudeltamaalta, Kymenlaaksosta ja Hämeestä. Tämä oli ensimmäinen kolmivuotisista projekteista, joissa suomalaiset ja virolaiset koulujen edustajat tutustuivat luonnonalueisiin, kulttuuriympäristöihin ja koulujen käytäntöihin. Tämän myötä huomasin, että Viron koulujen taso oli jopa korkeampi kuin suomalaisten, kuten myöhemmin PISA-ohjelma osoitti.

Samalla osallistuin myös Opetushallituksen ruotsinkielisen osaston opettajankoulutushankkeisiin. Työskentelin vuoden vt. ylitarkastajana ja kouluneuvoksena. Opetushallituksen kouluneuvoksen virka oli auki, mutta en pystynyt hakemaan sitä, sillä en ollut vielä suorittanut suomen kielen kielikoetta. Väitöskirjatutkimustani en saanut päätökseen, mutta se hyväksyttiin lisensiaatintutkimuksena. Lisäksi osallistuin Euroopan unionin Arion-hankkeeseen Nottinghamissa ja myöhemmin Comenius-projektiin, joka käsitteli oppilaiden motivaatiota. Hankkeeseen osallistui kouluja Englannista, Ranskasta, Itävallasta, Espanjasta, Ruotsista ja Suomesta. Seminaari, joka pidettiin ruotsinlaivalla, oli niin onnistunut, että Comenius-komissio halusi jatkaa projektia, mutta ranskalainen vetäjä ei enää halunnut jatkaa.

Eläkkeelle jäätyäni sain kutsun tulla puhumaan suomalaisen koulun ”ihmeestä” Granadan yliopiston opiskelijoille. Yllätyksekseni sain paljon huomiota ja kysymyksiä erityisesti Suomen suurista tuntimääristä. Minut kutsuttiin myös puhumaan Malagan alueen kouluntarkastajille, ja siinä yhteydessä puolustin suomalaisten opettajien luotettavuutta ja itsenäisyyttä.

Kun asuimme Espoossa, tein toisen yrityksen väitöskirjani parissa, mutta ilman ohjaajaa ja selkeää aihetta se ei edennyt. Olin myös hankkinut purjeveneen, jonka avulla purjehdimme Tukholmaan, Mälariin, Riikaan ja Saimaan kanavaan. Vuosina 1998–1999 osallistuimme purjehduskoukukseen Savonlinnassa. Purjehdusmatka päättyi sydänveritulppaan, joka sai minut lentämään helikopterilla Maarianhaminaan sairaalaan. Kolmen kuukauden sairausloman aikana sain valmiiksi lisensiaatintutkielmani.

Christina Anderssonin jäädessä eläkkeelle hain apulaisosastopäällikön virkaa, mutta sen sai kilpailijani Camilla Eklöf, joka oli aiemmin asunut Etelä-Koreassa. Tämä valinta oli minulle pettymys, sillä olin työskennellyt pitkään ruotsinkielisten kouluprojektien parissa. Kamppailu jatkui, sillä Camilla Eklöf ei ollut suosittu virkamiesten keskuudessa, ja monet hakivat muualle. Minäkin yritin siirtyä, mutta poliittinen maineeni, joka liittyi RKP:n jäsenyyteen ja aiempaan työskentelyyni, ei ehkä ollut eduksi. Myöhemmin jäi tunne, että monet projektit ja uramahdollisuudet menivät ohi.

Vuonna 2008 lähestyessäni 65 vuotta päätin jäädä eläkkeelle. Työskentelin koulutoimentarkastajana lääninhallituksessa 20 vuotta ja sain tasavallan presidentin myöntämän Suomen Leijonan ritarikunnan ensimmäisen luokan ritarimerkin. Eläkkeelle jäätyäni koin, että oli aika keskittyä muihin projekteihin ja elämän osa-alueisiin.

Koulutuksen ja edunvalvonnan asialla

Toimin koulutoimentarkastajana aktiivisesti Valtion sivistyshallinnon virkamiehet ry:ssä (VSV) ja edustin hallituksessa ruotsinkielisiä koulutoimentarkastajia. VSV järjesti vuosittain opintomatkoja ulkomaille, ja eräällä Tallinnan-matkalla Esko Lukkarinen ilmoitti aikovansa jättää puheenjohtajuuden. Pauli Rautama ehdotti minua seuraajaksi, ja tulin valituksi vuosikokouksessa. Toimin puheenjohtajana viisi vuotta, joista kolme olin jo eläkkeellä.

VSV vaikutti vahvasti koulutusjärjestelmän kehitykseen yhteistyössä Kouluhallituksen kanssa. Rautaman kanssa kokosimme yhdistyksen 90-vuotisen historian ja järjestimme juhlaseminaarin Säätytalolla, historiallisella kansakouluntarkastajien kokouspaikalla.

VSV oli Akavan itsenäinen liitto, mutta sen pienuus vaikeutti etujen järjestämistä jäsenille. Psykologiliitto tarjosi omia etujaan VSV:n jäsenille, mutta lopulta päädyttiin liittymään Akavan erityisalojen liittoon (AEL), joka tarjosi laajempia mahdollisuuksia. Eläkeläisenä sain käyttööni tilapäisen toimiston AEL:n toimitiloista.

Myöhemmin Rautama perusti VSV:n eläkeläisten seniorikerhon, joka kokoontui vuosittain eri aluehallintovirastoissa. Olin vuoden ajan tämän kerhon puheenjohtaja. Juuri tämä ryhmä päätti Heikki Lyytisen johdolla toteuttaa tämän julkaisun.

Eläkkeelle jäätyäni ystäväni opetusneuvos Erik Geber kutsui minut mukaan Ruotsinkieliseen kouluhistorialliseen seuraan. Ymmärsin pian, että yhdistys tarjoaisi mahdollisuuden jatkaa sivistystoimintaani. Ryhdyin yhdistyksen sihteeriksi.

Yhdistyksen keskeinen tehtävä on julkaista joka toinen vuosi Skol-historiskt Arkiv -julkaisua, joka sisältää koulujen historiikkeja ja tieteellisiä artikkeleita. Lehteä on ilmestynyt lähes 40 numeroa 1950-luvulta alkaen. Sen perustajiin kuului professori Gösta Cavonius, ja päärahoittajana on ollut Svenska Folkskolans Vänner -säätiö. Julkaisun tulevaisuus on kuitenkin epävarma, sillä rahoittaja harkitsee resurssien kohdistamista toisiin.

Toiminta innosti minut kirjoittamaan artikkeleita ja kokoamaan aineistoa julkaisuun. Rakensin myös yhdistyksen ensimmäiset verkkosivut hyödyntäen aiempia IT-taitojani. Sivusto toi joitain uusia jäseniä, mutta ei odotetusti. Jäsenistö ikääntyy, ja uusien kontaktien luominen opettajakuntaan on eläkeläiselle haastavaa.

Idealisteja ei katsota aina suopeasti

Tieni lääninhallituksen koulutoimentarkastajaksi ei ehkä ollut yhtä suoraviivainen kuin monilla muilla. Suoritin ylioppilastutkintoni vuonna 1963 ja valmistuin kansakoulun opettajaksi vuonna 1965. Työskentelin saksalaisessa koulussa vuosina 1966–1972, Sipoon ruotsinkielisessä kansalaisopistossa 1972–1976 ja koulutoimenjohtajana Hangossa 1977–1987. Sen jälkeen toimin koulutoimentarkastajana vuosina 1988–2008. Lisäksi olin VSV:n puheenjohtaja vuosina 2005–2010 ja olen toiminut Ruotsinkielisen kouluhistoriallisen seuran sihteerinä vuodesta 2010 lähtien.

Vaikka minulla ei ole ollut mahdollisuutta opiskella tai työskennellä ulkomailla pitkiä aikoja, olen saanut kansainvälisiä vaikutteita. Tästä syystä olen luultavasti opiskellut kieliä enemmän kuin useimmat. Olen hakenut

useisiin tehtäviin niin EU:ssa kuin Suomen kehitysavussa, mutta minua ei ole pidetty riittävän pätevänä tai sopivana – eikä minulla ollut tarvittavia kontakteja. Oma historiani osoittaa myös, että Suomen ruotsinkieliset piirit ovat melko pienet. Olen saanut kokea senkin, että idealisteja ei aina katsota suopeasti: pyrkimyksiäni on tehokkaasti estetty.

Lopulta minulla ei ole koskaan ollut aikaa kirjoittaa väitöskirjaa tai kehittää sitä karismaa ja niitä verkostoja, joita johtajalta usein odotetaan. On mahdollista, että yritän yhä akateemisella urallani kompensoida näitä puutteita. Koulutuskysymykset kiinnostavat minua edelleen, ja olen utelias näkemään, miten ne vaikuttavat koko yhteiskuntaan.

Olen usein ollut kateellinen niille, joille kaunis suomen kieli on tullut luonnostaan. Kielen kautta ymmärretään maailmaa, ja suomen kieli helpottaa tätä usein. Huomaan toisinaan kääntäväni ruotsinkielisiä lainasanoja suomeksi ymmärtääkseni niiden merkityksen paremmin.

Martin Gripenberg

Genom många vändningar för att bli skolinspektör

Martin Gripenberg växte upp i Eira, Helsingfors, i en intellektuell familj och var aktiv inom scoutverksamheten. Efter gymnasiet studerade han till folkskollärare i Ekenäs och fullgjorde sin värnplikt i Dragsvik i Ekenäs och vid RUK i Fredrikshamn.

Hans första jobb var på Deutsche Schule - tyska skolan i Helsingfors, där han undervisade svenska som modersmål för små elevgrupper. 1980 blev han prorektor och lärare på Helsingfors svenska arbetarinstitut, Arbis.

När Märta Tikkanen valdes till rektor för Arbis flyttade Gripenberg till Sibbo som rektor för det svenskspråkiga medborgarinstitutet. Efter att ha fått till stånd en kraftig elevtillväxt i institutet fick han en tjänst som forskningssekreterare på länsstyrelsen i Nylands län, men strax därefter blev han direktör för de svenskspråkiga skolorna i Hangö.

I Hangö deltog Gripenberg i byggandet av både finsk- och svenskspråkiga högstadie- och gymnasieskolor. Efter 11 år utnämndes han till skolinspektör vid länsstyrelsen i Nylands län, där han bland annat arbetade med rättsskyddsfrågor, lärarfortbildning och internationella skolutvecklingsprojekt. Han avlade en licentiatexamen vid Helsingfors universitet och arbetade vid sidan om även som timlärare i spanska vid olika läroanstalter i omkring 30 år.

Under tiden i Sibbo arbetade han även som sekreterare för medborgar- och arbetarinstitutens förbunds svenskspråkiga sektion och redaktör för dess tidskrift. Som inspektör för utbildningsväsendet fungerade han fem år som ordförande för skolinspektörernas förening Statstjänstemännen inom den regionala bildningsförvaltningen rf. SRB. Innan han gick i pension fick han av presidenten medaljen Finlands Lejonorden av första klass. Som pensionär har han som sekreterare för Svenska skolhistoriska föreningen i Finland rf. fortsatt sitt arbete med skolhistoria och forskat om svenskspråkiga skolor i Finland.

Från Johanneskyrkans kvarter till utbildningens värld – en livsresa genom språk, skola och scouting

Jag växte upp i södra Helsingfors, mitt emot den ståtliga Johanneskyrkan. På 1950-talet myllrade kvarteren av en livlig svenskspråkig gemenskap – något som lade grunden för min identitet. Mina första skolår tillbringade jag vid Bangatans folkskola, där min utbildningsresa tog sin början.

Läs- och skrivvårigheter präglade både min fars och min egen skolgång. Men tack vare våra envisa mödrar, som vägrade låta oss ge upp, lärde vi oss kämpa vidare. Den erfarenheten blev avgörande för mig.

Min första kontakt med finskan var tämligen blygsam, begränsad till snabba ordväxlingar i kvarterets mjölkbutik. De långa orden och mina egna läsproblem gjorde språkinläringen extra svår. När jag sedan började vid Läroverket för gossar och flickor – ”Broban” som vi kallade det – blev min brist på finskkunskaper smärtsamt tydlig. Trots att jag förstod vikten av finskan, förblev den främmande i min omgivning, och somrarna på det enspråkigt svenska Åland gjorde inte saken lättare.

Andra språk däremot – engelska, franska och tyska – flöt in mycket lättare. Den grammatikbaserade finskundervisningen kändes stel och konstlad för mig. Det var ironiskt, med tanke på att båda mina föräldrar – en kirurg och en forskare vid Helsingfors universitet – behärskade akademisk finska obehindrat.

Vid sidan av skolan hittade jag ett andra hem i scoutrörelsen. I kåren Spanarna levde jag efter mottot ”Var redo!” och scoutingen fyllde min vardag – tills min mor en dag satte ner foten och påminde mig om vikten av studentexamen.

Skolbytet till Tölö svenska samskola (”Zillen”) i slutet av 1950-talet blev en vändpunkt. Zillen var en experimentskola med modernare pedagogik och en uppmuntrande atmosfär. Här lyftes elevernas styrkor fram, och egna projekt värderades högt. Det passade mig perfekt. År 1963 avlade jag min studentexamen med goda betyg, och realprovet – där historia, biologi, kemi och psykologi ingick – belönades med laudatur. I finska lyckades jag till och med få ett cum laude approbatur, något jag var särskilt stolt över.

Efter studenten drömde jag om att bli lärare. Jag sökte in till studentklassen vid folkskollärarseminariet för flickor i Ekenäs – som numera även välkomnade män – och blev antagen trots min svaga sångröst. Seminariet var dock något av en besvikelse. Undervisningen var präglad av en lantlig världsbild, långt från den verklighet jag kände i Helsingfors. Grundskolan, som bättre hade passat mina tankar om utbildning, låg ännu decennier bort.

Trots detta trivdes jag socialt och fann en ny gemenskap i Ekenäs sjöscouter, där gymnastikläraren Jarl Streng blev en viktig ledargestalt. Våren 1965 tog jag min folkskollärarexamen. Därefter följde värnplikten, först i Ekenäs och sedan i Fredrikshamn, där jag utnämndes till fänrik.

När militärtjänsten var över erbjöds jag en tjänst som lärare i modersmålssvenska vid Tyska skolan i Helsingfors – en chans jag var mycket tacksam för. På 1960-talet var det nämligen ovanligt att hitta svenskspråkiga lärartjänster i huvudstaden.

Det var början på en lång resa som så småningom skulle föra mig till arbetet som inspektör för bildningsväsendet. Men det är en annan historia.

Mellan språk och pedagogik: Min tid vid Tyska skolan i Helsingfors

Tyska skolan i Helsingfors drevs av Förbundsrepubliken Tyskland och hade som syfte att sprida tysk kultur. Skolan distanserade sig tydligt från nazismen men också något från USA, som fortfarande hade trupper i landet. När jag senare började läsa pedagogik undrade en tyskspråkig kollega om amerikanska forskare verkligen kunde mäta sig med de tyska – en reflektion av tidens anda.

Mitt uppdrag vid Tyska skolan 1966–1970 var att undervisa skolans fåtaliga svenskspråkiga elever i modersmålssvenska, 2–3 timmar i veckan per klass. Med sex klasser blev det en heltidstjänst. Uppdraget visade sig vara mer ansvarsfullt än jag först förstod – jag förväntades förse eleverna med det svenska ordförråd de inte fick i andra ämnen som undervisades på tyska.

Senare fick jag även undervisa finskspråkiga elever i svenska – ett område jag var dåligt rustad för. Folkskollärarseminariet hade inte förberett mig på språkundervisning, och läroböckerna byggde på grammatik snarare än kommunikation. Det påminde om hur finska lärdes ut i svenskspråkiga skolor – ineffektivt och stelt.

Gymnasiet bad mig sedan hålla en kort kurs i psykologi inför realprovet. Jag var inte nöjd med resultatet och kände ofta att mina lärarförmågor sattes på hårt prov. Till skillnad från många kollegor hade jag inte läraryrket i blodet.

Jag upplevde en stor kontrast mellan scouting, som jag kände mig trygg i, och skolan. Scouting bygger på frivillighet och gemenskap, medan skolan ofta upplevs som ett tvång. Jag hade svårt att förstå detta, eftersom jag själv alltid var motiverad att göra mitt bästa i skolan.

För att stärka elevernas svenska ordförråd tog jag in omgivningslära i undervisningen: vi besökte muséer, akvariebutiker och en datacentral där en förälders arbetsplats visade oss en enorm dator – stor som ett helt rum, vilket känns svårbegripligt i dagens mobila värld.

Skolan ställde höga krav. Eleverna skulle skriva med reservoarpenna, vilket skulle få dem att tänka efter före de skrev. Även om jag tyckte att vissa rutiner var överdrivet omständliga, låg där en tydlig tanke om disciplin och kulturell fostran.

Eleverna kom från samhällets övre skikt – ofta begåvade men ibland komplicerade. En särskilt minnesvärd elev var Mika Tommola, som jag undervisade i en grupp där vi övade strukturerad diskussion. År senare har jag ofta sett honom i nyhetssändningar som journalist.

De tyskspråkiga lärarna kom från Tyskland på treåriga kontrakt och var noggrant utvalda. Vi inhemska lärare hade sällan mycket kontakt med dem – arbetet tog vår tid och energi. Mina närmaste kollegor var två finskspråkiga lärare och en svenskspråkig kollega, Bodil Hampus, som undervisade äldre elever. Med henne och min finska kollega Matti Meri diskuterade jag ofta undervisning, även om våra elevgrupper var mycket olika.

En nära vänskap växte fram med läraren Karlheinz Osterloff. Tillsammans genomförde vi en statistisk undersökning för skolan och vandrade i Lapplands fjäll. Genom honom lärde jag känna Insjöfinland. Trots att han återvände till Tyskland, återkom han varje sommar med sin familj till

Finland. Han lärde sig även finska. Hans bortgång i samband med pensioneringen drabbade mig djupt.

Min tid i Helsingfors blev också starten på min akademiska resa. Jag började studera pedagogik, psykologi och sociologi vid Helsingfors universitet. Jag blev snabbt inspirerad av professor Peep Koort, en estnisk flykting som utvecklade ett nytt didaktiskt system där elever kallades ”edukander” och lärare ”edukatorer”. Tyvärr avled han i förtid. En kontrast till honom var en annan professor som läste sina föreläsningar ordagrant – ett undervisningssätt jag fann föråldrat.

Jag undervisade senare i statistik och vetenskapsteori som volontärsistent vid Svenska sjukvårdsskolan, där vårdvetaren Katie Eriksson samtidigt utvecklade vårdvetenskapen. Det gav nya perspektiv på lärande.

Läsinlärning blev ett särskilt intresseområde. Jag deltog i en kongress i Köpenhamn och samarbetade med svenskspråkiga lärare i Finland. Jag tog min fil.kand. 1971. Senare höll jag en tvåspråkig kurs i Heinola om LTG-metoden (”läsning på talets grund”), som fokuserar på helord i stället för bokstavsljud. Metoden väckte motstånd hos vissa finskspråkiga deltagare, som ansåg att läsning måste börja med *Aapinen*. Kanske är LTG mindre lämpad för finskan, med sina långa ord.

Trots min privilegierade tjänst upplevde jag frustration över undervisningen – grupperna var små, ibland bara en elev, och tiden begränsad. Jag försökte komplettera modersmålsundervisningen genom att även undervisa slöjd ett par timmar i veckan i Rödskog, där min fru arbetade. Mer erfarenhet av folkskolan fick jag aldrig.

Inför grundskolereformen deltog jag entusiastiskt i kurser och försökte tillämpa nya metoder även i Tyska skolan. Men det var svårt att undervisa 7–12-åringar utan en tydlig läroplan. Rektorn gav mig nya uppgifter, som att undervisa svenska som B-språk. Jag ansåg att språkundervisning borde fokusera på kommunikation, inte grammatik – men det blev inte särskilt lyckat.

Trots allt blev åren vid Tyska skolan avgörande. De gav mig en inblick i både pedagogikens utmaningar och möjligheter – och en vilja att utvecklas som lärare och människa.

Från Arbis till Hangö: Min resa genom vuxenutbildning och skolutveckling

Efter att ha fått min fil.kand.-examen annonserades en tjänst som prorektor och lärare vid Helsingfors Arbis, ett arbetarinstitut, vilket jag fick 1969 trots att jag inte hade erfarenhet av frivilliga studier. Professor Peep Koort, en flykting från Estland, ifrågasatte min tjänstgöring på ett sådant institut, då han associerade det med socialism. Han kunde inte veta att studenterna på Arbis sällan kom från arbetarbakgrund, utan ofta tillhörde medelklassen. Ett problem för mig var att fylla undervisningsskyldigheten med relevanta ämnen. Jag ordnade därför kurser i Egyptens historia, turistspanska, snabbläsning och utflykter. En kurs jag särskilt minns var i snabbläsning, där målet var att snabbt identifiera de viktigaste orden i en text. Håkan Mattlin, en student som senare blev tjänsteman på undervisningsministeriet, var en av de deltagande, men hans frånvaro och svårigheter med kursens metodik gav honom troligtvis inte en positiv bild av mig som lärare.

En annan erfarenhet från min tid på Arbis var att jag började undervisa i spanska. Jag hade precis börjat lära mig språket för att arbeta i Peru, och denna undervisning skulle komma att pågå under 30 år. Jag undervisade främst på kvällstid vid olika medborgar- och arbetarinstitut, men även på ett högstadium och gymnasium. Ett par kurser gavs också med datorstöd, men jag upptäckte att det största problemet med sådana kurser var att få eleverna att faktiskt genomföra uppgifterna.

När rektor Gunnar Bäck vid Arbis gick i pension 1972, sökte jag tjänsten som hans efterträdare, men Märta Tikkanen fick jobbet trots att hon hade lite undervisningserfarenhet. Besvikelsen över att inte få tjänsten ledde till att jag sökte en annan rektorstjänst och till sist lämnade Arbis.

1981 reste jag till Kenya där min mamma arbetade med cancerforskning. Under denna resa såg jag hur primitiv undervisningen var i utvecklingsländer, vilket gav mig perspektiv på vårt eget utbildningssystem. Samtidigt blev jag erbjuden en rektorstjänst vid Sibbo svenska medborgarinstitut, som jag fick efter att ha ansökt från Kenya. Jag hade också anställt Benita Sennas som första heltidslärare där året efter. Under min tid i Sibbo utvecklades institutet kraftigt och antalet studerande fördubblades.

Sibbo var en landsbygdskommun med ett relativt litet antal studerande, men jag lyckades bredda kursutbudet. Det fanns ett stort intresse för praktiska ämnen som textilarbete, musik och matlagning, och jag organiserade även kurser som båtbygge och svetsning för att locka fler män till studier. Jag strävade också efter att erbjuda kurser i samhällsämnen och delta i aktuella diskussioner, som exempelvis om nedsmutsning vid Kalkstrand.

Min tid i Sibbo innebar också ett engagemang i olika föreningar. Jag var med och grundade både en pensionärsförening och en vänskapsförening för Finland-Sovjetunionen. Jag var även aktiv i Svenska sektionen av medborgar- och arbetarinstitutens förbund och arbetade som redaktör för tidskriften *Studieringen*. Under denna tid deltog jag i att förnya både SFP:s lokala avdelning och förbundets styrelse tillsammans med andra reforminriktade personer.

När antalet studerande vid Sibbo medborgarinstitut närmade sig 1500, kände jag att jag hade fullgjort mitt uppdrag och började känna en längtan efter att gå vidare. Jag tog därför en tjänst som utredningssekreterare vid länsstyrelsen i Nylands län 1975, men det var inte ett särskilt inspirerande jobb. Jag sökte istället en tjänst som skoldirektör i Hangö och blev vald till den. Hangö var en stad präglad av politiska konflikter, med starka sociala motsättningar mellan arbetarklassen och borgerskapet. Det var också en stad med stora språkpolitiska spänningar, eftersom både svenskspråkiga och finskspråkiga var representerade.

I Hangö var den största frågan byggandet av ett gemensamt högskolestadium för svenskspråkiga och finskspråkiga elever. Under mina första år som skoldirektör hade jag stora svårigheter med att samarbeta med den politiskt konservativa delen av SFP och med de som företrädde den gamla svenskspråkiga eliten i staden. Språkfrågorna var alltid på tapeten, och jag försökte ofta medla mellan de olika grupperna. Jag fokuserade på att främja samarbetet mellan svenskspråkiga och finskspråkiga för att lösa stadens utbildningsproblem.

Under denna period blev jag också involverad i planeringen av ett gemensamt skolcentrum, som skulle vara en modern och funktionell lösning för både svenskspråkiga och finskspråkiga elever. Resultatet blev en skola designad av professor Osmo Lappos arkitektbyrå, där byggandet av den

finskspråkiga delen började först, och svenskspråkiga delar skulle byggas efterhand.

Mitt engagemang för SFP minskade efter svårigheterna att samarbeta med vissa politiska aktörer i Hangö, men jag fortsatte att arbeta för att främja utbildningens utveckling och hantera de utmaningar som fanns i en stad med så starka sociala och språkpolitiska klyftor.

Mellan politik, språk och pedagogik – mina år som skoldirektör i Hangö

När antalet studerande i Sibbo närmade sig 1500 kände jag att mitt uppdrag var slutfört. År 1975 sökte jag därför en ettårig tjänst som utredningssekreterare vid den svenskspråkiga avdelningen på Nylands länsstyrelse, där Lennart Winqvist var chef. Utredningarna, som främst handlade om elewantal, inspirerade mig inte, och när skolvärlden stod inför införandet av grundskolan i Nyland såg jag inga framtidsutsikter där. Jag sökte då tjänsten som skoldirektör i Hangö – som enda behöriga sökande blev jag antagen.

Sekreteraren för skolnämnden tyckte jag hellre borde ha sökt den samtidigt utlysta rektorstjänsten vid medborgarinstitutet. Hans kommentar att jag fick jobbet för att jag varit scoutledare antydde att han själv gärna stannat som tf. skoldirektör.

Hangö var känt för sina politiska konflikter. Efter kommunalvalet hade vänstern majoritet i stadsfullmäktige. Ulf Lindström (SDP) var en central politisk figur, medan Stampe Ahlroth (DFP) från den radikala tais-toitfalangen också hade stor påverkan. Jag tillsattes som representant för SFP, men upplevde snabbt att det fanns en djup klyfta mellan mig och partiets konservativa ledning i Hangö. Hangö var en arbetarstad med djupa sociala och språkliga motsättningar. Arbetarna jobbade främst i hamnen och på fabriker, medan borgerskapet utgjordes av läkare, lärare och företagsägare. De svenskspråkiga var i majoritet men utmanades av en växande finskspråkig befolkning.

Min roll blev ofta medlande, men jag förväntades stå på de svenskspråkigas sida. Det skapade spänningar, bland annat med min finskspråkiga kollega Terhi Mantere. Jag arbetade dock för att modernisera staden

och mildra de konservativa dragen genom att locka progressiva lärare till Hangö, vilket i viss mån lyckades.

Skolcentrum eller splittring?

Efter grundskolereformen blev frågan om ett gemensamt högstadium för svenska och finska elever den mest brännande. En arkitekttävling gav uppdraget till professor Osmo Lappos byrå, som ritade ett skolhus i Haga park gemensamt för de båda språkgrupperna. Stadens järnväg delade dock Hangö: på södra sidan låg det svenskspråkiga läroverket och de äldre vilorna, medan Haga park låg på den finskspråkiga sidan. Först byggdes den finska delen, men bara några år efter invigningen visade sig huset ha fått omfattande fuktskador. Då hade jag redan lämnat staden.

När den finska delen stod klar i början av 1980-talet, hade makten skiftat i fullmäktige. Finskan hade blivit majoritetsspråk, och svenska skolnämnden föreslog nu att bygga ett helt separat svenskt högstadium vid det gamla läroverket. Det gemensamma skolprojektet övergavs. Endast idrottshallen blev gemensam.

Språkstrider och politiska slitningar

Hangö präglades av starka känslor i språkfrågan. Bland incidenterna kan nämnas att en vaktmästare hittade gamla skyddskårsgevärs på f. d. svenska samskolans vind – något gymnasiektorn känt till men inte åtgärdat. Vapenförrådet förstördes av polisen.

En annan kontrovers uppstod när en nyanställd skolkurator visade sig sakna tillräckliga svenskkunskaper. Skolnämndens ordförande ville säga upp henne utan korrekt process, vilket jag motsatte mig. Följden blev att man inrättade en tillfällig separat svenskspråkig kuratorstjänst.

Min medverkan i fredsdemonstrationer och umgänge med vänsterintellektuella, som konstnären Antonia Ringbom, ledde till att många började se mig som vänstervriden. Det skapade ytterligare misstro, särskilt från svenska höger i staden.

Hangö gymnasium (svenska samskola) och Hangö högskola, tecknade av Hangökonstnären Antonia Ringbom. Det nya svenska högskoliet till höger.

Ett nytt svenskt högskoliet blir verklighet

Trots motsättningarna verkställde jag byggandet av det nya svenska högskoliet enligt skolnämndens önskemål. När undervisningsminister Pär Stenbäck besökte det gamla skolhuset föll delar av innertaket ner – som tur efter att vi lämnat rummet. Trots det bedömde han huset som användbart.

Arkitekt Tapio Raij, anställd vid Lappos byrå, ritade det nya skolhuset i trä – en mer trivsamt och pedagogisk miljö än det Lappo hade planerat. Den nya skolan fick tre byggnader med egna utrymmen för övningsämnen och elevvård. Till rektor föreslog jag Kurt Akrén, en man som jag upplevde som bestämd och ordentlig.

Jag hade föredragit ett gemensamt skolcentrum, men valde att följa uppdragsgivarnas linje. Min insats i skolans tillkomst var viktig, även om

jag inte var ensam. Min efterträdare Krisse Louna, som jag lärt känna som skoldirektör i Dragsfjärd, tog senare över och fullföljde renoveringen av det gamla läroverket till gymnasium. Vi förblev goda vänner även efter pensioneringen.

Segling, spanska och familjekonflikter

Vid flytten till Hangö köpte jag en liten segelbåt, Cocco 65, och gav mig direkt ut på en strapatsrik seglats från Helsingfors. Med tiden blev segling- en ett sätt att koppla av och umgås med vänner och ungdomar. Båtturerna bjöd på djupa samtal och pedagogiska diskussioner. Den längsta turen gick till Mariehamn – men inte över Ålands hav.

Jag fortsatte undervisa i spanska på kvällstid, vilket blev en viktig hobby. Först när invandrare från latinamerika började undervisa på 2000-talet avslutade jag min 30 år-iga bana som spansklärare.

Men mitt privatliv var mer turbulent. Min hustru Marja blev upprörd över flytten till Hangö. Hon sa upp sig från sitt jobb i Helsingfors och tog en lärartjänst i den avlägsna kommunen Iniö, dit hon flyttade med barnen för ett år. Jag pendlade dit på helgerna, ofta med långa och svåra vinterresor över isen. Våra olika synsätt kulminerade i att hon senare flyttade till Kyrkslätt med barnen, utan förvarning.

För att återförenas med familjen sökte jag en inspektörstjänst på länsstyrelsen, men missgynnades troligen på grund av politisk misstro. Jag blev kvar i Hangö i elva år tills biträdande avdelningschefen Clara Granberg pensionerades och jag år 1987 slutligen fick efterträda Viggo Lagus som skolinspektör.

Från skolinspektör till förändringsagent – tjugo år i en föränderlig utbildningsvärld

Att bli skolinspektör 1988 var egentligen en dålig timing, eftersom beslutet att ta bort skolinspektörernas arbetsuppgifter och befogenheter redan var fattat. Men kanske var det just därför jag fick chansen. Lagändringar-

na hade gjort mig politiskt ”ofarlig”. Under mitt första år som inspektör kunde jag fortfarande utföra alla de uppgifter som hörde till rollen, som att fastställa lärarval, godkänna skolornas timfördelning och genomföra inspektioner. Men snart lämnades inspektörerna åt sidan. Vi kunde fortfarande genomföra förhandsannonserade skolbesök, men vi hade inte längre något att göra med lärarval eller timfördelning – det hade överförts till kommunerna. På länsstyrelsen började den nya biträdande avdelningschefen Christina Andersson genast planera skolbesök för alla svenskspråkiga skolor i länet. Besöken uppskattades ofta av skolorna eftersom vi diskuterade undervisningen med lärarna och stödde deras förbättringsförslag. Kommunerna var dock inte lika positiva, eftersom vi ansågs trampa på deras tår och framföra kritik för att de inte hade skött sina uppgifter ordentligt. Före lagändringarna hade inspektörerna kontrollerat lärarna liksom på kommunernas uppdrag, vilket var en helt annan sak ur kommunens synvinkel.

Det var ändå en lättnad att slippa de byråkratiska besluten på länsstyrelsen, samtidigt som vi inspektörer fick mer tid att organisera lärarfortbildning. Jag engagerade mig med entusiasm, och min erfarenhet från Hangö var till stor hjälp. Den obligatoriska lärarfortbildningen i kommunen hade inte varit särskilt populär, men jag hoppas att de fortbildningstillfällen jag arrangerade lyckades möta lärarnas behov. På länsstyrelsen ordnade vi inte bara fortbildning på själva länsstyrelsen, utan även kurser på det statliga Heinola kursinstitut. Dessutom skapade vi på Skolstyrelsens uppdrag ett nätverk av handledande lärare som bidrog med praktisk kunskap vid lärarfortbildningen.

I början av 1990-talet, när Skolstyrelsen omvandlades till Utbildningsstyrelsen, flyttades flera inspektörer till länsstyrelsen. Då fick den svenska avdelningen en biblioteksinspektör och en inspektör för yrkesutbildning. Biblioteksinspektörens tjänst flyttades senare till undervisningsministeriet som överinspektör för det svenskspråkiga biblioteksväsendet, men en ny tjänst som biblioteksinspektör skapades senare på länsstyrelsens svenska avdelning.

När de byråkratiska besluten överfördes till kommunerna återstod bara rättsskyddsärenden, lärarfortbildning och utlåtanden för inspektörerna. De svenskspråkiga inspektörerna hade inte många rättsskyddsärenden och ännu färre utlåtanden att skriva. Jag fördjupade mig med stor energi

i rättsskyddsärendena och märkte att elever och föräldrar ofta hade svårt att få sin röst hörd. Jag gjorde det till mitt mål att stödja dem när det var befogat. En annan aspekt var att rättsskyddsärendena och införandet av datorer på avdelningen innebar en förändring i arbetssättet. Nu satt jag nästan hela dagen framför en skärm istället för att möta människor ansikte mot ansikte, vilket gjorde arbetet mycket mer ansträngande.

En följd av dessa omorganisationer var att Erkki Teikari, en inspektör från den finska avdelningen, började arbeta i samma korridor. Han var känd för att vara mycket noggrann vid granskningen av statsbidraget till skolskjutsar och hade ofta avslagit kommunernas ansökningar. Men han hade också andra intressen, som miljöfrågor, vilket inspirerade mig att starta ett miljöprojekt. Projektet gick ut på att skolor vid havsstränder skulle mäta siktdjupet i havet under en vår. Jag lyckades få ett tiotal skolor att delta, men en skola hade inte tillgång till en lämplig strand eftersom alla stränder nära skolan var privatägda. Projektet omfattade svenskspråkiga skolor från Kotka till Hangö, och vi kunde skapa en tabell och graf som visade att siktdjupet var mycket större i väster än i öster. Vår kanske förenklade förklaring var att föroreningar från S:t Petersburg orsakade det sämre siktdjupet ju längre in i Finska viken man kom.

Projektet blev startskottet för ytterligare skolprojekt, och jag blev kontaktad av Riitta Salasto från Finlands miljöcentral för att delta i ett Interreg-miljöprojekt. Vi skulle sammanställa ett miljöprogram, Agenda 2000, för skolorna i Finland och Estland. Min uppgift var att engagera skolor i Östra Nyland, Kymmenedalen och Päijänne-Tavastland, där landskapsförbunden redan samarbetade med motsvarande områden i Estland. Projektet blev framgångsrikt och pågick i tre år, där jag fick möjlighet att leda det finska projektet medan den estniska organisationen Teave ansvarade för motsvarande uppgifter i Estland. Projektarbetet förlängdes med ännu två projekt så att det blev sammanlagt nio år.

Genom åren fortsatte jag att vara aktiv inom lärarfortbildning och samarbeta med Utbildningsstyrelsen. Jag arbetade även som tillförordnad överinspektör och utbildningsråd under ett år, trots att min chef, Christina Andersson, inte var särskilt förtjust i det. När en tjänst som utbildningsråd blev ledig på Utbildningsstyrelsen ansåg jag mig inte vara kvalificerad att söka den på grund av missade språkprov, men jag klarade det slutligen 1996.

När jag återvände till huvudstaden efter min tid i Hangö började jag forska och genomföra en större undersökning om tvåspråkighetens betydelse för undervisningen. Jag lyckades få arbetet godkänt som en licentiatavhandling, även om det inte var tillräckligt för en doktorsavhandling.

Den viktigaste erfarenheten från denna tid var mitt deltagande i EU:s Arion-program, vilket ledde till ett Comenius-projekt om elevers motivation. Detta projekt involverade skolor från flera europeiska länder, och jag lyckades få med svenskspråkiga skolor från Södra Finland. Projektet kulminerade i ett seminarium på en Sverigebåt, som blev mycket uppskattat.

Mitt engagemang inom internationella projekt fortsatte, och jag blev inbjuden att tala om det finländska ”skolmiraklet år 2000” vid Granada universitet i Spanien. Jag talade också för skolinspektörer i Malaga-regionen och förklarade varför den traditionella skolinspektionen hade avskaffats i Finland – något som många inte förstod. Efter min pensionering fortsatte jag att delta i pedagogiska seminarier och utvecklade idéer för en eventuell doktorsavhandling.

Under tiden jag bodde i Esbo seglade jag och min fru Kristina på somrarna, men en hjärtinfarkt 1998 satte stopp för en av våra seglatser. Efter återhämtning fortsatte jag att arbeta med lärarfortbildning och genomföra flera projekt på deltidspension. Tyvärr började mina uppgifter begränsas till enbart rättsskyddsärenden, vilket gjorde att arbetet blev mindre givande.

När jag närmade mig 65 års ålder kände jag att det var dags att pensionera mig, efter att ha arbetat som inspektör i 20 år på länsstyrelsen. Min nya chef var inte särskilt populär, och jag blev besviken när jag blev förbigången inte fick den tjänst som jag sökt. Jag gick i deltidspension och fortsatte att arbeta på egna projekt, men på länsstyrelsen blev mina uppgifter allt mer begränsade. Det var en känslomässig avslutning på min karriär, och jag hade många svårigheter med den nya ledningen.

Engagemang i skolväsendets utveckling – fackligt, historiskt och personligt

Som skolinspektör deltog jag aktivt i Valtion sivistyshallinnon virkamiehet ry (VSV), inspektörernas fackförening, där jag också blev invald i styrelsen

som representant för de svenskspråkiga medlemmarna. VSV arrangerade årligen studieresor utomlands, och på en resa till Tallinn diskuterades ordförandeskapet. När Esko Lukkarinen ville avgå, föreslog Pauli Rautama att jag skulle ta över. Jag valdes senare på årsmötet.

VSV har haft en viktig roll i utvecklingen av Finlands skolväsen, ofta i nära samarbete med Skolstyrelsen. Tillsammans med Rautama sammanställde jag en historik över VSV:s 90-åriga verksamhet och ordnade ett jubileumsseminarium i Ständerhuset – en plats med historisk betydelse för inspektörernas arbete.

Jag var ordförande i fem år, varav tre efter pensioneringen. Under min tid som ordförande sökte VSV lösningar på utmaningen att erbjuda medlemmarna tillräckliga förmåner. Ett alternativ var samarbete med Psykologförbundet, som erbjöd sina medlemsförmåner även till VSV:s medlemmar. Ett mer hållbart alternativ blev dock att ansluta sig till Akavan erityisalat – Akavas specialförbund - ett större fackförbund med bättre resurser. När vi dessutom erbjöds en plats i AEL:s styrelse och jag som pensionär fick arbetsutrymme i deras lokaler, upplevde jag detta som en trygg framtid för den krympande föreningen.

Efter min tid som ordförande bildades en seniorklubb för pensionerade VSV-medlemmar. Klubben träffades sommartid vid regionförvaltningsverken, och även jag fungerade som ordförande ett år. Det var under Heikki Lyytinens ordförandeskap som beslutet togs att förverkliga denna skrift.

Efter pensionen engagerade jag mig också i Svenska skolhistoriska föreningen i Finland (SSFF), inbjuden av min kollega Erik Geber. Jag blev föreningens sekreterare och medverkade i arbetet med den vetenskapliga tidskriften *Skolhistoriskt Arkiv*, som utkommer vartannat år och publicerar skolhistoriker. Finansieringen har länge kommit från Svenska folkskolans vänner, men på senare tid har framtiden för publikationen blivit osäker.

Min medverkan i *Skolhistoriskt Arkiv* innebar att jag själv började skriva vetenskapliga artiklar. Jag byggde även föreningens första hemsida på Vetenskapernas hus plattform. Syftet var att sprida information och rekrytera nya medlemmar. Trots viss framgång har det varit svårt att nå yngre lärare, särskilt som pensionär utan dagliga kontakter i yrket. Mitt arbete med skolhistoria fortsätter i egen regi. Jag kartlägger alla tidigare och nu-

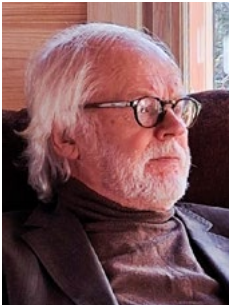
varande svenskspråkiga skolor i Åboland och Östnyland och analyserar skolhistoriker ur ett sociologiskt perspektiv.

Min väg till inspektörsrollen var inte rak – trots språkstudier och internationella ambitioner fick jag aldrig jobba utomlands. Jag sökte flera poster, men saknade antingen rätt kvalifikationer eller kontakter. Svenskspråkiga kretsar i Finland är små, vilket min historia tydligt visar. Idealism har inte alltid uppskattats, och ibland har mina initiativ motarbetats. Kanske är det därför jag fortfarande känner ett behov att bidra akademiskt. Jag är fortsatt nyfiken på utbildningens roll i samhället.

Jag har ibland avundats dem som fått det finska språket gratis. Språket formar vår förståelse av världen, och för mig kräver det ibland att jag översätter svenska lånord till finska för att verkligen förstå innebörden.

Matti Kangasoja

Uusi suunta yllättävästä soitosta

Kangasoja aloitti kansakoulun neljännen luokan jälkeisen koulutiensä Jämsän yhteiskoulussa vuonna 1959. Vaikka opinnot etenivät hitaasti, ne herättivät kuitenkin elinikäisen kiinnostuksen luonnontieteisiin. Hän valmistui ydinfyysikoksi Jyväskylän yliopistosta ja teki säteilyn soveltamiseen liittyvää tutkimusta sairaalaympäristössä tavoitteenaan tarjottu ura sairaalafyysikkona, mutta hän siirtyi pian lukion matematiikan ja fysiikan opettajaksi.

Auskultoinnin jälkeen hän toimi Jyväskylän normaalikoulun matemaattisten aineiden opetusharjoittelua ohjaavan lehtorina. Hän aloitti myös pedagogiikan ja didaktiikan luennoinnit Jyväskylän yliopiston opettajankoulutuslaitoksella. Professori Veikko Heinosen kannustamana Kangasoja syventyi kasvatustieteen jatko-opintoihin ja opetti kasvatustiedettä eri puolilla Suomea.

Keski-Suomen lääninhallituksen koulutoimentarkastajan viransijaisuudesta käynnistyi yli 20 vuotta kestänyt ura koulutuksen hallinnossa ja kehittämistyössä. Kangasoja vastasi muun muassa opetushenkilöstön täydennyskoulutuksen kehittamisestä, koulujen arviointiprosessien ohjauksesta ja strategisten suunnitelmien laadinnasta. Hänen raporttinsa Kapallinen riihitettyjä jyviä sai laajaa huomiota myös mediassa.

Hän oli keskeinen toimija valtakunnallisissa täydennyskoulutushankkeissa, muun muassa Osaava-hankkeessa. Kangasoja laati materiaaleja koulutusorganisaatioiden strategisen kehittämisen, arvioinnin ja suunnittelun tueksi. Hänen johtamansa tulosalueen vastuualueisiin kuuluivat myös peruspalveluiden arviointi, oikeusturva-asiat, perustamishankkeet ja yhteishaku. Läninhallituksen alueyksikön päällikkönä hän kehitti ratkaisuja, jotka vastasivat koulutuksen ja hallinnon muuttuviin tarpeisiin.

Työstään Kangasoja on saanut useita tunnustuksia, kuten Tasavallan presidentin myöntämän opetusneuvoksen arvonimen ja Opetushallituksen Cygnaeus-palkinnon. Iso Kirja -opistoon on perustettu Matti Kangasojan stipendirahasto. Hän on vaikuttanut monipuolisesti ja -tahoisesti suomalaisen koulutuksen kehittämiseen.

Oppikoululaisen ensiaskeleet

Tämä on tarina siitä, miten lapsuuden kaksipäiväisen pääsykokeen jännityksestä ja oppimisen halusta kasvoi urapolku, jossa sain olla mukana kehittämässä suomalaista koulutusta.

Kesäkuun alku vuonna 1959. Seisoin Jämsän yhteiskoulun aulassa isäni harmaan puvun takki harteillani. Liian suuri takki symboloi lupauksia, vaikka se samalla hiosti yhtä lailla kuin valkoinen nailonpaitani. Mutta kestin, kuten elämä usein vaatii. Rintataskussa oli mustetäytekyynä, kaulassa kravatti – nekin isältä lainattuja.

Mukanani oli kansakoulun neljännen luokan kevättodistus ja opettajan lausunto – yhä tallessa arkistossani. Todistukseni keskiarvo oli 8,2. Jämsän yhteiskoulun pääsykokeet eivät pelottaneet, sillä luotin selviytyväni kaksipäiväisestä koitoksesta.

Seisoimme Jämsän yhteiskoulun isossa aulassa. Katselimme kansakoulutoverini Rantalan Pekan kanssa ihmetellen vahtimestarin kopissa olevia opiskelutarvikkeita: kyniä, kumeja, kynänteroittimia, mustepulloja, kuivauspapereita, vihkoja, piirustuslehtiötä. Miten, missä ja milloin noita kaikkia tarvitaan? Tähän hetkeen tiivistyi se, mitä mielessämme liikkui meille nyt ulottuvassa, mutta perin oudossa ja arvostetussa oppikoululaisuudessa. Kun mummoni lähetti minulle sitten myöhemmin kortin tai kirjeen, siinä luki ”Oppikoululainen Matti Kangasoja”.

Tulokset julkistettiin pari päivää kokeiden jälkeen koulun ulko-ovella. Olin viidestoista sisään päässeistä 95:stä. Yhteiskoulu-urani venähti yksitoistavuotiseksi. Kerran jäin suoraan luokalleni. Kaksi kertaa isä ja äiti sanoivat: ”Sinun ei tarvitse suorittaa noita ehtoja, vaan voit kerrata tämän luokan.” Ei tullut kuuloonkaan, että joutuisin takaisin kansakouluun.

Oppikoulun kynnyksellä olin osa sitä suurten ikäluokkien sukupolvea, jolle koulutus oli tie eteenpäin. Vielä silloin en tiennyt, että tuosta hetkestä alkaisi matka, joka veisi minut opetuksen maailmaan ja lopulta sivistyshallintoon. Kotonamme oppikouluun meneminen oli itsestäänselvyys kaikille viidelle lapselle. En koskaan tullut kysyneeksi vanhemmiltani, mistä heidän vahva koulutusnäkemyksensä kumpusi.

Tarkastajakohtaamisia

Näin viisitoistavuotisen koulunkäyntini aikana tarkastajan vain kerran. Se tapahtui lukion saksan tunnilla, kun luokan perällä istui arvokkaan näköinen herrasmies. Myöhemmin sain tietää hänen olleen koulutoimentarkastaja, jonka tehtävänä oli arvioida opetuksen laatua.

Opettaja oli alun alkaen hermostunut ja ahdistunut. Hänen suunsa oli koko tunnin ajan korvinkuultavan kuiva. Tarkastaja oli kohtelias herrasmies. Hän poistui ennen tunnin loppua kiitellen ja nyökytellen. Opettaja muuttui hetkessä. Hän kertoi meille helpottuneena, miksi oli ollut niin hermostunut. Ymmärsimme häntä.

Vuosia myöhemmin, opettajaurani alkumetreillä, kohtasin tarkastajan uudelleen. Tällä kertaa Kouluhallitus tarkasti Jyväskylän normaalikoulun opetusta. Fysiikan ylitarkastaja Hannu Kuitunen istui tunnin luokkani perällä ja seurasi lukion pitkän fysiikan opetustani.

Vielä paljon myöhemmin kohtasin tarkastajan itsessäni alakoulun luokan perällä. Lukioaikaisen saksan tunnin tunnelma palautui mieleeni, ja koin vahvaa empatiaa opettajaa kohtaan. Muistin myös Hannu Kuitusen rakentavan palautteen opetuksestani. Hän oli kiittänyt selkeyttäni ja kykyäni havainnollistaa ilmiöitä, mikä oli tärkeä oppi myös auskultanteille. Kuitusen johtamassa palautekeskustelussa oli korostunut oleellisuus.

Ensimmäinen käytännön kokemukseni tarkastamisesta oli Hankasalmen yläasteella kollegani Erkki Teirilän ohjauksessa. Hänen isällinen ja asiantunteva lähestymistapansa auttoi minua ymmärtämään tarkastajan työn hienovaraisuutta. Kun lähdin ensi kertaa virkatoimiin, Erkki neuvoi pilke silmäkulmassa: ”Katso, mitä katsot, mutta älä nyt sentään huussin luukusta!”

Seuratessani nuoren opettajan tuntia yläasteella näin, kuinka hän piti suuren ryhmän keskittyneenä. Kehotin häntä jatkamaan samalla otteella. Hän liikuttui ja kertoi kärsineensä opettajainhuoneesta siitä, että oppilaat pitivät hänestä.

Eräässä lukiossa arviointikeskustelun päätteeksi vanhempi opettaja kiitti minua: ”Matti, tämä oli meille sielunhoitoa!” Hänen sanansa muistuttivat minua siitä, kuinka tärkeää on tukea opettajia – aivan kuten Erkki aikoinaan minua.

Tie opettajaksi ja kasvatustieteisiin

Keskikoulun päättyessä haaveilin urasta Jämsän teollisuuden sydämessä ja pyrin Tampereen teknilliseen opistoon paperi-insinööriksi. Hylkäyspäätös oli jonkinlainen pettymys. Pyrin paperilinjalle ammattikouluun. Pääsin, mutta en mennyt sinne. Päädyin lukioon – valintaan, joka avasi oven aivan toisenlaiselle urapolulle.

Fysiikka, erityisesti ydinfysiikka, oli alkanut kiinnostaa. Keskikoulun viidennellä luokalla Tuorilan Kalle, ikuinen tekniikan ylioppilas, kuten hän itseään ”tituleerasi”, opetti meille fysiikkaa. Hän puhui yleensä erittäin kiinnostavasti mitä ihmeellisimpiä asioita. Uskalsin mennä ydinfysiikkaa käsitelleen tunnin jälkeen kyselemään häneltä lisää. Kalle kuunteli arvostavasti ja kiinnostui kyselystäni. Sitten hän lupasi tuoda minulle lainaksi kirjojaan. Luin ne ja kyselin lisää. Hänellä oli aikaa selittää. Innostuin yhä enemmän.

Vaikka lapsuudenkotini Jämsässä sijaitsi teollisuuden keskellä, tulevaisuuteni sai uuden suunnan. Yliopisto alkoi houkutella minua, kun fysiikka ja erityisesti ydinfysiikka herättivät uteliaisuuteni. Kymmenen vuoden kulluttua olin suorittanut yliopistossa korkeimmalla arvosanalla loppututkimon ydinfysiikassa.

Tieteestä opetukseen

Ydinfysiikan opinnot johdattivat minut pohtimaan, kuinka tietoa voisi soveltaa käytännössä. Kuulin opiskelutovereilta, mitä mahdollisuuksia

työelämässä olisi fyysikolle. Tämä ajatus vei minut kohti sairaalafysiikan maailmaa, jossa ydinfysiikan teoriat muuttuvat konkreettisiksi ratkaisuiksi potilaiden hoidossa.

Fysiikan laudaturopintojen aikana kiinnostuin yhä enemmän ydinfysiikasta kuunnellessani Jyväskylän yliopiston fysiikan laitoksella kiinnostavia luentoja. Niitä pitivät professorit Jorma Hattula, Juhani Kantele, Vesa Ruuskanen ja Pekka Suominen. Laitoksella tehtiin jo silloin laadukasta ydinfysiikan tutkimusta. Siksi kai, oli aihe vaikkapa elektroniikka, kuten Suomisen Pekalla, sisältöä sävyttivät tavalla tai toisella ydinfysiikka, sekä sen tutkimus ja sovellukset.

Kun kuuntelin Keski-Suomen keskussairaalan ylifyysikon Ahti Rekonen dosenttiluennot biofysiikasta, erikoistumisalani sairaalafysiikkaan kirkastui. Rekonen otti minut Keski-Suomen keskussairaalan sädesairaalaan tekemään fysiikan laudaturin erikoistyötä ja gradua.

Saimme toisen fysiikan erikoistuvavaiheessa olevan opiskelijan kanssa kiinnostavia ja haastavia töitä. Rekosta ja yllilääkäri Mäntylää kiinnostivat erityisesti erilaisten sädehoitojen vaikutukset ihmiskehon atomien, lähinnä hapen, hiilen ja vedyn, ytimissä. Teimme in vivo- ja in vitro -tutkimuksia sädehoitoa saaneista potilaista ja heistä otetuista näytteistä. Kehittelimme samalla tulosten analysointiin laskentaohjelmia. Käytössämme oli pakastinkaapin kokoinen tietokone. Se ohjelmoitiin hyvin alkeellisella Basic-ohjelmointikielellä. Ohjelmat, mittaukset ja laskentatulokset tallennettiin tavallisille C-kaseteille. Tämä tietokone oli vaatimattomuudesta huolimatta parempi opiskelijan tarpeisiin kuin fysiikan laitoksen tietokone.

Rekonen antoi graduni aiheeksi tutkia nopeiden neutronien käyttöä sädehoidossa. Hän ajatteli sen olevan varsin kiinnostava aihe sädehoidon kannalta. Graduni, jonka nimeksi tuli ”Nopeat neutronit sädehoidossa”, syntyi niukan ja etsimistä vaatineen tutkimuskirjallisuuden pohjalta.

Minua pyydettiin jäämään sädesairaalaan tutkimustyöhön, mutta aloin tuntea, ettei sairaalafysiikka ollut kutsumukseni. Hierarkkinen ilmapääpiiri tuntui vieraalta, ja kaipasinkin enemmän vuorovaikutusta. Päätin siirtyä opetuslalle.

Syksyllä aloitin Saarijärven lukiossa matematiikan, fysiikan ja kemian lehtorina. Opetin pitkää matematiikkaa ja kemiaa kaikilla luokilla. Aineenhallinta oli vahvaa, eikä tunteja tarvinnut juuri valmistella. Saarijär-

ven jälkeen siirryin Sallan yläasteelle. Pohjoisen rauhallinen ilmapiiri ja vahva kulttuuri avasivat minulle lappilaisuuden merkitystä. Salla herätti kiinnostukseni opettamiseen ja kasvatukseen.

Kasvatustieteet muuttavat suunnan

Sallan vuoden jälkeen ilmoittauduin heti kesällä kasvatustieteen approbatur-opintoihin. Kasvatustieteen opintoni alkoivat professori Erkki Viljasen johdolla. Ensimmäinen kurssi oli johdatus kasvatustieteeseen. Viljanen oli rauhallinen mutta innostava opettaja. Hänen luentonsa avasivat minulle täysin uuden näkökulman oppimiseen ja opettamiseen. Koin jotain samanlaista kuin innostuessani ydinfysiikasta.

Kasvatustieteen approbatur tuli valmiiksi. Jatkoin syksyllä cum laude -opintoihin, jotka sain vuoden loppuun mennessä valmiiksi. Samalla olin Jyväskylässä matematiikan, fysiikan ja kemian opettajana. Suoritin myös kemian approbatur-arvosanan, koska se oli edellytyksenä auskultoimaan pääsemiselle.

Toimiessani Jyväskylässä opettajana oppilaanani oli mäkihyppääjänä maailmankuulu kaimani – moninkertainen olympiamitalisti. Kerrottakoon tässä tarina kevyesti tyylitellen hänen suhteestaan opettamaani oppiaineeseen. Suhde oli enemmän mäkihyppyä ja ”armovitosta” kuin matikkaa:

Syksyllä 1979 Syrjälän koulun rehtori Lehtinen pyysi minua jäämään koululle tuntiopettajaksi. Ajattelin, että miksipä ei – yli kaksikymmentä innokasta teiniä oppimassa suppeaa matematiikkaa. Aloitin opettamisen tuttuun tyyliin: jokaiselle oppilaalle henkilökohtainen huomio ja hieman varovaista jutustelua. Luokan perällä nökötti hiljainen poika, joka näytti siltä kuin olisi eksynyt väärään sarjakuvaan. Kysyin nimeä.

Ennen kuin poika ehti avata suutaan, edessä istuvat pojat hihkailivat: ”Se on Nykäsen Matti! Anna sen olla rauhassa, se elättää vielä ittensä mäkihypyllä!” Päätin olla reilu: ”Selvä, saa olla rauhassa.”

Tämä sopimus piti, ja annoin Matin tulla ja mennä tunneilla vapaasti. Hän tosin enemmän meni kuin tuli, mutta ei koskaan ollut häiriöksi. Matematiikan kokeissa hän kuitenkin yritti parhaansa, vaikka hänen arvosanansa vaihtelivat hylätystä kuutoseen. Lopulta annoin Matille matematiikasta arvosanaksi viisi. Ei mikään kultamitali. Niitähän tuli myöhemmin.

Keväällä pidettiin välituntien aikana tavanomaista, epävirallista oppilasarviointikeskustelua, jossa käsiteltiin myös Mattia. Muutamat naisopettajat olivat hyvin tiukkoja ja ilmoittivat aikovansa antaa Matille nelosen. Kollegani Yrjö kuunteli keskustelua hetken ja sanoi lopulta: ”Hyvänen aika, aiotteko ottaa itsellenne turhaa kesätyötä ehtolaiskuulustelujen muodossa? Antakaa Matille armovitonen! Hän hyppää tästä koulusta ulos muutenkin.” Niin sai Matti vitosen – ei niinkään ansioiden kuin yhteisen mielenterveyden nimissä.

Tapasin Matin uudelleen loppuvuodesta 2015 aluehallintoviraston seminaarissa Jyväskylän Paviljongissa. Meidät oli kutsuttu muistelemaan kuntien nuorisotyön ammattilaisten seminaariin yhteistä aikaamme Syrjälän koulussa. Tapaaminen oli lämminhenkinen. Matti puhui muisteltuamme yleisölle, joka koostui, välittämisen merkityksestä. En ollut tullut tarkastamaan hänen laskutaitoaan – olin tullut kuuntelemaan, mitä entisellä mäkikotkalla oli sanottavaa. Sitä tuntui olevan hyvin myönteisessä merkityksessä. Vitonen näytti kannattaneen varsin pitkälle.

Valitsin kasvatustieteen cum laude -opintojen sisällöiksi koulutussuunnitteluun ja opetushallintoon liittyviä luentoja ja kirjallisuutta. Niin vain sattui! Opinnot avasivat taas lisää uutta maailmaa. Yksi avaja oli koulutussuunnittelun ja opetushallinnon praktikum-kurssi lehtori Heikki K. Lyytisen johdolla. Kurssin aikana vierailimme useissa alue- ja paikallishallinnon sekä koulutusalan organisaatioissa. Minulla on arkistossani punasinisellä spriimonistustekniikalla tehty lomake. Siinä on eri käyntikohteiden ja muiden praktikumiin liittyvien tehtävien läsnäoloni todennuksina käsin kirjoitettu ”HKL”.

Lyytisen johdolla teimme erilaisia ryhmä- ja muita harjoituksia. Syvensimme ja laajensimme näkemäämme ja kokemaamme. Innostuin suo-

rittamaan kouluhallinnon keskimmäisen arvosanan, jonka vastaanotti koulutoimentarkastaja Vilho Hirvi. Arvosanaan liittyvän harjoittelun suoritin Jyväskylän kaupungin kouluvirastossa hallintojohtaja Reino Saralahden asiantuntevassa ohjauksessa.

Kasvatustiede vei minut mukanaan. Jatkoin puolen vuoden kasvatustieteen opintojen jälkeen heti kasvatustieteen laudaturiin. Otin ohjelmaani emeritus koulutoimentarkastaja Jaakko Rastelan luennot opetushallinnosta, osin vaistonvaraisesti ja osin siksi, että olin lukenut jostakin opinto-oppaasta, että kasvatustieteen opinnoilla voisi sijoittua koulutussuunnittelijaksi. Tosin en tiennyt oikein mitään siitä, mitä suunnittelija tekee.

Rastelan luentojen sisältöjen uutuus ja runsaus yllättivät minut. Hänen opetustoimen hallinnon ja lainsäädännön arkihaasteista sekä säännösten soveltamisen todellisuudesta kertyneiden kokemustensa ansiosta minulle avautui ”uusia näkymiä”, kuten Konsta Pykkäselle vaaran laella – sellaisia näkymiä, jotka silloisella ymmärrykselläni tuntuivat joskus epäoikeudenmukaisilta. Kokeneena hallintomiehenä Rastela suhteutti vielä siinä vaiheessa merkityksettömiltä ja sovelluskelvottomilta tuntuvia pykäliä ja menettelytapoja kiinnostavasti tiedossaan oleviin tilanteisiin. Samalla hän selkeytti asiaa soveltamalla niitä myös itse kokemaansa käytännön elämän monisäikeisyyteen.

Kun jäin eläkkeelle, aloin pitää opetushallinnon tutkintoon valmentavia kursseja ja hyödynsin Rastelan esimerkkejä. Kiinnostuin julkishallinnon lainsäädännöstä ja opiskelin sitä Jyväskylän yliopistossa. Opin, ettei oikeudellisia kysymyksiä ratkaista arkijärjellä.

Laudatur opinnoihin (syventäviin opintoihin) kuului professori Paavo Päivänsalon luennot kasvatuksen historiasta, jotka avasivat näkökulmia koulutuspolitiikkaan ja hallinnon muutoksiin. Tein laudaturtyöni yläasteen oppilaiden matematiikka-asenteista, ja ohjaajani Veikko Heinonen kannusti käyttämään tilastollisia menetelmiä kuten faktorianalyysiä.

Kun työ valmistui, Heinonen rohkaisi jatko-opintoihin väitöskirjaa varten. Hänen monimuuttujamenetelmiä käsittelevä luentosarjansa oli avartava, ja osallistuin hänen tutkijaseminaareihinsa. Suoritin myös kasvatustieteen pakolliset jatko-opinnot. Heinonen inspiroi ja haastoi opiskelijoita, mikä teki oppimisesta innostavaa ja merkityksellistä.

Auskultoimaan

Pääsin auskultoimaan oltuani kolme vuotta Jyväskylässä epäpätevänä peruskoulun yläasteen matemaattisten aineiden opettajana. Toimin opettajana auskultoidessanikin. Tiesin kyllä, että siitä piti olla ”sordiino” päällä opettajankoulutuslaitoksella. Yliopistolla ravintola Lozzin pöydissä kerrottiin erilaisia juttuja auskultoinnin ja samanaikaisen opetustyön aiheuttamista hankauksista, jopa vaikutuksesta opetustaidon arvosanaan.

Auskultointivuonna pääsin tutustumaan hallintoon. Minua pyydettiin opettajankoulutuslaitoksen uusien auskultanttien valintatoimikuntaan. Toimintatapa oli keskustelemaa normaalikoulun rehtorin Tarmo Parvelan johdolla.

Kului vuosia, ja hallinto oli tullut tutuksi. Rima taisi olla aika ylhäällä, kun olin maaherra Rauno Saaren ja sivistysosaston osastopäällikön Juha Mäntyvaaran ja toisella kerralla osastopäällikkö Esko Lukkarisen kanssa opetusministeriön ja lääninhallituksen tuloseskustelussa. Keskustelu oli aitoa dialogia, ja tuloksista sovittiin herrasmiesten tapaan. Taitoni taisi olla kovimmalla koetuksella kun olin eduskunnan sivistysvaliokunnan kuultavana aluehallintouudistuksesta maaherra Saaren ja lääninsivistysneuvos Tuomo Laitilan kanssa. Valiokunta oli kiinnostunut, kyselevä ja näkemyksiämme arvostava.

Opetusharjoittelua ohjaavaksi lehtoriksi

Keväällä 1982 olin päättänyt viimeisen pitkän fysiikan harjoitustuntini Jyväskylän normaalikoulun lukiossa. Arviointikeskustelussa ohjaava lehtori Arvo Järvelä kysyi tulevaisuudensuunnitelmistani. Kun kerroin, ettei minulla ollut vielä tarkkaa tietoa, hän mainitsi, että töitä olisi tarjolla niin fysiikassa kuin ATK:n opetuksessa, jota oltiin vasta aloittamassa. Lisäksi tehtävään kuuluisi opetusharjoittelun ohjaus.

Pari viikkoa koulun alkamisen jälkeen tapasin ensimmäiset auskultanttini. Heille ja minulle tilanne oli uusi. Minua helpotti hiukan, että olin vuosi sitten ollut samanlaisessa tilanteessa. Opetusharjoittelua ohjaavan lehtorin oli näytettävä hyvän opettamisen mallia. Luokan perällä istui

auskultanttien lisäksi usein ”tarkastajia” – stipendiaatteja, kentän opettajia ja muiden aineiden kollegoita. Auskultantit pyrkivät oppimaan mallista ja toistamaan sitä sitten omilla tunteillaan. Oman tuntinsa jälkeen pidetyssä arviointikeskustelussa he saattoivat vedota ohjaavan lehtorin esimerkkeihin tai aiempiin – kouluaikaisiinsakin – kokemuksiinsa.

Möhemmin koulutoimentarkastajana istuin luokan perällä arvioimassa opetusta, erityisesti silloin, kun opettajan pätevyys oli kyseenalaistettu. Yksi tapaus liittyi nuoreen fysiikan ja kemian lehtoriin, joka oli ottanut tunteillaan esiin seksuaalikasvatuksen. Kun kysyin, kuuluiko aihe opetussuunnitelmaan, hän havahtui ja myönsi, ettei ollut ajatellut asiaa. Pian hän ilmoitti noudattavansa opetussuunnitelmaa tarkasti.

Opetusharjoittelun ohjausta rikastutti kehittämishakuinen matemaattisten aineiden opettajien tiimi, johon kuuluivat muun muassa Arvo Järvelä, Hannu Korhonen ja Kirsti Koski. Meillä oli oma opettajainhuone, jossa keskustelimme ammatillisesti ja saimme koulun johdolta tukea kehittämistyöhömmme.

Rehtori Päivi Teppo, tunnettu koulun kehittäjänä, kutsui minut työryhmiin, joista kahdessa toimin puheenjohtajana. Hän nimitti minut myös koulun tietohallinnon selvitysmieheksi, ja laadin raportin Jyväskylän normaalikoulun tietohallinnon kehittämisestä vuosille 1991–1995.

Professori Paavo Malinen pyysi minua luennoimaan ja ohjaamaan ryhmiä opettajankoulutuslaitoksessa. Lisäksi osallistuin luokanopettajien opetusharjoittelun ohjaukseen didaktikkona. Eräänä ajanjaksona hoidin samanaikaisesti kahta virkaa, kun minut määrättiin matematiikan didaktiikan lehtorin sijaiseksi. Tuolloin opetustuntini nousivat keskimäärin 54 tuntiin viikossa.

Koulutoimentarkastajan urapolulle

”Iskä, sulle on puhelimen luona soittopyyntö lääninhallituksesta”, huusivat lapset leikeistään. Olin tulossa kesäkuun 1988 alkupäivinä illansuussa kotiin. Kesäloma Jyväskylän normaalikoulusta oli alkanut. Olin ajatellut puuhastella kasvatustieteen, matemaattisten aineiden didaktiikan sekä opettajankoulutuksen kanssa jatkossakin. Tuona kesäkuun päivänä olin

pitänyt kasvatustieteen laitoksella kasvatuksen tutkimuksen menetelmien harjoituksia yliassistentti Jouko Huttusen pitämiin luentoihin. Ihmettelin, mitä kummaa se lääninhallitus minusta. Eihän minulla ole ollut sen kanssa mitään tekemistä.

Seuraavana aamuna, yhä mietteläänä yllättävästä soittopyyntöstä, tartuin puhelimeen ja valitsin lasten kirjoittamassa lapussa olevan numeron. Langalla vastasi rauhallinen, möreä-ääninen mies. Hän oli Yrjö Erling. Hän kertoi jäävänsä virkavapaalle ja tarvitsevansa sijaisen. Vaikka en täysin ymmärtänyt hänen vastuitaan, sovimme, että menisin lääninkouluneuvos Kalevi Nikin haastatteluun.

Katsoin Jyväskylän kartasta Keski-Suomen lääninhallituksen sijainnin, hyppäsin pyörän selkään ja lähdin. Helteisenä iltapäivänä astuin sisään viileään ala-aulaan, jossa Erling otti minut vastaan. Hän vaikutti rauhalliselta ja arvokkaalta. Nousimme kolmanteen kerrokseen hänen työhuoneeseensa, josta avautui upea näkymä Jyväsjärvelle.

Siirryimme Nikin huoneeseen. Nikki nousi tervehtimään ja kehoitti istumaan. Hän vaikutti tietävän, kuka olen, ja esitti vain muutaman muodollisen kysymyksen. Yhden muistan: ”Miksi olet kiinnostunut tästä sijaisuudesta?” Vastasin pitäväni uusista haasteista. Nikki ei vaikuttanut kaipaavan lisäkysymyksiä. Hän vilkuili Jyväsjärvelle ja totesi, että olisi mieluummin ongella. Sitten hän sanoi Erlingille: ”Tämä on selvä. Matti aloittaa elokuun alussa. Hoida paperit kuntoon.” Hän ojensi kätensä ja toivotti minut tervetulleeksi.

Menimme ulos. Erling katsoi kelloaan: ”Sehän on vasta vähän yli kaksi. Mennään kahville. Tapaat siellä samalla tulevia kollegojasi!” Erling esitteli, että tässä on Matti Kangasoja, sijaiseni. Jotkut näyttivät varsin hämähästyneiltä.

Elokuun alussa pyöräilin lääninhallitukseen ja menin suoraan Nikin huoneeseen. Hän kyseli, miten kesä oli mennyt, toivotti minut lämpimästi tervetulleeksi osastolle, vilkaisi kelloaan, joka alkoi lähennellä yhdeksää, ja totesi, että Hannele (Hiltunen, hänen sihteerinsä) näyttää työhuoneen. Ja jatkoi välittömästi, että sattuipa tämä nyt hyvin: ”Meillä on täällä kouluosastojen osastopäälliköiden vuosittainen kokous, joka alkoi jo eilen. Lähe sinäkin mukaan. Tutustut samalla heihin ja meidän ajankohtaisiin asioihimme.”

Hannele ohjasi minut ensi tapaamisesta tuttuun huoneeseen, ja ehdin osastopäällikköjen kokouksen alkuun. Harvoin elämä tarjoaa mahdollisuuden kurkistaa uuteen ja tuntemattomaan, josta voi kasvaa elinikäinen intohimo. Ensimmäinen askeleeni koulutoimentarkastajana oli haparoi-va ja täynnä kysymyksiä. Kokouksessa ymmärsin vain satunnaisia sanoja, mutta jokin tässä uudessa maailmassa kiehtoi minua. Tämä matka opetti minulle sekä ihmisistä että hallinnosta. Aluksi ihmettelin, miksi aikuiset keskustelivat niin innokkaasti aiheista, joita en täysin ymmärtänyt, mutta vuosien varrella minusta tuli osa tätä keskustelua.

Työn arkea ja kohtaamisia kentällä

Työyhteisö otti minut vastaan hyvin, tasavertaisesti ja ”kysy pois, kun tarvitset apua” -asenteella. Lähimmät kollegani olivat Unto Lappalainen, Aarre Mäkelä, Maija-Liisa Nikki, Tuula Pihkala ja Erkki Teirilä. Heissä kaikissa oli jotain kunnioitettavaa ja saavuttamattomalta tuntuvaa viisautta.

Aloin tutustua heti tehtäviini, osaston ja koko lääninhallituksen tehtäviin sekä toimintatapoihin. Yrjö Erling oli jättänyt aineistoja eri pinkkoihin luettavakseni. Oli sovittu, että voin ottaa yhteyttä häneen tarvittaessa. Vastuullani olivat läänin lukiot, tietyn alueen peruskoulut, oikeusturva-asiat sekä muut osastopäällikön määräämät tehtävät. Erlingillä oli mainiot aineistot, myös käsin kirjoitettuja tilastoja, erityisesti läänin lukioista. Ei tullut tarvetta ottaa häneen yhteyttä.

Joitakin rutiininomaisia tehtäviä oli jo ensimmäisenä päivänä työpöydälläni saapuneet-hahlossa. Tällä hahlolla oli merkitystä. Jos siihen ei tullut mitään, ei ollut mitään tehtävääkään. Silloin sivistin itseäni luke-malla lisää työhöni liittyviä aineistoja. Erään kerran hahloon tuli lukion opiskelijoiden kantelu ruotsin opettajansa opetustaidosta. Muistin ”kysy pois, kun tarvitset apua” -rohkaisun, otin kantelun ja lähdin kävelemään käytävällä kollegojen työhuoneiden suuntaan. Tyhjiä kaikki, paitsi viimeinen, Teirilän Erkin tupakantuoksuinen huone. Luettuaan kantelupaperin hän kehotti vaan soittamaan lukion rehtorille, että pääsen alkuun. Kun sitten soitin rehtorille, hän yllätti minut toteamalla: ”Tämä opettaja opetti

minuakin lukiossa. Ymmärrän oppilaiden huolen. Sinun ei kannata tulla tänne opetusta seuraamaan.” Rehtori kertoi tukeneensa opettajan terveydentilan vuoksi hänen eläkkeelle siirtymistään, vaikka hän ei sitä halunnut. Kun kielteinen eläkepäätös tuli, siitä iloisena opettaja tarjosi työyhteisölleen täytekkukahvit.

Kyllikki Salomaa, kouluosaston ”natiiveista natiivein” työntekijä, osastosihteeri, sanavalmis ja muutenkin mukava, mutta topakka ihminen, tuli huoneeseeni, veti oven perässään kiinni ja kertoi tulleensa siksi, että tulisin tietämään, mihin olen tullut. Ja niin tulin tietämään hänen tarkoittamiaan asioita. Mutta sitä ennen hän katsoi tutkivasti minua ja kysyi: ”Mikä mies sinä oikein olet?” Vastasin, etten ole oikein mikään, ja kysyin: ”Miten niin?” ”No, kun se Kalevi otti heti sinut, vaikka sinun jälkeesi haastateluun tuli kaksi muuta!”

Hahloon tuli jatkossa ihan riittävästi kaikenlaista. Sitten Kalevi Nikki pyysi minua tekemään selvityksen tietokoneavusteisen opetuksen tilanteesta Keski-Suomen läänissä. Tein ja esittelin sen läänin koulutoimenjohtajien kokouksessa. Tilanne ei ollut kaksinen. Opettajien täydennyskoulutus ja osin halukkuus tietokoneavusteiseen opetukseen oli vaihtelevaa.

Kuntien hankintoja hankaloitti CPM- ja Macintosh-koneiden kannattajien usein uskonsodaksi kehkeytynyt taistelu. Eräs koulutoimenjohtaja pyysi minulta kannanottoa asiassa. Kunnassa oltiin koulujen tietokonehankinnassa tiukassa juupas–eipäs-tilanteessa. Kirjoitin lausunnon kieli keskellä suuta. Jonkin ajan kuluttua Nikki pyysi minua luokseen. Hän näytti yhden tuota lausuntoa pyytäneen kunnan matematiikan opettajan sanoja säästämättömän kirjeen. Opettaja oli kiihkeä Macintosh-kannattaja, ja hänen mielestään lausunnossa esittämäni virheelliset käsitykset alensivat lääninhallituksen maineen. Nikki ei kysellyt minulta enempää, haroi vain hetken hymyillen partaansa, pisti kirjeen pöytälaatikkoon ja totesi: ”Säilytän tämän muistelmiani varten.”

Kun läänin lukiot olivat vastuullani, järjestin lukiodien rehtoreille kokouksia, joissa käsiteltiin ajankohtaisia asioita. Esittelin kerran jotain tilastoa läänin lukioista. Erään taulukon luvut näyttivät muutaman lukion tilanteen varsin epäedullisessa valossa. Siitähän ei tykätty. Sain kriittisiä kommentteja, erityisesti etupenkistä lyseon rehtorilta Jorma Lempiseltä. Syyistä kyllä.

Kohtalokas virhe, joka vältettiin

Saapuneet-hahloon ilmestyi Jyväskylän yliopiston erityispedagogiikan laitoksen kirje. Siinä laitos pyysi lääninhallitusta hoitamaan Kouluhallituksen erityisopetusta koskevan kyselyn. Koska tehtävä ei kuulunut minulle, vein kirjeen viereiseen huoneeseen Tuula Löfmanille. Kuukausia myöhemmin Nikki kutsui minut luokseen harmistuneena: joku laitokselta oli soittanut ja moittinut, ettei kyselyä ollut toimitettu kuntiin. Kerroin siirtäneeni kirjeen eteenpäin, mutta se oli kadonnut. Nikki painotti, että kirje on löydettävä heti. Etsimme sitä koko osaston voimin. Lopulta virkavapaata sijaistanut Lea löysi sen Maija-Liisan paperipinoista. Nikki kehotti minua soittamaan professori Ahvenaiselle ja muistuttamaan, ettei amanuenssien kuulu lähestyä lääninhallitusta miten vain. Hoidin asian diplomaattisesti. Palasin myöhemmin työhöni normaalikoululle mietteläänä – lääninhallituksen vuosi oli antanut uutta syvyyttä opetustyöhöni ja herättänyt ajatuksen hallinnon ja opetuksen yhdistämisestä.

Takaisin lääninhallitukseen

Oli taas alkukesän päivä, kun puhelin soi: ”Heikki K. Lyytinen tässä, terve! Olen lähdössä virkavapaalle hoitamaan ammatillisen opettajakorkeakoulun rehtorin virkaa. Voisitko, Matti, tulla tänne sijaiseksi? Sijaisuus saattaisi olla pitkäkestoinen.” Paluu oli erinomaisen mieluisa.

Tehtäviini kuului opetushenkilöstön täydennyskoulutus ja lakkautetun tarkastustoiminnan jäänteinä olevia ohjaus- ja seurantakäyntejä. Mieleeni on jäänyt käynti Jämsän lukiossa muutamien kollegoiden kanssa. Olihan siellä entisiä opettajiani.

Alusta alkaen Kalevi Nikki antoi joka vuosi tehtäväkseni laatia täydennyskoulutuksen strategisen suunnitelman kolmen vuoden aikajänteellä. Sitä täsmensin sitten vuosittaiseksi täydennyskoulutussuunnitelmaksi. Myös toteutus oli vastuullani.

Sain heti hyvin vapaat kädet, mutta ”ison kuvan” muodostaminen oli aluksi haastavaa, vaikkakin varsin opettavaa. Pitihän silloin perehtyä erilaisiin keskushallinnon ja lääninhallituksen aineistoihin. Pian sain työ-

toverikseni topakan ja kovan täydennyskoulutusosaaajan Päivi Pienmäen, sittemmin Pienmäki-Jylhän. Työn ei-rutiininomaisuus oli innostavaa, ja jatkuva uudistumisen ja kehittämisen oravanpyörä pyöri sopivasti.

Jouduin hetkeksi valinnan eteen. Antti Rastela, Jämsän opetuspäällikkö, soitti ja kysyi, olisinko kiinnostunut aukeavasta lukion rehtorin virasta, kun rehtori Aaro Hakkarainen oli jäämässä eläkkeelle. Myönsin olevani kiinnostunut, koska virka, jos sen saisin, merkitsisi paluuta juurilleni. Meinin ja kerroin tämän Nikille. Sitten pyysin työtodistusta. Nikki katseli minua hetken hiljaa ja sanoi sitten: ”En anna!” Soitin Rastelalle, että en voi laittaa hakupapereitani ilman työtodistusta.

Joitakin vuosia myöhemmin Jorma Kilpeläinen, Jämsänkosken kauspunginjohtaja, soitti ja kysyi, olinko huomannut aukeavaa sivistysjohtajan virkaa. Myönsin. ”Laita paperit, virka on sinun. Me tarvitsemme tänne kehittämishakuisen sivistysjohtajan”, hän sanoi. Vastasin, että pidän nykyisestä työstäni enkä vähiten siksi, että tässä ei tarvitse taistella poliitikkojen kanssa. Keskustelimme asiasta, ja hän ymmärsi minua. Hän lupasi, että palkka olisi takuulla parempi kuin lääninhallituksessa, mutta kuitenkin pienempi kuin hänen palkkansa. Päivää ennen haun päättymistä hän soitti uudelleen ja kehotti laittamaan hakemuksen viimeistään huomenna. En laittanut.

Heikki K. Lyytinen sivistysosaston johtoon

Kalevi Nikin jäätyä eläkkeelle Heikki K. Lyytisestä tuli osastopäällikkö. Vapaus ja vastuut kasvoivat. Samalla saimme enemmän idearikkaita, kannustavia ja asiantuntevia ohjeita sekä inspiroivaa ja haastavaa tukea. Heti osastopäälliköksi tultuaan hän otti koko osaston mukaan sisäiseen kehittämiseen. Hän kutsui johtoryhmän ensimmäiseen kokoukseen. Olin saanut kokouspäiväksi virkamatkamääräyksen Tuula Pihkalalta, joka oli hoitanut virkaa aiemmin. Matka ei ollut erityisen tärkeä, ja lähdin kuitenkin matkaan sen enempää ajattelematta. Seuraavana aamuna avasin sähköpostin, jossa Lyytinen kirjoitti:

”Matti! Voisitko jatkossa olla läsnä johtoryhmämme kokouksissa, jos suinkin mahdollista? Läsnäolosi on minulle hyvin arvokasta.” Olin hoita-

nut hänen virkaansa vuoden ajan määräaikaisena. Myöhemmin Lyytinen nimitettiin lääninhallituksen kehittämispäälliköksi, ja minä jäin hoitamaan hänen virkaansa virkaatekevänä.

Lakkautuksen uhkaa

Lama-aika oli tuntunut valtionhallinnossa. Kollegoita siirrettiin tai he siirtyivät valtiolla muihin tehtäviin, kun lääninhallintoa supistettiin. Jo useat edelliset vuodet olivat muuttaneet sivistystoimen hallinnossa tehtäviä. Koulujen tarkastustoiminta hiipui 1990-luvun vaihteessa seuranta- ja ohjaustoiminnaksi. Eräs erityiskoulun rehtori kysyi kaupungilla kohdatesamme, mitä te siellä lääninhallituksessa oikein teette. En osannut vastata hänelle oikein mitään.

Olin 1990-luvun alussa virkatehtävissä eräässä pohjoisen Keski-Suomen kunnassa. Siellä lukion rehtori kysyi, mitä aion tehdä, jos lääninhallitus lakkautetaan. ”Kyllä tekevälle töitä löytyy”, vastasin.

Nimitys koulutoimentarkastajaksi ja ehdotus uudelle kanta-aallolle

Elettiin vuotta 1994. Lääninhallintoinstituution taivaalla oli tummat pilvet. Heikki Lyytinen tuli huoneeseeni: ”Maaherra oli eilen opetusministeriössä. Hän oli siellä kuullut, että lääninhallitukseen tulee piakkoin virantäyttökielto.” Ehdin ajatella heti, miksi Lyytinen tuli minulle tuollaista kertomaan, kunnes hän jatkoi: ”Kivistö tuumaili aamulla, että eiköhän panna sinun virkasi heti haettavaksi, jotta saadaan Matille vakinainen virka.” Meni pari päivää, ja lääninhallituksen ilmoitustaululle tuli ilmoitus avoimesta koulutoimentarkastajan virasta. Virkaan ei ollut muita hakijoita kuin minä. Sain viran.

Oli vuosi 2003, ja suurläänit olivat vielä voimissaan. Lyytinen oli valittu Koulutuksen arviointineuvoston pääsihteeriksi reilun kolmen vuoden pestille. Lyytinen kysyi minulta, voisinko hypätä hänen nykyiseen tehtävänsä ja toimia hänen sijaisenaan lääninsivistysneuvoksen virassa.

Tunsin oloni pieneksi kuin koululainen rehtorin kanslian ovella. Tiesin varsin hyvin, miten laaja ja haastava sivistysosaston tontti oli – olinhan istunut sen johtoryhmässä ja nähnyt kaiken läheltä. Olin saanut seurata Lyytisen johtamistyyliä niin kokouksissa kuin lukuisten yhteisten automatkojen aikana. Näillä matkoilla opin paitsi koulutuksen strategioista myös sen, miten monta puhelua yksi mies voi hoitaa yhdellä moottoritievälillä. Kiitin tällä kertaa lämpimästi luottamuksesta, mutten vielä uskonut yltäväni tehtävän mittoihin – vaikka kieltämättä ajatus vähän kutkuttikin.

Koulutuksen kehittäminen ja arviointityö

En siis ollut päässyt lähtemään Jämsään enkä myöhemmin Jämsänkoskellekaan. Työ koulutoimentarkastajana jatkui, ja teimme kuten ennenkin kollegani, nykyisin sivistystoimentarkastaja Päivi Pienmäki-Jylhän kanssa osallistujien arvostamaa täydennyskoulutusta, osin maksullisena. Osallistujamääriin oltiin tyytyväisiä. Saimme rahallisen tulospalkkion ja jossakin vaiheessa matkapuhelimen. Se taisi olla osaston ensimmäinen.

Pienmäki-Jylhän ehdotuksesta lopetimme täydennyskoulutuksen monet ja kalliiksi tulleet suunnitteluryhmät. Yhden koulutuspäivän suunnitteluun meni helposti tuhansia markkoja. Erään kolmipäiväisen kurssin suunnittelu oli maksanut 7 000 mk, kun oli pidetty kolme kokousta joihin oli kutsuttu viisi, kuusi opettajaa tai rehtoria eri puolilta läänitä.

Kokeneen kollegani Unto Lappalaisen ideoimana teimme mittavan haastattelututkimuksen Keski-Suomen läänin yleissivistävästä koulutuksesta. Haastattelimme kaikkien 28 kunnan sivistystoimenjohtajat sekä lukiodien ja kunnan suurimman yläasteen sekä suurimman ala-asteen rehtorit. Teimme yli sata haastattelua. Kirjoitin raportin, jonka nimeksi tuli *Kapallinen riihitettyjä jyviä; raportti koulujen tilasta Keski-Suomessa*. Kiersimme esittelemässä raporttia eri puolilla Keski-Suomea. Se sai hyvän vastaanoton, myös lehdistössä Keski-suomalaisen pääkirjoitusta myöten. Maaherra Kivistö mainitsi siitä juhlapuheessaan kouluosaston 25-vuotisjuhlassa. Mutta suurin merkitys sillä oli meille. Tiesimme Keski-Suomen

läänin koulutoimesta aika paljon sellaistaakin, minkä saimme tietää vain näkemällä ja kokemalla noilla haastattelukäynneillä.

Selvityksemme ei jäänyt hyllyyn. Myöhemmin järjestimme Lappalaisen kanssa yhdessä rehtoreiden ja sivistystoimenjohtajien koulutuksia ja seminaareja. Näimme tärkeäksi nostaa niissä esille kunnan koulutuspolitiikan ja koulujen johtamiseen liittyvää strategista ajattelua. Jatkoimme niitä uudessa suurläänissämme.

Kirjoittelin strategiasta eri tarpeisiin, muun muassa monisteen *Oppivaksi oppilaitokseksi, strategisesta suunnittelusta*. Tähän antoivat aineksia Lyytisen julkaisut yhteisestä oppimisesta ja erityisesti kirja *Oppiva koulu ja itsearviointi* (1997). Monisteeni *Ajatuksista arviointiin – strategisesta suunnittelusta ja arvioinnista oppivassa oppilaitoksessa* oli niin ikään syntynyt Lyytisen minulle antaman materiaalin inspiroimana. Lisäksi hyödynsin hänen tuotoksiaan ja muuta ohjaustaan organisaatioiden toimivuudesta, arvioinnista ja strategisesta ajattelusta. Lyytinen myös pyysi minut mukaan kahden muun asiantuntijan kanssa kirjoitettavaan kirjaan *Arvioi ja opi. Opi ja arvioi. Arvioimalla yhteisölliseen oppimiseen* (2002).

Koulutusorganisaatioita arvioimaan

Heikki K. Lyytinen veti meidät kouluosaston asiantuntijat mukaan myös toisenlaiseen arviointiin: arvioimme maksupalveluna useita oppilaitoksia ja koulutuksen järjestäjiä. Keräsimme hyvin eri keinoin monipuoliset arviointiaineistot, kirjoitimme raportit ja pidimme henkilöstölle yhteisen tilaisuuden, jossa esittelimme tuloksia kehittämischdotuksineen.

Tein sittemmin pyynnöstä erilaisia arviointeja ja kehittämisprojekteja lukuisiin koulutus- ja muihin organisaatioihin ja yhteisöihin. Ehkä mittavin oli opetusministeriön rahoituksella tekemäni strategianäkökulmainen arviointi *Henkisen ja hengellisen kasvun edistämiseen. Iso Kirja -koulutuskeskuksen johtokunnan itsearviointi* (2001). Työtä helpotti osaltaan se, että olin jo silloin toiminut opiston ja sen taustayhteisön luottamuselimissä, työryhmissä ja muissa tehtävissä kymmenkunta vuotta.

Arviointikulttuurin rakentamista

Lyytinen oli mukana kansallisen koulutusta koskevan lainsäädännön uudistamistyössä. Hän kertoi, että menosuuntana on koulutuksen järjestäjien itsearviointi. Hänen ohjauksessaan ja antamansa monipuolisen materiaalin avulla käynnistimme arviointikoulutusohjelmia, joista ensimmäiset lähtivät käyntiin eri puolilla suurlääniämme jo ennen uuden lainsäädännön voimaantuloa. Annoimme osallistujille tukea ja ohjausta heidän oman arviointisuunnitelmansa tekemisessä. Tarvittaessa kävimme paikan päällä. Suurlääniin siirryttyämme saimme osaavaa vahvistusta Vaasan yksiköstä, kun Kirsti Eneberg tuli tiimiimme.

Kirjoittelin luentoani varten erilaisia monisteita arvioinnista, kuten *Itsearviointi oppilaitoksen haasteena*, *Hyvää koulua etsimässä*, *Arviointivälineitä ja arvioinnin arviointia* sekä *Tuloksista ja niiden raportoinnista*. Toimitin myös artikkelijulkaisutyypisiä raportteja arvioinnista: *Arvioinnin arkea ja teoriaa*, *Arviointi kunnan perusopetuksen tukena* ja *Koulun itsearviointijärjestelmää rakentamassa*. Artikkeleita niihin kirjoittivat arviointikursseillamme olleet, ja raportit julkaistiin Länsi-Suomen lääninhallituksen julkaisusarjassa.

Suurlääniin ja muutoksiin

Tarkastustoiminnan päätyttyä ja normiohjauksen heikennettyä koulutuspolitiikassa siirryttiin informaatio- ja arviointiohjaukseen. Lääninhallituksen täydennyskoulutus keskittyi koulutuspolitiikan toteutukseen eikä enää opettajien kateederiosaamiseen. Tämä merkitsi muutoksia ja haasteita valtion toimijoille.

Kesäkuussa 1999 käsittelin aihetta opetusministeriön seminaarissa, ja alustukseni sai myönteisen vastaanoton. Kuulin jälkepäin, että Opetushallituksessa oli pohdittu rekrytointiani. Muutos toi haasteita myös suurlääniimme, ja muutosvastarintaa esiintyi. Eräässä seminaarissa kysyttiin, mikä muuttuu – yksi vastasi, ettei mikään, toinen että kaikki.

Muutoksen johtaminen vaati neljän lääninhallituksen yhdistämistä yhdeksi toimivaksi kokonaisuudeksi. Lopulta meistä tuli johtamani tulosalue, jossa jokainen tiesi oman ja muiden roolin.

Opetusministeriön hallintouudistukset ja koulutuksen kehittämisen verkostotyö

Hallintouudistusten vaikutukset kentällä

Samaan aikaan kun Kouluhallituksen Tampereen ja Heinolan koulutuskeskukset yhdistettiin Opekoksi ja Ammattikasvatushallitus sekä Kouluhallitus sulautettiin Opetushallitukseksi, syntyi epäselvyyttä ja epävarmuutta, jopa muutosvastarintaa. Nämä uudistukset sekä uusien organisaatioiden kehittyvä toimintakyky heijastuivat koko opetusministeriön hallinnon, niin sanotun ”konsernin”, hetkellisenä epäselvyytenä.

Keskustelimme Heikki Lyytisen kanssa tilanteen haasteista erityisesti eri puolille lääninä suuntautuneilla automatkoillamme. Hän totesi viisaasti: ”Aurinko ei nouse ennen kuin auringon nousun aika on.” Se kiteytti hyvin ajan vaatiman kärsivällisyyden ja muutosprosessin luonteen.

Käytännön kehittämistyö käynnistyy

Suurläänien perustamisen jälkeen Opekon johtajaksi nimitettiin Reijo Jouttimäki. Sovin Lyytisen kanssa, että tapaan hänet. Tapaamisesta alkoi rakentua verkostoyhteistyö Opekon ja läänien täydennyskoulutuksesta vastaavien kollegoideni välillä. Vähitellen saimme jalkaa Opetushallituksen oven väliin, ja ministeriön ohjaus suurlääneihin alkoi selkeytyä ja tiivistyä.

Lyytinen, joka toimi lääninsivistysneuvosten puheenjohtajana, edisti aktiivisesti yhteistä tavoitettamme. Saimme täydennyskoulutukseen kohdennetut määrärahat sekä koulutuspoliittiset painoalueet, joita tuli edistää koulutustoiminnassamme.

Läänien yhteistyö tiivistyy

Osallistuin ministeriön kokoukseen, jossa käsiteltiin täydennyskoulutuksen tilannetta ministeriön ja läänien näkökulmista. Itä-Suomen sivistys-

osaston osastopäällikkö Heikki Laakso ehdotti yhteistyöryhmän perustamista koordinoimaan läänien järjestämää täydennyskoulutusta. Jokaista läänin edustaisi yksi henkilö – minua ehdotettiin puheenjohtajaksi, ja niin myös tapahtui. Toimin tehtävässä usean vuoden ajan.

Yhteistyöryhmämme linjasi, miten valtakunnallisia painoalueita vietään käytäntöön eri lääneissä. Käynnistimme nopeasti yhteistyön Opekon kanssa, ja lopulta rakensimme toimivan yhteistyön myös Opetushallituksen kanssa. Ryhmämme teki tiivistä yhteistyötä opetusministeriön, erityisesti kehittämis­päällikkö Jouni Kangasniemen, kanssa.

Osaava-hanke: Uutta suuntaa opetushenkilöstön kehittämiselle

Yhteistyö sekä läänien kesken että läänien ja ministeriön välillä tiivistyi 2010-luvun vaihteessa. Opetus- ja kulttuuriministeriö käynnisti merkittävän valtakunnallisen opetushenkilöstön täydennyskoulutusohjelman, Osaava-hankkeen, vuosille 2010–2017.

Opetusministeriö antoi minulle tehtäväksi järjestää ohjelman valtakunnallisen Osaava-ohjelman käynnistysseminaarin, ja vastasin sitten ohjelman toteuttamisesta omalla alueellamme. Kävimme keskusteluja hankkeen suuntaviivoista uuden osastopäällikkömme Tuomo Laitilan kanssa hänen aloitettuaan tehtävässä vuonna 2007 Heikki K.Lyytisen jälkeen. Yhdessä rakensimme toimintamallin maakuntapohjaiseksi. Kokeneet ja osaavat yhteistyökumppanini – sivistystoimenjohtaja Juha Tolonen sekä rehtorit Markku Suortamo ja Ari Pokka – olivat kanssamme yksimielisiä siitä, että malli oli toteuttamiskelpoinen.

Hankkeen käynnistyttyä kiersimme Laitilan kanssa eri puolilla läänin järjestämässä kokouksia. Niissä saimme ajankohtaista tietoa hankkeen etenemisestä ja samalla tarjosimme paikallisille toimijoille ulkopuolista tukea. Lisäksi kävimme Lauri Wilenin kanssa tapaamassa yksittäisten hankkeiden projektipäälliköitä heidän vastuualueillaan.

Vaikka hanke päättyi eläköitymiseni jälkeen, olin pyynnöstä edelleen mukana kentän tukemisessa eri tilaisuuksissa. Ministeriön toimeksiannosta laadin hankkeen loppuraporttien pohjalta arvioivan katsauksen nimel-

tään *Osaava-ohjelman hyviä käytänteitä: opetustoimen henkilöstön osaamisen kehittämisen toimintamalleista ja niiden mahdollisuuksista*. Esittelin sen tulokset ministeriön järjestämässä päätösseminaarissa vuonna 2017.

Haastava ja monipuolinen työura opetushallinnossa

Työurani opetushallinnossa oli antoisa ja täynnä kehityksen mahdollisuuksia, mutta myös vaativa ja jatkuvaa oppimista edellyttävä. Työhöni kuului laajasti matkustamista, seminaareja ja koulutustilaisuuksia eri puolilla Suomea. Toimin asiantuntijana opetustoimen lainsäädännössä, koulutuspolitiikassa ja johtamisessa, ja pidin esityksiä sekä kunnille että koulutusorganisaatioille.

Yksi merkittävä yhteistyökumppani oli Jyväskylän yliopiston Koulutusjohtamisen instituutti, jossa toimin opettajana vuosina 2000–2013. Osallistuin myös sivistysjohtajille suunnatun koulutusohjelman suunnitteluun. Toinen pitkäaikainen yhteistyö liittyi Iso Kirja -opistoon, jossa opetin Global Universityn ja Walesin yliopiston koulutusohjelmissa. Opetin muun muassa opetussuunnitelman laadintaa ja strategista johtamista. Lisäksi ohjasin useita teologian maisteriopiskelijoiden opinnäytetöitä.

Opetustehtävissäni kirjoitin jatkuvasti luentomateriaalia ja julkaisuja. Työni tarjosi rikasta sisältöä ja kokemusta, jota sain jakaa muille. Olin mukana kirjoittamassa kahta seurakuntajohtamista käsittelevää kirjaa: *Matkalla uudistavaan seurakuntajohtamiseen* (2010) ja *Kohti hyvää seurakuntahallintoa* (2014).

Lääninhallitusten lakkauttaminen vuonna 2009 päätti virkaurani kyseisessä organisaatiossa. Tuolloin toimin sivistystoimentarkastajana, koulutusasioiden tulosryhmävastaavana sekä Jyväskylän alueyksikön päällikkönä. Eläkkeelle jäin vuonna 2012 Länsi- ja Sisä-Suomen aluehallintoviraston opetustoimen ylitarkastajan virasta.

Eläkkeelle siirtyminen ei kuitenkaan lopettanut osallistumistani opetuksen ja hallinnon kentällä. Pidin edelleen luentoja ja koulutuksia, kirjoitin seurakuntani historiikin sekä arviointiraportin Osaava-ohjelmasta. Olin mukana opetushallinnon tutkintoon valmistavissa koulutuksissa ja aktiivinen erilaisissa tilaisuuksissa.

Sain myös arvostusta työlleni. Vuonna 2009 Tasavallan presidentti myönsi minulle opetusneuvoksen arvonime . Vuonna 2012 sain Cygnaeus-palkinnon, jonka luovutti Opetushallituksen pääjohtaja valtakunnallisessa seminaarissa. Kollegani juhlistivat saavutusta lahjoittamalla luumupuun, jonka istutin kesäpaikalleni tyttärenpoikani, Aarnen, kanssa.

Viimeinen esiintymiseni työelämäyhteyksissä oli vuonna 2017, kun esittelin Osaava-ohjelman tuloksia valtakunnallisessa päätösseminaarissa. Tapahtuma jäi mieleen erityisen lämpimänä ja vahvasti tunnetta siitä, että työni oli ollut merkityksellistä ja arvostettua.

Opettajasta koulutuksen kehittäjäksi

Kun suljin työhuoneeni oven viimeistä kertaa, käytävä oli hiljainen ja sisälläni vallitsi rauhallinen olo – olin tehnyt työni sydämellä. Takana oli vuosikymmenten matka opettajasta opettajankouluttajaksi ja hallintoon. Nyt oli aika kiittää.

Koulutieni ei ollut suora eikä helppo. Oppikouluvuosien haasteet opettivat sitkeyttä ja auttoivat ymmärtämään oppimisen monimuotoisuutta. Pienestä oppikoululaisesta kasvoi ihminen, jonka tehtävänä oli kehittää suomalaista koulutusta.

Näiden kokemusten myötä olen realistisesti nähnyt kuntien, koulujen ja opettajien arkea – sen vaatimukset ja mahdollisuudet. Työni antoi mahdollisuuden vaikuttaa koulutuksen kehittämiseen. Yhteistyö opetusministeriön ja Opetushallituksen kanssa oli merkityksellistä. Jokainen seminaari, kokous ja keskustelu vei kohti laadukkaampaa koulua. Haasteet tekivät työstä antoisaa ja vastuullista. Olin mukana koulutuskentän muutoksessa, tukemassa ja arvioimassa. Jokainen kohtaaminen oli osa tätä kehitystä. Kun jätin viraston tutut käytävät, tunsin kiitollisuutta – olin saanut tehdä merkityksellistä työtä, jossa päätöksillä oli vaikutusta.

Tämä matka on opettanut empaattisuutta ja koulutuksen merkitystä yksilölle ja yhteiskunnalle. Kuunteleva ja kannustava ote on ollut tärkeää. Ennen kaikkea opin kasvamaan haasteiden mukana, tarttumaan tilaisuuksiin ja kantamaan vastuuni.

Esko Lukkarinen

Kaksi kutsumusta – koulu ja laki

Esko Lukkarisen tie koulutoimentarkastajaksi kulki monen mutkan kautta. Opettajan ura ei siintänyt nuoren ylioppilaan mielessä, vaikka kokemukset opettajista olivat olleet pääosin myönteisiä ja opettajuuteen innostavia. Koululla ja koulutuksella oli ollut tärkeä sija elämässä senkin vuoksi, että hänen isänsä toimi opettajana kansalaiskoulussa. Kotona koulutusta ja koulua arvostettiin.

Opinnot Oulun yliopiston Kajaanin opettajan-koulutuslaitoksen luokanopettajakoulutuksessa alkoivat vuonna 1977 armeijan ja opettajansijaisuuksien jälkeen, kun haaveet oikeustieteen opinnoista eivät toteutuneet. Valmistuttuaan luokanopettajaksi Lukkarinen toimi aluksi luokanopettajana Kiuruvedellä ja myöhemmin tuntiopettajana Maaningan yläasteella, josta hän hakeutui luokanopettajaksi Helsinkiin. Luokanopettajan tutkintoaan hän oli täydentänyt työn ohessa opiskellen, ja humanististen tieteen kandidaatin tutkinnon hän suoritti Oulun yliopistossa keväällä 1983.

Vaikka opettajantyö tuntui tärkeältä, haave oikeustieteellisen tutkinnon suorittamisesta eli edelleen nuoren miehen mielessä. Oikeustieteen opinnot Turun yliopistossa alkoivatkin opettajan työ ohessa vuonna 1985, ja oikeustieteen kandidaatin tutkinnon hän suoritti vuonna 1993.

Tutkinnon suorittamisen jälkeen Lukkarinen toimi opettajana edelleen kaksi vuotta, kunnes ensimmäinen sijaisuus hallintolakimiehenä Helsingin opetusvirastossa avautui vuonna 1995. Kun sijaisuus päättyi, hänet valittiin Hausjärven kunnan sivistysjohtajaksi ja myöhemmin Forssan kaupungin koulutuksen toimialajohtajaksi. Länsi-Suomen lääninhallituksen koulutoimentarkastajan virkaan hänet valittiin vuonna 1998. Pääasiallisena työtehtä-

vänä olivat opetustoimen oikeusturva-asiat, joiden hoitamisessa opettajan ja juristin koulutuksen sekä käytännön työkokemuksen saattoi yhdistää hyvin.

Tatun koulusta oppia ja sivistystä elämäntaipaleelle

Kirjoitin ylioppilaaksi vuonna 1974 Kiuruveden yhteislyseosta, joka oli tuohon aikaan Suomen suurin maaseutuoppikoulu, oppilaita oli enimmillään yli tuhat. Koululla oli hyvä maine, ja sinne tuli oppilaita myös naapurikunnista ja kauempaakin. Koulun rehtorina oli paikkakunnalla ja myös Kouluhallituksessa suuresti arvostettu pastori Tatu Malmivaara, joka toimi useampaankin otteeseen myös oppikoulujen tilapäisenä tarkastajana.

Yhteislyseon 50-vuotismatrikkelin mukaan viimeinen yleistarkastus suoritettiin koulussa samana lukuvuonna kuin minä olin aloittanut opintieni siellä. Tarkastuksen suoritti ylitarkastaja Kaarlo Hakama, jonka tarkastuskertomus tukee käsitystä laadukkaasta koulusta:

”Koulun järjestys on mallikelpoinen. Erityisesti olen todennut oppilaiden käyttäytymisen olevan vapaata, rauhallista ja melutonta. Koulun ympäristön, käymälöiden, käytävien ja luokkien puhtaus on suorastaan mallikelpoista. Liitteenä oleva rangaistustilasto osoittaa, että kaikkeen tähän on päästy kasvattavalla neuvonnalla, ei rangaistuksilla.”

”Kiuruveden Yhteislyseon saavutukset ylioppilaskirjoitusten valossa ovat erittäin hyvät. Tulosten arvo nousee vielä siitä syystä, että ne on saatu erittäin humanilla arvostelulla. Ala-arvoisten arvosanojen määrä on jatkuvasti ollut keskitasoa huomattavasti pienempi ja tulokset keskitasoa paremmat. Kasvatukselliseen puoleen on kiinnitetty huomiota. Oppilaiden hyvä käyttäytyminen on saatu aikaan oikealla, neuvovalla ohjauksella, ei rangaistuksilla. Rehtori ja opettajakunta ovat näin ollen hyvän yhteistyön avulla saavuttaneet kiitettävät tulokset.”

Oma kokemukseni ”Tatun koulusta”, kuten sitä joskus myös kutsuttiin, on samansuuntainen. Koulussa oli järjestys ja säännöt, mutta oppilaisiin suhtauduttiin ymmärtäväisesti ja ohjaten, huumoriakaan unohtamat-

ta. Herännäispitäjän ja rehtorin uskonnollisen koulutuksen henki leijui kaiken yllä ja näkyi myös koulun arjessa: joka aamu tuhannen oppilaan koulu marssi luokittain koulun juhlasaliin aamuhartauteen. Kukaan ei silloin puhunut päivänavauksesta eikä kyseenalaistanut vallitsevan käytännön suhdetta uskonnonvapauteen. Minun paikkani aamuhartaudessa sattui oppikoulun ensimmäisellä luokalla rehtorin lähelle. Pysyvästi on muistiini jäänyt rehtorin jyrkän filmitähtimäinen olemus. Paikallislehden äänestyksessä hänet äänestettiin suositummaksi kiuruvetiseksi, eikä hänen auktoriteettiaan juuri kyseenalaistettu.

Opintielläni koulussa etenin kohtuullisin arvosanoin. Kiinnostukseni kohdistui lähinnä liikuntaan ja musiikkiin. Myös englannin kieli, historia ja äidinkieli olivat suosikkiaineitani. Matemaattiset ja luonnontieteelliset aineet olivat pakkopullaa, jotka tuli jotenkin selvittää, jotta ei jäisi luokalleen. Osallistuin myös teinikunnan toimintaan, mutta suurin intohimoni kouluaikaan jo keskikouluajoista lähtien oli ollut jalkapallo, jonka ehdoilla koulua kävin. Niinpä menestykseni ylioppilaskirjoituksissa oli hyvin keskinkertainen, eikä sillä ylioppilastodistuksella, jonka keväällä käteeni sain, ollut yliopistoon pyrkiessä kovinkaan suurta merkitystä. Selkeää käsitystä siitä, mihin pyrkisin lukion jälkeen opiskelemaan, minulla ei ollut, mutta se oli selvää, että yliopistoon teki mieli ja Kiuruvedeltä piti päästä pois.

Kiuruvedeltä toki pääsinkin nopeasti pois, sillä jo kesäkuussa aloitin varusmiespalvelukseni Kainuun prikaatissa Kajaanissa, kuten monet muutkin lukiotovereistani. Armeijassa ollessani mielessäni alkoi itää ajatus oikeustieteelliseen tiedekuntaan pyrkimisestä, ja aloin varusmiespalveluksen loppuaikoina ryhmänjohtajana ollessani lukea pääsykokeisiin. Menestys pääsykokeessa jäi melko vaatimattomaksi, sillä valmistautumiseni kokeeseen oli pikemminkin lueskelua kuin määrätietoista valmentautumista vaativaan kokeeseen.

Sattuman sanelemia sijaisuuksia – opettajuuden ensiaskelia

Kun oikeustieteellisen tiedekunnan ovet eivät ensi yrittämällä auenneet eikä muutakaan opiskelupaikkaa ollut, piti miettiä, mitä elämälläni sitten tekisin. Jalkapalloharrastukseni innoittamana hain toimittajaharjoitteli-

jaksi Savon Sanomien urheilutoimitukseen, mutta sekään ovi ei auennut. Siinä vaiheessa aina realistinen isäni huomasi lehdessä ilmoituksen, että Pielavedelle haetaan väliaikaiseen virkaan koulujen yhteistä englannin kielien opettajaa. Kun minulla oli englannista yo-todistuksessa arvosana M, isä kehotti soittamaan koulutoimenjohtaja Erkki Miettiselle ja tiedustelemaan, olisiko minulla edellytyksiä hoitaa tehtävää väliaikaisesti. Tein työtä käskettyä ja sainkin Miettiseltä myönteisen vastauksen, sillä pätevämpiäkään hakijoita heillä ei ollut.

Näin alkoi ensimmäinen pidempiaikainen opettajan työni. Vähäistä kokemusta opettamisesta olin saanut jo ylioppilaskirjoitusten jälkeen, kun olin pari viikkoa ollut Kiuruveden yhteislyseon biologian ja maantiedon opettajan sijaisena. Pielavedellä sain myös ensimmäisen kosketuksen läänin kouluhallintoon. Olin nimittäin lukuvuoden työtä suunniteltaessa jättänyt perjantait omassa työjärjestyksessäni kokonaan vapaiksi, koska olin siksi viikonpäiväksi lupautunut Kiuruveden yläasteelle äidinkielen ja kansalaistaidon tuntiopettajaksi. Toinen kiertävä englannin opettaja, jonka kanssa suunnitelmaa teimme, ilmoitti kuitenkin minulle, ettei opettaja voi jättää yhtään päivää ilman opetustunteja – lääninhallituksen tarkastajat eivät sellaista hyväksy. Siinä vaiheessa koulutoimenjohtaja tuli apuun ja neuvoi merkitsemään Pielaveden vuositarkisteeseen perjantaille tukiope-
tusta eri kouluilla. Hän oli vakuuttunut siitä, etteivät lääninhallituksen tarkastajat Pielaveden ja Kiuruveden vuositarkisteita sillä tavoin jouda vertailemaan, että ristiriidan perjantain osalta huomaisivat. Näin toimittiin, eikä asiaan kukaan puuttunut. Tukiope-
tusta toki Pielaveden kouluissa an-
noin sitä tarvitseville, mutta en koskaan perjantaisin.

Ensimmäinen opettajavuoteni ei vielä vakuuttanut minua siitä, että hakeutuisin opettajaksi pysyvämmiin, vaikka jo lukioaikaan olin yhtenä vaihtoehtona ajatellut historian opettajan uraa. Päätin edelleen hakea oikeustieteelliseen, ja aloin iltaisin lukea määrätietoisemmin pääsykoekirjoja. Kouluvuoden päätyttyä osallistuin myös tiedekuntaan pyrkivien valmennuskurssille Jyväskylässä. Siitä huolimatta opiskelupaikka ei tälläkään kertaa auennut, vaan jäin neljän pisteen päähän vaaditusta pistemäärästä.

Jälleen oli siis edessä välivuosi. Ennen sitä teimme kuitenkin kahden lukiokaverin kanssa ensimmäisen pidemmän ulkomaanmatkan opettajan-an-
sioilla ostamallaani Seat 850 -autolla. Suuntasimme elokuussa kohti Sveitsiä Puolan, Unkarin ja Itävallan kautta. Paluumatkalla ollessamme sain puhe-

limitse isältäni tiedon, että nyt tarvittaisiin luokanopettajan sijaista Kiuruvedelle Luupuveden ala-asteen koululle. Sanoin ehtiväni Kiuruvedelle vasta syyskuun alkuun mennessä. Isä hoiti asian koulutoimenjohtaja Niinimäen kanssa niin, että pariksi viikoksi koululle palkattiin toinen sijainen. Jälleen oli opettajaisäni saattelemassa minua pedagogin uralle.

Lukuvuosi 1976–77 Luupuveden koulussa oli minulle todellinen käytännön opettajakorkeakoulu. Opetettavani oli yhdysluokka 3–6, jossa oppilaita oli 32. Jouduin opettelemaan yhdysluokkaopetuksen pedagogiikan, ja minulle paljastui sekin, että jakokulma oli keikahtanut aivan uuteen asentoon. Kun piirsin jakokulman taululle ja aloin selostaa jakolaskun etenemistä, oppilaat katsoivat ihmeissään. Vihdoin joku uskaltautui sanomaan: ”Ei myö tuolleen oo sitä opittu.” Yksi oppilas kävi sitten näyttämässä taululla, millainen se heidän jakokulmansa on. Sillä sitten mentiin eteenpäin. Opettajakin oppi uutta.

Opettaja, jonka sijaisena toimin, oli ilmeisesti jotenkin uupunut työhönsä, mikä näkyi myös oppilaiden levottomana käyttäytymisenä. Jouduin palauttamaan työrauhaa niillä ainoilla pedagogisilla opeilla, jotka olin siihen mennessä saanut, eli omien koulukokemusten ja aliupseerikoulun pedagogiikkaa soveltaen. Äänenkäyttö oli ajoittain hyvin voimakasta. Tämä kuitenkin tuotti tulosta, sain heterogeenisen luokan hyvin hallintaan ja oppimisen etenemään. Johtokunnan puheenjohtaja kiitteli syyslukukauden päättyessä henkilökohtaisesti kurin palauttamisesta kouluun.

Kun haave oikeustieteestä vaihtui opettajuuteen

Luupuveden vuoden aikana hautasin haaveet oikeustieteen opinnoista ja päätin hakea Kajaanin opettajankoulutuslaitokseen. Ajattelin, että sinne pääseminen on melko varmaa, koska minulla oli jo pari vuotta kokemusta opettajan työstä ja lukiotodistuksessa musiikista ja liikunnasta kiitettävät numerot sekä käsityöstäkin 8. Pääsykokeisiin piti kuitenkin osallistua. Koe muodostui opetustuokion pitämisestä ja sen jälkeisestä haastattelusta. Valitsin opetusnäytteen antamisen aiheeksi yleisnimet ja erisnimet. Pääsykoe opetustuokioineen ja haastatteluineen oli mennyt ilmeisen hyvin, sillä tulini valituksi.

Niin alkoi kolmivuotinen luokanopettajan koulutus Kajaanissa. Erikoistumisaineikseni valitsin liikunnan, historian ja äidinkielen, millä oli vaikutusta siihen, millaiseksi lähin ystäväpiiri opiskelun aikana muotoutui. Opiskeluaika ja opiskelijaelämä Kajaanissa on jäänyt mieleen hyvin aktiivisena ja monipuolisena sosiaalisena kanssakäymisenä opiskelijatovereiden kanssa. Jälkeenpäin ajatellen kaikki se, mitä tehtiin yhdessä varsinaisten opintojen ohella, kasvatti kohti aikuisuutta ja opettajuutta. Opiskelutoverieni kanssa ideoimme muun muassa opiskelijateatterin perustamisen. Saimme koottua aiheesta innostuneita teatteriharrastajia mukaan toimintaan ja esitimme Dario Fon näytelmän *Mies*, joka muuttui koiraksi Suomen Opettajaksi Opiskelevien Liiton talvipäivillä.

E erityisen kiinnostuksen kohteena opinnoissani erikoistumisaineiden lisäksi olivat kasvatopsykologia ja kasvatussosiologia. Eri oppiaineiden didaktiikasta en jaksanut innostua, koska välillä tuli tunne, että esimerkiksi reaaliaineiden didaktiikka on yhden ja saman kertausta. Ehkä omat kokemukseni opettajan työstä vaikuttivat siihen, että pidin didaktiikkaa välillä hieman käytännölle vieraana.

Kesäisin jatkoin opiskelujani suorittamalla kouluhallinnon alimman arvosanan, joka silloin kuului pakollisena luokanopettajan tutkintoon. Kesäyliopistossa opiskelin myös erityispedagogiikkaa ja kasvatustiedettä, osallistuin muun muassa luentokursseille Luovan ongelmanratkaisun oppiminen ja opettaminen sekä Tuntikehysjärjestelmän hyödyntäminen oppilasaineksestä käsin. Luennoitsijana edellisessä oli tohtori Jorma Heikkilä, joka seuraavana lukuvuonna luennoi opettajankoulutuslaitoksessa arvioinnista. Hänen persoonallisen vauhdikas opetustyyli sopi minulle, ja sain arviointikurssista kiitettävän arvosanan. Luovan oppimisen kursistakin jäi hyvä käytännön neuvo mieleen: kun jokin ongelma ei tunnu ankarasta pohdinnasta huolimatta millään ratkeavan, tee jotakin muuta – tiskaa vaikka tai tee muuta rutiininomaista. Silloin alitajunta saattaa tuottaa ratkaisun ongelmaan. Minulla se on toiminut myöhemmällä työurallani monesti esimerkiksi silloin, kun oikeusturvatapauksen johtopäätöksen tekeminen ei onnistu eikä päätösteksti etene. Silloin olen lähtenyt työhuoneesta liikkeelle. Usein pelkkä kävely viraston käytävillä on tuonut ratkaisun.

Opettajasta juristiksi: tie Kiuruvedeltä kouluhallinnon ytimeen

Saatuani luokanopettajan kelpoisuuden olin opettajan ja koulunjohtajan sijaisena Kiuruvedellä Lapinsalon koulussa lukuvuoden 1980–1981. Koulun vakinaisen opettajan palattua minun oli katseltava uutta leipäpuuta. Hain – jälleen isäni vihjeestä – tuntiopettajan paikkaa Maaningan yläasteelta. Sinne tulinkin valituksi. Opetin koulussa uskontoa, historiaa ja liikuntaa sekä englannin ja ruotsin suppeita kursseja.

Maaningan yläasteen koulun kaksi opettajavuotta olivat taas uusi kasvattava kokemus opettajuudesta. Opini ymmärtämään ja sietämään murrosikäisten käyttäytymistä. Muutos arkailevasta seiskaluokkalaisesta kaikkea kritisoivaksi kahdeksaluokkalaiseksi näkyi selvästi varsinkin tyttöjen käyttäytymisessä. Yhdeksännen luokan oppilaat olivat jo hieman muita aikuismaisempia. Keskustelut uskonnon tunneilla saivat jo pohdiskeluvampaa ja ymmärtävämpää sävyä.

Maaningalla ollessani täydensin luokanopettajankoulutustani suorittamalla kasvatustieteestä cum laude -arvosanan (aineopinnot) ja kirjoittamalla kasvatustieteestä kaksi niin sanottua harjoitusainetta. Kun minulla oli lisäksi luokanopettajan todistuksessa approbatur-arvosanat (perusopinnot) historiasta ja suomen kielestä sekä kesäyliopistossa suoritettu yhteiskuntatieteen approbatur, sain Oulun yliopistosta humanististen tieteiden kandidaatin tutkintotodistuksen keväällä 1983.

Maaningalla kypsyi myös ajatus hakea opettajaksi Helsinkiin. Sieltä minulle tarjottiin paikkaa useammastakin koulusta. Valitsin työpaikakseni Pelimannin ala-asteen Kannelmäestä. Koulu oli uusi, vuonna 1980 valmistunut moderni punatiilinen koulu, jossa oli yli 600 oppilasta. Sain opetettavakseni neljännen luokan, jolla oli edellisenä vuonna ollut jopa seitsemän opettajan sijaista. Luokka oli siitäkin syystä varsin levoton. Ensimmäiset päivät helsinkiläisessä koulussa tuntuivat pieneltä kaaokselta. Tuntui oudolta, etten kyennyt saamaan heti järjestystä aikaan pienille alakoululaisille, vaikka olin onnistunut siinä Maaningan yläasteikäisten kanssa. Vähitellen kuitenkin työrauha palautui, ja pääsin keskittymään opetukseen ja kasvatukseen.

Opetustyöni periaatteena oli, että opettaminen keskeytettiin aina, kun oli tarvetta kasvatukseen, mikä tarkoitti sitä, että ongelmatilanteet ratkais-

tiin heti, kun siihen oli aihetta. En kantanut silloin suurempaa huolta siitä, ehdittäkö oppiaineille asetetut oppisisällöt käsitellä juuri silloin. Niihin ehdittäisiin palata myöhemminkin. Tärkeämpää oli, että ongelmiin puututaan heti. Toinen pedagoginen lähtökohtani oli äidinkielen ja matematiikan perusasioiden hallinnan varmistaminen kaikille oppilaille. Eihän se kaikille helppoa ollut, enkä siinä kaikkien osalta varmasti optimaalisesti onnistunut, mutta yläkouluun ei kolmen yhteisen vuotemme jälkeen varmaan kukaan siirtynyt osaamatta lukea ja kirjoittaa. Matematiikassakin peruslaskutoimitukset olivat vähintään välttävästi kaikkien hallussa. Onneksi tukiovetustakin sai silloin antaa.

Luokan työskentelyssä pidin tärkeänä myös riittävien suvantovaiheiden järjestämistä työskentelyn lomaan. Silloin kun näytti siltä, että keskittyminen on kovin vaikeaa, lähdettiin ulos purkamaan ylimääräistä energiaa. Jos koulun kenttä oli vapaana, mentiin sinne pelaamaan yhdessä pallopelejä tai juoksemaan muuten vain. Joskus leikittiin kukkulankuningasta koulun pihalla. Lumisotaakin käytiin talvisin tarkoin sovituin säännöin.

Vaikka viihdyin opettajan työssä kohtuullisen hyvin, en ollut kokonaan hylännyt ajatusta muistakin opinnoista. Mielessä oli lähinnä jatkaa luokanopettajan ja humanististen tieteiden kandidaatin opinnot ylemmäksi korkeakoulututkinnoksi, kasvatustieteen maisteriksi. Myös valtiotieteen ja oikeustieteen opinnot kiinnostivat. Erään opettajakollegani kanssa keskustelin asiasta, ja tulin maininneeksi, että olen pari kertaa oikeustieteelliseen pyrkinyt. Hän rohkaisi minua yrittämään vielä kerran: ”Sinähän olet nuori mies, kyllä sinä vielä voit opiskella uudenkin ammatin.” Niinpä hankin pääsykoekirjat ja aloin iltaisin valmistautua kokeeseen.

Helsingin haasteet

Osallistuin vielä keväällä valmennuskurssille ja tein tosissani työtä menestyksen eteen. Tiesin, että pääsykokeessa on menestyttävä hyvin, sillä yo-todistuksestani en pisteitä saisi. Helsingin ja Turun yliopistoon haettiin siihen aikaan samalla pääsykokeella. Asetin Helsingin yliopiston ensisijaiseksi vaihtoehdoksi ja Turun toiselle sijalle. Pääsykoe pisteeni eivät tällä-

kään kertaa riittäneet, vaan jäin Helsingin yliopistoon vaadittavista pisteistä kahden pisteen päähän, ja Turun yliopistoon olisin tarvinnut yhden lisäpisteen päästäkseni sisään. Tein valinnasta oikaisuvaatimuksen, joka tuotti tuloksen: oikeushistoriaa koskevasta vastauksestani minulle oli annettu yksi piste liian vähän. Sen turvin aloitin opiskeluni Turussa syksyllä 1985. Oikaisuvaatimusmenettelyn kautta Turun yliopiston oikeustieteelliseen valittiin silloin poikkeuksellisen monta opiskelijaa. Ilmeisesti virheitä tehtävien tarkastuksessa oli tapahtunut paljon.

Ensimmäisen opiskeluvuoteni Turussa suoritin Helsingistä käsin. Kävin silloin tällöin luennoilla ja tietysti tenteissä. Työ opettajana Pelimannin koululla jatkui siis kevääseen 1986. Tuntui, että urakka siellä oli suoritettu loppuun, kun kouluun opettajaksi tullessani saamani luokka oli siirtymässä yläasteen kouluun.

Muutettuani Turkuun suunnitelmissani oli siirtyä kokopäiväiseksi opiskelijaksi. Hankin vuokra-asunnon Naantalista ja hain opintotukea ja opintolainaa. Päätöksen saaminen opintotuesta kuitenkin viipyi, joten palkkauduin syyskuuksi opettajan sijaiseksi Wäinö Aaltosen kouluun Turkuun. Kun opintotukipäätöstä ei vielä lokakuun alkuun mennessäkään ollut tullut, laitoin hakemuksen koulunkäyntiavustajan tehtävään Raision kaupungissa. Koulutoimistosta minulle ilmoitettiin, että olen hieman ylikoulutettu avustajan tehtävään, mutta heillä olisi avautumassa luokanopettajan viransijaisuus koko lukuvuodeksi Konsan koululla. Epäroin hieman tehtävän vastaanottamisessa, koska opetettavakseni tulisi ensimmäinen luokka. En kokenut olevani alkuopetukseen sopiva opettaja. Menin kuitenkin neuvottelemaan tehtävästä koulun rehtorin kanssa. Hän lupasi, että saan tuekseni luokan opettamiseen erityisopettajan parina päivänä viikossa. Minulle annettaisiin myös pikakurssi uudesta lukemaan opettamisen menetelmästä vanhan tavuittain lukemisen sijaan. Rehtorin vakuuttelut siitä, että selviäisin tehtävästä, saivat minut tekemään päätöksen ekaluokkalaisten opettajaksi siirtymisestä. Oikeustieteen opiskelu si-vutoimisesti jatkui.

Vuosi Konsan koululla oli jälleen opettavainen. Luin usein aamunavaukseksi Nalle Puhin tai Muumin seikkailuja, opin opettamaan lukemaan äänteittäin, opetin luistelun alkeita ja käsityöaskartelukin sujui, Nalle Nappisilmät valmistuivat ajallaan. Ensimmäisen luokan opettajana minul-

le viimeistäänkin kirkastui se, miten erilaisin valmiuksin ja taustoin pienet ekaluokkalaiset koulutiensä aloittavat.

Seuraavana syksynä sain opettajan väliaikaisen viran Kultarannan koululla Naantalissa. Opetettavana oli jälleen yhdysluokka. Oppilasmäärän kasvun takia opettajia oli väliaikaisesti lukuvuonna 1987–1988 neljä. Uutta työssäni oli se, että toimin myös opettajaksi opiskelevien kenttäharjoittelua ohjaavana opettajana. Työyhteisö koulussa oli hyvin miellyttävä, mihin varmasti suurelta osin vaikutti koulunjohtaja Reijo Anttilan varma ja rauhallinen johtamistyyli. Vanhan kyläkoulun henki näkyi mm. siinä, että syyslukukauden alussa käytiin keräämässä mustikoita koulun ruokalan tarpeisiin.

Naantalin vuoden jälkeen päätin palata Helsinkiin Pelimannin koulun virkaan. Opinnot oikeustieteellisessä olivat edenneet siinä määrin, että keksällä toimin ensimmäistä kertaa Kiuruveden nimismiehen sijaisena. Näitä kuukauden vuosilomasijaisuuksia hoidin sitten aina vuoteen 1992 saakka. Lakimiehen tehtävänä nimismiehen virka oli monipuolinen, koska siihen sisältyi syyttäjän, poliisipäällikön, ulosottomiehen ja lupaviranomaisen tehtäviä paikallistasolla. Työkokemuksena siis arvokas lisä ansioluettelooni. Se olisi ollut myös varteenotettava uravaihtoehto oikeustieteellisen jälkeen, mutta valtionhallinnon ensimmäisten uudistusaaltojen myötä 1990-luvulla tuo perinteikäs virka katosi. Mieleeni on jäänyt Kiuruveden vakinaisen vallesmannin Jaakko Knuutisen toteamus uudistuksen kolkutellessa ovella: ”Viekää kaikki, mutta muistojani ette vie.” Tuo lausahdus palasi mieleen, kun lääninhallitukset lakkautettiin ja aluehallintovirastot perustettiin.

Kesän jälkeen jatkoin uuden oppilasryhmän kanssa Pelimannin koulussa. Sain opetettavakseni taas neljännen luokan. Maailman muuttuminen ja Suomen kansainvälistyminen alkoivat näkyä myös koulun arjessa. Luokallani oli kaksi somalittyttöä, yksi inkerinsuomalainen poika ja yksi virolainen poika. Opetus ja kasvatus jatkuivat kuitenkin entisiin metodein, enkä kokenut luokan kansainvälistymistä mitenkään ongelmallisena vaan pikemminkin rikastuttavana seikkana.

Oppilaiden oppimiskykyä ja erilaisuutta ei määrittänyt etninen tausta, vaan heidän yksilölliset edellytyksensä. Viidennellä luokalla sain opetettavakseni myös kaksi koulun silloiselta ns. apuluokalta siirtynyttä oppilasta, joiden vanhemmat olivat siirtoa toivoneet. Lupasin rehtorille ottaa heidät luokalleni, mikäli saan riittävästi tukiopetustunteja heidän matematiikan

ja äidinkielen oppimisensa tukemiseen. He sopeutuivat luokkaan hyvin ja pärjäsivät omilla vahvuuksillaan muiden mukana. En havainnut muiden oppilaiden myöskään kiusaavan heitä.

Pelimannin koululla vierähti tämän luokan kanssa kolme vuotta ja saattelin heidät yläasteen opintoihin. Oli taas edessä muutto Turkuun ajatuksena saattaa oikeustieteellisen opinnot loppuun. Opettajuuskin jatkui, tällä kertaa jälleen Kultarannan koululla äitiysloman sijaisena. Turusta muutin seuraavaksi vuodeksi Siuntioon, jossa luokanopettajan tehtävien ohessa sain lopulta graduni oikeustieteelliseen tiedekuntaan kirjoitetuksi syksyn 1992 aikana. Tutkielman valmistumisesta olen suuresti kiitollinen hallinto-oikeuden professorille Kai Kalimalle, joka laittoi määrätietoisuudellaan vauhtia kirjoitustyöhön. Esiteltyäni hänelle syyslukukauden alussa tutkielmani disposition, hän piti sitä hyvänä ja totesi, että seuraavan kerran kun tapaamme kuukauden kuluttua minulla pitää olla 25 sivua valmista tekstiä esitettävänä. Kun pystyin ne tapaamisessamme sitten esittelemään, hän nopeasti silmäili ne läpi ja ilmoitti, että kahden kuukauden kuluttua on seuraava tapaaminen, jossa pitäisi sitten esittää valmis työ. Niinpä istuin uskollisesti joka ilta Aleksis Kiven koulun opetusvälinevarastossa kirjoittamassa tutkielmaani, joka valmistui ajallaan arvosanalla 9. Tuohon aikaan arvoasteikko oli 5–10. Graduni aihe oli jotenkin myöhempää lailisuusvalvojauraani enteilevästi ”Virkamiesoikeudellinen kurinpitovalta”.

Siuntioista palasin jälleen Helsinkiin opettajaksi Pelimannin kouluun. Viimeistelin opintoni loppuun niin, että sain oikeustieteen kandidaatin paperit marraskuussa 1993. Kahdeksan vuoden urakka oli saatu kunnialla päätökseen, mutta 1990-luvun alkupuolen taloudellisen laman myötä työpaikkoja juristeillekin oli rajallisesti eivätkä lukuisat työhakemukset tuottaneet tulosta.

Unelma oikeustieteestä herää uudelleen – opiskelua työn ohessa

Joululomalla vuodenvaihteessa 1994–1995 kävin vanhempieni luona Kiuruvedellä ja samalla tapasin Kiuruveden nimismiehen, jonka kanssa sovimme, että tulen sijaistamaan häntä huhtikuussa. Kävin myös kihla-

kunnantuomari Jarkko Nurmen juttusilla kyselemässä, olisiko mahdollista päästä auskultoimaan Kiuruvedelle. Sovimme, että aloitan tuomioistuinharjoittelun kesäkuun alussa.

Opetustyö Helsingissä jatkui näiden suunnitelmien mukaan. Maaliskuussa rehtori Juhani Siitoin tuli luokseni ja pyysi käymään rehtorin kansliassa. Siellä hän kertoi, että Helsingin opetustoimenjohtaja Lauri Turja oli soittanut hänelle ja sanonut, ettei minulle pidä myöntää virkavapautta huhtikuuksi, sillä opetusvirastossa tarvitaan nyt lakimiehen sijaista vuoden 1995 loppuun saakka. Sijaisuuden jatkuminen siitä eteenpäin olisi myös erittäin todennäköistä. Jouduin siis päättämään, pidänpö kiinni alkupe-
räisestä suunnitelmastani auskultoinnista Kiuruvedellä vai otanko vastaan hallintolakimiehen sijaisuuden opetusvirastossa.

Valinta oli lopulta helppo, vaikka varatuomarin arvonimen hankkiminen houkuttelikin. Sehän olisi varmasti parantanut myös työnsaanti-mahdollisuuksia juridiikan parissa. Taloudellisesti kuitenkin siirtyminen hallintolakimiehen tehtävään oli selkeä parannus opettajan virkaan verratuna ja varsinkin siihen, että olisin vuoden verran ollut notaarin palkalla Kiuruvedellä. Siirryin näin ollen maaliskuun 20. päivä 1995 ensimmäiseen pidempiaikaiseen juristin tehtävääni ja samalla myös kouluhallinnon virkamieheksi. Perehtyminen opetustoimen juridiikkaan alkoi, sillä oikeustieteellisessä tiedekunnassa ei luonnollisestikaan kaikkea erityislainsäädäntöä ollut mahdollista opiskella.

Opetusvirastossa työtoverinani oli kokenut opetusalan juristi, Merja Aalto-Setälä. Hänen tehtävänään oli ensisijaisesti opetuslautakunnan sihteerin tehtävät, joten muut viraston juridiset tehtävät, kuten koulujen rehtorien lainopillinen neuvonta, jäivät minun vastuulleni. Toki teimme tiivistä yhteistyötä kaikissa asioissa, ja häneltä oli hyvä käydä kysymässä neuvoa silloin, kun itse tunsin epävarmuutta tulkintojen suhteen.

Yksi mieleen jäänyt muisto kouluvirastossa työskentelystä liittyy koululainsäädännön kokonaisuudistuksen valmisteluun. Opetuslautakunta halusi antaa uudistuksesta lausunnon. Sen kokoaminen ja viimeistely jäivät minun tehtäväkseni, sillä Aalto-Setälä ilmoitti, että hän ei koske koulutuspolitiikkaan. Yhteistyössä viraston muun henkilöstön kanssa valmistelin lausunnon. Helsingissä eri uskontokuntien opetuksen käytännön järjestelyt aiheuttivat jo siihen aikaan paljon ylimääräistä työtä opetusvirastossa ja kouluilla. Niinpä opetustoimenjohtaja Lauri Turja

ehdotti, että siitä pitäisi jotain myös lausuntoon kirjoittaa. Hän kutsui minut huoneeseensa ja pyysi minua kirjoittamaan jotenkin niin, että ”lautakunta esittää harkittavaksi uskonnonopetuksen siirtämistä uskonnollisten yhdyskuntien tehtäväksi”.

Lausunto vietiin ajallaan lautakunnan hyväksyttäväksi tuon ehdotuksen mukaisesti. Sain lausunnon valmistelijana olla mukana kokouksessa ja vastaamassa mahdollisiin kysymyksiin. Lautakunnan puheenjohtaja Martti Häikiö oli sillä kertaa estynyt osallistumasta kokoukseen, joten puhetta johti varapuheenjohtaja Pentti Arajärvi. Uskonnonopetusta koskevasta virkkeestä kokouksessa käytiin vilkas keskustelu ja äänestys, jonka lopputuloksena myös tuo virke tuli puheenjohtajan äänellä hyväksyttyä. Se aiheutti sittemmin paljon keskustelua julkisuudessa. Opetustoimenjohtajan sihteeri kiikuttikin työpöydälleni lehtileikkeitä, joissa oli merkintä ”Lakimies Eskolle t. Lauri”. Harmittavaisesti ne ovat vuosikymmenten saatossa muuttojen myötä jonnekin kadonneet.

Johtajana opetuksen ristivedossa – talous, politiikka ja arvot

Työssäni opetusvirastossa viihdyin hyvin ja olisin siinä erittäin mielelläni jatkanut, mutta lopulta kävi niin, että viran vakinainen haltija ei jatkanutkaan virkaholhoojan tehtävässään vaan palasi opetusvirastoon. Minulla oli siis edessä palaaminen opetustyöhön Pelimannin koululle, ellei muuta opettajan ja juristin koulutustani vastaavaa työtä löytyisi. Huomasin Helsingin Sanomissa ilmoituksen, jossa haettiin määräaikaista sivistystoimenjohtajaa Hausjärven kuntaan. En ollut aivan varma, missä Hausjärvi sijaitsee, mutta arvelin sen olevan joko Uudellamaalla tai Pohjanmaalla. Selvisi, että se on kunta Hyvinkään ja Riihimäen kupeessa, siis reilun sadan kilometrin päässä Helsingistä. Niinpä laitoin hakemuksen sisään ja tulin yllätyksekseni myös valituksi virkaan. Työ opetushallinnossa jatkui, nyt johtotehtävissä.

Työ alkoi arkisissa merkeissä, kun sain kunnanjohtaja Hannu Mäkelältä toimeksiannon suunnitella opetustoimeen yhteensä 15 prosentin säästöt seuraavalle kolmelle vuodelle. Kun olin kunnan kouluverkkoon tutustunut ja tunsin opetustoimen kulurakenteen, tiesin kyllä, että teh-

tävä oli toteutettavissa vain henkilöstökuluja vähentämällä, mikä merkitsi opettajanvirkojen vähentämistä. Tämä taas oli mahdollista vain kyläkouluja lakkauttamalla. Tehtävä ei tulisi olemaan helppo, vaikka se karttaa tutkimalla näytti hyvin yksinkertaiselta, sillä muutamaiset koulut sijaitsivat melko lyhyen välimatkan päässä toisistaan.

Oppilasmäärältään pienin kyläkoulu oli Haminankylän koulu, jossa oli vain 18 oppilasta, ja heidän opetuksestaan huolehti koululla pitkään opettajina ollut opettajapariskunta. Tuntui vaikealta lähteä tekemään muutosta heidän ja kyläläisten elämään lakkauttamalla idyllinen pieni puukoulu, mutta taloudellisesti ei juuri ollut vaihtoehtoja, kun oppilaat saatettiin pienin kuljetuskustannuksin siirtää naapurikouluun. Haminankylän koulun lakkauttaminen ei säästötarvetta kuitenkaan kokonaan täyttänyt, vaan toisenkin koulun lakkauttaminen oli tehtävä. Päädyin esittämään myös kolmeopettajaisen Turkhaudan koulun lakkauttamista. Suunnitelman toteuttaminen jäi seuraajani Markku Torttilan tehtäväksi, sillä olin vuoden 1996 lopulla siirtynyt jo koulutuksen toimialajohtajaksi Forssaan.

Koulutoimenjohtajan viran ohella olin Hausjärvellä toiminut myös keskusvaalilautakunnan sihteerinä. Siinä tehtävässä sain kokemusta sekä kunnallisvaalien että ensimmäisten EU-parlamenttivaalien järjestämisestä Suomessa. Molemmat vaalit toimitettiin samassa äänestyksessä. Lautakunnan sihteerin tehtävässä opin tuntemaan vaalilainsäädännön ja oikeusministeriön ohjeiden merkityksen vaalien suorittamisessa. Määräaikaisten noudattaminen oli ehdotonta, eikä niistä voinut tinkiä. Tukenani minulla oli onneksi kokenut lautakunnan puheenjohtaja, ja vaalit saatiin lain edellyttämällä tavalla toimitettua.

Hausjärven aika jäi minulla vajaan vuoden mittaiseksi, sillä olin alkusyksystä 1996 huomannut lehdessä ilmoituksen, jossa Forssan koulutuksen toimialajohtajan tehtävä oli julistettu uudelleen haettavaksi. Ensimmäisellä hakukerralla en ollut innostunut tehtävää hakemaan, koska olin ajatellut sitoutua Hausjärvelle kahden vuoden määräaikaiseen virkaan. Ajatus isomman kunnan koulutoimenjohtajuudesta kuitenkin tuntui houkuttelevalta, kun virka tuli uudelleen haettavaksi. Siksi hain virkaa, ja tulin valituksi.

Forssassa aloitin työt joulukuun ensimmäisenä päivänä. Myös siellä jouduin heti myrskyn silmään kouluverkon harventamista koskevien suunnitelmien vuoksi. Kaupungissa oli toiminut ennen tuloani laajapoh-

jainen Koulu 2000 -työryhmä, joka oli yksimielisesti laatinut suunnitelman kaupungin koulutoimen kehittämistä. Siihen kuului myös koulujen yhdistämisää. Koulutoimen kehittäminen eteni kaikesta kritiikistä ja julkisesta sanailusta huolimatta Koulu 2000 -työryhmän linjausten mukaisesti. Valmistelin ja esittelin lautakunnalle ja kaupunginhallitukselle kouluverkkoa koskevat ratkaisut, eikä niistä syntynyt enemmälti poliittista erimielisyyttä. Valtuusto teki sitten aikanaan lopulliset päätökset. Kaupungin taloudellinen tilanne oli kuitenkin niin heikko, että päädyttiin myös henkilöstön lomauttamiseen. Opetustoimen osalta se oli tietysti voimakkaasti tunteita herättävä ratkaisu, koska sillä oli vaikutusta paitsi opetushenkilöstöön myös oppilaisiin. Hyvällä yhteistyöllä koulujen rehtoreiden kanssa kahden viikon lomautuksista selvittiin ilman suurempia selkkauksia, eikä asiasta kanneltu edes lääninhallitukseen.

Koulutuksen toimialajohtajan tehtävän hoitaminen alkoi kaikesta huolimatta tuntua melko raskaalta jo keväällä 1998, ja seurasin jatkuvasti avoimeksi tulevia työpaikkoja. Oma rasittavuuttaan asiaan toi se, että hoidin tehtävääni edelleen Helsingistä käsin. Ajauduin myös muutamassa rehtorivalinnassa törmäyskurssille poliitikkojen kanssa. Ajatukseni oli, että minun tulee saada ratkaisevasti vaikuttaa lähimpien alaisteni valintaan ja että ensisijaisena perusteena rehtorin valinnassa tulisi olla hänen taitonsa johtaa ja kehittää koulua. Joidenkin lautakunnan jäsenten vaakkapuisa painoi sen sijaan hakijan forssalaisuus ja ehkä puoluekantakin. Hyviä kandidaatteja kaikki toki olivat, ja ratkaisut saatiin lopulta kohtuullisen yksimielisesti tehtyä. Olin valmis tekemään peruskoulujen rehtoreiden valinnassa kompromisseja.

“Vieläkö olet käytettävissä?” – Näin alkoivat vuodet lääninhallituksessa

Jännitteet ja erimielisyydet asioiden hoidossa alkoivat kuitenkin yhä enemmän vaikuttaa työviihtyvyyteeni. Olin valmis lähtemään Forssasta, kunhan vain tilaisuus avautuisi. Se tapahtuikin kesällä, kun huomasin Opettaja-lehdessä ilmoituksen, jossa haettiin Länsi-Suomen lääninhallitukseen koulutoimentarkastajaa, jolla on sekä opettajan että juristin koulutus. Tie-

sin, ettei sellaista tutkintoyhdistelmää kovin monella Suomessa ole, joten olin melko luottavainen mahdollisuuksiini hakuprosessissa, ottaen lisäksi huomioon opetushallinnossa jo hankkimani työkokemuksen.

Yhtenä sateisena keskiviikkona ajelin Turkuun työhaastatteluun. Haastattelijoina olivat lääninsivistysneuvos Heikki K. Lyytinen, ruotsinkielisen yksikön päällikkö Ethel Strömberg, kouluneuvos Pentti Kajala, koulutoimentarkastaja Heikki Linnainmaa sekä ylitarkastaja Tove Saarto. Haastattelu meni mielestäni kohtuullisen hyvin. Erityisesti mieleeni on jäänyt Heikki Linnainmaan tiukat juridiikkaan liittyvät kysymykset. Odottelin innolla ja jännittyneenä valinnan tuloksia. Pettymyksekseni sain sitten kuulla, että virkaan on valittu toinen henkilö ja minä olin jäänyt varasijalle. En siis ollutkaan onnistunut haastattelussa vakuuttamaan valitsijoita osaamisestani ja sopivuudestani virkaan.

Elokuussa pettymykseni muuttui iloksi, kun työpuhelimeni Forssassa soi. Lääninsivistysneuvos Lyytinen soitti ja kysyi, vieläkö olisin valmis ottamaan koulutoimentarkastajan tehtävän vastaan, sillä virkaan valittu ei ollutkaan tehtävään tullut. Vastasin myöntävästi. Kun Lyytinen vielä kysyi, miten nopeasti voisin lääninhallitukseen siirtyä, totesin hänelle, että minulla on kuukauden irtisanomisaika ja että lähdän Forssasta niin pian kuin mahdollista. Kirjoitin irtisanomisilmoitukseni saman tien, ja vein sen henkilöstöpäällikölle.

Työ lääninhallituksessa alkoi lokakuun alussa 1998. Työhuoneestani avautui upeat näkymät Aurajoelle. Viereisessä huoneessa työskenteli ruotsinkielisen yksikön ylitarkastaja Tove Saarto, jonka tehtäväkuvaan kuului ruotsinkielisten koulujen oikeusturva-asioiden hoito. Hänen kanssaan keskustelimmekin vuosien varrella usein koulujen oikeudellisista kysymyksistä. Saatoin samalla myös kohentaa ruotsin kielen taitoani, kun joskus sain luettavakseni hänen päätösluonnoksiaan arvioidakseni niitä oikeudellisesta näkökulmasta. Yhteistyö svenska enhetenin kanssa oli muutenkin mutkatonta ja maailmankuvaani avartavaa. Kävimme muun muassa osastopäällikkö Ethel Strömbergin kanssa yhdessä Mustasaaressa selvittämässä kunnan suunnitelmia lomauttaa opetushenkilöstöä. Keskustelu kunnanjohtajan kanssa oli tiukkaa mutta asiallista. Oman lisävivah-teensa keskusteluun toi se, että kunnanjohtaja oli entinen Vaasan lääninhallituksen kansliapäällikkö.

Opettajan oikeusturva eläväksi opetukseksi – teoriaa ja käytäntöä luentokiertueella

Kun koululakien kokonaisuudistus astui voimaan vuoden 1999 alusta, lääninhallitukset aloittivat uudesta lainsäädännöstä laajan täydennyskoulutuskokonaisuuden. Länsi-Suomen lääninhallituksessa mukana koulutamassa olivat ainakin Pauli Rautama, Pentti Kajala ja minä. Kiersimme yhdessä kaikki alueen maakunnat Varsinais-Suomesta Keski-Pohjanmaalle saakka. Koska olin tullut hiljattain kunnasta lääninhallitukseen, minun vastuulleni lankesi kunnan koulutoimen valtiosuusjärjestelmän muutokset. Aihe oli toki minulle pohjimmiltaan hyvin tuttu, kun olin siihen koulutoimenjohtajana joutunut perehtymään kahdessa erilaisessa kunnassa.

Eräällä koulutustauolla Jyväskylässä Maija-Liisa Nikki tuli luokseni ja kertoi työskennelleensä aiemmin Keski-Suomen lääninhallituksessa ja olevansa nyt Jyväskylän yliopistossa rehtorien kouluttajana. Hän kysyi, olisinko kiinnostunut jatkamaan hänen työtään opetushallinnon tuntiopettajana yliopistossa, sillä hän oli itse jäämässä eläkkeelle. Koska olin koululainsäädännön kokonaisuudistusta koskevan koulutuskieruumme aikana saanut varmuutta kouluttajana ja hyvää palautettakin, uskalsin vastata myöntävästi. Saatuaani asialle myös lääninsivistysneuvos Heikki K Lyytisen siunauksen aloitin seuraavana syksynä sivutoimisen tuntiopettajan työt myös yliopistolla.

Luennot yliopistolla pidin kahdelle eri ryhmälle klo 10–12 ja 16–18. Väliajat istuin lääninhallituksen Jyväskylän toimistolla ratkomassa oikeusturvatapauksia. Käytäntö ja teoria kohtasivat hyvin toisensa, koska otin luennoillani opetustoimen laillisuusvalvontaa koskevassa osuudessa esille myös opettajan oikeusturvaan liittyviä esimerkkitapauksia. Sainkin opiskelijoilta toistuvasti mieltä lämmittävää palautetta tästä. Luentojen jälkeen monet tulivat kertomaan, että opetushallinto-aihe oli etukäteen tuntunut erittäin vähän motivoivalta ja kiinnostavalta, mutta nuo opetustoimen laillisuusvalvontaan ja opettajan oikeusturvaan liittyvät tapaukset olivat tehneet siitä elävää ja opettajan työtä aivan uudella tavalla valaisevaa. Sanoivatpa jotkut niinkin, että ensimmäisen kerran heidän koulutuksensa aikana heille kerrotaan, millaisia ongelmia opettajan työssä voi pahimmil-

laan olla. Saamani palautteen rohkaisemana olen käyttänyt eri viranomais-
ten antamia kantelu- ja valitusratkaisuja havainnollistamaan opetusta vielä
eläkepäivinäni jatkuvalla kouluttajan urallani.

Koululainsäädännön kokonaisuudistuksen koulutuskiertue vaikutti
merkittävästi uraani. Sen myötä tulin eri puolilla läänini tutuksi koulu-
väelle, ja sain koulutuspyyntöjä Länsi-Suomen alueelta ja myös muista
lääneistä. Kun lisäksi kanteluasioiden käsittely Länsi-Suomen läänissä
oli keskitetty Turkuun, työmatkat suuntautuivat maantieteellisesti laajan
läänin eri osiin. Samalla tutustuin myös lääninhallituksen toimipisteiden
muihin kollegoihin paremmin, kun käytiin yhdessä selvittämässä kantelu-
asioita kouluilla ja kunnissa. Yhteistyö Pauli Rautaman, Kirsti Enebergin,
Matti Kangasojan ja myöhemmin myös Pentti Nikkisen kanssa oli tiivistä
ja antoisaa. Opin vanhemmilta ja kokeneemmilta tarkastajilta paljon sii-
tä, miten asioita ja ihmisiä kannattaa selvityskäynneillä lähestyä. Silloin ei
enää puhuttu tarkastuksista.

Yli rajojen – viran monimuotoistuminen työryhmissä

Työnkuvani laajeni lääninhallituksessa vuosien varrella erilaisten työryh-
mäjäsenyyksien kautta. Nuorten huumeongelma näkyi 2000-luvun alussa
erityisesti Varsinais-Suomessa, minkä vuoksi maaherra Heikki Koski asetti
monialaisen työryhmän selvittämään, millä tavoin eri viranomaiset voisi-
vat ehkäistä huumeiden käyttöä. Puheenjohtajana ryhmässä oli nuorisotoi-
mentarkastaja Sirpa Aaramo. Lääninhallituksesta mukana työryhmätyös-
kentelyssä olivat edustajat sivistysosastolta, sosiaali- ja terveysosastolta ja
poliisiosastolta. Minä tulin mukaan opetustoimen edustajana. Työryhmä
sai aikanaan työnsä valmiiksi ja luovutti loppuraportin toimenpide-ehdo-
tuksineen maaherralle. Sen työn tulosten vaikuttavuudesta ei ole arviointia
tehty. Huumeongelma näyttää kuitenkin edelleen huolestuttavalta.

Olin alueellisen romaniasiain neuvottelukunnan jäsenenä sen perus-
tamisesta saakka. Romanikulttuuriin sain hyvän perehdytyksen alusta
lähtien pastori, sosiaalineuvos Väinö Lindbergiltä, jonka kanssa kävimme
työhuoneessani monet kahdenkeskiset keskustelut romanien asemaan liit-
tyistä kysymyksistä. Väinöllä oli erinomainen tuntemus romanikulttuu-

rista ja romanien asemasta Suomessa, sillä hän oli kulkenut tien vankkurikansasta arvostetuksi romanien asioiden puolestapuhujaksi.

Romaniasioihin perehtyminen on vaikuttanut suhtautumiseeni paitsi romaneihin myös muihin yhteiskunnan vähemmistöihin. Perus- ja ihmisoikeuksien merkitys korostui työssäni vuosien varrella. Oikeusturvataustusten ratkaisemisessa ne muodostavat peruslähtökohdan, johon päätöksenteko perustuu. Niiden tärkeyttä olen myös koulutustilaisuuksissa tuonut toistuvasti esiin.

Monialainen yhteistyö lääninhallituksen eri osastojen ja muiden viranomaisten kesken muodostui vähitellen keskeiseksi työtavakseni. Sosiaali- ja terveysosaston kanssa teimme yhteistyötä sairaalaopetuksen asioissa. Toimin myös vankilaopetuksen ja liikenneturvallisuusasioiden yhteyshenkilönä sivistysosastolla. Lisäksi osallistuin Turun arkkhiippakunnan kasvatusasioiden neuvottelukunnan toimintaan.

Ay-aktiivina virkavastuuseen saakka

Liityin Valtion alueellisen sivistyshallinnon virkamiehiin (VSV) loppuvuodesta tai alkusyksystä 1999 turkulaisten kollegojeni Carola Bryggmanin, Harri Haarikon ja Reijo Salmen houkuttelemana. Sama kolmikko kävi myöhemmin samana vuonna pyytämässä minua myös yhdistyksen puheenjohtajaksi, kun tehtävää pitkään hoitanut Etelä-Suomen lääninhallituksen sivistystoimentarkastaja Uljas Syväniemi oli jäämässä eläkkeelle. Lupasin harkita asiaa, vaikka tunsinkin itseni melko kokemattomaksi ja epävarmaksi sellaisen tehtävän edessä. Kun Pauli Rautama oli lupautunut yhdistyksen sihteeriksi, uskalsin lopulta suostua puheenjohtajaksi.

VSV:n puheenjohtajuuden kautta avautui taas uusi yhteistyöverkosto ja myös mahdollisuus kouluttautua ammatthydistystoiminnassa vaadittavissa asioissa. Osallistuin säännöllisesti akavalaisten järjestöjen yhteistoimintaan Vakava ry:ssä ja tutustuin sillä tavoin uusiin ihmisiin. Opin käytännössä, miten työmarkkinajärjestöt toimivat; oikeustieteellisen tiedekunnan työoikeuden opit saivat käytännön sisällön. Se oli hyvin opettavaista ja antoisaa aikaa. VSV:stä erosin vuonna 2005, kun tulin valituksi lääninsivistysneuvos Heikki K Lyytisen sijaiseksi. Katsoin, että työnantaja-

virkamiehenä toimiminen ja henkilöstöjärjestön jäsenyys eivät oikein hyvin sovi yhteen, vaikka tuskin siinä kovin suuria ristiriitoja olisi käytännössä syntynytäkään. Ammattiyhdistystoiminta jatkui myöhemmin kuitenkin myös aluehallintovirastossa, jossa toimin aluksi Turun toimipisteen Juko ry:n luottamusmiehenä ja myöhemmin myös valtakunnallisena pääluottamusmiehenä. Sekin luottamustehtävä päättyi siihen, että minusta tuli OKT-vastuualueen perustamisen ja johtajuuden myötä työnantajavirkamies.

Käännekohta työuralla: kutsu Kuntaliittoon

Kun Tuomo Laitila valittiin Heikki K. Lyytisen seuraajaksi Länsi-Suomen läänin lääninsivistysneuvokseksi, palasin hoitamaan lakimiehen virkaani. Virkanimike oli muutettu lakimieheksi osastopäällikkö Juha Mäntyvaaaran aikana. Sivistystoimentarkastaja-nimike oli otettu käyttöön jo vuonna 1999.

Paluu lakimiehen tehtävään oli helpotus, kun saatoin johtamisen sijaan taas keskittyä oikeusturva-asioihin ja muihin lakimiehen virkatehtäviin. Johtaminenkin kiinnosti edelleen, ja toisaalta kaipasin uusia haasteita työhöni. Kantelujen ja valitusten jatkuva selvittäminen ja ratkaiseminen tuntui välillä puuduttavalta, eivätkä kaikki henkilösuhteetkaan sivistysosastolla osastopäällikkyyden jälkeen olleet ongelmattomia. Niinpä yllättävä työtarjous Kuntaliitosta helmikuussa 2008 tuntui varsin houkuttelevalta. Entinen kollegani Nina Lahtinen Etelä-Suomen lääninhallituksesta oli aloittanut Kuntaliiton opetus- ja kulttuuriyksikön lakimiehenä vuoden alussa, mutta siirtyikin lyhyellä varoitusajalla sieltä OAJ:n juristiksi. Hän oli antanut yhteystietoni johtaja Anneli Kangasvierille, joka soitti minulle ja kysyi kiinnostustani määräaikaiseen juristin tehtävään Kuntaliitossa. Tartuin tilaisuuteen ilomielin. Sain virkavapaata lääninhallituksesta ja aloitin työt opetus- ja kulttuuriyksikössä.

Kuntaliitossa työtehtävät olivat osittain samanlaisia kuin lääninhallituksessa. Toimin opetus- ja kulttuuriyksikön asiantuntijana lakiasioissa, mutta kantelujen ja valitusten käsittelyä tehtäviin ei kuulunut. Asiakaskunnan muodostivat nyt kunnat ja koulut, ja tehtäväkuva oli siinä

mielessä rajatumpi kuin lääninhallituksessa, että oppilaiden ja heidän huoltajiensa oikeudellista neuvontaa ei tarvinnut tehdä. Heidän puhelunsa ohjasin lääninhallitukseen. Opin myös kuntien edunvalvontatyötä, ja jatkoin kuntien opetustoimen johdon ja opetushenkilöstön lainopillista kouluttamista yhteistyössä FCG Oy:n kanssa. Pidin monipuolisesta työstäni ja mukavasta työyhteisöstäni erittäin paljon.

Muistelen aikaa Kuntaliitossa edelleen yhtenä työurani kohokohdista. Kuntaliiton vahvuuksiin kuului se, että sillä on oma lakiyksikkönsä, jonka lakimiesten erityisosaamista saatoinkin varsinkin kuntalain tulkintaan liittyvissä kysymyksissä hyödyntää. Myös sosiaali- ja terveystieteiden lakimiehen Taisto Ahvenaisen kanssa yhteistyö oli rakentavaa, ja opin häneltä muun muassa julkisuutta ja salassapitoa koskevasta lainsäädännöstä paljon. Taisto tunsikin hyvin myös aluehallinnon, koska oli työskennellyt aiemmin Mikkelin lääninhallituksessa.

Juristin tehtävä Kuntaliitossa tuli loppuvuodesta vakinaisesti haettavaksi. Päätin hakea sitä, vaikka työmatka Piikkiöstä Helsinkiin olikin pitkä. Etätyö ei vielä silloin ollut yhtä yleistä kuin nykyisin. Loppusuoralla hakuprosessissa psykologisten testien jälkeen oli minun lisäksi opetus- ja kulttuuriministeriön hallitusneuvos Marja Lahtinen, joka oli aikaisemmin hoitanut myös nyt hakemaamme virkaa. Viimeisessä haastattelussani totesin lopulta konsultille ja johtaja Kangasvierille, että saattaa olla viisainta jättää minut valitsematta, sillä en ole sittenkään ihan varma, otanko viran vastaan, koska muutto Helsinkiin ei pääkaupunkiseudun asuntojen hinnoilla ole kovin houkuttelevaa eivätkä jatkuvat työmatkat enää innostaneet. Varmasti Marja Lahtinen olisi virkaan tullut muutenkin valituksi, mutta päätinpä helpottaa valitsijoiden tehtävää olemalla rehellinen henkilökohtaisesta tilanteestani.

Takaisin aluehallintoon – virtaa täynnä

Palasin siis lääninhallitukseen vuoden 2009 alusta. Vajaan vuoden irtiotto vanhoista lääninhallituksen työtehtävistä ja entisestä työyhteisöstä oli tehnyt tehtävänsä. Tunsin olevani virtaa täynnä, kun aloin taas hoitaa oikeus- turvatehtäviä. Kouluttajan urallanikin aukeni uusi yhteistyökuvio, kun

Turun yliopiston täydennyskoulutuskeskus Brahean koulutussuunnittelija Sari Koski otti minuun yhteyttä kysyen kiinnostustani opetustoimen lainsäädännön koulutukseen heidän lyhyt- ja pitkäkestoisissa koulutuksissaan. Tästä alkoi monipuolinen yhteistyö, joka jatkui koulutuskeskuksen lakkauttamiseen saakka. Brahean koulutuksissa kouluttajan urani ympärä tavallaan sulkeutui, kun koulutusaiheena oli muun muassa opetushallinto.

Kun lääninhallitukset lakkautettiin ja aluehallintovirastot aloittivat vuonna 2010, työyhteisöni ja tehtävänkuvanikin muuttuivat huomattavasti. Lääninhallituksen sivistysosaston henkilöstöstä vain opetustoimen tehtäviä hoitavat virkamiehet jäivät aluehallintovirastoon. Nuoriso-, liikunta- ja kirjastotoimen sekä koulurakentamisen henkilöstö ja EU-rakennerahastoasioista vastaavat virkamiehet siirtyivät ely-keskukseen. Kun aluejako samalla muuttui, entisen Länsi-Suomen lääninhallituksen sivistysosaston noin 80 virkamiehestä vain neljä jäi vastaamaan opetustoimen asioiden hoitamisesta Lounais-Suomen aluehallintovirastossa. Olimme osa aluehallintoviraston peruspalvelut, oikeusturva ja luvat -vastuualuetta (POL-vastuualue). Tehtäviin kuuluivat oikeusturva-asiat, kuntien peruspalvelujen arviointi ja opetushenkilöstön täydennyskoulutus.

Lääninhallituksen jäljiltä aluehallintovirastoon oli jäänyt yli 500 hallintokantelua odottamaan ratkaisua. Uusia tuli koko ajan lisää. Suurin osa niistä koski sosiaali- ja terveystoimea. Kantelujen käsittelyn vauhdittamiseksi POL-vastuualueen organisaatiota tehostettiin ja perustettiin kuuden juristin tiimi, jonka vastuulla oli huolehtia siitä, että kantelujen käsittely etenee sovitulla tavalla. Tällä tavoin minä tulin tiimin vetäjänä mukaan käsittelemään myös sosiaali- ja terveystoimen kanteluja. Kantelujen käsittelyn etenemistä seurattiin säännöllisesti kuukausittain pidettävissä palavereissa, joihin osallistuivat vastuualueen johtaja Kirsi Paasikoski, elinkeinovalvontayksikön päällikkö Mikael Luukanen, sosiaali- ja terveystoimen päällikkö Pirkko Pakkala ja minä.

Kantelujen käsittelylle asetettiin selkeät määrälliset tavoitteet kuukausittain. Viraston johtoryhmälle raportoitiin asiasta säännöllisesti. Apuna käsittelyssä käytettiin myös työllistettyjä juristeja, joiden merkitys työssä oli huomattava, vaikka heidän ohjaamiseensa aluksi kuluikin vakinaisten virkamiesten työaika. Työtahti koko juristitiimillä ja muilla kanteluasioiden käsittelyyn osallistuvilla virkamiehillä oli kova, mutta tulostakin alkoi syntyä ja kanteluruuhka purkautua. Erityisesti ruuhkan purkamisessa

ansioitui nykyisin sosiaali- ja terveysministeriön johtajana toimiva Jaska Siikavirta. Omaksuttiin myös parityöskentely, jossa asian ratkaisijatkin osallistuivat päätösten valmisteluun ja esittelytekstin kirjoittamiseen ja yhdessä sitten tehtiin päätökset. Ensimmäisen toimintavuoden aikana Lou-nais-Suomen aluehallintovirastossa ratkaistiin yli 400 hallintokantelua eri toimialoilta.

Urakaari kuten pitikin

Opetustoimen asioiden ja henkilöstön asema POL-vastuualueella jäi marginaaliin. Se oli korpivaelluksen aikaa, kuten Länsi-Suomen lääninhallituksen viimeinen osastopäällikkö asian osuvasti ilmaisi. Myös opetus- ja kulttuuriministeriössä oli havaittu, että sivistysosastojen tehtävien jakaminen aluehallinnossa kahteen eri virastoon ei ollut ministeriön ohjauksen kannalta onnistunut ratkaisu. Tämän vuoksi aluehallintovirastoihin perustettiin lainmuutoksella vuoden 2014 alusta uusi opetus- ja kulttuuri-toimen vastuualue, johon yhdistettiin aluehallintoviraston opetustoimen tehtävät ja ely-keskuksen liikunta-, nuoriso- ja kirjastotoimen tehtävät sekä koulurakentamisen valtiosuusasiat.

Opetus- ja kulttuuriministeriö nimitti minut ylijohtaja Kari Häkämiehen vahvasti tukemana uuden vastuualueen johtajaksi. Oman vastuualueen saaminen oli entisten sivistysosastojen henkilöstölle suuri ilon aihe. Korpivaellus oli päättynyt. Yhteistyö aluehallintovirastojen OKT-vastuualueiden välillä käynnistyi ripeästi sekä henkilöstön että johdon tasolla. OKT-johtajat alkoivat pitää säännöllisiä kokouksia vuosittain vaihtuvan puheenjohtajan johdolla. Kaikessa oli vahva yhdessä tekemisen tunne, ja yhteistyö myös meitä ohjaavan ministeriön kanssa nousi oman vastuualueen myötä aivan uudelle tasolle.

Erityisen suuren merkityksen yhteistyö opetus- ja kulttuuriministeriön ja muiden keskushallinnon viranomaisten kanssa sai Covid-epidemian aikana. Yhteydenpito epidemian alkuvaiheessa oli hyvin tiivistä, kun toimittiin poikkeusoloissa ja poikkeuslainsäädännön nojalla ohjattiin oppilaitosten toimintaa. Tällöin myös yhteistyö muiden viranomaisten kanssa korostui. Sairaanhoidopiiriin johdolla toimivat alueelliset ”koronanyrkit”

kokoustivat viikoittain. Olin opetustoimen edustajana mukana sekä Varsinais-Suomen että Satakunnan sairaanhoitopiirin kokouksissa. Lisäksi valtion opetushallinnolla oli omat viikoittaiset seurantakokoukset ministeriön johdolla.

Virkaurani loppuvaiheelle tunnusomaista oli osallistuminen erilaisiin etäkokouksiin, mikä tuntui aikaa myöten hyvin puuduttavalta. Myös koulutustilaisuuksia alettiin yhä enemmän järjestää etänä. Harvemmin enää tapaa opetushenkilöstöä koulutustilaisuuksissa kasvotusten, jolloin voisi käydä sellaista vilkasta keskustelua kuin joskus Etelä-Pohjanmaalla, jossa muuan rehtori totesi lainsäädäntökoulutuksessa, että ”voihan se laissa noin olla, mutta me tehrähän täällä niinku on ennenkin tehty”. Tuo keskustelu palaa minulla mieleeni, kun mietin uraani opetustoimen aluehallinnossa.

Erityisellä lämmöllä muistelen aikaa Länsi-Suomen lääninhallituksessa, jolloin sain työtehtävissäni tavata laajasti opetushenkilöstöä eri maakunnissa. Koulutusmatkoilla myös muu Suomi ja sen ihmiset ovat tulleet tutuiksi. Tunnen olevani etuoikeutettu, kun olen saanut tutustua erilaisiin ihmisiin ja ehkäpä voisi sanoa myös kansanluonteisiin. Muistot lämmittävät mieltä, ja virkaura on ollut juuri sellainen kuin pitikin eli niin kuin eräs entinen opettajani oli isälleni arvoituksellisesti todennut, kun oli kuulut, että olen aloittanut opinnot opettajankoulutuslaitoksessa: ”Se on sille ihan oikein.”

Tarkastajien elämät kertovat: suomalainen koulu tarvitsisi taas ulkopuolisen katseen

Koulutoimentarkastajaksi päädytään monia reittejä pitkin: yhteistä on vahva koulutustausta, pitkä käytännön kokemus opetusosalta ja halu kehittää koulutusjärjestelmää. Urakehitystä ohjaavat sattuma, mentorit ja oikea-aikaiset mahdollisuudet. Arvot kuten tasa-arvo ja koulutuksen laatu suuntaavat toimintaa.

Nykyisin suomalaiset koulut luottavat itsearviointiin, mutta oppimistulosten heikkeneminen ja eriarvoistuminen korostavat ulkopuolisen arvioinnin tarvetta. Objekttiivinen palaute ja vertailutieto voisivat tukea koulujen kehittämistä, lisätä läpinäkyvyyttä ja vahvistaa päätöksenteon tietopohjaa ilman menneisyyden tarkastustoiminnan rajoitteita.

Heikki K. Lyytinen

Monivaiheisia reittejä koulutoimentarkastajaksi

Kokemuksesta virkaan: mitä koulutoimentarkastajaksi päätyminen vaati

Koulutoimentarkastajaksi päätyneiden urapolut olivat moninaisia, mutta niissä näkyi yhteisiä piirteitä: vahva koulutustausta, laaja opetuskokemus, hallinnollinen osaaminen ja sitoutuminen koulutuksen kehittämiseen. Yhteistä kaikille oli jatkuva kouluttautuminen, uran aikana hankittu laaja-alainen kokemus ja halu vaikuttaa koulutuksen kehittämiseen hallinnollisella tasolla. Näin he etenivät koulumaailman käytännön toimijoista koulutoimentarkastajiksi – koulutuksen laadun ja tasa-arvon valvojiksi ja kehittäjiksi.

Aarre Kailanpää

Vahva yhteisöllinen tausta ja arvopohja: Kailanpää varttui kristillisessä kodissa, ja hänen äitinsä johti lastenkotia. Tämä kasvatti hänessä vastuuntuntoa ja kiinnostusta kasvatukseen ja yhteisön hyväksi toimimiseen.

Koulutus ja opettajauran valinta: Kailanpää aloitti opinnot Kajaanin seminaarissa, koska se oli taloudellisesti mahdollista. Vaikka opinnot keskeytyivät sodan vuoksi, hän valmistui opettajaksi vuonna 1944.

Aktiivisuus ja osaaminen opettajana: Ensimmäisessä työpaikassaan Pälkäneellä Kailanpää osoitti erityistä kiinnostusta ja taitoa jatko-opetuksen kehittämiseen. Tämä teki vaikutuksen ylempään tahoön.

Tuki ja ohjaus ylemmältä viranhaltijalta: Kouluhallituksessa hänen osaamisensa huomattiin. Erityisesti kansanopetuksen osastopäällikkö Alfred Salmela kannusti häntä opiskelemaan tarkastajaksi.

Pätevyys ja kokemus tarkastajan tehtävistä: Kailanpää suoritti vaadittavat opinnot kansalaiskoulun ja tarkastajan pätevyyttä varten, koulutti opettajia Hämeenlinnan seminaarissa ja toimi tarkastajan sijaisena.

Pauli Rautama

Kiinnostus koulutukseen jo varhain

Rautama oli kiinnostunut koulutuksesta ja opettamisesta jo varhain, ja hänellä oli vankka koulutustausta, joka antoi hänelle monipuolisen pätevyyden ja syvällisen asiantuntemuksen. Hän aloitti opintonsa Jyväskylän kasvatustieteiden korkeakoulussa ja jatkoi myöhemmin kasvatustieteiden kandidaatiksi ja filosofian lisensiaatiksi. Tämä koulutustausta antoi hänelle laaja-alaista osaamista erityisesti kasvatustieteissä ja Suomen historiassa.

Vahva sitoutuminen koulutusjärjestelmään

Rautama tuli koulutoimentarkastajaksi monivaiheisen koulutuksen jälkeen, ja hän oli vahvasti sitoutunut koulutukseen ja koulutusjärjestelmään. Rautama oli myös aktiivinen koulutuksen kehittämisessä, hän oli mukana peruskoulu-uudistuksessa Ruovedellä ja Vantaalla ja toimi Kouluhallituksessa suunnittelu- ja rakennustoimistossa. Lisäksi hän oli mukana Vantaan kansakoululautakunnassa ja toimi koulutoimen virkamiehenä Ruovedellä.

Koulutoimentarkastajaksi vankan kokemuksen pohjalta

Koulutoimentarkastajan virkaan Rautama valittiin monen hakuprosessin jälkeen. Hänellä oli sekä teoreettista että käytännön kokemusta koulutusjärjestelmän toiminnasta Kouluhallituksessa saadun työkokemuksen myötä. Hänen vahva koulutustaustansa, pitkä kokemus eri kouluviranomaisten ja koulutushallinnon tehtävissä sekä sitoutuminen peruskoulun kehittämiseen tekivät hänestä pätevän ja luotettavan ehdokkaan koulutoimentarkastajan virkaan.

Kirsti Eneberg

Kiinnostus koulutuspolitiikkaan ja tasa-arvoon

Alkujaan psykologiksi aikonut Kirsti kiinnostui opintojensa aikana koulutuksellisesta tasa-arvosta ja peruskoulu-uudistuksesta, mikä herätti halun vaikuttaa koulun kehittämiseen.

Käytännön kokemus kunnallisella tasolla

Eneberg sai tärkeää käytännön kokemusta toimiessaan Kaavilla koulu-toimensihteerinä, missä hän osallistui koulusuunnitelman laadintaan ja peruskoulu-uudistuksen valmisteluun. Samalla hän oppi kunnallisen päättöksenteon ja kouluhallinnon toimintatavat.

Kontaktit valtion kouluhallintoon

Työnsä kautta Kaavilla Eneberg tutustui myös valtion kouluhallinnon väkeen (Kuopion lääninhallituksen kouluosasto, Kouluhallitus), mikä avasi ovia tuleviin tehtäviin.

Koulutuksen täydentäminen

Koska Enebergiltä puuttui vielä opettajan kelpoisuus, hän palasi opiskelemaan ja sai myös paikan tutkimussihteerinä Keski-Suomen lääninhallituksessa. Hän hankki työn ohessa psykologian opettajan, kansalais- ja työväenopistojen opettajan ja rehtorin sekä opinto-ohjaajan kelpoisuudet.

Pitkä ja monipuolinen ura valtion kouluhallinnossa

Tutkimus- ja koulutussuunnittelijan tehtävistä alkoi yli 30 vuoden työ kouluhallinnossa, jossa hän toimi monissa eri tehtävissä ja pääsi käyttämään myös psykologiaan, erityispedagogiikkaan ja oppilaanohjaukseen liittyvää osaamistaan.

Urpo Koponen

Kasvu koulumaailmassa

Koponen syntyi opettajaperheeseen, ja koti oli samalla koulu. Hän oppi siis jo varhain tuntemaan koulun arkea – ei vain oppilaana vaan myös

opettajien ja koulunpidon näkökulmasta. Tämä varhainen tutustuminen koulumaailmaan muodosti vahvan pohjan hänen myöhemmälle uralleen.

Varhaiset kokemukset tarkastuksesta

Jo lapsuudessa hän näki koulutarkastajan työn läheltä, kun tarkastaja yöpyi heidän kotonaan ja hänen isänsä toimi kesäisin tarkastajana. Myöhemmin hän jopa avusti isäänsä tarkastajan tehtävissä. Nämä kokemukset tekivät koulutoimentarkastajan työstä konkreettista ja tavoiteltavaa.

Opettajankoulutus ja kokemus opettajana

Koponen koulutautui opettajaksi ja työskenteli opettajana. Omassa koulussaan hän sai itsekin kokea tarkastuksen, jonka yhteydessä tarkastaja kehotti häntä jatkamaan opintojaan. Tämä rohkaisu oli merkittävä kannustin urapolun jatkamiselle.

Menestyminen harjoittelussa ja kannustus

Harjoittelussa Kymen lääninhallituksessa Koponen suoriutui tehtävistään erinomaisesti. Tämä teki vaikutuksen tarkastaja Väinö Metsärantaan, joka kehotti häntä hakemaan virkaa Kouluhallituksesta. Tämä oli askel kohti kouluhallintoa ja tarkastajan tehtäviä.

Halukkuus olla lähellä kouluelämää

Vaikka Koponen työskenteli Kouluhallituksessa, hän halusi palata lähemmäs koulun arkea. Tämä motivaatio ohjasi hänet hakeutumaan koulutoimentarkastajan tehtävään, jossa hän saattoi yhdistää hallinnollisen näkemyksen ja koulun todellisen elämän.

Heikki K. Lyytinen

Varhainen kiinnostus ja koulutus

Jo kouluaikana ja opintojen yhteydessä koulutoimentarkastajan ammatti oli Lyytiselle tuttu ja jossain määrin mahdollinen vaihtoehto. Vaikka hän valmistui kielten opettajaksi, opettajan työ jäi lyhytaikaiseksi peruskoulu-uudistuksen vuoksi.

Suuntautuminen kasvatustieteeseen ja sattuma

Opettajavuosien jälkeen Lyytinen suuntasi jatko-opintoihin ja siirtyi kieliopinnoista kasvatustieteeseen, mikä olisi voinut viedä hänet tutkijan uralle.

Käännekohtana oli Keski-Suomen lääninhallituksessa avautunut koulutoimentarkastajan viransijaisuus. Tämä konkreettinen mahdollisuus painoi vaakakupissa enemmän kuin epävarma akateeminen ura. Sattuma siivitti.

Kokemus ja kontaktit

Kokemukset tarkastajan työstä ja aiemmat kontaktit alan ihmisiin lisäsivät kiinnostusta ammattiin.

Työn houkuttelevuus

Koulutoimentarkastajan asema, palkkausedut ja yhteiskunnallinen rooli lisäsivät viran vetovoimaa.

Vakiintuminen ja urakehitys

Viransijaisuus johti vakituisiin virkoihin ensin Kymen ja sitten Keski-Suomen lääninhallituksessa. Myöhemmin hän nousi osastopäälliköksi ja siirtyi lopulta yliopistoon arviointisihteeristön pääsihteeriksi.

Pysyvä yhteys alaan

Eläkkeelle siirtymisen jälkeenkin Lyytinen palasi vielä tarkastustoimintaan kirjoittamisen ja julkaisujen kautta.

Tuomo Laitila

Omaehtainen kokemus takamatkalta

Laitila ei kuulunut koululapsista siihen vähemmistöön, joka eteni suoraan oppikouluun, vaan hän lähti koulutusuralle ”takamatkalta” kansakoulupohjalta. Tämä elämänvaihe teki hänet erityisen tietoiseksi koulutusjärjestelmän epätasa-arvosta, mikä motivoi häntä vaikuttamaan siihen.

Kouluttautuminen ja nousu opettajasta hallinnollisiin tehtäviin

Laitila kouluttautui ensin opettajaksi opettajankoulutusjärjestelmän muutosvaiheessa aloittaen seminaarissa ja jatkaen opintoja Joensuun korkeakoulussa. Tuloksena oli kansakoulunopettajan tutkinto korkeakoulussa suoritetuin arvosanoin ja erikoistumisopinnoin. Hän eteni nopeasti: opettajasta ja koulunjohtajasta opetuspäälliköksi, lääninkouluttajaksi ja lopulta suunnittelijaksi. Nämä portaat toivat laajaa kokemusta kentältä ja hallinnon eri tasoilta.

Erityisosaaminen opettajien täydennyskoulutuksessa

Lääninkouluttajana ja suunnittelijana Laitilan vastuulla oli koulutusten ja konsultoinnin koordinointi – keskeisiä tehtäviä myös koulutoimentarkastajan työssä.

Koulutoimentarkastajaksi

Useiden väliaikaisten määräysten jälkeen Laitila sai vuonna 1983 nimityksen vakinaiseksi koulutoimentarkastajaksi Vaasan lääninhallitukseen.

Tutkimustyö ja väitöskirja

Laitila teki väitöskirjan koulutuksen ohjauksesta ja rakensi sen tueksi teoreettisen analyysikentän. Tieteellinen työ toi syvällistä näkemystä koulutuspolitiikkaan ja hallintoon.

Kehittävä, visionäärinen ote

Laitilan omat kokemukset ja tutkimukset muovasivat voimakkaasti hänen koulutusjärjestelmää koskevia käsityksiään. Tämä kyky reflektoida ja kehittää järjestelmää on oleellinen koulutoimentarkastajan roolissa.

Martin Gripenberg

Koulutus ja kokemus

Gripenbergin monipuolinen koulutus, kielitaito ja pitkän linjan kokemus koulutusosalalla valmistsivat tietä valtion opetushallinnon tehtäviin. Hänen urapolkunsa sisältää monia opetustehtäviä ja johtamiskokemuksia, kuten

vararehtorin ja rehtorin paikat, sekä työn koulutoimen ja koulujen kehittämisen parissa.

Monipuoliset koulutustehtävät

Gripenbergin tausta ja työ eri koulutustehtävissä, hänen lisensiaatin tutkintonsa Helsingin yliopistossa sekä aktiivinen osallistumisensa koulutuksen kehittämiseen ja hallintoon valmistivat hänet koulutoimentarkastajan tehtävään, jossa hän pystyi vaikuttamaan laajemmin koulutuspolitiikkaan ja -käytäntöihin.

Kokemus valtion hallinnossa ja paikallishallinnossa

Gripenberg siirtyi Uudenmaan lääninhallituksen tutkimussihteeriksi ja myöhemmin Hangon koulutoimenjohtajaksi. Hän sai laajasti vastuuta paikallisen koulutoimen kehittämisestä ja erityisesti suomen- ja ruotsinkielisten lukioiden rakentamisesta.

Koulutoimentarkastajana Uudenmaan lääninhallituksessa

Lääninhallituksessa hän työskenteli laajasti koulutusasioiden parissa, esimerkiksi opettajankoulutuksessa, oikeusturva-asioissa sekä EU:n hanke-asioissa.

Matti Kangasoja

Luonnontieteellinen perusta

Kangasojan kiinnostus luonnontieteisiin syntyi jo varhain, ja hän valmistui ydinfysiikoksi. Tämä osoittaa pitkäjänteisyyttä ja syvällistä asiantuntemusta, joka on arvokasta koulutuksen sisällöllisessä kehittämisessä.

Siirtyminen opettajaksi

Vaikka Kangasoja alun perin tähtäsi sairaalafysiikon uraan, hän vaihtoi suuntaa ja alkoi opettaa matematiikkaa ja fysiikkaa lukiossa. Se toi hänelle käytännön kokemusta opetustyöstä.

Pedagoginen osaaminen

Auskultoinnin jälkeen hän ohjasi opetusharjoittelua ja luennoi pedagogiikasta ja didaktiikasta Jyväskylän yliopistossa, mikä laajensi hänen osaamistaan opettajankoulutuksen ja opetusmenetelmien alueella.

Kasvatustieteelliset jatko-opinnot

Professori Heinosen kannustamana Kangasoja syventyi kasvatustieteeseen ja osoitti halunsa ymmärtää opetusta myös teoreettisella ja kehittämisen tasolla.

Viransijaisuuden kautta koulutoimentarkastajaksi

Kangasoja aloitti viransijaisena Keski-Suomen lääninhallituksessa, mikä toimi ponnahduslautana hallinnolliselle uralle. Tästä alkoi yli 20 vuoden ura koulutuksen hallinnon ja kehittämisen parissa. Hän kehitti monipuolisesti opettajien ja koulunjohtajien täydennyskoulutusta sekä koulutuksen arviointia.

Esko Lukkarinen

Monipuolinen koulutus

Lukkarisella oli sekä opettajan koulutus (luokanopettaja ja humanististen tieteiden kandidaatti) että oikeustieteellinen koulutus (oikeustieteen kandidaatti). Tämä yhdistelmä oli erityisen hyödyllinen koulutoimentarkastajan työssä, jossa vaaditaan sekä opetuksen tuntemusta että juridista osaamista.

Kattava työkokemus

Lukkarinen toimi opettajana eri kouluasteilla ja paikkakunnilla, mikä antoi laajan näkemyksen koulumaailmasta. Myöhemmin hän toimi myös hallintolakimiehen sijaisena sekä sivistysjohtajana ja koulutuksen toimialajohtajana, jolloin hän sai kokemusta kouluhallinnosta.

Kiinnostus ja motivaatio

Vaikka Lukkarinen ei alun perin haaveillut opettajan ammatista, koulutus ja koulun arvostus olivat osa hänen perhetaustansa, ja hän kehitti uransa

aikana jatkuvasti osaamistaan. Haave oikeustieteestä eli koko ajan, ja hän toteutti sen rinnakkain työn kanssa.

Sopivuus koulutoimentarkastajan tehtävään

Kun Länsi-Suomen lääninhallituksessa avautui koulutoimentarkastajan virka, hänen taustansa teki hänestä erinomaisen ehdokkaan. Työssä painottuivat opetustoimen oikeusturva-asiat, joissa hänen opettaja- ja juristikoulutuksensa sekä hallintokokemuksensa yhdistyivät luontevasti.

Opetusalan hallintotehtävät uravaihtoehtona

Opetusalan hallinnollisille ammattilaisille on leimallista yhdistelmä pedagogista asiantuntemusta ja hallinnollista osaamista. Näissä tehtävissä toimivat henkilöt eivät ole enää suoraan opetustyössä, vaan he vastaavat koulutuksen järjestämiseen, kehittämiseen ja johtamiseen liittyvistä asioista.

Hallintotehtävissä on usein mahdollista vaikuttaa yhteiskunnallisiin päätöksiin ja kehityksen suuntaan. Hallintotehtäviin liittyy myös valvontaa, mikä on leimallista viranomais tehtävissä. Hallintotehtävät tarjoavat mahdollisuuden kehittää osaamista opetustehtävää monipuolisemmin. Hallintotehtävät edellyttävät muun muassa strategista ajattelua, johtamista, neuvottelutaitoja, muutosjohtamis- ja kehittämistaitoja, monimutkaisten ongelmien ratkaisemista ja erilaisten haasteiden kohtaamista. Erityisen oleellista on lainsäädännön tuntemus ja erilaisten resurssien hallinta.

Henkilökohtaisesti hallintotehtävät voivat avata laajasti myös uusia mahdollisuuksia ja parantaa asemaa työelämässä. Oma erityispiirteensä opetushallinnossa on pedagoginen ymmärrys. Se tarkoittaa syvällistä ymmärrystä oppimisesta, opettamisesta ja koulun arjesta sekä kykyä tukea opetushenkilöstöä ammatillisesti. Nämä luonnehdinnat sopivat erityisen hyvin myös koulutoimentarkastajan tehtäviin ja niiden asettamiin vaatimuksiin.

Yhteisiä nimittäjiä urapolulla koulutoimentarkastajaksi

Koulutoimentarkastajaksi päädyttiin tämän julkaisun muistelmien perusteella monien erilaisten, mutta toisiaan tukevien syiden ja vaiheiden kautta. Koulutoimentarkastajilla oli usein yhdistelmä soveltuva koulutusta, käytännön kokemusta, työuralla karttuneita taitoja, oikeita tilaisuuksia, verkostoja sekä henkilökohtaista kiinnostusta koulutuksen kehittämiseen. Tämä ammatti ei ollut useimmille alun perin tietoinen tavoite, vaan siihen hakeutuminen muotoutui vaiheittain työuran aikana, kun kiinnostus, oma tahto ja pätevyys kohtasivat sopivassa elämäntilanteessa. Eri henkilöiden tarinoissa oli seuraavia yhteisiä tekijöitä:

Laaja kokemus opetusosalta

Lähes kaikilla koulutoimentarkastajiksi päätyneillä oli taustalla pitkä ja monipuolinen kokemus opettajana, koulunjohtajana tai muussa koulutuksen kentän tehtävässä. Tämä käytännön kokemus antoi heille ymmärrystä koulun arjesta ja opetustyön haasteista. Moni oli perehtynyt alaan myös tutkijana. Esimerkiksi Martin Gripenberg, Urpo Koponen ja Tuomo Laitila etenivät opettajista kouluhallintoon, ja kokemukset johtamistehtävistä valmistsivat tietä tarkastajan tehtäviin.

Koulutuksen ja pätevyyden hankkiminen

Monet suorittivat lisäkoulutusta – joko kasvatustieteessä, hallinnossa tai oikeustieteessä – saavuttaakseen tarvittavan muodollisen pätevyyden. Jatko-opinnot osoittivat myös sitoutumista alaan ilmeisenä tavoitteena opetusalan hallinnolliset tehtävät. Esimerkiksi Esko Lukkarinen suoritti sekä opettaja- että juristikoulutuksen. Aarre Kailanpää taas opiskeli tietyssä vaiheessa tavoitteellisesti tarkastajan tehtäviin.

Kiinnostus koulutuksen kehittämiseen ja koulutuspolitiikkaan

Koulutoimentarkastajaksi päätyneet eivät tyytyneet pelkkään opetustyöhön, vaan halusivat vaikuttaa laajemmin koulujärjestelmän kehittämiseen ja esimerkiksi koulutukselliseen tasa-arvoon. Esimerkiksi

*Kirsti Eneberg oli kiinnostunut tasa-arvosta koulutuksessa. Matti Kangasoja taas tunsu mielenkiintoa koulutuksen sisällölliseen kehittämiseen. Tuomo Laitila halusi kehittää koulutusjärjestelmää koke-
mustensa ja itse tuottamansa tutkimustiedon pohjalta.*

Sattuma ja oikea-aikaiset mahdollisuudet

Monilla uran kannalta merkittäväksi osoittautui tilaisuus, johon he tarttuivat – esimerkiksi viransijaisuus tai kehoitus hakea virkaa. Usein nämä mahdollisuudet yhdistyivät aiempaan kokemukseen, koulutukseen tai kontakteihin. Esimerkiksi Heikki K. Lyytinen ja Matti Kangasoja päätyivät tarkastajiksi viransijaisuuden kautta. Urpo Koponen sai kannustusta osastopäällikkö Väinö Metsärannalta, ja Kirsti Eneberg eteni tehtävään valtion kouluhallintokokemuksn ja -kontaktien ansiosta.

Kontaktit ja tukiverkostot

Uralla etenemisessä ovat monesti auttaneet vaikuttavat henkilöt ja verkostot, esimerkiksi mentorit, esimiehet tai yhteistyötahot, jotka ovat huomanneet osaamisen ja kannustaneet eteenpäin. Kailanpään kohdalla Kouluhallituksen osastopäällikkö Alfred Salmela oli merkittävä tukija.

Arvopohja ja henkilökohtaiset kokemukset

*Useilla oli henkilökohtainen arvopohja, kasvatuserintö tai omakoh-
tainen kokemus koulutuksen epätasa-arvosta, mikä vahvisti halua
työskennellä koulutuksen parissa. Urpo Koponen kasvoi opettajaper-
heessä, Tuomo Laitila pääsi koulutukseen niin sanotusti takamatkal-
ta ja halusi vaikuttaa. Kailanpäällä oli taas kristillinen ja vastuun
kantamiseen mallia antanut perhetausta.*

Heikki K. Lyytinen

Katse tulevaan: Tarvitaanko ulkoinen katse koulumme tueksi?

Tiivistelmä

Suomessa koulujen tarkastustoiminnasta luovuttiin jo yli kolme vuosikymmentä sitten, mutta eurooppalaisissa koulutusjärjestelmissä se on säilyttänyt merkittävän roolin. Monissa maissa tarkastustoimintaa on uudistettu tukemaan koulujen itsearviointia, sisäistä kehittämistä ja koulutuspolitiikkaa. Koulutuksen kansallinen arviointikeskus (Karvi) osallistuu kansainväliseen arviointiyhteistyöhön ilman vastaavaa ulkoista tarkastusjärjestelmää. Tämä herättää kysymyksen siitä, kuinka ajantasainen ja kattava käsitys suomalaisella koulutusjärjestelmällä on omasta tilastaan.

Huolta herättävät etenkin oppimistulosten heikkeneminen ja koulutuserojen kasvu, joista vuoden 2022 PISA-tutkimus on konkreettinen osoitus. Tilanteen ymmärtäminen edellyttää monipuolista havaintotietoa eri puolilta koulutusjärjestelmää – pelkkä itsearviointi ei aina tarjoa riittävän laajaa ja objektiivista tietopohjaa. Kun vertailutietoa ei ole saatavilla, kehittämistyön esteiksi voivat nousta subjektiivisuus ja perspektiivin rajallisuus.

Ulkoinen arviointi voisi täydentää itsearviointia tarjoamalla vertailutietoa, objektiivista palautetta ja tukea koulutuksen kehittämiseksi sekä päätöksenteolle. Onnistunut toiminta edellyttäisi ulkoiselta asiantuntijalta – modernilta ”tarkastajalta” – laaja-alaista osaamista pedagogiikasta ja hallinnosta lainsäädäntöön, arviointitaitoihin ja viestintään. Lisäksi eettisyys, objektiivisuus ja jatkuva ammatillinen kehittyminen olisivat keskeisiä vaatimuksia.

Suomessa olisikin perusteltua käydä keskustelua siitä, millainen ulkoinen arviointi voisi parhaiten täydentää nykyistä kansallista arviointijärjestelmää ilman menneisyyden tarkastustoimintaan liittyviä rajoitteita. Erityisesti tulisi pohtia, millainen laadunvarmistus- ja palautemekanismi

tukisi sekä koulutuksen järjestäjiä että yksittäisiä kouluja toimintansa kehittämässä ja vahvistaisi samalla koko koulutuspolitiikan tietopohjaa.

Tarkastustoiminta kansainvälisesti elinvoimaista

Tarkastusjärjestelmä on ollut olennainen osa eurooppalaisia koulujärjestelmiä ja koulutuksen tilivelvollisuutta. Se on edelleen elinvoimainen eri Euroopan maissa yli 200 vuotta jatkuneen historiansa pohjalta. Toisin kuin Suomessa, tarkastustoiminnasta ei ole Euroopassa luovuttu, vaan sitä on kehitetty jatkuvasti osana koulutuksen arviointitoimintaa.

Monissa maissa tarkastustoiminta on muuttunut kehittävän arvioinnin suuntaan tukemaan koulujen itsearviointia ja sisäistä kehittämistä. Vuonna 1995 perustettuun koulujen tarkastustoiminnan kattojärjestöön, *Standing International Conference of Central and General Inspectorates of Education* (SICI), kuuluu nykyisin 45 maata.

SICI toimii kansainvälisenä verkostona, joka kokoaa yhteen koulujen tarkastustoiminnasta ja koulutuksen laadun arvioinnista vastaavia viranomaisia ja asiantuntijoita. Sen tavoitteena on edistää kansainvälistä yhteistyötä ja jakaa parhaita käytäntöjä koulutuksen laadun varmistamisessa. Järjestö tukee jäsenmaitaan tarkastustoiminnan ja arviointimenetelmien kehittämässä ja vertailussa.

Vuosittaiset yleiskokoukset, työpajat ja yhteistyöprojektit tarjoavat jäsenille alustoja yhteydenpitoon, oppimiseen ja innovointiin. Työpajat tukevat tarkastajien ammatillista kehittymistä ja rohkaisevat pohtimaan ajankohtaisia teemoja ja hyviä käytäntöjä. Näin edistetään tarkastustoiminnan jatkuvaa kehittämistä ja vastavuoroista oppimista.

Vaikka Suomessa koulujen tarkastustoimintaa ei enää ole, Kansallinen koulutuksen arviointikeskus (Karvi) edustaa Suomea SICI:n toiminnassa osallistumalla seminaareihin, työpajoihin ja tiedonvaihtoon. Erityisesti Karvin kehittävän arvioinnin lähestymistapa on herättänyt kansainvälistä kiinnostusta. Kansainvälisesti haasteena nähdään kuitenkin ulkoisen arvioinnin luotettavuus: koulut pyrkivät usein säilyttämään positiivisen julkikuvan, mikä voi estää kehittämistarpeiden julkisen esittelyn ja avoimen kehittämisen.

Karvin soveltama kehittävä arviointi pyrkii tukemaan toiminnan kehittämistä ja muutosta arvioinnin kohteessa. Arvioitava organisaatio on aktiivisesti mukana alusta lähtien ja voi hyödyntää arvioinnissa syntyvää tietoa toiminnan kehittämisessä jo prosessin aikana. Tämä eroaa hallinnollisesta tarkastuksesta, jossa koulut usein pyrkivät ylläpitämään myönteistä imagoa.

Koulujen tarkastusten perään ei ole vakavasti haikailtu

Tätä kirjoitettaessa tarkastustoiminnan lakkaamisesta on kulunut yli kolmekymmentä vuotta. Sen perään ei ole juuri haikailtu, eikä sen kansainvälistä kehitystä ole systemaattisesti seurattu. Vain yksittäisiä kannanottoja on esiintynyt.

Opetushallituksen pääjohtajana 1990-luvulla toiminut Jukka Sarjala totesi Kotimaa-lehden haastattelussa 20.8.1996: ”Onko koulutoimen päätösvalta siirretty vapaakuntakokeilujen myötä liikaa kunnille?” Samalla hän vaati koulujen tarkastustoiminnan palauttamista uudessa muodossa. Hän ei tarkoittanut kuitenkaan paluuta entiseen todetessaan värikkääseen tyyliinsä: ”Ei kuitenkaan tarkastustivoliin, jossa koulu viritetään paraatikuttoon, mutta jälkeenpäin asiat repsahtavat.” Kannanottoon sisältyi viesti perinteisen tarkastustoiminnan ritualisoitumisesta loppuvaiheessa eräänlaiseksi näytökseksi.

Hieman myöhemmin tarkastustoimintaan palattiin vuonna 2002 Suomen koulutusjärjestelmähallinnon loppuraportissa, jossa todetaan seuraavasti:

”Koulujen tarkastuksen perustamista uudistetussa, ajanmukaisessa ja muissa kehittyneissä maissa sovellettuihin parhaisiin käytäntöihin rinnastettavalla tavalla on ryhdyttävä vakavasti valmistelemaan toiminnon perustamiseksi lääninhallituksen varaan. Aikaisemmasta edeltäjästään poiketen se olisi informaatio-ohjaukseen perustuvaa ja sellaisenaan tukea antavaa ja konsultoivaa.”

Edellä mainittua ehdotusta voisi perustella alueellisten erityispiirteiden sekä koulutuksen palveluympäristön tuntemuksella ja läheisyydellä. Voisi myös olettaa, että aluehallinnolla olisi parempi mahdollisuus räätälöidä ulkoinen arviointi sopimaan palvelujen tuottajien itsearviointiin. Tällöin olisi mahdollista lisätä informaatio-ohjauksen vaikuttavuutta integroimalla kehittämistuki ja arviointi. Edelleen voisi olettaa, että näin turvattaisiin arvioinnin kansallinen kattavuus ja riittävä syvyys alueellisesti hyvin erilaisissa toimintaympäristöissä.

Sittemmin aluehallinto on kuitenkin muuttunut perusteellisesti aluerakenteita ja perustehtäviä myöten. Lisäksi sen henkilöresurssit ovat niukentuneet. Moderniin tarkastukseen tarkoitettua riittävän korkeatasoista asiantuntemustakaan ei juuri ole. Sen ylläpitäminen edellyttäisi monipuolista verkostoitumista ja kiinteää yhteyttä tutkimukseen. Tällä hetkellä jäljellä ovat vain tarkastajanimikkeet.

Tarkastustoimintaan palattiin viimeksi vuonna 2021 Mäntylän et al. julkaisussa *Pukki kaalimaan vartijana – kuka valvoo peruskouluja?* Siitä ei seurannut jatkokeskustelua. Se voisi kuitenkin olla aiheellista nykyisen arviointijärjestelmän täydentämiseksi sekä koulutuksen järjestäjien ja koulujen ulkoisen tuen vahvistamiseksi.

Kuten edellä on todettu, pääasiallisesti tilannetietoa koulutuksemme tilasta tuottaa tällä hetkellä Kansallinen koulutuksen arviointikeskus (Karvi). Se antaa otospohjaista ja arviointikohteiden vuorotteluun perustuvaa tietoa ja kehittämissuosituksia sekä kehittää koulutuksen ja varhaiskasvatuksen arviointimenetelmiä ja -järjestelmiä. Karvin lakisääteisiin tehtäviin kuuluu myös koulutuksen järjestäjien tukeminen informaatio-ohjaukseen liittyvissä arviointi- ja laadunhallintakysymyksissä. Kansallisia arviointeja täydentävät lisäksi kansainväliset arvioinnit ja kansallinen tutkimus.

Silti voidaan kysyä, onko meillä riittävän ajantasaista tilannekuvaa siitä, mikä on yhtenäiskoulumme tämänhetkinen koulunpidon tila ja kehitystrendien suunta ruohonjuuritasolla. Lisäksi tärkeä tieto uhkaa jäädä koulutuksen järjestäjän omavalvontaisen ”kaalimaan” piiriin, sillä valtion viranomaisella ei nykyisin ole toimivaltaa valvoa koulujen toimintaa oma-aloitteisesti.

Oppimisen häiriötila – aika herätä todellisuuteen

Kukaan ei tänään pysty antamaan selitysvoimaista vastausta siihen, miksi kehitys on kääntynyt kielteiseen suuntaan. Koulutusresurssien asteittainen supistaminen ja yhteiskunnallinen eriarvoistuminen eivät yksin riitä selityksiksi. Resurssien lisääminenkään ei auta, jos oppimisessa uskotaan yksipuolisesti oppilaiden itseohjautuvuuteen ja oppimisen ulkoinen tuki jää riittämättömäksi. Puhutaan jopa peruskoulun kriisistä.

Sittemmin oppimisen tuki on saanut lainsäädännöllisesti aiempaa velvoittavamman luonteen. Uusi lainsäädäntö (lakimuutos 1090/2024) on astunut voimaan pääosin 1.8.2025. Aiempien tukimuotojen tilalle tulevat ryhmäkohtaiset ja oppilaskohtaiset tukimuodot. Yleistä tukea tarjotaan yleisissä luokkaryhmissä ilman hallinnollisia päätöksiä – esimerkiksi tukiopetusta, opetuskielen tukiopetusta ja eriytettyä opetusta luokan sisällä. Mikäli ryhmäkohtainen tuki ei riitä, oppilas voi saada yksilöllistä tukea, kuten pienryhmäopetusta tai erityisluokkaopetusta.

Koulutyö on yhä vaikeampaa niin opettajille kuin oppilaille. Patriarkaalinen luokkahuonepedagogiikka ei enää toimi, eikä se kuulu ajan henkeen. Koulutususko ja opettajien auktoriteetti eivät enää ole itsestäänselvyyksiä. Opettajat ovat joutuneet kohtaamaan monikulttuuristen koululuokkien haasteet.

Ammatinvaihto nähdään opettajien keskuudessa yhä useammin varteenotettavana vaihtoehtona. Koulumme erinomaisuus on katoamassa. Heikommin suoriutuvat oppilaat pärjäävät entistä huonommin, ja poikien ero tyttöihin kasvaa. Vuoden 2022 PISA-tutkimuksen mukaan suomalaisnuorten osaaminen on heikentynyt useilla alueilla – kuten matematiikassa, lukutaidossa ja luonnontieteissä – mutta on yhä OECD-maiden keskitasoa parempi. Aihetta koulutustasomme aliarviointiin ei siis vielä ole, vaikka se meille on ollut tyypillistä. Kun olimme maailman kärjessä, olimme taipuvaisia pitämään erinomaista tulosta mittausrvirheenä.

Koulussa eivät enää kiinnosta oppiminen eikä lukeminen sen kivijalkana, vaan ”räplätään” hälyn keskellä älypuhelinta – toki hieman pelkistään ja kärjistään. Näin ei opita älylliseen vaivannäköön eikä sinnikkyyteen. Jos tarkkaavaisuus vielä katoaa, oppimista ei tapahdu. Kun koulu ja

oppiminen eivät enää motivoi, se johtaa myös koulupudokkaiden määrän kasvuun – ja se on meilläkin kasvava ongelma.

Älylaitteista on tullut myös uusi kiusaamiskanava muutenkin lisääntyvään koulukiusaamiseen. Tosin tätä kirjoitettaessa eduskunta on hyväksynyt lain älylaitteiden käytöstä. Uudessa perusopetuslaissa linjataan, että älypuhelinta saa jatkossa käyttää opettajan luvalla vain oppimistarkoitukseen, rehtorin tai opettajan luvalla henkilökohtaiseen terveydenhoitoon sekä erikseen säädettyissä tilanteissa apuvälineenä. Lopulta siis herättiin todellisuuteen, vaikka kansainväliset tutkimukset olivat jo paljon aikaisemmin osoittaneet älylaitteiden käytön kielteiset vaikutukset oppimiseen.

Oppimiselle välttämättömästä tarkkaavaisuudesta oli aikoinaan jopa arvosana yhdessä huolellisuuden kanssa. Entinen tarkastaja sanoisi, että keskittyminen ilman ylimääräistä hälyä on portti oppimiseen ja että oppimisen tulee olla haasteellista – omia leivisköitä jalostavaa. Avoimet oppimisympäristöt ja kurinalaisen järjestyksen puute ovat oppimisen häiriötekijöitä, eikä tilanne parane, jos vielä tarkkaavaisuus katoaa näytörüutuun.

Tuskin oli aikoinaan ainoatakaan tarkastusta, jossa *time on task* – keskittyminen perustehtävään eli oppimiseen – ei olisi ollut tarkkailun kohteena niin opettajan kuin oppilaan työssä. Oppimisessa on tärkeää olla tietoisesti läsnä. Myös oppimisen luontainen ilo on katoamassa, kun ei ole oppimisen rauhaa eikä kurinalaisia rajoja.

Oppiaineiden perusteet haurastuvat ilmiöoppimisen myötä. Suomessa koulujen ja oppilaiden koulusaavutuserot ovat olleet pieniä, mutta koulujen itseohjautuvuuden aikana ne ovat huolestuttavasti kasvaneet.

Erot ovat tuntuvia sekä paikallisesti että alueellisesti. Syyt kaikkeen tähän ovat hyvin moninaiset, eikä muu yhteiskunnallinen kehitys ole niistä vähäisin. Erityisesti pojat, joiden oppimisedellytykset eivät ole olleet riittävän hyvät, ovat kärsineet uutta kokeilevasta koulutuspolitiikasta.

Tilanteeseen on havahduttu myös opetus- ja kulttuuriministeriössä. Vuonna 2024 asetettiin työryhmä oppimistulosten vahvistamiseksi. Ennen sitä ministeriössä valmistellaan osaamistakuuta. Takuun tarkoituksena on määritellä vähimmäisosaaminen, joka peruskoulussa vaaditaan siirryttäessä luokalta toiselle. Hallitusohjelman mukaan erityistä huomiota kiinni-

tetään toisen ja kolmannen luokan väliseen siirtymään sekä yhdeksänteen luokkaan ja päättöarviointiin. Jatkossa tähdätään myös opetussuunnitelman perusteiden uudistamiseen, sillä nykyiset perusteet on koettu liian laajoiksi. Uusien opetussuunnitelman perusteiden arvioidaan tulevan voimaan vasta vuonna 2028.

Toisiko koulutuksen järjestäjä- ja koulukohtainen ulkoinen arviointi lisäarvoa?

Voisimme myös kysyä, eikö ulkopuolisen asiantuntijan tuottamalla kunta- ja koulukohtaisella, aitoihin havaintoihin perustuvalla palautetiedolla kasvatustodellisuudesta olisi edelleen sosiaalista tilausta ja tosiasiallista tarvetta, kun selvitetään esimerkiksi edellä todettuja huolenaiheita. Tällöin koulutuspolitiikan aiheuttamat ongelmat nousisivat tietoisuuteen riittävän ajoissa. Näin saataisiin luotettavaa tietoa myös opetussuunnitelman perusteiden pohjaksi.

Koulutuksen järjestäjä tarvitsee vertaisoppimista ja vertailutietoa oman tilansa asemointiin. Myös rehtorit ja opettajat tarvitsevat ulkopuolista palautetta toiminnastaan. Palaute ruokkii myös eräänlaista palautenälkäisyyttä, joka voi osaltaan vaikuttaa kehittämiseen. Koulut eivät kuitenkaan nykyään elä myönteisen palautteen yltäkylläisyydessä. Myös opettajankoulutus tarvitsee ajantasaista havaintotietoa arjen kasvatustodellisuudesta kehittämistoimintansa tueksi.

Jotta koulu voisi toimia itseuudistuvasti, sen on saatava toiminnastaan ulkoista palautetta ja sen pohjalta monipuolista tukea. Myös koulutuspoliittinen päätöksenteko tarvitsee systemaattista ja analyttistä havaintotietoa arjen kasvatustodellisuudesta ja koulutuksen kehittämiskohteista voidakseen määritellä koulutuksen toimintaympäristösuhteen ja tulevaisuudenkuvan ja voidakseen ennakoida tulevaisuutta.

Pelkkä itsearviointi ja itseohjautuvuus eivät riitä toimintatavoiksi koulun itseuudistuvuudessa. Kouluyhteisö on aina sidoksissa sosiaaliseen järjestelmään, jolloin etäisyyden ottaminen oman yhteisön kehittämistarpeisiin on vaikeaa.

Subjektiiivisuus ja näkökulman kapeus voivat muodostua rasitteeksi silloin, kun vertailutietoa ja objektiivista palautetta ei ole käytettävissä. Ulkoinen palautetieto lisää läpinäkyvyyttä ja vahvistaa vastuuta kehittämisestä, koska yhteisön positiivisen identiteetin harha ehkäisee rakentavankin sisäisen kritiikin. Asiat halutaan nähdä vain myönteisessä valossa, sillä negatiivisuus lisää työyhteisön sisäistä ahdistusta. Ulkoinen arviointi voi osaltaan vastata tällaisiin haasteisiin lisäämällä objektiivisuutta ja suhteuttamalla tapauskohtainen arviointitieto laajempiin yhteyksiin. Näin ulkoinen arviointi toimii koulukohtaisen havaintotiedon peilinä.

Hallintokeskeisellä arvioinnilla on aina omat rajoitteensa

Jotta ulkoinen arviointi edistäisi kouluyhteisön itseohjautuvuutta mahdollisimman hyvin, on ulkoisen arvioinnin rasitteet otettava huomioon. Erityisesti hallintokeskeiselle ulkoiselle arvioinnille, kuten tarkastustoiminnalle, on ollut tunnusomaista

- ulkokohtaisuus, byrokraattisuus ja irrallisuus
- varsinaisen arvioinnin tapahtuminen vain ulkoisella arvioitsijatasolla ilman kouluyhteisön itsearviointia
- vain ulospäin näkyvien muutosten ja hallinnon edellyttämien toimenpiteiden tekeminen ilman toimintakulttuurin syvempää muutosta, ilman kouluyhteisön sitoutumista vastuunottoon ja ilman uusia luovia ratkaisuja.

Koulut voivat kokea ulkoisen arvioinnin myös paineena, koska tulokset voivat vaikuttaa opettajien ja rehtoreiden työskentelyyn. Tämä voi lisätä stressiä ja vähentää pedagogista vapautta. Jos ulkoinen arviointi keskittyy vain määrättyihin kohteisiin, se voi olla tunnistamatta koulun erityistarpeita ja -ominaisuuksia ja jättää huomiotta tärkeitä näkökohtia koulun toiminnassa.

Millainen osaamisprofiili ”koulutoimentarkastajalla” eli ulkoisella asiantuntijalla tulisi olla?

Jos koulujen tarkastus olisi tämän päivän todellisuutta, ”koulutoimentarkastaja” tarvitsisi laaja-alaisen osaamisen, jossa yhdistyvät pedagoginen asiantuntemus, hallinnollinen osaaminen ja analyttinen kyky koulutuksen laadun arvioimiseen ja kehittämiseen sekä palautteen antamiseen eri sidosryhmille. Mikäli tähän yhdistyy vielä tutkijakoulutus ja koulutusalan tutkimuskokemus, se mahdollistaa riittävän syvällisen, tiedeperustaisen osaamisen. Laaja-alainen osaaminen voitaisiin jakaa seuraaviin keskeisiin osa-alueisiin:

1. pedagoginen ja opetushallinnollinen osaaminen

- ymmärrys opetussuunnitelmista, opetuksen laadun arvioinnista ja koulutuksen kehittämisestä
- kokemus opetus- ja koulutusjärjestelmistä, esimerkiksi opettajana, rehtorina tai koulutuksen asiantuntijana
- eri oppimismenetelmien, arviointikäytäntöjen ja koulutuspolitiikan tuntemus
- ymmärrys koulutusorganisaatioiden toimivuuden dynamiikasta teoreettisesti ja käytännöllisesti

2. lainsäädäntö ja koulutuksen sääntely

- perusopetuslain, lukiolain ja muiden koulutussektorin lakien ja säädösten tuntemus
- ymmärrys koulutuksen rahoituksesta, hallinnosta ja velvollisuuksista
- kyky valvoa ja arvioida koulujen toimintaa lakien ja säädösten mukaisesti

3. arviointi- ja analyysitaidot

- kyky analysoida koulutuksen laatua ja vaikuttavuutta
- tietoperusteinen päätöksenteko koulutuksen kehittämisessä ja valvonnassa
- kyky kerätä ja tulkita tietoa sekä laatia raportteja ja suosituksia
- kyky kohdentaa tieto eri tahoja palvelevaksi palautteeksi

4. viestintä- ja vuorovaikutustaidot

- hyvät kirjalliset ja suulliset viestintätaidot raporttien laatimiseen ja suositusten antamiseen
- vuorovaikutustaidot työskentelyyn koulujen, opettajien, oppilaiden ja vanhempien kanssa
- neuvottelutaidot ja kyky toimia erilaisten sidosryhmien kanssa

5. eettisyys ja objektiivisuus

- kyky tehdä riippumatonta, puolueetonta ja oikeudenmukaista arviointia
- sitoutuminen koulutuksen laadun ja yhdenvertaisuuden edistämiseen

6. jatkuva kehittyminen sekä kansallinen ja kansainvälinen seuranta

- halu pysyä ajan tasalla koulutusalan muutoksista, tutkimuksista ja parhaista käytännöistä
- valmius kehittää omaa osaamistaan ja mukautua muuttuviin koulutusvaatimuksiin
- valmius seurata kansainvälisiä koulutuksen kehitystrendejä ja hankkia vertailutietoa kansallisen koulutuksen asemoimiseksi sekä kyky hyödyntää vertailutietoa ohjaustoiminnassa

Kiteytettynä: koulutoimentarkastajalla tulisi olla pedagogista ja hallinnollista osaamista, analyttisyyttä, viestintätaitoja, eettisyyttä, objektiivisuutta, ajankohtaista koulutustietoa ja sitoutumista ammatilliseen kehittymiseen. Lisäksi tarkastajan on tärkeää seurata koulutuksen kehitystä kansallisesti ja kansainvälisesti. Tutkijatausta ja koulutuksen tutkimuskokemus ovat merkittävä etu.

Kun ”koulutoimentarkastajan” osaamisprofiilia tarkastellaan laaja-alaisesti, nousee esiin kysymys myös siitä, millaisena ammattina tämä rooli voidaan yhteiskunnallisesti nähdä. Osaamisvaatimusten taso, eettinen vastuu ja koulutusjärjestelmän kehittämiseen liittyvä merkittävä vaikutusvalta viittaavat siihen, että koulutoimentarkastajan työssä on paljon profession ominaisuuksia. Tämän vuoksi on luontevaa tarkastella koulutoimentarkastajan ammatin professioluonnetta.

Koulutoimentarkastajan ammatin professioluonne

Koulutoimentarkastajan ammattia voidaan tarkastella profession eli asiantuntija-ammatin näkökulmasta vertaamalla sitä perinteisiin profession piirteisiin. Professionalla tarkoitetaan yleensä sellaista ammattia, jossa on korkea asiantuntemus, yhteiskunnallinen vastuu ja eettiset normit. Seuraavassa on arvio siitä, missä määrin koulutoimentarkastajan ammatti täytti näitä piirteitä:

1. Korkea koulutus ja teoreettinen tietopohja

Koulutoimentarkastajalta vaaditaan yleensä ylempi korkeakoulututkinto kasvatustieteistä sekä pitkä kokemus opetustoimesta. Tehdävät perustuvat laajaan pedagogiseen ja hallinnolliseen osaamiseen.

2. Ammatillinen autonomia

Koulutoimentarkastajat toimivat usein itsenäisesti arvioidessaan opetuksen laatua ja hallintoa. Samalla he olivat yleensä osa hallintorakennetta (esim. Opetushallitus, kunta), mikä voi rajoittaa täyttä autonomiaa verrattuna esimerkiksi lääkäreihin tai juristeihin.

3. Eettiset säännöt ja vastuu

Ammatissa oli vahvat eettiset periaatteet, jotka liittyivät erityisesti oikeudenmukaisuuteen, tasapuolisuuteen ja opetuksen laadun valvontaan. Koulutoimentarkastaja toimi usein riippumattomana arvioijana, mikä vaati eettistä harkintaa ja vastuun ottamista.

4. Yhteiskunnallinen merkitys ja palveluorientaatio

Koulutoimentarkastajat vaikuttivat koulutuksen laatuun ja tasa-arvoon yhteiskunnassa, joten heidän työnsä oli selkeästi yhteiskunnallisesti merkityksellistä.

5. Ammatillinen järjestäytyminen ja valvonta

Koulutoimentarkastajilla ei ole yhtä vahvaa ammattikuntaa tai itsenäistä valvontaelintä kuin esimerkiksi lääkäreillä, mutta he voivat kuulua opetus- tai tarkastustoimen yhdistyksiin ja toimintaa ohjaavat viralliset säädökset.

Koulutoimentarkastajan ammatti täytti siis useimmat profession piirteet, erityisesti koulutuksen, eettisyyden ja yhteiskunnallisen vastuun osalta. Autonomian ja järjestäytymisen osalta se täytti nämä piirteet vain osittain. Kyseessä oli kuitenkin selkeästi asiantuntija-ammatti, joka on monella tavalla profession kaltainen. Koulutoimentarkastajan asiantuntemus poikkesi kapea-alaisesta ”neliömillimetriekspertiisistä”: se oli erittäin laaja-alaista ja monitasoisesti ja -tahoisesti opetustoimen eri tehtävissä hankittua.

Ulkoisen palautteen tärkeys laadunvarmistuksessa

Tarkastus ja siihen pohjautuvat asiantuntijanimikkeet saattavat jo termeinä olla oman historiansa värittämiä ja sellaisina viittaus menneisyyteen. Kyseessä on kuitenkin sama, koulutuksen laadunvarmistukseen ja valvontaan liittyvä erikoisasiantuntijapalvelu. Laadunvarmistus tarkoittaa toimintaa, jolla saavutetaan riittävä varmuus siitä, että koulutuspalvelu täyttää opetussuunnitelman mukaiset vaatimukset. Se sisältää myös laadunvalvonnan ja toimet havaittujen puutteiden korjaamiseksi.

Tällainen palvelu palautejärjestelmänä auttaisi varmistamaan, että koulutuksen järjestäjä täyttää asetetut laatuvaatimukset ja tarjoaa oppilaille hyvän oppimisympäristön, ja se myös paljastaisi koulujen vahvuudet ja kehittämiskohteet. Valtakunnallisesti ulkopuolinen laadunvalvonta voi auttaa tunnistamaan koulujärjestelmän ongelmia ja haasteita ja tukea siten koulutuksen ohjausta ja koulutuspoliittista päätöksentekoa.

Kirjoittajat

Erkki Aho, KkO 1958, KK 1964, emeritus Kouluhallituksen pääjohtaja, toiminut kansakoulunopettajana, tutkimusassistenttina, koulupsykologina, opetusneuvoksena opetusministeriössä, ylitarkastajana ja toimistopäällikkönä Kouluhallituksessa. Saanut tuntuman aluehallintoon vs. kansakoulutarkastajana Saarijärven ja Porin eteläisessä tarkastuspiirissä 1964.

Kirsti Eneberg (ent. Tolonen, o.s. Seppälä), KK, toiminut koulutoimentarkastajana Vaasan lääninhallituksessa 1980–1997, sivistystoimentarkastajana Länsi-Suomen lääninhallituksessa 1997–2010 sekä opetustoimen ylitarkastajana Länsi- ja Sisä-Suomen aluehallintovirastossa 2010–2011.

Martin Gripenberg, KL, opetusneuvos, ollut kansakoulunopettaja Helsingin Saksalaisessa koulussa, Helsingin ruotsinkielisen työväenopiston vararehtori, Sipoon ruotsinkielisen kansalaisopiston rehtori, Hangon koulutoimenjohtaja, koulutoimentarkastaja Etelä-Suomen lääninhallituksessa ja tp. ylitarkastaja Opetushallituksessa.

Matti Kangasoja, FM, opetusneuvos, ollut peruskoulun ja lukion matematikaattisten aineiden opettajana Jämsässä, Saarijärvellä, Sallassa ja Jyväskylässä, ohjaavana lehtorina Jyväskylän normaalikoulun yläasteella ja lukiossa, didaktiikan lehtorina ja kasvatustieteen opettajana Jyväskylän yliopistossa, koulutoimentarkastajana Keski-Suomen lääninhallituksessa ja sivistystoimentarkastajana, alueyksikön ja tulosalueen päällikkönä Länsi- ja Sisä-Suomen lääninhallituksessa sekä opetustoimen ylitarkastajana Länsi-Suomen aluehallintovirastossa.

Tuomo Laitila, KkO 1972, KK 1979, KT 1999, dosentti (kasvatustiede, erityisalana koulutuksen hallinto ja koulutuksen ohjaus) 2011, toiminut muun muassa Seinäjoen kaupungin opetuspäällikkönä, koulutoimentarkastajana Vaasan lääninhallituksessa, Lapuan kaupungin sivistysjohtajana, lääninsivistysneuvoksena Länsi-Suomen lääninhallituksessa ja opetus- ja kulttuuritoimen vastuualueen johtajana Länsi- ja Sisä-Suomen aluehallintovirastossa.

Esko Lukkarinen, OTK, HuK, luokanopettaja, toiminut luokanopettajana mm. Kiuruvedellä, Raisiossa ja Naantalissa, sivistystoimenjohtajana Hausjärvellä ja koulutuksen toimialajohtajana Forssassa, hallintolakimiehenä Helsingin opetusvirastossa ja koulutoimentarkastajana sekä vs. lääninsivistysneuvoksena Länsi-Suomen lääninhallituksessa, lakimiehenä Kuntaliitossa opetus- ja kulttuuriyksikössä sekä lakimiehenä ja opetus- ja kulttuuritoimen vastualueen johtajana Lounais-Suomen aluehallintovirastossa. Hän on saanut OAJ:n myöntämän Vuoden koulutusvaikuttaja-tunnustuksen vuonna 2014.

Heikki K. Lyytinen, FM, emeritus Koulutuksen arviointineuvoston pääsihteeri, toiminut muun muassa kielten opettajana Oulaisten yhteiskoulussa ja Jyväskylän teknillisessä oppilaitoksessa, kasvatustieteen assistenttina ja lehtorina Jyväskylän yliopistossa, erikoissuunnittelijana Jyväskylän yliopiston täydennyskoulutuskeskuksessa, vs. rehtorina Jyväskylän ammatillisessa opettajakorkeakoulussa, vt. kansliapäällikkönä Keski-Suomen lääninhallituksessa, koulutoimentarkastajana Kymen ja Keski-Suomen lääninhallituksissa, lääninkouluneuvoksena Keski-Suomen lääninhallituksessa ja lääninsivistysneuvoksena Länsi-Suomen lääninhallituksessa.

Pauli Rautama, KkO 1963, KK, FL, toiminut kansakoulunopettajana ja koulutoimensihteerinä Ruovedellä, ylitarkastajana Kouluhallituksen suunnittelutoimistossa ja rakennustoimistossa 1973–1979 sekä koulutoimentarkastajana ja sivistystoimentarkastajana Vaasan sekä Länsi-Suomen lääninhallituksessa 1979–2007.

Hannu Syväoja, KkO 1959, Klko 1966, FT 1998, on toiminut kansakoulunopettajana Kuhmalahdella ja Hämeenkyrössä, kansalaiskoulunopettajana Juuassa, Teiskossa ja Tampereella sekä peruskoulun lehtorina ja apulaisrehtorina Tampereella.

Kouluhallinnon menneisyys elää näissä tarinoissa elämänmakuisena, inhimillisenä ja yhteiskunnallisesti merkittävänä.

Teoksessa yhdeksän kokenutta koulutoimentarkastajaa palaa elämänsä ratkaiseviin hetkiin: Miten ja miksi he valitsivat tämän vaativan ammatin? Miten työ heitä muovasi – ja mitä he itse antoivat työlleen?

Muistelmat avautuvat henkilökohtaisina, niissä peilataan omia valintoja, arvoja ja ammatillista kasvua. Ne kertovat myös kouluhallinnon lähimenneisyyden värikkästä todellisuudesta, muutoksista ja niistä ihmisistä, jotka veivät koulutuksen kehittämistä eteenpäin – kukin omalla tavallaan.

Kirja tarjoaa tutkijoille arvokkaita tiedonjyviä ja näkökulmia siitä, millaista oli koulun arki ja hallinto ennen – ja mitä voimme siitä oppia.

Kirjassa on myös kattava katsaus koulutoimen tarkastustoiminnan historiaan ja toiminnan hiipumiseen. Teoksessa pohditaan myös sitä, olisiko Suomessakin jälleen tilausta asiantuntevalle, kehittäväälle ulkoiselle arvioinnille – ei valvontaa varten, vaan tueksi koulujen itsearvioinnille ja koulutuspoliittiselle päätöksenteolle.